

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 79

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями D8. Право, D9. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного університету
протокол № 10 від 11 березня 2026 року.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Х. Н. Бехруз**, д-р юрид. наук, проф.; **К. В. Громовенко**, д-р юрид. наук, проф.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. В. Петруненко**, д-р юрид. наук, проф.; **В. П. Пилюпенко**, д-р юрид. наук; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **А. М. Тимчишин**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

У разі передрукування матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1551 від 09.05.2024 року

Ідентифікатор медіа: R30-04395

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Міжнародний гуманітарний університет
(вул. Фонтанська Дорога, 33, м. Одеса, e-mail: mgu_rektorat@ukr.net, Тел.: +38 (048) 719-88-38).

Мови видання: українська, англійська.

Адреса редакції:

Міжнародний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна.
Телефон: +38 (098) 985-01-58, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія «Юриспруденція», 2026

© Міжнародний університет, 2026

Бичков І. Г.,

кандидат юридичних наук, суддя

Ковпаківського районного суду

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2459-5371>

ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ СУДДІВ У ЇЇ ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. В статті досліджуються питання історико-правового становлення такого поняття як професійна правосвідомість суддів та її особливостей в різних державних утвореннях, в тому числі і на теренах України. Професійна правосвідомість суддів є доволі складним і неоднозначним теоретико-прикладним поняттям правового, філософського, психологічного, культурологічного, виховного, логічного характеру, основи якого в усіх суддів закладаються ще за часів їх юності за рахунок суспільної правосвідомості, яка формується на основі звичаїв повсякденного поведінкового спрямування та усних оціночних суджень суб'єктів суспільних правовідносин. Такі оціночні судження завжди спрямовуються не до змісту конкретних норм права, а до принципів природного права: справедливості, чесності, неупередженості, непідкупності, добросовісності, відповідальності тощо, які сьогодні на фоні занадто низького рівня довіри суспільства до правосуддя стають надзвичайно ціннісними категоріями, які потребують посиленого привнесення їх в різнопредметне правосуддя.

Сьогодні суспільство раз по раз спостерігає за деформацією професійної правосвідомості суддів, які «застрягли в корупції», порушенні суспільних обов'язків по декларуванню доходів, порушенні моральності під час керування транспортними засобами, ухиленню від податків, набутті необґрунтованих активів. Всі ці негаразди, набуваючи своєї публічності, підривають довіру суспільства до суддів і державного правосуддя, оскільки суспільство виходить із тієї логіки, що нечесність суддів в суспільному і професійному житті породжує і нечесність правосуддя. Таким чином, професійна правосвідомість суддів – це перш за все сумлінне, чесне і професійне ставлення суддів до кожного прийнятого ними рішення, незалежно від його складності, суб'єктної чи суспільної цінності. В той же час особисте життя судді повинно бути наповнене моральністю як перед самим собою, так і суспільством та державою.

Ключові слова: суспільна правосвідомість, професійна правосвідомість суддів, природне право, філософія, психологія, культурологія професійної правосвідомості суддів, довіра до правосуддя, професійно-правова свідомість, правосуддя, правозастосування.

Постановка проблеми. Дослідження питань професійної правосвідомості суддів у сфері сьогоденного правосуддя є нагальною суспільно-науковою проблемою, яка на фоні стрімкого розвитку суспільних відносин потребує теоретико-прикладного дослідження та розуміння того процесуально-правового механізму, на основі якого судді, діючи від імені держави та іменем держави, урегульовують надзвичайно велику кількість різнопредметних спорів, привносячи в життя

суспільства правову визначеність та правовий спокій. Саме з цих підстав суспільство вимагає від суддів чесності, законності та обґрунтованої справедливості судових рішень, постанов та вироків, виступаючи проти деформованої професійної правосвідомості суддів. Саме в цій частині важливим є той факт, що в історично-правовому минулому різні суспільні формації боролися з проявами деформації у сфері професійно-правової свідомості суддів і сьогодні така боротьба продовжується, набуваючи все більшої суспільної ваги.

Метою дослідження є розкриття комплексної суті науково-прикладного поняття професійної правосвідомості суддів з точки зору історично-правового розвитку правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи процес становлення та розвитку суспільних відносин від звичаєвого управління первісним суспільством до формування перших державних утворень з уже письмовим закріпленням звичаїв, які тепер набули статусу законів з подальшою зміною суспільних формацій, в яких право уже сприймалося як усвідомлена нематеріалізована цінність.

Починаючи з XII ст. право в європейських державах стає джерелом авторитарної влади, яка не маючи законотворчого досвіду «починає реалізовувати ідею римського права про державу, засновану на писаному розумінні права та його практики» [1, с. 31]. Цей період в історії права називають періодом «рецепції римського права» [2, с. 74]. Така практика була поширена на початку становлення феодалізму в Європі, яка поступово формувала законотворчу культуру як із своїми позитивними, так і негативними наслідками, які у свою чергу привносилися у правозастосовчу сферу тодішнього правосуддя. Це, безумовно, заклало основи правосприйняття (розуміння права) як світськими, так і церковними судами, що у свою чергу мало вплив на суспільну правосвідомість. Таким чином, уже в XIV–XVII століттях право поступово починає набувати статусу об'єкта правової охорони, за порушення якого наступала не саморозправа, а правова відповідальність із своїм правовим режимом, процесом судового розгляду та виконанням судових рішень. Таким чином, право даного періоду стає основою державної влади, «цементуючи» її економічну, політичну та правову основу. Це, безумовно, мало вплив на правосуддя з точки зору правозастосовчої практики.

В той же час, розвиток науки, мистецтва, нових технологій виробництва у своїй сукупності давав можливість Європі до подальшого розвитку суспільних відносин, які у свою чергу сприяли обмеженню авторитаризму, що заклало основи демократії. Правосвідомість в той час починає пов'язуватись із принципом особистої честі особи, і хоча за словами Бертрана Рассела «наслідки її були нерідко абсурдними, а часом і тра-

гічними, але вона мала за собою і серйозні заслуги... Якщо ж звільнити поняття честі від аристократичної пихи та схильності до насильства, то в ньому залишиться дещо таке, що допомагає людині зберегти порядність і поширювати принцип взаємної довіри в суспільних відносинах» [3, с. 42–43]. Таким чином, в суспільстві поступово формується поняття суспільної правосвідомості, яка у свою чергу починає впливати як на професійно-правову свідомість суддів, так і поняття професійної їх відповідальності, що з одного боку має вигляд суспільного осуду, а з іншого наявність кримінальної відповідальності. Це вже був вплив не просто суспільства, держави чи церкви на справедливість суспільних відносин і їх урегулювання на рівні суддів різного інстанційного рівня; це був новий підхід до оцінки як права, так і правосуддя, які у свою чергу починають впливати на суспільну думку, а відповідно і на рівень суспільної поведінки, який починає усвідомлюватись у суспільстві.

В той же час, у сфері теорії держави і права суспільні правовідносини як природні об'єкти та їх учасники як суб'єкти таких правовідносин починають сприйматися у їх взаємозв'язку, що дало можливість до усвідомлення того, що вони є єдиним суспільно-правовим продуктом певної суспільно-правової реальності. Це привнесло в теорію права нове його розуміння як природної основи, якою управляється суспільство і водночас регулюються суб'єктивні права людини. Французькі, англійські, німецькі ідеї про державу і право дали можливість до розуміння природи їх взаємозалежностей, розвитку моральної духовності права. Таке сприйняття права в суспільному середовищі починає впливати не лише на суспільну правосвідомість, але і на професійно-правову свідомість суддів, які на рівні підсвідомості сприймали ідеї розподілу влад Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755), а також економічну теорію А. Сміта (1723–1790), Д. Локка (1632–1704), теологічну теорію Фоми Аквінського (1225–1274), філософію Рудольфа фон Герінга (1818–1892), Георга-Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831) як об'єктивно-природної закономірності. На цьому фоні середньовічна теорія держави і права починає характеризуватись посиленням релігійних устоїв та їх злиття з державою. Віра стає внутрішньою системою суспільних цінностей.

XVIII і друга половина XIX ст. характеризуються формуванням буржуазного права як в Європі, так і на землях України, які частково відносилися до різних імперій: російської, польської, австро-угорської. Ідеї французької революції, за якими «всі люди рівні як і абсолютно вільні особистості; рівні в їх однаковому праві на приватну власність» [4, с. 118] знайшли своє відображення в роботі Г. Гегеля «Філософія права» (1820).

Питання рівності в першу чергу спрямовувалося як у сферу природних прав людини, так і у сферу судового захисту її майнових прав. Такі ідеї знайшли своє відображення і у книзі шостий «Зводу законів цивільних», куди входив і розділ «Про судочинство», що діяв на території Східної України, в якому і закріплювався перелік спорів по захисту прав власності [5, с. 142]. В той же час, за Цивільним кодексом Східної Галіції (1797 р.) визначалось, що «суддя ні для кого не може створювати нових прав: він повинен захищати права положеної окремої особи, вирішуючи сумнівні та протиріччя» (ст. 162 ЦК СГ) [6].

Таким чином, професійно-правова свідомість суддів не виникла нізвідки. Її основи закладалися законодавчими приписами (нормами), філософськими ідеями, судовою практикою, яка формувалася судами різних держав в судових засіданнях. Це озна-

чає, що поняття і змістовна суть професійно-правової свідомості суддів не є чимось виокремленим, що притаманно лише правосуддю тієї чи іншої держави. Навпаки поняття професійно-правової свідомості суддів формувалося тисячоліттями. В кожній державі рівень такої професійної правосвідомості сприймався, виходячи із рівня її політичної, економічної та правової складової, розвитку демократії, культури, освіти, добробуту та моралі, а відтак всі ці поняття у своїй сукупній комплексності впливали не лише на зміст права, законотворчу культуру, а і процесуальний зміст судових засідань та правозастосовчу практику, а з ними і на професійну правосвідомість суддів, в основі якої лежали не лише професійні якості суддів, а і природне право з його принципами чесності, справедливості, неупередженості та непідкупності. Оскільки приватна власність стала по суті базисом суспільних відносин, то як держава, так і право, а з ними і правосуддя, не могли ігнорувати наявність постійно виникаючих спорів. Вказаний розвиток подій, в тому числі і у сфері різноформатного обороту приватної власності в суспільстві, потребував справедливого судового розгляду і урегулювання таких спорів на основі права. Такий суспільний договір між державою та суспільством сприяв поступовому накопиченню капіталів та засобів виробництва, що давало можливість окремим його членам через корупційні схеми впливати не лише на управління державою у сфері економічного її розвитку, а і на правосуддя, деформуючи в такий спосіб професійну правосвідомість як управління, так і суддів. Така проблема мала місце не лише в епоху рабовласництва чи феодалізму. Вона стала характерною як для капіталістичної Європи, так і для країн «нового світу». Корупція «роз'їдала» природні устої правосуддя, державного та муніципального управління, втягуючи у свій оборот все нові і нові капітали.

Суспільство, усвідомлюючи загрозу стабільності суспільних правовідносин, починає формувати нові підходи до механізму правосуддя, які б убезпечили справедливість, чесність, неупередженість, а відтак не залежали б від волі окремо взятого судді. Таку ідею вперше було втілено в Англії в XII ст. за рахунок створення суду присяжних засідателів. І хоча спочатку призначення даного суду було спрямовано на захист особи від свавілля королівської влади, і в цьому ракурсі він відіграв суттєву роль в питанні незалежності правосуддя, даний інститут закріпився і в «новому світі», де судочинство зіштовхнулось із низьким рівнем правосвідомості суддів. Саме з цих підстав в США у 1791 році було запроваджено суд присяжних із закріпленням його устоїв в Біллі про права, який став частиною американської Конституції, реалізувавши в такий спосіб практичне залучення суспільства до правосуддя. Безумовно, це знизило з одного боку корупційну складову в правосудді, а з іншого – підвищило довіру суспільства до судочинства, що потягло за собою підвищення професійно-правової свідомості суддів. Цей досвід показав свою життєздатність, оскільки він змінював правозастосовчу практику, обмежуючи виключний вплив суддів на процес прийняття рішень. Таку практику швидко було поширено і в Європі.

Не дивлячись на це, суд присяжних сприймався неоднозначно від «суду суспільної совісті» до «суду вулиці», від «суду правового та милостивого» до «суду натовпу» [7, с. 351]. Це був певний спротив суддів від впливу суспільства на правосуддя та його безпосереднього контролю за процесом доказування не з точки зору зовнішнього спостерігача, а безпосередньо

з середини самого судового процесу, учасниками якого тепер були представники суспільства. Звісно, такі процеси викликали довіру суспільства до правосуддя і його судових рішень, впливаючи при цьому на правосвідомість суддів, оскільки більшість таких рішень в подальшому набували статусу прецедентних, що слугувало правовим маркером для всієї судової системи.

В цьому зв'язку Георг Вільгельм Фрідріх Гегель у своїй роботі «Філософія права» (1820 р.) зазначав: «Судовій владі необхідні два види легітимності: а) загальна довіра до неї всіх громадян суспільства; б) індивідуальна довіра до суддів». Це вказує на те, що Г. Гегель ставив суди присяжних і довіру до них вище за «суто юридичні суди» [8, с. 263–264].

Не дивлячись на те, що в суді присяжних правозастосування норм права і залишилось за судом, але результат такого правозастосування залежав повністю від присяжних, які формували його на основі життєвої правди, звичаїв людського життя та понять справедливості. Це було, є і буде в подальшому важливим фактором для формування правосвідомості населення по відношенню до права, поважного ставлення до професії юриста та судової системи в цілому. Саме суспільна правосвідомість населення з точки зору довіри його до правосуддя, окремих судів і суддів починає «тиснути» на професійно-правову свідомість суддів. Таким чином, теорія права виходить з того, що маркером оцінки права з точки зору його різноманітного законодавства є суспільно-групова та суспільно-індивідуальна правосвідомість населення, яка ґрунтується на суспільно-свідомісному сприйнятті права, як суспільної цінності, оскільки саме право регулює повсякденне життя людей з точки зору вступу їх у різноманітні правовідносини.

В той же час суспільство формує своє природне уявлення і розуміння чесності та справедливості правосуддя, в основі якого лежить добро, змістом якого є те благо, яке захищається судом на основі права. Таким чином, суспільна правосвідомість безумовно має вплив на професійну правосвідомість суддів. І хоча такий вплив не носить визначального характеру, бо судді діють виключно в рамках закону і підкоряються лише закону, але первинно саме суспільна правосвідомість мала вплив на формування особистісних правил суспільної поведінки кожного судді, визначаючи на їх основі певні межі, гарантії внутрішньої правосвідомості, які визначають критерії справедливості, неупередженості, чесності, понять правосвідомості та верховенства права.

Безумовно, професійно-правова свідомість суддів ґрунтується на природній чесності суддів, їх вихованості, справедливості, професійних знаннях як професійних цінностях, психологічній урівноваженості та стійкості, що впливає на культуру правосуддя, логіку сприйняття доказової інформації, формуючи в такий спосіб «цілісний психолого-правий процес, в якому відображаються предмети і явища об'єктивної реальності. Вся інформація, отримана в такий спосіб синтезується судом із наявним професійним та життєвим його досвідом, формуючи в такий спосіб єдине уявлення про події чи окремі дії особи, її поведінку або окремі документи чи річ, які мають відношення до предмету спору» [9, с. 159]. Разом з тим, професійна правосвідомість суддів не виникає спонтанно. Вона формується в першу чергу за рахунок дослідження та оцінки змісту засобів доказування, який розкривається в ході кожного судового засідання. Судове засідання у свою чергу регулюється єдиними універсально-про-

цесуальними правилами, які мають місце в кожному виді правосуддя, незалежно від державної їх приналежності. Саме на цій основі формується внутрішнє переконання судді, оскільки саме таке переконання може мати місце лише тоді, коли суд «досліджуючи безпосередньо кожен доказ, свідомістю крокує від однієї ймовірності до іншої, накопичуючи в такий спосіб інформаційний матеріал, який дає можливість з більшою чи меншою ймовірністю говорити про наявність того чи іншого юридично значимого факту» [9, с. 165].

В той же час, «в правосудді право взагалі, і кожна його норма зокрема, розглядаються як законодавцем, так і правозастосувачем як еталон справедливості і розумності». Разом з тим, «гарантом справедливості в правосудді завжди виступає суд» [10, с. 50–52].

Отже, для правосуддя важливим є не лише зміст закону чи його правозастосовча практика, а і зміст засобів доказування та їх внутрішньо-свідомісна оцінка суддею, яка потім починає своє співвідношення до конкретної норми матеріального права. Такий механізм процесуального правозастосування поєднує в собі професійно-правову свідомість суддів з точки зору доказового процесу з одного боку та правозастосування норм матеріального права – з іншого, що і формує поняття справедливості правосуддя. У свою чергу це має вплив на суспільну правосвідомість, як колективного споживача кінцевого результату правозастосування та правосуддя в цілому.

Таким чином, правосуддя являє собою таку комплексну, процесуально-правову систему, феномен якої з одного боку спрямований на захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи чи законного інтересу особи, ґрунтуючись на процесі дослідження змісту засобів доказування, що у свою чергу впливає на логіку пізнання та усвідомлення доказового матеріалу, формуючи в такий спосіб внутрішнє переконання судді, яке і впливає на його професійно-правову свідомість на етапі правозастосування, і як наслідок – ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Отже, правова природа професійно-правової свідомості суддів, механізм її формування, природно-правова, культурологічна, психологічна її характеристика, вплив професійно-правової свідомості суддів на праворозуміння та правозастосовчу практику правосуддя, на початку XXI ст. починає привертати увагу науковців, а відтак дані питання поступово стають предметом наукових досліджень як у сфері теорії держави і права, так і філософії права та процесуальних галузей права.

Особливої уваги сьогодні заслуговують наукові дослідження В. В. Мухіна в його дисертаційній роботі «Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції» (дис. к.ю.н., 2007 р.), де обґрунтовується питання професійної правосвідомості як цілісної, системної, нормативно-деталізованої, пізнавально-правової дійсності, що забезпечує функціонування та розвиток правопорядку в державі та правосудді [11, с. 5–6].

Серед даного виду наукових робіт особливу увагу до себе привертає дисертаційна робота С. Ф. Хопти: «Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості суддів та її роль в ухваленні судових рішень» (дис. к.ю.н., 2018 р.), де науковець зазначає, що професійна правосвідомість суддів впливає на право з точки зору його правозастосування, а право відповідно впливає на правосвідомість. При цьому професійна правосвідомість суддів являє собою форму відображення правових явищ, включаючи в себе психічні, інтелектуальні, емоційні, вольові процеси і ета-

пи, зокрема: знання права, вміння і навички правового характеру, правове мислення, правові емоції, почуття, правові орієнтири та позиції і мотиви, правові переконання та установки, які синтезуються при ухваленні судових рішень [12, с. 1–12].

В той же час науковці все частіше звертають увагу і на численні деформаційні процеси, які раз-по-раз мають місце в сучасному правосудді, породжуючи корупційні скандали на різних рівнях судової системи нашої держави. Причини таких явищ аналізуються зокрема в науковій роботі В. Ключковича: «Подолання деформації професійної правосвідомості суддів як засіб забезпечення ефективності судового правозастосування» (2020 р.). Автор пов'язує деформацію професійної правосвідомості суддів з «відсутністю ґрунтовних правових знань та правових навичок, стереотипності правового мислення, нігілістичним ставленням суддів до права в цілому та недостатністю культурного рівня, професійного вигорання, що і формує протиправність та помилковість при ухваленні судових рішень [13, с. 313–314].

Безумовно проблемою сьогоденної професійної правосвідомості суддів є низький рівень поточного як матеріального, так і процесуального законодавства, яке часто характеризується своєю правовою невизначеністю, казуїстичністю, неточністю, неповнотою та великою його об'ємністю (на сьогодні в Україні діє більше одного мільйона діючих законодавчих актів [14, с. 13]. Все це створює підстави для вільного трактування та тлумачення норм права, що у свою чергу веде до зловживань у сфері правозастосування, а відтак і ухвалення незаконних та необґрунтованих рішень. Таким чином зміст професійної правосвідомості суддів охоплює собою не лише наявність професійних знань та правових орієнтирів у сфері правосуддя, емоції, мотиви та певні правові установки, але і високий рівень культурно-виховного характеру самої людини-судді, її належного ставлення до права та правосуддя. Безумовно, це і високий рівень суспільної поведінки, зокрема у сфері виконання суспільних обов'язків самим суддею. Все це у своїй сукупності і формує довіру суспільства до суду та правосуддя, легітимізуючи законність судових рішень.

Висновки. Професійна правосвідомість суддів, не як наукове поняття, а як природно-правова сутність суддів у їх підходах до судочинства з точки зору його справедливості, неупередженості та чесності виникло відразу з появою ще перших процедур урегулювання спорів між людьми. З розвитком суспільних відносин та появою державного суду вимоги до професійної правосвідомості суддів вже з боку держави посилювались, з наявністю навіть крайньої міри відповідальності – смертної кари. В той же час практика показала, що міждисциплінарний інститут професійно-правової свідомості суддів є складним, комплексним поняттям, зміст якого охоплює собою не лише професійні знання права, елементи психології з точки зору емоційної їх складової, філософії з точки зору розуміння істини у сфері доказового та правозастосовного процесу, культурологічної та виховної складової самої людини-судді, логіки суджень з точки зору причинно-наслідкового зв'язку тощо.

Отже, професійна правосвідомість суддів – це в першу чергу відповідальне ставлення їх до права та правосуддя з точки зору доказового та правозастосовного процесу, процесуальної та суспільної поведінки суддів, їх відповідальності за вчасний, справедливий та неупереджений підхід до ухвалення судових рішень.

Література:

1. Федоренко В. Сутність походження і формування конституційних основ референдумів та основних моделей референтної демократії. *Право України*. 2020. № 8. С. 18–52. DOI: 10.33498/loou-2020-08-018.
2. Гринько С. Д. Поняття та ознаки рецепції римського приватного права. *Часопис цивілістики*. 2012. Вип. 12. С. 74–78.
3. Russell B. Human society in ethics and politics. London: George Allen & Unwin, 1954. 239 p.
4. Гегель Г. В. Д. Твори. Вид-во «Юридична література». 1956. Т. 3. 476 с.
5. Звід законів цивільних російської імперії. Ч. 1 т. X. Кодифікація цивільного права. Вид-во «Інститут приватного права», 2003. 926 с.
6. Цивільний кодекс Східної Галіції 1797 р. / пер. з латин. А. Гужви; за ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Одеса: Вид-во «Статус», 2013. 536 с.
7. Кучинська О. П. Здійснення правосуддя судом присяжних: за і проти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2010. Вип. 14. С. 351–353.
8. Гегель Г. В. Ф. *Філософія права*. Пер. з нім. Київ: Вид-во «Думка», 1990. 524 с.
9. Ясинок М. М. Доказування як процесуальна та психологічна діяльність суб'єктів доказового процесу. Теорія доказового права: монографія. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
10. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України: монографія. Київ: Алерта, 2024. 226 с.
11. Мухін В. В. Професійна правосвідомість: поняття, особливості, функції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.01. Харків, 2007. 18 с.
12. Хопта С.Ф. Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості суддів та її роль в ухваленні судових рішень: автореф. дис. ... к.ю.н. Київ, 2018. 18 с.
13. Ключкович В. Подолання деформації професійної правосвідомості суддів як засіб забезпечення ефективності судового правозастосування. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 312–319. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1639>.
14. Стефанчук Р. О. Про засади правового регулювання правотворчої діяльності в Україні. *Право України*. 2021. № 12. С. 9–16. DOI: 10.33498/loou-2021-12-011.

Bychkov I. The professional legal consciousness of judges: historical development and specific features

Summary. The article examines the issues of the historical and legal formation of such a concept as the professional legal consciousness of judges and its specific features in various state entities, including within the territory of Ukraine. The professional legal consciousness of judges is a rather complex and ambiguous theoretical and applied concept of a legal, philosophical, psychological, cultural, educational, and logical nature, the foundations of which are laid for all judges as early as their youth through social legal consciousness. This social legal consciousness is formed on the basis of customs of everyday behavioral orientation and oral evaluative judgments of subjects of social legal relations. Such evaluative judgments are always directed not at the content of specific legal norms, but at the principles of natural law – justice, honesty, impartiality, incorruptibility, integrity, responsibility, etc. – which today, against the background of an excessively low level of public trust in the judiciary, become extremely valuable categories that require their enhanced incorporation into justice across various fields.

Today, society repeatedly observes the deformation of the professional legal consciousness of judges who have become «entangled in corruption», violations of public

obligations related to income declaration, breaches of morality while driving vehicles, tax evasion, and the acquisition of unjustified assets. All these problems, once they become public, undermine public trust in judges and state justice, since society proceeds from the logic that dishonesty of judges in their social and professional lives gives rise to dishonesty in the administration of justice. Thus, the professional legal consciousness of judges is, first and foremost, a conscientious, honest, and professional attitude of judges toward every

decision they make, regardless of its complexity or its subjective or social value. At the same time, a judge's personal life should be imbued with morality both toward oneself and toward society and the state.

Key words: social legal consciousness, professional legal consciousness of judges, natural law, philosophy, psychology, cultural studies of judges' professional legal consciousness, trust in justice, professional legal consciousness, justice, law enforcement.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 23.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Житинський О. В.,**аспірант кафедри цивільного процесу
Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0290-4496>*

МОВНЕ ПИТАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ В ДОБУ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей правового регулювання мовного режиму та фактичної ситуації щодо застосування мов у цивільному судочинстві Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 року). Дослідження базується на архівних матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ), що відображають дискусії з приводу застосування української та російської мов в найвищому судовому органі та назагал у судовій системі України під час правління гетьмана П. Скоропадського. Зокрема, автор дослідив листування голів та прокурорів генеральних судів з Президентом Державного Сенату про мовне питання у царині правосуддя.

Проаналізовано позиції сенаторів, прокурорів та голів генеральних судів Державного Сенату, присяжних повірених округу Київської судової палати, які здебільшого не вважали за можливе повносприяття функціонування української мови у судочинстві та діловодстві судових установ, у тім числі Державного Сенату Української Держави, пропонуючи тимчасову двомовність або збереження домінуючого статусу російської мови. Встановлено, що для періоду українських визвольних змагань 1917–1921 років в цілому був характерним процес різноспрямованої українізації судової влади, водночас мовний режим у цивільному судочинстві Другого Гетьманату регулювався нормами неунезваженого українськими законами російського Статуту цивільного судочинства 1864 року.

На основі системного аналізу положень Статуту цивільного судочинства 1864 року з'ясовано, що мовою цивільного процесу він визначав російську мову. Доведено, що вирішальними чинниками, які детермінували неможливість запровадження української мови як єдиної або рівноправної мови судочинства в Державному Сенаті Української Держави були: нерозробленість української правничої термінології; брак перекладів законодавства і юридичної літератури українською мовою; недостатній рівень українськомовної компетентності більшості суддів, прокурорів, присяжних повірених і канцелярських службовців Державного Сенату; кадрова політика, що сприяла домінуванню в Державному Сенаті посадовців-вихідців з державних структур Російської імперії.

З огляду на зміст досліджених архівних матеріалів автор висловив думку про те, що здійснювати розгляд цивільних справ винятково чи бодай переважно українською мовою,

а так само запевнити фактичну рівноправність української та російської мов у цивільному процесі України періоду гетьманату Павла Скоропадського було неможливо з низки як юридичного, так і позаюридичного характеру причин. При цьому відсутність в Українській Державі спеціального закону, який би розв'язав питання удержавлення статусу української мови, зробивши її обов'язковою до застосування під час чинення правосуддя, була скоріше наслідком останніх.

Ключові слова: державна мова, мова судочинства, мова цивільного судочинства, Статут цивільного судочинства 1864 року, Державний Сенат, генеральні суди Державного Сенату, Українська Держава, принципи цивільного судочинства, цивільний процес, цивільне судочинство.

Постановка проблеми. Роль періоду визвольних змагань початку ХХ століття в розвитку вітчизняної цивільної процесуальної науки та практики чинення¹ правосуддя в цивільних справах, як правило, зостається поза увагою авторів навчальної літератури [2; 3] та наукових розвідок правознавців, що зчаста обмежуються невеликим загальним описом складного та мінливого суспільно-політичного становища тих часів (див., наприклад, [4; с. 14]). Комплексний аналіз історичного досвіду, принципів побудови української системи правосуддя та засад судочинства, зокрема цивільного, в роки перших українських визвольних змагань, з одного боку, допоможе уникнути помилок минулого, а з іншого – може стати в пригоді для вдосконалення функціонування сьогочасної судової системи України. Однією з засад цивільного судочинства на доктринальному рівні традиційно вважається мова судочинства. Водночас, як справедливо констатує харківський учений-процесуаліст В. А. Кройтор, питанню мови цивільного судочинства в літературі надається недостатня увага [5; с. 422–423]. Сьогодні назріла потреба у комплексному дослідженні проблем застосування державної та інших мов не лише в кримінальному процесі, а і в цивільному, позаяк низка аспектів цієї теми, включно з історичним, ще не стала предметом повноцінного наукового осмислення з боку вітчизняної правознавчої спільноти. Варто згадати і про те, що проблеми функціонування української мови як державної на законодавчому рівні визначено одним з пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень [6].

¹ Словосполучки здійснюють правосуддя і здійснення правосуддя, вжиті в тексті чинної Конституції України, – кальки російських словосполучок *осуществляют правосудие* і *осуществление правосудия*, тому їх потрібно замінити на словосполучки *чинять правосуддя* і *чинення правосуддя*. Див.: [1, с. 203].

Стан дослідження. Проблеми побудови та функціонування системи судочинства України протягом 1917–1921 років у своїх наукових розвідках так чи інакше висвітлювали Ю. Є. Вовк, Романюк Я. М. та Іванченко І. Б., Рум'янцев В.О., Лісогорова К.М., Сіваш О.М. та Гоцуляк С. Л., Усенко І. Б. та інші. В основі їхніх досліджень лежать праці істориків держави та права України, збірники документів тих років та архівні матеріали. Одним з дослідників, який здійснив своє історико-правне² дослідження на основі архівних матеріалів, працю якого можна знайти у приступних джерелах, є Ю. Є. Вовк. Його зусилля були спрямовані на з'ясування процесу утворення та діяльності Державного Сенату, у своїй розвідці «Утворення та діяльність Державного Сенату Української Держави у 1918 році» він побічно торкнувся і питання мови діловодства в найвищому судовому органі Другого Гетьманату [8; с. 35, 39]. Водночас предметом поточного дослідження є мовне питання в цивільному процесі Української Держави – як з погляду чинного в тім часі цивільного процесуального законодавства, так і з точки зору реального становища української мови у сфері правосуддя станом на квітень-грудень 1918 року.

Мета дослідження полягала у з'ясуванні особливостей правного регулювання мовного режиму та фактичної ситуації щодо застосування мов у цивільному процесі в часи Української революції 1917–1921 років на основі аналізу архівних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі також – ЦДАВО України).

Виклад основного матеріалу. Після Лютневої революції 1917 року на українських землях ще певний час діяло цивільне процесуальне законодавство Російської та Австро-Угорської імперій. У Наддніпрянській (Великій) Україні в період визвольних змагань 1917–1921 років суди і надалі застосовували російський Статут цивільного судочинства 1864 року.

Водночас, як стверджують дослідники, особливістю періоду 1917–1921 років став процес українізації судової влади, який мав декілька проявів.

По-перше, замість ухвалення судових рішень «По указу Временного Правительства» суд почав творитися «іменем Української Народної Республіки» (після гетьманського перевороту затверджено новий титул – «іменем закону Української Держави») [9; с. 48, 53], а суди, що не сприйняли таку новацію, за часів Центральної Ради могли лишитися без фінансування з державної скарбниці. По-друге, було започатковано діяльність з вироблення української правничої термінології, перекладу найважливіших нормативних актів. По-третє, розпочалися процеси переходу на українську мову в діловодстві та судочинстві, вивчення української мови судовими працівниками. Хоч деякі судді наголошували на несвоєчасності та витратності таких змін [10; с. 317–320], вони стали важливим кроком модерної української нації у здобутті першого досвіду творення незалежної судової системи, що мала відповідати новим державним принципам.

Найвищою ланкою судової системи Української Держави був Генеральний Суд, 8 липня 1918 року реформований у Державний Сенат з трьох генеральних судів (адміністративного,

карного й цивільного) та Загальних Зборів Сенату. Президент Державного Сенату, що його призначав особисто Гетьман, разом з міністром юстиції був йому підзвітний. Усіх суддів (сенаторів) і голів генеральних судів за поданням міністра теж призначали наказом Гетьмана. Найбільшу увагу П. Скоропадський надавав саме реформуванню найвищої судової ланки, не в останню чергу через те, що він був визнававцем російської парадигми побудови державних, у тім числі судових, органів. Через цю прихильність частину прокурорів і голів генеральних судів становили вихідці з російських державних структур [8, с. 36–37; 9, с. 49–53; 11, с. 31–32].

Одним з наріжних каменів організації судової влади, який став предметом дискусій у період Української революції 1917–1921 років, було питання мови судочинства й діловодства в судах. Про значину мовного питання в судовому процесі того часу свідчать архівні матеріали періоду Другого Гетьманату, з якими нам вдалося ознайомитися в читальному залі ЦДАВО України, зокрібно листування голів та прокурорів генеральних судів з Президентом Державного Сенату про мовне питання.

Так, 2 листопада 1918 року Президент Державного Сенату надіслав запит до голів та прокурорів Карного, Цивільного та Адміністративного генеральних судів, а також до Прокурора Загальних Зборів Державного Сенату щодо можливості для Державного Сенату користуватися українською мовою. Контекст ситуації полягав у тому, що станом на початок листопада 1918 року на розгляді в Канцелярії Голови Ради Міністрів перебував «законопроект про мову, котра повинна вживатись в державних інституціях України» [12, арк. 6; 13, арк. 8].

У відповідь на запит Президента Сенату в листі від 19 листопада 1918 р. Прокурор Загальних Зборів Державного Сенату написав, що підготовка доповідей справ у засіданнях, подання прокуратурою висновків, викладення рішень та ухвал, готування канцелярськими справами до розгляду й назагал усе справочинство Державного Сенату не може відбуватися українською мовою з уваги на нерозробленість правничої термінології українською мовою та недостатній рівень володіння нею, який демонструвала значна частина, коли не більшість, сенаторів, прокурорів та службовців канцелярії. Зважаючи на це, негайне запровадження української мови у справочинство, на думку Прокурора Загальних Зборів, справило б негативний вплив на якість та швидкість роботи Сенату [14, арк. 16–16 зв.; 15, арк. 1 зв.-2].

Своєю чергою, замісник Голови Цивільного генерального суду в листі від 11 листопада 1918 року підтвердив правдивість даних преси про те, що з питання мови, якою послуговуються в Державному Сенаті, немає єдиної практики: доповіді, резолюції та ухвали можуть складати або українською, або російською, або паралельно двома мовами. Хоча Президент Державного Сенату просив ужити заходів з усунення цього «небажаного явища», однак в Суді таку практику пояснили відсутністю закону, який би однозначно розв'язав питання про державну мову. Настанова Цивільного генерального суду зводилася до того, що українська мова може претендувати на

² Відступ від загальноприйнятої термінології в цьому та інших місцях статті зумовлено висновками судді КСУ у відставці С. Головатого, яких він дійшов у монографії «Щодо мови правничої». Автор довів, що українське слово *правовий* є калькою совєтських часів, зукраїнізованою формою російського *правовой*. Натомість він пропонує питому українську лексему *правний*, що закономірно потрапила до III Універсалу Центральної Ради від 20 листопада 1917 р. Див.: [1, с. 7–8; 7, с. 161, 168, 189, 722, 859 та ін.].

статус державної, втім негайна реалізація такої претензії є нецільною з уваги на нерозробленість української правничої термінології, брак перекладів чинних в Україні російських законів і наукової літератури українською мовою, а також недостатній рівень мовної компетентності, що його мала більшість судових діячів. З огляду на це, пропонувалося тимчасово використовувати в судочинстві та канцелярському листуванні російську мову поряд з українською та чимшвидше ухвалити мовний закон, який би розв'язав питання мови суду [16, арк. 9–9 зв.; 17, арк. 1 зв.].

У цьому контексті зауважимо, що на доконечній потребі ухвалити закон про державну мову наголошувало багато державних діячів того часу. Серед них був і в.о. Старшого прокурора Генерального Суду, який у посланні до Міністра юстиції Української Держави від 22 серпня 1918 року підкреслив, що наслідком відсутності закону про державну мову є продовження використання російської у зносинах з Генеральним Судом з боку деяких державних інституцій та приватних осіб. У зв'язку з цим, Генеральний Суд на Загальних Зборах 22 серпня 1918 року звернув увагу на бажаність ухвалення нового закону про державну українську мову [18, арк. 7-7 зв.]. З іншого боку, Прокурор та Голова Карного генерального суду у своїх листах до Президента Сенату відповідно від 13 та 23 листопада 1918 року заважали, що питання про мову судочинства й діловодства у Державному Сенаті принаймні до ухвалення закону можна було б розв'язати на рівні роз'яснень Загальних Зборів, яких так і не було надано [19, арк. 10-10 зв.; 20, арк. 17-17 зв.; 21, арк. 2-2 зв.; 22, арк. 5].

Найбільш аргументовано була відповідь в.о. Прокурора Цивільного генерального суду, що в листі від 18 листопада 1918 року навіть Президенту Державного Сенату таку статистику: з перших семи засідань Цивільного генерального суду в чотирьох було складено доповіді та написано резолюції винятково російською; у двох з цих чотирьох засідань товариші (себто заступники) Прокурора надали висновки у справі російською мовою, а в інших двох – українською. В одному засіданні доповідь було складено російською, а резолюції написано російською та українською. Лише у двох з семи засідань мовою доповіді, резолюції і висновків у справі була єдино українська. Він також наголосив, що «на канцелярські посади призначені особи, які до свого призначення не знали української мови і в короткий строк їх служби не мали можливості її вивчити...», а тому складання паперів українською вельми уповільнює справочинство. Зі змісту записки в.о. Прокурора вбачається, що переважна більшість сенаторів і товаришів Прокурора не вміла користуватися українською мовою у своїй діяльності, адвокатура (присяжні повірені) була цілком російськомовною, а мовою касаційних скарг та пояснень на них була винятково російська. Зрештою, російська нормативна база та юридична література, нерозробленість української правничої термінології підвели адресанта до висновку про те, що мовою суду може бути тільки російська. При цьому в.о. Прокурора Цивільного генерального суду покликався на приписи некасаваного українськими законами російського Статуту цивільного судочинства, у згоді з якими останнє мало провадитися російською мовою [23, арк. 13–15 зв.; 24, арк. 2 зв.-4].

З цього приводу зазначимо, що норми стосовно мови як засади цивільного процесу (за прикладом гласності, усності, змагальності) ухвалені внаслідок судової реформи 1864 року

російський Статут цивільного судочинства не містив. Водночас системний аналіз положень цього акта підтверджує те, що мовою цивільного процесу він усе ж визначав російську:

– стаття 261 Статуту встановлювала, що мовою позовних заяв іноземців має бути російська; підпис на них може бути зроблено іншою мовою, але з засвідченням через присяжного перекладача чи іншу відому суду особу перекладом російською мовою;

– пункт 2 статті 263 Статуту передбачав, що до позовної заяви додаються переклади документів, що їх написано іноземними мовами – ця вимога поширювалась як на іноземців, так і на російських підданих;

– статті 405 та 406 Статуту свідчать, що до допиту свідка, який не розумів російської мови, запрошували перекладача, а показання такого свідка записували обома мовами; після прочитання свідок підписував той з протоколів, який було складено відомою йому мовою;

– стаття 525 Статуту приписувала, що висновки «свідущих людей» за загальним правилом слід було складати письмово, усна форма висновку допускалась як виняток, коли «предмет дослідження простий і нескрутний, а також коли свідущі люди належать до малограмотних чи недобре володіють російською мовою»;

– стаття 539 Статуту вміщувала таку норму: «Коли разом з актом, писаним іноземною мовою, надано російський переклад його, то суд може, з огляду на зміст акта, важливість його для справи і мову, якою він написаний, обмежитися сим перекладом, якщо протилежна сторона не вимагає його повірки»;

– пунктом 2 статті 1276 Статуту було врегульовано, що до прохання про виконання судових рішень іноземних держав необхідно було додати переклад рішення російською мовою [25, с. 120, 145–146, 218, 264, 268–269, 597].

З огляду на вищезазначене, заувага в.о. Прокурора Цивільного генерального суду з приводу того, що норми Статуту цивільного судочинства 1864 року, не скасованого в Українській Державі, встановлювали російську мову як мову суду, не була позбавлена правного підґрунтя. Водночас у тій самій записці до Президента Державного Сенату в.о. Прокурора Цивільного генерального суду допустив можливість визнання російської та української мов рівноправними, що, на його переконання, потребувало б створення окремих українських департаментів чи відділень у судових установах.

Своєю чергою, Прокурор Адміністраційного генерального суду листом від 15 листопада 1918 р. повідомив Президенту Державного Сенату, що підготовлення справ до судових засідань у генеральному суді повністю здійснювалося російською мовою, нею складали і доповідні у справах записки, які являли собою проекти ухвал. Резолюції суду та доповіді сенаторів складали, а канцелярське листування провадили переважно тією ж мовою. Стосовно можливості послуговуватися українською мовою в Державному сенаті Прокурор уважав, що «користування цією мовою під час судового розгляду сторін, які беруть участь у справі, було б уповні допустимим, але письмові роботи осіб Прокурорського Нагляду не можуть бути викладені українською мовою, позаяк небагато хто з осіб Прокурорського Нагляду володіє цією мовою» [26, арк. 12; 27, арк. 2].

Голова Адміністраційного генерального суду – сенатор Д. А. Носенко 13 листопада 1918 року у відповіді на запит Президента Державного Сенату висловив думку про те, що виклад

резольцій і рішень Державного Сенату, справочинство в канцеляріях Державного Сенату, розпорядження голови в засіданнях, доповіді справ і висновки прокурорів повинні бути викладені винятково російською як «єдино зрозумілою для всіх» мовою. Своєю чергою, «галицько-українська мова», з погляду сенатора, «поширено насаджуються і нав'язуються» в царині судочинства. З усім тим, Голова Адміністраційного генерального суду допустив можливість зробити виняток для «народного малоросійського нареччя», що його він уважав можливим для використання сторонами (втім не повіреними), коли ті заявлять відповідне клопотання про надання усних пояснень рідною мовою «як у рівній мірі зрозумілою і посадовим особам» [28, арк. 11-11 зв.; 29, арк. 1-1 зв.].

Прикметно, що зауваження Голови Адміністраційного генерального суду про відсутність особливих непорозумінь у зв'язку з питанням про застосування мов у судочинстві, «коли не вважати такими дріб'язкові питання про написання повісток, заголовків справ тощо» [28, арк. 11; 29, арк. 1], спростовується іншими архівними матеріалами. Так, у заяві сенатора М. І. Радченка до Адміністраційного генерального суду від 18 грудня 1918 р. висвітлено серйозну проблему: сенаторам, «які не одкидаючи того, що резолюція може бути викладена поруч і на російській мові, обстоюють, як необхідну умову, викладання її неодмінно на державній українській мові, – викладання резолюцій не доручається». Ці сенатори «ззначають на резолюції, що вони не можуть підписати її через те, що вона не викладена на державній українській мові», внаслідок чого виникає питання про юридичну силу резолюцій, не підписаних усім складом суду [30; арк. 18–19 зв.].

Про різномудство в питанні мови судочинства серед суддівського корпусу Державного Сенату переконливо свідчить записка сенатора С. П. Шелухина, що стала його своєрідною відповіддю головам та прокурорам генеральних судів. У ній український правник та громадсько-політичний діяч пристає до думки голови Адміністраційного генерального суду Державного Сенату в тім, що «потрібно усунути політичні та непристойні для Державного Сенату партійні міркування й обговорювати питання винятково з ділового боку». Водночас сенатор Шелухин завважує, що процес, «в яким сторонами фігурують українська й великоруська мови», почався з дня утворення Державного Сенату на місці Генерального Суду УНР, що «вживав тільки українську мову, не одкидаючи великоруської, як помічної і тимчасової», «розробляв українське право і українську юридичну мову та термінологію». За словами сенатора, робота Генерального Суду в тім керунку «йшла добре, спокійно, дружньо і єдинодушно, хоч судді належали до різних національностей, в тім числі і до великоруської» (22 квітня 1918 р. – ще до гетьманського перевороту С. П. Шелухин як міністр судових справ УНР так описував ситуацію: «В Генеральнім і Київським Апеляційнім Судах все ведеться українською мовою, починаючи од засідань, вироків, вирішень і т. д. і кінчаючи канцелярським діловодством» [10; с. 320]). Водночас сенатор критикує своїх колег, які «хотіли б скасувати попередню практику Генерального Суду відносно мови» та «хотіли б, щоб український народ було позбавлено його природних прав на рідну мову і сим покривджено», адже такі бажання, на його переконання, не можуть бути притаманні суддям. Є в записці сенатора Шелухина й емоційний складник: «Протестуючи проти політики й партійности, я з ролі Судді не виступлю, не вважаючи на тяжку образу, нане-

сену моєму національному чуттю і свідомости свого людського достоїнства тими з записок, якими українська народність, до якої я маю за велику честь належати, і українська мова понижаються до степені повної некультурности і здатности тільки для вжитку людей не освічених, темних» [31, арк. 327–328 зв.] (образливою автор, очевидно, вважав передовсім записку вже згаданого голови Адміністраційного генерального суду – О. Ж.).

Отож, ґрунтуючись на архівних матеріалах ЦДАВО України можна стверджувати про певну різностайність думок поміж сенаторів Державного Сенату стосовно мови, якою слід провадити судочинство та діловодство у найвищому суді Української Держави. Брак єдності суддівського корпусу з цього приводу вочевидь був зумовлений як проблемами нормативного регулювання, так і особистими поглядами з мовного питання, що їх мав конкретний сенатор. Утім, відображенням кадрової політики Гетьмана та мовної ситуації тієї доби можна вважати той факт, що жоден голова (за тодішньою термінологією – «предсідатель») чи прокурор генерального суду не надав ствердної відповіді щодо можливості запровадження української як єдиної мови судочинства та діловодства в Державному Сенаті, а всі листи прокурорів та голів генеральних судів у відповідь на запит Президента Державного Сенату було складено російською мовою.

Що ж стосується позиції тогочасної української адвокатури з питання мови суду, то в архівних матеріалах ЦДАВО України міститься постанова Київської ради присяжних повірених округу Київської судової палати від 24 вересня 1918 р. про російську мову. У цьому документі, з-поміж іншого, зазначено, що «за декілька місяців не можна вивчити того багатства мови і форм, що їх потребує судовий процес і змагальні папери», водночас «тієї мови, яка необхідна у складному мовленні та письмі сучасної науки, літератури й установ, в Україні, oprіч російської, донині не було». Ба більше, повірені підкреслюють, що «як у цивільному суді, а надто в так званих “селянських земельних справах”, так і в карному – сторони, підсудні та свідки з місцевого селянського населення завжди говорили своєю рідною мовою, і не було жодного випадку, коли б судді, засідаючи одноособово чи колегіально, вдавалися до допомоги перекладача...», «жива форма усного суду, що наблизилася його до життя, цілком зрозуміла місцевому населенню російською мовою, як і російським суддям місцевою мовою» [32, арк. 3-5]. На цій підставі київські присяжні повірені дійшли висновку, що чинення правосуду при користуванні обома мовами є звичним і не потребує жодних змін, натомість звуження функцій російської мови у цій ділянці суспільного життя «було б рівносильним катастрофічному руйнуванню всього правового устрою» [32, арк. 5]. Безумовно, причиною такої позиції є тодішній суспільний контекст, який слід урахувувати: російська десятиліттями була для українських адвокатів мовою, якою вони вивчали юриспруденцію, мовою чинних на той час законів і коментарів до них.

Насамкінець згадаємо про архівну записку тих часів, що відбиває наставлення «Російського народно-державного союзу» (м. Одеса), очолюваного І. Дусинським, «у зв'язку з майбутнім розглядом Державним Сенатом питання про юридичне становище російської мови в Україні». Звертаючись до Голови Державного Сенату, очільник цієї організації в листі від 16 вересня 1918 року апелював до «бажання корінного населення нашої рідної України», яке буцімто полягало у «визнанні прав державної мови саме

за мовою російською», і тільки таке рішення, з погляду автора листа, «задовольнить народ і буде корисним для процвітання та розвитку країни» [33, арк. 2].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна висувати, що питання мови, якою слід провадити судочинство, зосібна цивільне, в добу правління гетьмана Павла Скоропадського порушувалося на найвищій ланці судової системи Української Держави. З цього приводу висловлювалися представники громадських організацій та різних юридичних професій – присяжні повірені, окремі сенатори, прокурори та голови генеральних судів Державного Сенату, які назагал виступали з консервативних позицій, у тому числі з огляду на норми російського Статуту цивільного судочинства, що їх не було уневажено. Аналіз архівних матеріалів, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, дає змогу обґрунтовано припускати, що здійснювати розгляд цивільних справ винятково чи бодай переважно українською мовою, а так само запевнити фактичну рівноправність української та російської мов у цивільному процесі України в часи гетьманату П. Скоропадського було неможливо з низки як юридичного, так і позаюридичного характеру причин. При цьому відсутність в Українській Державі спеціального закону, який би розв'язав питання удержавлення статусу української мови, зробивши її обов'язковою до застосування під час чинення правосуддя, була скоріше наслідком останніх.

Література:

- Мовний коментар до Конституції України та інших нормативних актів / [уклад.: Сергій Головатий, Світлана Сидоренко, Ірина Савченко; комент.: Катерина Городенська, Лариса Колібаба, Валентина Фурса; вступ. слово Павла Гриценка; за заг. ред. Павла Гриценка, Сергія Головатого]; Конституц. Суд України, Пост. коміс. з питань правн. термінології; Ін-т укр. мови НАН України. Х.: Право, 2025. 352 с. URL: <https://ccu.gov.ua/library/movnyu-komentar-do-konstytuciyi-ukrayiny-ta-inshyh-normatyvnyh-aktiv-2025-roku> (дата звернення: 27.01.2026).
- Комаров В. В. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. Х.: Право, 2011. 1352 с.
- Ясинок М. М. Цивільне процесуальне право України: підручник. Вид. 2-ге, переробл. та допов.: у 2 т. Київ: Алерта, 2021. Т. 2. 572 с.
- Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х.: Право, 2012. 624 с.
- Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Х.: Право, 2020. С. 672 с.
- Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2024-%D0%BF#Text>.
- Головатий С. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К.: Наш Формат, 2024. 1016 с.
- Вовк Ю. Є. Утворення та діяльність Державного Сенату Української держави у 1918 році. Аналітично-порівняльне правознавство, № 6 (2024). С. 35–40. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.4>.
- Романюк Я. М., Іванченко І. Б. Іменем України: становлення судової влади у період Української революції 1917–1921 рр. *Право України*. 2017. № 3. С. 46–61.
- Усенко І. Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія / Авт. кол.: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. К.: «Видавництво "Наукова думка" НАН України», 2014. 503 с.
- Рум'янцев В.О., Лісогорова К.М., Сіваш О.М. та Гоцуляк С. Л. Судова система Української Держави гетьмана П. Скоропадського. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 5, 2023. С. 30–33. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/4>.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 6.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 8.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 16-16 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1 зв.-2.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 9-9 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 2207. Оп. 1. Спр. 1611. Арк. 7-7 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 10-10 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 17-17 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2-2 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 5.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 13-15 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2 зв.-4.
- Судові статути 20 листопада 1864 року: з викладом міркувань, на яких вони ґрунтуються (російською мовою). Санкт-Петербург: типографія 2 відділення Власної Й. І. В. Канцелярії, 1867. Ч. 1: Статут цивільного судочинства. 1867. 763 с.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 12
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 11-11 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1-1 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 18-19 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 3695. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 327-328 зв.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 3-5.
- ЦДАВО України. Ф. 905. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 2.

Zhytynskiy O. The language issue in the civil procedure of Ukraine during the reign of Hetman Pavlo Skoropadskiy (according to materials from the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine)

Summary. This article is devoted to the study of the peculiarities of the language regime legal regulation and the real situation regarding the use of languages in civil proceedings in the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918). The study is based on archival materials from the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (Kyiv), which reflect discussions on the use of the Ukrainian and Russian languages in the highest judicial body and in the judicial system of Ukraine in general during the reign of Hetman P. Skoropadskiy. In particular, the author has examined the correspondence between the heads and prosecutors of the general courts and the President of the State Senate on language issues in the field of justice.

The positions of senators, prosecutors, and the heads of the State Senate general courts, as well as attorneys of the Kyiv Judicial Chamber, have been analyzed. Most of them did not consider it possible for the Ukrainian language to function fully in court proceedings and in the paperwork of judicial institutions, including the State Senate of the Ukrainian State, proposing temporary bilingualism or the preservation of the dominant status of the Russian language.

It has been established that the period of the Ukrainian liberation struggle of 1917-1921 was generally characterized by a process of multidirectional Ukrainization of the judiciary, while the language regime in civil proceedings of the Second Hetmanate was regulated by the Russian Charter of Civil Procedure of 1864, which had not been repealed by Ukrainian laws.

Based on a systematic analysis of the provisions of the 1864 Civil Procedure Code, it has been found that it defined Russian as the language of civil proceedings. It has been proven that the decisive factors that determined the impossibility of introducing Ukrainian as the sole or equal language of proceedings in the State Senate of the Ukrainian State were: the lack of developed Ukrainian legal terminology; the lack of translations of legislation and legal literature into Ukrainian; the insufficient level of Ukrainian language proficiency of most judges, prosecutors, attorneys, and clerical staff of the State Senate; personnel policy that promoted the dominance in

the State Senate of the officials who came from government institutions of the Russian Empire.

Considering the content of the archival materials studied, the author has expressed the opinion that it was impossible to conduct civil proceedings exclusively or even predominantly in Ukrainian as well as to ensure the de facto equality of Ukrainian and Russian in civil proceedings in Ukraine during the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi for a number of legal and non-legal reasons. At the same time, the absence in the Ukrainian State of a special law that would resolve the issue of establishing the official status of the Ukrainian language, making it mandatory for use in the administration of justice, was rather a consequence of the latter.

Key words: the State language, language of judicial proceedings, language of civil proceedings, the Charter of Civil Procedure of 1864, the State Senate, general courts of the State Senate, the Ukrainian State, principles of civil proceedings, civil procedure, civil proceedings.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 23.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

УДК 340.15(436)»19»(092):[378.4(477.85)ЧНУ.093.5:34 791.62(73)
DOI <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.79.3>

Крайній П. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1263-9392>

Сарибаєва Г. М.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4492-956X>

Дячук М. П.,
головна бібліотекарка відділу зберігання фондів Наукової бібліотеки
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

БУКОВИНСЬКЕ ПРАВО І ГОЛЛІВУД: ВПЛИВ МАРКУСА ПРЕМІНГЕРА НА АМЕРИКАНСЬКИЙ КІНЕМАТОГРАФ

Анотація. Юридичний факультет Чернівецького національного університету має свою унікальну та багатогранну історію. Будучи створеним як один із перших факультетів Університету Франца Йосифа у 1875 році він підготував не одне покоління науковців, прокурорів, суддів, публічних службовців. На весь світ відомі імена Йозефа Шумпетера, Євгена Ерліха, Ганса Гросса, Карла Гіллера, чиї життя та професійне становлення тісно пов'язані із буковинською правничою школою. Сформований правничий факультет на Буковині забезпечував не лише потребу Австро-Угорської імперії у забезпеченні діяльності органів влади кваліфікованими правниками, але й поширювала далеко за її межі культурні цінності. Перенесення буковинського світогляду відбувалось й після розпаду імперії. Велика кількість випускників факультету добре себе зарекомендували на відповідних посадах не лише в межах Австро-Угорщини, але й далеко за її межами. Секретом визнання буковинської правничої школи було те, що місто Чернівці та весь регіон був мультикультурним, де, у дискусії, досить часто знаходили спільну думку різні за поглядами представники інтелігенції. Юридична спільнота була теж одним із драйверів тодішнього суспільного диспуту.

Тут і далі термін “буковинська правнича школа” означає комплекс правових знань, професійної етики та толерантності, що формувалися в Чернівцях та визначали правову практику регіону.

Одним із випускників правничого факультету австрійського періоду був Маркус Премінгер. Його унікальний життєвий шлях, схожий на створений голлівудським режисером сценарій про людину, яка через складні, а подекуди – непереборні обставини, стала одним із кращих правників Чернівців у перше десятиліття ХХ століття. Євреї за походженням, правник за покликанням, його найвищим професійним визнанням стало призначення на керівну посаду у Генеральній прокуратурі Австро-Угорщини. Його вплив на своїх синів – Отто та Інго був настільки суттєвим що вони у своїй майбутній професійній режисерській та продюсерській діяльності неодноразово повертались до питань

справедливості, рівноправ'я, недискримінації тощо. Окрім створення належних умов для їх розвитку, а також, перебування тривалий час на Буковині, так чи інакше, вплинуло на формування у майбутнього голлівудського режисера Отто Премінгера світогляду який він неодноразово передаватиме героям своїх кінострічок. Його фільми середини 1940 та початку 1950 років, сьогодні, визнані класикою Голлівуду. Якщо про режисера О. Премінгера видано не одну біографічну книгу, присвячено десятки та сотні інтерв'ю із зірками Голлівуду того часу, то про його батька, М. Премінгера нам відомо не так багато. Це спонукало нас дослідити архівні матеріали Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Державного архіву Чернівецької області, документів з фондів Управління військового архіву Австрійського державного архіву, біографічних книг О. Премінгера та його спогадів. Опрацювання вищеперерахованих джерел дозволив прослідкувати вплив правовий, культурних та суспільних цінностей що формувались на Буковині в австро-угорський період та відобразились у голлівудському кінематографі. Важливу роль у цьому належить Маркусу та Отто Премінгеру.

Ключові слова: Австро-Угорська імперія; Університет Франца Йосифа; буковинське право; буковинська толерантність; Генеральна прокуратура Австро-Угорщини; Голлівуд; Маркус Премінгер; Отто Премінгер.

Постановка проблеми. Австро-угорський період правничого факультету Чернівецького університету є унікальним та багатогранним. З одного боку, відкриття Університету Франца Йосифа у 1875 р. дало змогу сформувати місток по якому відбувся процес поширення західних традицій, культури та освіти на буковинській землі. Паралельно із цим, процес інтеграції Буковини у цивілізаційний простір європейської культури, науки та права дозволив за відносно не великий проміжок часу зробити Чернівці невід'ємною частиною цього простору. Функціонування юридичного факультету безпосередньо в Чернівцях надавало змогу на місцевому рівні вирішити нагальне питання

із забезпеченням органів влади, правоохоронних та судових органів, адвокатури та нотаріату кваліфікованими фахівцями. Крім цього, для бажаючих одержати вищу освіту, а відтак – реалізувати себе на професійному поприщі, в разі спрощувалась фінансова та логістична складова: одержання юридичної освіти у Чернівцях, фінансово, було дешевшим, ніж у Відні. Здобуття правничої освіти та подальше працевлаштування вважалося не аби яким досягненням. Історія М. Премінгера – яскраве тому підтвердження.

Пройшовши тернистий та складний шлях від злиднів у багатодітній сім'ї, розуміючи намагання батька, збіднілого східноєвропейського талмудиста, який не міг забезпечити свою дружину та своїх шістьох дітей необхідними умовами для розвитку, М. Премінгер досить рано продемонстрував свій наполегливий характер та зацікавленість до навчання. Для батька це означало одне: як би не було складно, зробити усе можливе, щоб його єдиний син, реалізував себе. Ця наполегливість іще не раз допомагатиме йому не лише у професійній діяльності: його син, О. Премінгер, буде захищати свого колегу, відомого оскарженого американського режисера Д. Трамбо, який за збігом обставин, після свідчень Комісії з розслідування антиамериканської діяльності у 1947 р. які призвели до 11 місячного ув'язнення, не мав змоги повернутись до своєї попередньої діяльності. Завдяки О. Премінгеру, Д. Трамбо візьме участь у створенні епічного драматичного фільму «Вихід» («Exodus»), після прем'єри якого «Чорний список Голлівуду» (створений у 1940-1950 рр. список діячів культури й мистецтва у Сполучених Штатах Америки які мали прокомуністичні переконання через що їм заборонялося займатися професійною діяльністю – авт.) перестане існувати. Це лише один із багатьох епізодів які демонструють прояв людяності, порядності, ввічливості, толерантності які О. Премінгер досить часто демонстрував впродовж своєї кар'єри, незважаючи на свій доволі різкий темперамент.

Проте, саме його батько, М. Премінгер, який усе своє життя наполегливо працював та став одним із кращих правників Чернівців, Граца та Відня, передав своїм синам буковинську толерантність яка відображалась на кіноекранах американських міст. О. Премінгер остаточно змінив голлівудський кінемограф тим, що не боявся експериментувати із досить чутливими для того часу темами, такими як наркоманія, переривання вагітності, політичні заштанки американського політикуму та судової системи. Після виходу цих кінострічок американський кінемограф змінився назавжди.

Ступінь наукової розробки. Грунтовні дослідження, присвячені факультету Франца Йосифа, його наукового та навчального процесів, біографій та професійного становлення викладачів, наукової та міжнародної співпраці із зарубіжними правничими школами, проводились М.В. Никифороком, Т.А. Грекул-Ковалик, І.Ж. Торончуком, С.І. Нежурбідою та іншими. Проте комплексних наукових розвідок які стосувались випускника правничого факультету М. Премінгера як одного із випускників факультету не проводилось.

Мета дослідження полягає у вивченні раніше не досліджених матеріалів чернівецьких та віденських архівів які дають змогу, вперше, у вітчизняній правничій науці сформулювати цілісне уявлення про М. Премінгера як видатного правника який мав безпосередній вплив на свого сина, виховав його у дусі поваги до прав людини через феномен буковинської

толерантності, суть якого полягала у тому, що якої б національності не була людина, вона могла розраховувати на можливість своєї реалізації як індивіда. У своїй режисерській діяльності О. Премінгер неодноразово переносив її на екрани своїх картин, чимало з яких, стосувались тем рівності, гідності, гомосексуалізму, наркотичної залежності тощо. Зв'язок розкритих суспільних тем у художніх картинах «Лора», «Блакитний місяць», «Чоловік з золотою рукою», «Анатомія вбивства» які стали класикою Голлівуду тісно пов'язані із юридичною площиною перерахованих вище тем.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж багатьох видатних випускників правничого факультету Університету Франца Йосифа, Маркус Премінгер є неординарною особистістю: один з кращих випускників за результатами навчання, володар нагороди «Sub auspiciis Imperatoris», блискучий прокурор та адвокат, Генеральний прокурор Австро-Угорщини. Він народився у 1877 р. в Чернівцях в єврейському кварталі. Як вказує у своєму дослідженні Л. Щербанюк, цей будинок розташовувався на вулиці Синагоги [1]. У той період адміністративний центр Буковини – частина Австро-Угорської імперії. За спогадами молодшого сина, Інго, місто було німецькомовним, з яскраво вираженим німецьким темпераментом [2, с. 25].

Хоч батько М. Премінгера був збіднілим східноєврейським талмудистом, який не міг у достатній мірі забезпечити свою дружину, сина та п'ятьох дочок, йому вдалося розпізнати вроджений потяг сина, Маркуса, наполегливо працювати. Батько хотів, щоб його єдиний син отримав світську освіту. Проте, з раптовою смертю батька, саме Маркус став єдиною опорою для своєї матері та сестер.

Середню освіту він отримав у Першій державній гімназії. Вибір місця навчання був не випадковим: вона була найстарішою та однією із кращих середніх шкіл у Чернівцях. Її відкрили у 1808 році. Навчальна програма зосереджувалась навколо викладання латинської мови та літератури. З третього класу учні розпочинали вивчати давньогрецьку мову. У 1849 році гімназію було перетворено на восьмирічну гімназію. Перша державна гімназія перетворилася на найважливішу середню школу в усій коронній землі: з 1808 по 1908 рік у цьому закладі навчався 11 191 учень, з яких 3824 (приблизно 34%) успішно склали іспит зрілості (вступний іспит до університету). Між 1849 і 1908 роками 2536 випускників склали іспит зрілості, з яких 40% продовжили вивчати право, 18% медицину, 15% теологію, 14% філософію та 4% технічні науки [3]. У річному звіті гімназії 1897-1898 н.р. вказується, що М. Премінгер склав відповідний іспит зрілості з відзнакою та обрав для себе майбутнє навчання правничій професії [4, с. 67].

Він вступив на правничий факультет Чернівецького університету. Працюючи повний робочий день і часто без сну цілими днями, закінчив навчання з найвищою відзнакою, ставши доктором права. Він був настільки надзвичайно обдарованим студентом, що після закінчення навчання отримав перстень від імператора. «Великий перстень з безліччо коштовностей – це не перстень, який варто носити. Людина, яка отримала цей перстень, а їх було видано лише кілька, мала пройти всі випробування з найвищою відзнакою. Це була виняткова честь, а у випадку мого батька ще більше, бо він був євреєм». Ця відзнака є однією із реліквій сім'ї Премінгерів яку вони зберігають до нині у внука М. Премінгера, Джеймса [2, с. 27]. Цією нагородою була «Sub auspiciis Imperatoris».

Як зазначає С. Гродзицький, у Габсбурзькій монархії, а отже і в Галичині, на межі XIX і XX століть, високо цінували нагороду у вигляді закінчення вищого навчального закладу, отриману *sub auspiciis imperatoris*. Цей диплом вручався під час урочистої церемонії, супроводжувався врученням нагородженому золотого персня. Ця відзнака була одним із джерел популярності Франца Йосифа I. Молода людина, яка з відзнакою закінчила навчання і вступала у професійне життя, одержуючи таку відзнаку, могла розраховувати на зацікавленість монарха і його особливу опіку [5, с. 208].

Умови отримання цієї нагороди визначалися постановою, опублікованою в 1888 р. Її отримували молоді люди, які закінчили середню, гімназійну та вищу, університетську освіту «з відмінним успіхом». Проте, відмінне навчання було лише частиною справи. Інша ж стосувалась проходження доволі складної бюрократичної процедури яка надавала її одержувачу елітарного статусу. Заявку на присвоєння диплома та просування «*Sub auspiciis Imperatoris*» готував сенат університету наприкінці навчального року або на початку наступного року. Заява разом з документацією надсилалася до намісництва (у Галичині – до Львова), а воно, у свою чергу, направляло справу до міністерства віросповідань і освіти [6].

Відповідна заявка сенату університету мала одержати одностайне схвалення. Для недопущення одержання нагороди представниками одних і тих самих факультетів університету, запроваджувався механізм черговості представлення кандидатів з різних факультетів. М. Премінгер був одним із небагатьох випускників правничого факультету Університету Франца Йосифа який одержав таку нагороду яка, в подальшому, визначила його стрімке кар'єрне зростання. Будучи східним євреєм із збіднілої сім'ї, яка не належала до групи німецькомовних євреїв, своєю наполегливою працею та ерудицією, М. Премінгер зумів привернути увагу до себе не лише професорів факультету, але й представників з оточення імператора Франца Йосифа.

Варто зазначити, що євреї не лише становили близько 30 відсотків населення Чернівців, але й становили більшість німецькомовного населення Буковини. Середній клас завжди підтримував габсбурзьку державу навіть у часи, коли вона перебувала на межі свого зникнення. Як зазначає Ф. Фудзівара, ці факти допомагають пояснити тверду відданість М. Премінгера австрійській державі та, десятиліттями пізніше, його нездатність передбачити, доки це вже не викликало сумнівів, що Австрія також впаде перед варварством, яке охопило Німеччину [7, с. 3].

Завершивши навчання у 1901 році він розпочав професійну діяльність прокурора в Чернівцях. Не в останню чергу призначення на таку посаду для етнічного та релігійного вигнання який не мав жодних привілеїв, окрім, імператорської нагороди, було проявом його наполегливості, впевненості та гострого розуму. Щось подібне, але в більшому масштабі, зробить О. Премінгер, коли звернеться за допомогою до Д. Трамбо та попросить його попрацювати із сценарієм для майбутнього фільму «Вихід». Він продемонстрував буковинську толерантність до режисера якому відмовлялись потискати руку не те що критики, але й колишні друзі та колеги. О. Премінгер знав що таке бути в євреєм не німецького походження в габсбурзькій державі. Ця подія, за визнанням дослідників історії кінематографу, призвела до зникнення «чорного списку». ***Це призначення демонструє не лише особисту наполегливість М. Премінгера, а й його***

здатність застосовувати правові принципи на практиці, забезпечуючи дотримання законності та справедливості у складних поліетнічних умовах Буковини.

У двадцять шість років, готовий досягти світового успіху, якого його батько ніколи не прагнув, М. Премінгер одружився на Йозефі Френкель, яка походила з заможної єврейської родини. Її батько володів лісопилним заводом що на той час було досить прибутковою справою. За спогадами І. Премінгера «Багатоземельний дід Йозефа володів великою фермою, де вирощував урожай і тримав стада коней і великої рогатої худоби. Йозефа була ідеальною дружиною для молодого державного прокурора, який швидко піднімався по службі державного обвинувача» [7, с. 4]. Єва Премінгер, старша дочка І. Премінгера згадує про те що її бабуся народилась в заможній родині де панували особливі відносини. Наприклад, з її батьком усі розмовляли лише в третій особі. Хоча М. Премінгер не походив із знатної та заможної родини, він був прийнятий як молодий чоловік який на момент одруження вже досяг значного успіху що «одружився з прекрасною принцесою».

На публіці, Маркус і Йозефа досить часто виглядали невдоволеними, їхня наполегливо підкреслена гідність, можливо, була позицією, спрямованою на протидію постійному антисемітизму, а також поширеній зневазі до Остюдена. У родині вони були люблячими батьками, які забезпечували стабільне домашнє життя своїм двом маленьким синам. «У мене були ніжні стосунки з матір'ю, але вона насправді не відіграла великої ролі у формуванні мого характеру. Інтелектуально мій батько вплинув на мене більше, ніж моя мати» – згадував О. Премінгер. Обидвоє, вони передали своїм синам сильне почуття власної гідності та віру в те, що від них очікують і мають право бути успішними.

Професійна діяльність М. Премінгера створила для нього унікальну можливість стати юристом безпосередньо у Відні. Проте, війна внесла свої корективи. З початку XX століття, заклики до незалежності серед низки підкорених народів розширеної Австро-Угорської імперії, лунали з дедалі більшим запалом. Кулі, 28 червня 1914 року назавжди змінили не лише життя сім'ї Премінгерів, але й усієї імперії. Випущені в Сараєво розпаленим сербським націоналістом Г. Принципом кулі, які вбили ерцгерцога Франца Фердинанда, спадкоємця престолу, та його дружину, розпочали конфлікт, який за кілька тижнів переріс у Першу світову війну. Росія вступила у війну на боці Сербії, і царські армії почали вторгатися до Східної Європи. Небезпечно близько до Росії, Чернівці були особливо вразливі.

Австрія розглядалась як єдине місце, куди М. Премінгер може безпечно перевезти свою сім'ю. Оскільки його робота в Чернівцях була високо оцінена, він зміг отримати посаду державного прокурора в Граці, столиці австрійської провінції Штирія. У цей доволі не простий період життя, йому вдається зарекомендувати себе як висококласного державного обвинувача, що виступав у судових процесах які стосувались націоналістичних сербів та хорватів. Молодому, але професійному юристу, доктору права, було надано можливість не лише здійснювати обвинувачення, але й звільняти від переслідування тих, хто був заарештований незаконно. Наскільки унікальною, а подекуди, нереалістичною виглядає ситуація коли чернівецький євреї, перебуває в одному із антисемітських та пронимецьких міст імперії, перебуваючи на посаді прокурора, отримує визнання у столиці імперії – Відні? Лише людина із вірою у власний

талант, наполегливість та безстрашність могла перебувати на такій посаді. Для М. Премінгера це було пов'язано зі складним моральним вибором. Обидва його сини з гордістю говорили про роботу свого батька в Граці, ніколи не ставлячи під сумнів наслідки складного морального завдання з яким постійно має справу державний обвинувач.

Після року роботи у Граці, блискучого прокурора, який неодноразово брав участь у судових процесах над сотнями сербських та хорватських обвинувачених, викликали до Відня. Йому запропонували високу посаду, приблизно еквівалентну посаді генерального прокурора. В його обов'язки входило підтримування обвинувачення у резонансних процесах щодо повстанців, які у своїй боротьбі за національне визнання, обвинувачувались у змові проти монархії. На момент одержання такої пропозиції, М. Премінгеру було всього лише тридцять вісім років. Він був євреєм. Напевно, це був єдиний приклад в історії прокуратури Австро-Угорщини, коли її мав очолити єврей. У імперії, яка, була переважно римо-католицькою, жодного єврея ніколи не призначали головним прокурором. Таке запрошення справді було винятком.

Але коли він сів на співбесіді в кабінеті міністра юстиції, йому сказали, що ця посада буде його лише за умови його навернення в католицизм. Хоча він відмовився від побожності свого батька, він відвідував синагогу лише у великі свята, та, все ж таки, думав про себе як єврея. У жесті непокори та самоствердження – саме такому, який його знаменитий старший син багато разів демонстрував протягом своєї кар'єри – Маркус відмовився. «Мій батько просто не відмовився від свого юдаїзму», – сказав Інго, – «і він залишався євреєм до кінця свого життя» [2, с. 6]. Дивовижно, але він отримав цю посаду. У 1915 році він перевіз свою родину до Відня, міста, де народився його другий син – Отто.

На своїй новій посаді М. Премінгер, як він робив це у значно менших масштабах спочатку в Чернівцях, а потім у Граці, став юридичним захисником інтересів корони, переслідуючи тих, кого підозрювали у підбурюванні або змові до націоналістичних повстань по всій Австро-Угорській імперії. Зважаючи на свою попередню професійну діяльність, значний досвід роботи в органах прокуратури, М. Премінгер був ідеальним бюрократом, незмінно пунктуальним, працьовитим та самодисциплінованим, якості, які він передав своїм синам. Так чи інакше ці риси дозволили О. Премінгера побудувати не лише блискучу кар'єру продюсера та режисера. Свої сміливі ідеї він втілював на екрані історіями своїх персонажів, які так чи інакше, стосувались права.

Наприклад, юридична драма «Анатомія вбивства», режисером якої виступив О. Премінгер, входить до рейтингу топ-10 кращих юридичних що був сформований Американським інститутом кіномистецтва. Фільм знятий за мотивами одноіменного роману-бестселера, колишнього судді Верховного суду штату Мічиган Дж. Уокера. Випадок, який описується романі, трапився у період, коли Дж. Уокер займався приватною юридичною практикою. Він виступав на стороні захисту К. Петерсона який застрелив М. Ченауета в м. Біг-Бей, Мічиган та застосував неординарний спосіб захисту. Йому вдалось довести, що на момент вбивства, його підзахисний, К. Петерсон, перебував у стані короткочасної неосудності який мав назву – «непереборний імпульс». Хоча подібна лінія захисту не використовувалась адвокатами у Мічигані з другої четверті XIX ст., судом було винесено виправдувальний вирок [9].

Ця картина стала віхою в історії американських судових драм. Окрім значної кількості номінацій та нагород, картину досить високо оцінили й представники правничої професії. У публікації про 25 кращих судових драм, Р. Браст наводить такий факт: фільм використовується як навчальний посібник у юридичних школах, так як у ньому розкриваються усі основні етапи кримінального судочинства в США, починаючи від бесіди з клієнтом, пред'явлення обвинувачення та завершуючи судовим розглядом. Фільм посів 4 місце в списку 25 «Найкращих фільмів про право» Американської асоціації адвокатів [10].

Не важко здогадатись чому О. Премінгер обрав для екранізації цей роман. Головний персонаж, адвокат П. Біглер, роль якого виконав відомий актор Дж. Стюарт, продемонстрував яскраву та виважену манеру захисника під час судового процесу який використовуючи блискуче знання процесу, психологічні прийоми та вміння публічного виступу зумів довести невинуватість свого підзахисного. Певною мірою він втілює в собі окремі риси батька Отто – Маркуса.

Іще одним фільмом у якому детально розглядалися табуйовані теми наркотичної залежності, викрадення людей, аборти, проституція є «Людина із золотою рукою». Як і попередня робота О. Премінгера, показ фільму зіткнувся із положеннями, які на момент прем'єри картини містились у Кодексі кіновиробництва (The Motion Picture Production Code) та забороняли його кінопрокат. Сюжет фільму описує життя головного героя, Ф. Машина, який намагається себе знайти у суспільстві після відбування покарання у федеральній в'язниці у якій він позбувся наркотичної залежності. Проте, усі події що відбуваються на екрані, повертають Ф. Машина до залежності знову. У фільмі дуже реалістично зображено абстинентний синдром, незаконний обіг наркотиків та наркоманія як явище що, на жаль, існує в суспільстві та руйнує життя не лише наркозалежних, але й їх близьких, друзів. Ці теми на момент виходу фільму підпадали під заборону згаданого вище кодексу.

Вплив фільму був настільки вражаючим, що раніше табуйовані теми, наявність у фільмах яких забороняла його показ, були змінені. Назавжди. Де-факто та де-юре, О. Премінгер, змінив правила релізу для фільмів які зображають досить чутливі теми. Наприклад, Ф. Сінатра що зіграв головного персонажа згаданого фільму настільки реалістично зобразив наркозалежність що за свою гру був номінований на премію «Оскар» у категорії «краща чоловіча роль».

Є ще чимало кінокартин у яких О. Премінгер повертався до таких тем. У цьому складно не простежити одну тенденцію яка безпосередньо пов'язана із юридичною професією його батька та буквинською толерантністю. Кожна людина яка опиняється у складних обставинах має шанс на виправлення що потребує підтримки зі сторони інших й, за можливості, намагатись допомогти. У своїх фільмах він повертається до свого дитинства, коли він не рідко сам опинявся у опозиції до соціуму через своє єврейське походження. Це ж трапилось з його батьком, проте М. Премінгер знайшов інший спосіб для самореалізації та допомоги іншим. О. Премінгер вийшов за межі залу суду, поліцейських відділків чи юридичних компаній. Замість учасників судового процесу він обрав глядачів які і стали тим єдиним судом присяжних який зможе не лише проникнутись ситуаціями, у яких опиняються герої його стрічок, але й продемонструють солідарність та підтримку для тих, хто може опинитись в такій ситуації у реальному житті.

Крім цього, О. Премінгеру довелося застосовувати набуті ним у Відні знання юриста, адже в 1959 р. влада міста Чикаго заборонила прокат вищезгаданої картини для компанії Columbia Pictures. Обґрунтовувалось це рішення тим, що в судових сценах, актори використовували такі слова як «згвалтування», «контрацепція», «проникнення», «сперма». Вони звучали з вуст героїні фільму Л. Меніон під час її монологу. Комісія вказала на те що поєднання перерахованих термінів та опису звалтування дозволяє класифікувати фільм як непристойний. Представляючи інтереси компанії, О. Премінгер звернувся з позовом до Окружного суду Північного округу штату Ілліноїс, де він його успішно виграв [10].

Після завершення Першої світової війни, М. Премінгер розпочав приватну практику у Відні. Через кілька років після переїзду О. Премінгера до Сполучених Штатів Америки, він та уся їх родина, назавжди, переїхала на інший бік Атлантики. Вони змогли наочно слідкувати за карколомним злетом О. Премінгера який впродовж двох десятиліть був одним із новаторів голлівудського кінематографу.

Висновки. Отже, буковинська правнича освіта, толерантність та ввічливість стали невід’ємними складовими успіху випускника правничого факультету Університету Франца Йосифа М. Премінгера. Незважаючи на своє походження, наполеглива праця, впевненість та толерантність до проблем інших дозволили йому зробити успішну кар’єру в Чернівцях, Граці та Відні. Його талант був високо оцінений імператором Францом Йосифом який відзначив його найвищою нагородою для успішних випускників університетів – «Sub auspiciis Imperatoris». Він мав вирішальний вплив на формування своїх синів – Отто та Інго що стануть досить успішними режисерами в Голлівуді. Проте, зірковішою стане режисерська та продюсерська робота О. Премінгера який у своїх фільмах неодноразово розкривав теми які мали суспільний резонанс: справедливе правосуддя, діяльність суду присяжних, проведення виборів та ін. Така палітра тематик безпосередньо стосується професійної діяльності М. Премінгера який впродовж усієї своєї професійної кар’єри був одним із захисників справедливості у політичній Буковині, антисемітському Граці та імператорському Відні.

Таким чином, дослідження демонструє, що формування правової культури та толерантності в австро-угорській Буковині мало прямий вплив на практику і світогляд правників, а також стало основою для міждисциплінарних досліджень, які поєднують історію права, правову освіту та культурні практики.

Кінострічки О. Премінгера є формою передачі буковинського права та буковинської толерантності як невід’ємних частин культури тогочасних Чернівців. Професійна діяльність М. Премінгера опосередковано вплинула на майбутнє передання через кінематограф буковинського права у класичному американському кінематографі.

Завдяки діяльності сім’ї Премінгерів, зокрема передачі принципів буковинської толерантності та правової культури через кінематограф, американське суспільство середини ХХ століття отримало потужний вплив на формування більш відкритого, гуманного та справедливого підходу до соціальних питань.

Література:

- «Класик золотої епохи Голлівуду». Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського. URL : <http://dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=1225821>
- Hirsh F. Otto Preminger : the man who would be king. New York : Alfred A. Knopf. 2007. 600 p.
- Constantin Ungureanu: Mittelschulen und höhere Lehranstalten in der Bukowina vor 1918. In: Markus Winkler (Hg.): Partizipation und Exklusion. Zur Habsburger Prägung von Sprache und Bildung in der Bukowina 1848 – 1918 – 1940 (Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas e. V. an der Ludwig-Maximilians-Universität München (IKGS), 132). Regensburg 2015, S. 115–128. URL : <https://www.bukowina-portal.de/de/ct/279>
- Jahresbericht des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1897/98 von Heinrich Klausner, k. k. Schulrath und Gymnasial-Director. Czernowitz, 1898. 87 p.
- Grodziski Stanislaw. Sub auspiciis imperatoris. Cracow Studies of Constitutional and Legal History. 2008. Volume 2. pp. 207-212.
- Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z 27 sierpnia 1888 r., l. 17 291. Por.: Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych opracowany przez Jerzego Piwockiego, wyd. II, t. VI, Lwów 1913, s. 831.
- Chris Fujiwara. The World and Its Double: The Life and Work of Otto Preminger. Faber and Faber Inc. New York. 2008. 461 p.
- AFI's 10 Top 10. Courtroom drama. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/AFI's_10_Top_10 (date of access: 18.01.2026).
- Anatomy of kill. IMDb. URL : <https://www.imdb.com/title/tt0052561/> (date of access: 18.01.2026).
- Brust Richard. "25 Greatest Legal Movies". *American Bar Association Journal*. Retrieved February 24, 2012. URL : https://www.abajournal.com/#google_vignette
- Dawn B. Sowa. Forbidden Films: Censorship Histories of 125 Motion Pictures. Checkmark Books. 2001. 368 p.

Krainii P., Sarybaieva G., Diachuk M. Bukovyna law and Hollywood: the influence of Markus Preminger on American cinema

Summary. The Law Faculty of Chernivtsi National University has a unique and multifaceted history. Established as one of the first faculties of Franz Joseph University in 1875, it has trained many generations of scholars, prosecutors, judges, and public servants. The names of Joseph Schumpeter, Eugene Ehrlich, Hans Gross, and Karl Hiller are known throughout the world, and their lives and professional development are closely linked to the Bukovina law school. The law school established in Bukovina not only met the Austro-Hungarian Empire's need for qualified lawyers to work in government agencies, but also spread cultural values far beyond its borders. The Bukovinian worldview continued to spread even after the empire collapsed. A large number of graduates of the faculty proved themselves in relevant positions not only within Austria-Hungary, but also far beyond its borders. The secret to the recognition of the Bukovinian law school was that the city of Chernivtsi and the entire region were multicultural, where representatives of the intelligentsia with different views often found common ground in discussions. The legal community was also one of the drivers of the social debate at the time.

One of the graduates of the law faculty during the Austrian period was Markus Preminger. His unique life story, reminiscent of a Hollywood script, tells of a man who, despite difficult and sometimes insurmountable circumstances, became one of the best lawyers in Chernivtsi in the first decade of the 20th century. Jewish by origin and a lawyer by vocation, his highest professional recognition came with his appointment to a senior position in the General Prosecutor's Office of Austria-Hungary. His influence on his sons, Otto and Ingo, was enormous. In addition to creating the right conditions for their development, his long stay in Bukovina also influenced the future Hollywood

director Otto Preminger's intolerance of any violations or restrictions of human rights. His films from the mid-1940s and early 1950s are now recognized as Hollywood classics. While more than one biographical book has been published about director Preminger and dozens and hundreds of interviews with Hollywood stars of the time have been devoted to him, we do not know much about his father, Marcus Preminger. We have researched archival materials from the Scientific Library of Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Otto Preminger's biographies, and documents from the Military

Archives Department of the Austrian State Archives. The study of the above sources allowed us to trace the influence of legal, cultural, and social values that were formed in Bukovina during the Austro-Hungarian period and reflected in Hollywood cinema. Marcus and Otto Preminger played an important role in this.

Key words: Austro-Hungarian Empire; Franz Joseph University; Bukovinian law; Bukovinian tolerance; General Prosecutor's Office of Austria-Hungary; Hollywood; Marcus Preminger, Otto Preminger.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 15.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Олійник А. В.,**доктор філософії,**Керівник ТОВ "Аннун"**ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4071-7421>*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО ОСМИСЛЕННЯ

Анотація. Статтю присвячено висвітленню стану наукових досліджень, присвячених джерелам адміністративного права, та узагальненню основних напрямів їх осмислення у вітчизняній і європейській юридичній науці. Обґрунтовується, що проблема джерел адміністративного права належить до базових у теорії адміністративного права, однак, попри значну кількість наукових праць, у сучасній літературі відсутнє єдине бачення поняття джерел, їх складу та співвідношення. Наголошується, що наукові публікації часто мають спеціалізований характер і зосереджуються на окремих видах джерел, зокрема на нормативно-правових актах, судових рішеннях, міжнародних договорах, актах органів публічної влади, правовому звичаї тощо. Така зосередженість на окремих елементах ускладнює формування цілісного бачення джерел адміністративного права. У статті показано, що у вітчизняній юридичній науці простежується поступовий відхід від суто формального тлумачення джерел адміністративного права як зовнішніх форм закріплення норм до розуміння, за якого поряд із формою враховуються внутрішній зміст джерел, умови їх формування та механізми впливу на дію адміністративно-правових приписів. Окрема увага приділяється ролі судових рішень, а також міжнародних стандартів у визначенні змісту й меж застосування адміністративно-правових норм. Висвітлено, що у європейських наукових дослідженнях значна увага зосереджується на ролі актів Суду Європейського Союзу, загальних принципів права та актів «м'якого права», які впливають на формування процедурних стандартів і сприяють однаковому застосуванню адміністративно-правових норм у державах – членах Європейського Союзу. Підкреслюється, що орієнтація України на європейську інтеграцію зумовлює потребу здійснення порівняльного дослідження джерел адміністративного права України та європейського адміністративного права. Такий аналіз розглядається як необхідна передумова для уточнення уявлень про коло джерел адміністративного права, їх співвідношення та значення у регулюванні адміністративно-правових відносин. Зроблено висновок про доцільність подальших досліджень, спрямованих на вироблення узгоджених теоретичних положень і формування цілісного бачення джерел адміністративного права з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: джерела адміністративного права, наукові дослідження, адміністративне право, порівняльне дослідження, європейське адміністративне право, судові рішення, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Питання джерел адміністративного права належить до базових у теорії цієї галузі. Хоча це поняття традиційно розглядається у підручниках і навчальних посібни-

ках, у науці й досі немає спільного підходу до його розуміння. У фаховій літературі існують різні позиції щодо сутності та тлумачення джерел адміністративного права, а також неоднаково висвітлюється їх перелік і співвідношення. Така різноманітність поглядів свідчить про відсутність єдиної доктринальної концепції.

Визначення джерел адміністративного права має значення не лише для теорії адміністративного права, а й для правозастосування – насамперед у нормотворенні, застосуванні норм і тлумаченні. Актуальність дослідження поняття та змісту джерел адміністративного права зростає через постійні зміни законодавства, збільшення масиву підзаконних актів, активний розвиток судової практики та потребу чітко розуміти, що є джерелом адміністративного права.

У зв'язку з цим виникає потреба звернутися до галузевих доктринальних досліджень, які, на відміну від загальнотеоретичних праць, представлені у меншій кількості. Водночас саме вони пропонують зосереджені та концептуально обґрунтовані підходи до сучасного розуміння джерел адміністративного права. Тому подальший виклад буде присвячено огляду таких, певною мірою спеціалізованих, наукових робіт, що формують сучасні теоретичні засади вчення про джерела адміністративного права та слугують основою для вироблення власного, авторського підходу.

Стан дослідження. Стан наукових досліджень джерел адміністративного права характеризується переважанням праць, присвячених окремим їх видам і формам, що зумовлює різноманітність підходів та відсутність єдиного узагальнення. У цьому напрямі вагомими є роботи К. К. Афанасьєва, А. В. Дьоміна, В. С. Стефанюка, Р. Ю. Капінуса, Ш. Н. Гаджієвої, О. О. Томкіної, А. М. Токара, М. К. Гримич, В. В. Ількова, О. В. Константого. Водночас орієнтація України на європейську інтеграцію зумовлює потребу здійснення порівняльного дослідження джерел адміністративного права України та європейського адміністративного права, а також вироблення на цій основі науково обґрунтованих підходів до їх співвідношення.

Метою статті є висвітлення стану наукових досліджень джерел адміністративного права, узагальнення основних підходів до їх розуміння та окреслення невирішених питань порівняльного аналізу джерел адміністративного права України і європейського адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. О.В. Константи́й, один із перших науковців доби незалежності України, який здійснив ґрунтовне дослідження проблеми джерел адміністративного права, за підсумками роботи сформулював низку положень,

висновків і пропозицій. Зокрема, до таких, що виносяться на захист, він відносить такі. По-перше, поняття «система джерел адміністративного права» та «джерела адміністративного права України» пропонується визначати не лише у юридичному розумінні – як зовнішні форми закріплення загальнообов’язкових правил у сфері виконавчої діяльності та як результати нормотворчості державних органів і органів місцевого самоврядування, – а й у соціально-матеріальному розумінні. Тобто як сукупність об’єктивно наявних економічних, політичних, культурних, духовних та інших чинників суспільного розвитку, що зумовлюють зміст нормотворчої діяльності в адміністративно-правовій сфері. По-друге, автор доходить висновку, що чинні джерела адміністративного права України охоплюють нормативно-правові акти як державних, так і недержавних суб’єктів (на сучасному етапі), міжнародні договори України, а також рішення Конституційного Суду як особливі (нормативно-допоміжні) джерела. Водночас він зазначає, що в Україні відсутні об’єктивні передумови для формування і розвитку звичаєвого та прецедентного права [1, с. 18–19].

При цьому А.Ю. Деточка зазначає, що по-перше, викликає заперечення твердження, що норми адміністративного права впорядковують відносини лише у сфері державного управління. Не вступаючи в тривалу дискусію, зазначимо, що ми підтримуємо позицію про значно ширший предмет адміністративного права, який охоплює весь комплекс відносин публічного адміністрування: не лише державного, а й місцевого, делегованого, сервісного, юрисдикційного тощо. По-друге, незрозуміло, які саме акти «органів господарського управління» мають на увазі як результати правотворчості. Видається, що встановлення загальнообов’язкових норм є функцією публічної влади, тоді як такі органи зазвичай ухвалюють внутрішньоорганізаційні правила, що не мають ознак правотворчості у власному значенні. Тому віднесення їх актів до джерел адміністративного права потребує щонайменше додаткової аргументації. По-третє, потребує уточнення твердження про правотворчість судових органів. Далі ми окремо підкреслимо, що судові рішення можуть справляти правоконститутивний вплив – зокрема шляхом скасування, зміни або визнання незаконними чи неконституційними нормативно-правових актів. Однак це не означає створення нових норм, тобто не є правотворчістю в прямому сенсі. Розмежування цих явищ є принциповим для відділення джерел права від актів його реалізації [2].

У монографічному дослідженні «Застосування джерел адміністративного права в судочинстві України» В. В. Решота запропонував розширене наукове бачення природи джерел адміністративного права та особливостей їх використання у судовій діяльності. Автор виходить із того, що джерела адміністративного права не зводяться виключно до форм зовнішнього вираження і закріплення адміністративно-правових норм. До них також належать інші загальнообов’язкові регулятори суспільних відносин в адміністративно-правовій сфері, на підставі яких відповідні норми виникають, змінюються, припиняються або припиняють свою дію [3].

Такий підхід дозволив В. В. Решоті сформулювати власне визначення джерел адміністративного права як сукупності загальнообов’язкових нормативно-правових приписів, що містяться у письмових актах компетентного суб’єкта або кількох суб’єктів і спрямовані на створення, зміну, зупинення чи припинення дії адміністративно-правових норм. Запропоноване визначення

акцентує увагу не лише на формі, а й на функціональному призначенні відповідних приписів у механізмі адміністративно-правового регулювання [3].

Окреме місце в дослідженні відведено характеристиці так званих похідних джерел адміністративного права. Автор визначає їх як додаткові джерела загальнообов’язкового характеру, призначенням яких є конкретизація та інтерпретація адміністративно-правових норм, а також вплив на їх дію шляхом зміни, зупинення чи припинення. До цієї групи віднесено рішення та висновки Конституційного Суду України, практику Європейського суду з прав людини, а також окремі акти судів загальної юрисдикції, зокрема зразкові рішення Верховного Суду в адміністративних справах, правові висновки щодо застосування норм адміністративного права, викладені у його постановках, і судові рішення про визнання нормативно-правових актів або їх окремих положень протиправними та нечинними [3].

Запропоновані В. В. Решотою положення становлять значний науковий інтерес, оскільки вони дозволяють по-новому осмислити роль судових та конституційних механізмів у функціонуванні джерел адміністративного права і створюють теоретичне підґрунтя для подальших досліджень їх застосування у судочинстві України.

Серед новітніх наукових робіт, присвячених дослідженню джерел адміністративного права, помітне місце посідають праці М. М. Хилі, у яких здійснено ґрунтовну спробу комплексного осмислення як природи, так і внутрішньої побудови цієї правової категорії на сучасному етапі розвитку українського адміністративного права. Саме ці дослідження істотно вплинули на формування наукового інтересу до означеної проблематики та стали важливою теоретичною опорою для подальших авторських напрацювань [4;5].

У працях М. М. Хилі джерела адміністративного права розглядаються не лише як формально закріплені результати правотворчої діяльності, а як зовнішньо виражені у певних формах ідеологічні, загальносоціальні та матеріальні витоки адміністративного права, що відображають його соціальну цінність у конкретно-історичних умовах. Таке розуміння істотно розширює традиційні уявлення про джерела права та дозволяє вийти за межі суто нормативного підходу. Запропоноване визначення вирізняється інтегративним характером, оскільки поєднує елементи природно-правових, соціологічних, аксіологічних і позитивістських наукових підходів. У результаті джерела адміністративного права постають не лише як формальні носії норм, а як складне явище, наповнене соціальним, ідеологічним і ціннісним змістом. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти природу адміністративного права, його суспільне призначення та залежність від умов розвитку держави і суспільства. Наукові положення, сформульовані М. М. Хилі, створюють вагомий теоретичний фундамент для подальших досліджень джерел адміністративного права та сприяють формуванню більш цілісного й змістовного бачення цієї категорії в сучасній адміністративно-правовій науці [4;5].

Заслугує на увагу й є своєчасною дисертація Р. Б. Капрана, присвячена актам м’якого права як джерелам адміністративного права. У цій роботі, а також в інших публікаціях, автор не обмежується аналізом явища *soft law*, а виходить на ширші теоретичні питання: розкриває природу джерел адміністративного права, їх різновиди, здійснює історичний огляд підходів і окреслює сучасні напрями наукових пошуків [6].

Оригінальне бачення проблеми пропонує і Ю. В. Цуркаленко. Досліджуючи акти органів судової влади як джерела адміністративного права, вона проводить історичний аналіз цієї категорії та водночас визначає її зміст у сучасних умовах [7;8]. Дослідниця обґрунтовано підкреслює, що джерела адміністративного права можуть слугувати показником характеру взаємин між державою і людиною, засад, на яких ці взаємини будуються, місця прав людини серед охоронюваних державою цінностей, а також рівня розвитку демократії [7, с. 113].

Серед новітніх досліджень у сфері службового права привертає увагу монографія Ю. М. Буланової «Етичні кодекси як джерело службового права», у якій обґрунтовується значення етичних регуляторів для діяльності публічної служби та їх місце серед джерел цієї підгалузі [9].

У праці зазначено, що джерелами службового права є формалізовані законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, а також результати судової діяльності, які регулюють роботу посадових осіб органів публічної служби під час виконання покладених на них повноважень. Такі регулятори спрямовані на належне виконання функцій держави й забезпечення публічного інтересу [9].

Окрема увага приділяється особливості системи джерел службового права: морально-етичні норми розглядаються як складова оцінювання належності та результативності функціонування публічної служби. У цьому зв'язку етичні кодекси постають як документи, що встановлюють стандарти поведінки посадових осіб і впливають на вимоги до доброчесності та якості виконання службових обов'язків [9].

Висновки, запропоновані Ю. М. Булановою, мають значення для подальших наукових пошуків щодо ролі етичних приписів у нормативному забезпеченні публічної служби та їх застосуванні у діяльності посадових осіб.

Вагомий внесок у розроблення теорії джерел адміністративного права Європейського Союзу належить П. Крейгу, який у своїх працях здійснює системний аналіз актів права ЄС, загальних принципів та судових рішень як нормативної основи регулювання адміністративно-правових відносин на наднаціональному рівні. Дослідник аргументовано доводить, що особливості джерел європейського адміністративного права зумовлюються саме взаємодією установчих (договірних) норм, актів інституцій ЄС та актів Суду ЄС, які забезпечують їх тлумачення, конкретизацію й розвиток у процесі застосування [10].

Значущими є також праці Г. К. Гофмана, у яких джерела адміністративного права ЄС розкриваються через категорію загальних принципів, сформованих насамперед у рішеннях Суду ЄС і відображених у правових актах Союзу. [11]. У близькому методологічному напрямі працює Д.-У. Галетта, яка наголошує на значенні принципів адміністративної процедури та кодексів поведінки інституцій ЄС як регуляторів, що встановлюють процедурні орієнтири, дисциплінують діяльність інституцій та сприяють однаковому застосуванню норм у державах – членах Союзу [12].

Отже, аналіз вищенаведених наукових праць дає підстави для висновку, що сучасна теорія джерел адміністративного права Європейського Союзу формується на основі комплексного поєднання нормативних і доктринальних елементів. У працях зазначених авторів послідовно доводиться, що договірні норми ЄС, акти його інституцій і судові акти Суду ЄС не можуть розглядатися ізольовано, оскільки лише в сукупності вони за-

безпечують нормативну цілісність адміністративно-правового регулювання на рівні Союзу. Особливого значення набувають загальні принципи права та принципи адміністративної процедури, які, будучи сформованими у судових рішеннях і закріпленими в актах ЄС, виконують нормативно-орієнтуючу функцію, слугуючи таким чином джерелами адміністративного права. Сукупно проаналізовані і наведені у дослідженні праці свідчать про еволюцію уявлень про джерела адміністративного права ЄС та їх зростаючу роль у формуванні спільних стандартів публічно-правового регулювання.

Висновки. Проведений огляд наукових підходів до розуміння джерел адміністративного права підтверджує, що в сучасній юридичній науці відсутнє уніфіковане бачення їх поняття, складу та співвідношення. Пояснення цього полягає в постійних змінах законодавства, урізноманітненні форм закріплення загальнообов'язкових приписів, а також у посиленні ролі судових рішень і загальних принципів під час визначення змісту та меж застосування адміністративно-правових норм. Вітчизняні наукові дослідження засвідчують перехід від суто формального розуміння джерел як зовнішніх форм закріплення норм до ширших підходів, які враховують їх внутрішній зміст, умови формування та механізми впливу на дію норм. У європейських наукових дослідженнях особлива увага приділяється значенню актів Суду ЄС, загальних принципів права та актів «м'якого права» як таких, що впливають на формування процедурних стандартів і сприяють однаковому застосуванню адміністративно-правових норм у державах – членах Європейського Союзу. Водночас, попри наявність значної кількості праць, спеціальне порівняльне дослідження джерел адміністративного права України та європейського адміністративного права фактично не здійснювалося, що зумовлює потребу в комплексному зіставленні відповідних підходів і виробленні чітких критеріїв їх порівняння.

Література:

1. Константи́й О. В. Джерела адміністративного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2000. 144 с.
2. Деточка А. Ю. Джерела адміністративного права: поняття та ознаки. Адміністративне право і процес. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/43-1.pdf>
3. Решота В. В. Застосування джерел адміністративного права в судочинстві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Львів, 2019. 39 с.
4. Хиля М. М. Нормативно-правові акти як джерела адміністративного права України : дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль, 2019. 201 с.
5. Хиля М. М. Теоретико-правова характеристика системи джерел адміністративного права України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 1. С. 81–85. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/619>
6. Капран Р. В. Акти м'якого права як джерела адміністративного права : дис. ... д-ра філософії у галузі права : 081. Дніпро, 2021. 239 с.
7. Цуркаленко Ю. В. Акти органів судової влади як джерела адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2020. 228 с.
8. Цуркаленко Ю. В. Джерело сучасного адміністративного права: проблеми розуміння та способи їх вирішення. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 4. С. 179–185. URL: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/18-czurkalenko.pdf>
9. Буланова Ю. М. Етичні кодекси як джерело службового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2020. 19 с.

10. Craig P. EU Administrative Law. URL: https://law.exeter.ac.uk/v8media/facultysites/hass/law/images/hamlyn/paul_craig.pdf.
11. Hofmann H. C. H. General Principles of EU Law and EU Administrative Law. Luxembourg : University of Luxembourg, 2014. URL: <https://orbilu.uni.lu/bitstream/10993/13996/1/book%20-%20eu%20law%20-%20ch%208%20-%20HOFMANN.pdf>
12. Galetta D.-U. The General Principles of EU Administrative Procedural Law. Brussels : European Parliament, 2015. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA\(2015\)519224_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2015/519224/IPOL_IDA(2015)519224_EN.pdf).

Oliinyk A. Sources of Administrative Law in Scholarly Research: Main Approaches and Unresolved Issues of Comparative Analysis

Summary. The article is devoted to outlining the current state of scholarly research on the sources of administrative law and to summarizing the main directions of their interpretation in Ukrainian and European legal scholarship. It is substantiated that the issue of the sources of administrative law belongs to the fundamental problems of the theory of administrative law; however, despite the considerable number of academic works, contemporary literature lacks a unified understanding of the concept of sources, their composition, and their correlation. It is emphasized that scholarly publications are often specialized in nature and focus on particular types of sources, including normative legal acts, judicial decisions, international treaties, acts of public authorities, legal custom, and others. Such concentration on individual elements complicates the formation of a coherent and comprehensive view of the sources of administrative law. The article demonstrates that Ukrainian legal scholarship shows a gradual

shift from a purely formal interpretation of the sources of administrative law as external forms of consolidating legal norms toward an understanding that takes into account, alongside form, the internal content of sources, the conditions of their formation, and the mechanisms through which they influence the operation of administrative legal provisions. Particular attention is paid to the role of judicial decisions and international standards in determining the content and limits of the application of administrative law norms. It is further shown that European scholarly research places significant emphasis on the role of the acts of the Court of Justice of the European Union, general principles of law, and instruments of “soft law,” which affect the development of procedural standards and promote the uniform application of administrative law norms in the Member States of the European Union. The article underlines that Ukraine’s orientation toward European integration necessitates a comparative study of the sources of administrative law of Ukraine and European administrative law. Such analysis is viewed as a necessary prerequisite for clarifying conceptions of the range of sources of administrative law, their correlation, and their significance in the regulation of administrative legal relations. The conclusion is drawn regarding the expediency of further research aimed at developing consistent theoretical provisions and forming a comprehensive understanding of the sources of administrative law with due regard to European experience.

Key words: sources of administrative law, scholarly research, administrative law, comparative study, European administrative law, judicial decisions, administrative legal regulation.

Дата першого надходження статті до видання: 23.12.2025
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.01.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах
 ліцензії відкритого доступу
 (CC BY 4.0)

*Галунько В. М.,**доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри адміністративної діяльності поліції**факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності**Одеського державного університету внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0563-0576>*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ОСІБ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті здійснено аналіз проблемних питань щодо захисту осіб у період воєнного стану. Визначено, воєнний стан істотно змінює правовий режим у державі, що відображається у спеціальному законодавстві, обмеженні окремих прав і свобод, а також у специфіці діяльності правоохоронних та судових органів, саме у таких умовах ризик порушення прав людини зростає, а роль адвоката як незалежного правозахисника стає особливо важливою. Окрім того, практична діяльність адвокатів у період воєнного стану супроводжується значними труднощами, це і обмеження доступу до судів і слідчих ізоляторів, проблеми комунікації з клієнтами, небезпекою для життя та здоров'я, а також неоднозначністю застосування норм законодавства.

Зазначено, що захист осіб у період воєнного стану стикається з такими проблемами, як дотриманням балансу між безпекою та правами людини, вільним доступом до правосуддя, належним захистом ВПО та вразливих груп населення та правовим захистом мобілізованих і військових, а також відсутністю ефективних механізмів контролю. На практиці щодо цих обмежень не завжди правоохоронні органи дотримуються принципів пропорційності та необхідності, тому існує ризик надмірного втручання в приватне життя, свавільних затримань, дискримінаційних рішень під приводом безпеки. Однак, навіть під час дії воєнного стану Україна, як демократична і правова держава, зобов'язана дотримуватися принципу верховенства права та забезпечувати ефективні механізми правового захисту особи, що гарантується Конституцією.

Зроблено висновок, що захист адвокатами осіб у період воєнного стану є одним із основних елементів забезпечення прав людини та принципу верховенства права в Україні. Незважаючи на об'єктивні обмеження, зумовлені воєнними обставинами, право на правову допомогу та захист не може бути нівельоване або формалізоване, де адвокатура виконує не лише професійну, а й суспільно значущу функцію, виступаючи гарантом законності та справедливості

Ключові слова: адвокат, адвокатська діяльність, право на захист, кримінальне провадження, адвокатська етика, інститут адвокатури, правозахисна діяльність, правосуддя, кримінальне провадження, дотримання прав та свобод людини, воєнний стан, правоохоронні та судові органи.

Актуальність теми. Актуальність теми захисту адвокатами осіб у період воєнного стану зумовлена низкою об'єктивних чинників. По-перше, воєнний стан істотно змінює правовий режим у державі, що відображається у спеціальному законодавстві, обмеженні окремих прав і свобод, а також у специфіці діяльності правоохоронних та судових органів, саме у таких умовах ризик порушення прав людини зростає, а роль

адвоката як незалежного правозахисника стає особливо важливою. Окрім того, практична діяльність адвокатів у період воєнного стану супроводжується значними труднощами, це і обмеження доступу до судів і слідчих ізоляторів, проблеми комунікації з клієнтами, небезпекою для життя та здоров'я, а також неоднозначністю застосування норм законодавства. Також, в умовах сьогодення значно посилюється увага суспільства на баланс між інтересами національної безпеки та дотриманням прав людини, при якому адвокатура забезпечує такий баланс, запобігаючи зловживанням владними повноваженнями та сприяючи збереженню демократичних цінностей навіть у надзвичайних умовах.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблематику захисту осіб досліджували науковці, зокрема М. Брагінський, М. Барщевський, В. Бевзенко, М. Бондарєва, В. Васильченко, П. Волошанівська, О. Гавриленко, Н. Глусь, М. Гордон, П. Давищенко, А. Дідук, О. Дзера, В. Дронікова, М. Дякович, І. Желінкова, Ю. Заїка, Т. Коваленко, Н. Лаговська, Р. Мельник, Л. Ніколенко, Г. Петрова, К. Примаков, І. Проць, О. Розумовський, П. Никитюк, А. Рубанова, В. Серебровський, Г. Собко, О. Скрипнюк, Б. Стахура А. Тетерятник, С. Фурса, О. Харченко, Т. Чубко, В. Чуйков, Я. Шевченко, Л. Шевчук, Р. Шишка, О. Шкута та інші. Однак, не дивлячись на наукові доробки питання здійснення адвокатами захисту осіб у період воєнного стану є необхідними для розуміння трансформацій правозахисної діяльності, виявлення проблем правозастосування та пошуку шляхів удосконалення механізмів реалізації конституційних гарантій.

Мета дослідження. Метою нашого наукового дослідження є аналіз проблемних питань щодо захисту осіб у період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Запровадження воєнного стану в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації суттєво вплинуло на функціонування всієї правової системи держави. В умовах війни держава змушена оперативного реагувати на загрози національній безпеці, що нерідко супроводжується тимчасовим обмеженням окремих прав і свобод людини. Так, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» у визначенні поняття воєнний стан зазначено, що це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для

відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1]. Окрім того, можливість тимчасового обмеження деяких конституційних прав визначені і статтею 64 Конституції України, до яких відноситься обмеження на свободу пересування, таємницю листування, свободу зібрань та право на працю та підприємницьку діяльність. На практиці щодо цих обмежень не завжди правоохоронні органи дотримуються принципів пропорційності та необхідності, тому існує ризик надмірного втручання в приватне життя, свавільних затримань, дискримінаційних рішень під приводом безпеки. Однак, навіть під час дії воєнного стану Україна, як демократична і правова держава, зобов'язана дотримуватися принципу верховенства права та забезпечувати ефективні механізми правового захисту особи, що гарантується Конституцією, у якій зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави[2].

Особливе значення в цьому контексті набуває інститут адвокатури, який відіграє основну роль у забезпеченні права на захист, справедливий суд і правову допомогу. Так, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначає, що адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом[3]. Тобто, адвокати виступають гарантом дотримання прав і законних інтересів осіб у кримінальному, адміністративному, цивільному та інших видах судочинства, особливо в умовах посиленого контролю з боку держави та зростання кількості справ, пов'язаних із мобілізацією, військовими злочинами, колабораційною діяльністю, внутрішнім переміщенням населення.

В умовах сьогодення гостро стоїть проблема щодо захисту цивільного населення, особливо під час евакуації та переміщення громадян. До сьогодні відсутня належна взаємодія та координація між органами які мають відповідати за цим питанням. Іншою проблемою є реєстрація ВПО та надання відповідної допомоги, оскільки у більшості своїй це люди похилого віку, які самостійно не можуть пересуватися, а патронатних служб яких таких практично немає. Окрім того складність викликає і ідентифікація таких осіб через втрату документів. Відповідним чином виникає і питання із наданням таким особам житла, їх доступом до медицини, особливо безкоштовної. Саме у роз'ясненнях та правильному отриманні соціальних гарантій і виступають адвокати, особливо у питаннях затримки з грошовими виплатами, обмеженим доступом до судового захисту.

Іншою особливістю під час дії воєнного стану є захист як військовослужбовців так і мобілізованих осіб, де постійно порушуються процедури мобілізації та відсутній доступ до правової допомоги таких осіб. На думку певних державновладних осіб, «Втручання адвокатів може призвести до порушення об'єктивності та незалежності процесу мобілізації та медич-

ного огляду», що, на думку заступника голови Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ Ігоря Колесникова, засвідчує про айвищий рівень правового нігілізму в державі за часів незалежності України, а також може містити ознаки злочину, передбаченого 397 (Втручання в діяльність захисника чи представника особи) Кримінального кодексу, який не можна виправдати умовами воєнного стану, також ним зазначено, що «Адвокатура є конституційним інститутом, без якого неможливе правосуддя, без якого Україна не сприймається як правова держава. Це аксіома, а це право громадян не підлягає обмеженню навіть в умовах воєнного стану. І, попри шалений тиск, адвокати сьогодні продовжують здійснювати захист законних прав громадян України, в тому числі і під час мобілізації» [4].

Окрім того, багато є питань щодо звільнення за станом здоров'я військовослужбовців та надання їм соціальних гарантій, а також надання цих же гарантій і для родин загиблих і зниклих безвісти.

До сьогодні залишається неврегульованим питання притягнення до відповідальності державних службовців, які зловживають своїми владними повноваженнями та порушують права інших, як такий механізм є недостатнім. Громадський контроль також у цих питаннях є обмеженим, що значно впливає на стан захищеності та відновлення порушених прав.

Отже, можемо стверджувати, захист осіб у період воєнного стану стикається з такими проблемами, як дотриманням балансу між безпекою та правами людини, вільним доступом до правосуддя, належним захист ВПО та вразливих груп населення та правовим захистом мобілізованих і військових, а також відсутністю ефективних механізмів контролю.

Висновки. Отже, захист адвокатами осіб у період воєнного стану є одним із основних елементів забезпечення прав людини та принципу верховенства права в Україні. Незважаючи на об'єктивні обмеження, зумовлені воєнними обставинами, право на правову допомогу та захист не може бути нівельоване або формалізоване, де адвокатура виконує не лише професійну, а й суспільно значущу функцію, виступаючи гарантом законності та справедливості.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
4. У НААУ прокоментували «втручання» адвокатів у процесі мобілізації. URL: ib.com.ua/ua/162747-u_naau_prokomentovali_vtruchannya_advokativ_u_procesi_mobilizatsii.html

Halunko V. Problematic issues regarding the protection of persons during martial law

Summary. The article analyzes problematic issues regarding the protection of individuals during martial law. It is determined that martial law significantly changes the legal regime in the state, which is reflected in special legislation, restrictions on certain rights and freedoms, as well as in the specifics of the activities of law enforcement and judicial bodies, it is in such conditions that the risk of human rights violations increases, and the role of a lawyer as an independent

human rights defender becomes especially important. In addition, the practical activities of lawyers during martial law are accompanied by significant difficulties, including restricted access to courts and detention centers, problems with communication with clients, danger to life and health, and ambiguity in the application of legal norms.

It is noted that the protection of individuals during martial law faces such challenges as maintaining a balance between security and human rights, free access to justice, proper protection of IDPs and vulnerable groups of the population and legal protection of mobilized and military personnel, as well as the lack of effective control mechanisms. In practice, law enforcement agencies do not always adhere to the principles of proportionality and necessity when applying these restrictions, so there is a risk of excessive interference in privacy, arbitrary detentions, and discriminatory decisions under the pretext of security. However, even during martial

law, Ukraine, as a democratic and legal state, is obliged to adhere to the principle of the rule of law and provide effective mechanisms for the legal protection of the individual, guaranteed by the Constitution.

It is concluded that the protection of individuals by lawyers during martial law is one of the main elements of ensuring human rights and the principle of the rule of law in Ukraine. Despite the objective restrictions caused by wartime circumstances, the right to legal aid and protection cannot be leveled or formalized, where the legal profession performs not only a professional but also a socially significant function, acting as a guarantor of legality and justice.

Key words: lawyer, legal practice, right to defense, criminal proceedings, legal ethics, institute of the bar, human rights protection, justice, criminal proceedings, observance of human rights and freedoms, martial law, law enforcement and judicial bodies.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 09.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 31.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Заворотченко Т. М.,
кандидатка юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держава і права,
конституційного права та державного управління, юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7799-0922>

ВЕКТОРИ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті аналізується міжнародна система захисту прав людини. Аргументовано актуальність тематики цього дослідження та окреслено нині проведені дослідження питань системи захисту прав людини. Досліджено праці окремих авторів, аналіз яких надав змогу запропонувати норму, котра відсилає до Хартії Європейського Союзу, але й зберігає за нею статус самостійного правового акту. Зазначено, що включення Хартії до Лісабонського договору надало конституційного характеру цій по суті міждержавній угоді, що повинно було перш за все посилити концепцію наднаціонального характеру громадянства Європейського Союзу і частково підвищити легітимність даного об'єднання у звичайних європейців. Зауважено, що Європейський Союз не повинен тільки з формальної точки зору утримуватися від порушення прав людини, але також в рамках своєї сфери компетенції, приймати позитивні заходи для їх захисту і реалізації. У статті виділено основні права і свободи людини, які прийнято умовно поділяти на три великі групи: права і свободи першого, другого та третього покоління. Зазначається, що з'являються крім того в даний час і нові, раніше не регламентовані права і свободи четвертого покоління. Захист всіх цих згаданих прав і свобод, не дивлячись ще раз на те, що не належало до однієї з першорядних функцій Європейської Спільноти та Європейського Союзу, знайшли тем не менш відповідне юридичне закріплення в праві організації. Хоча, що ступінь та обсяг їх упорядкування також виявилися далеко не повними і однаковими. Доведено, що докладна дія Європейського Союзу «не виправдовує» ні його історична та географічна близькість з Радою Європи і ні продуманість, висока юридична техніка норм Конвенції про захисту прав і основних свобод людини, котрі доказали свою ефективність на практиці. Підкреслено, що теж саме можна за аналогією сказати і щодо загальноєвропейських принципів міжнародного права, зокрема стосовно принципу поваги до прав і основних свобод людини, закріплених в Статуті Організації Об'єднаних Націй, Декларації принципів міжнародного права, Гельсінському Заключному акті Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Зроблено висновок про те, що визнаючи в цілому значення Хартії про основні права в міжнародно-правовій системі захисту прав і основних свобод людини та її місце в ієрархії джерел права Європейського Союзу, може в той же час приймати належним чином до уваги особливості національного законодавства та національної практики і, відповідно, вживати належних заходів щодо застосування положень документа заходів.

Ключові слова: концепція прав людини, основні свободи людини, міжнародна система захисту прав людини, стандарти захисту основних прав і свобод особистості, порушення прав людини.

Постановка проблеми. Сучасна міжнародна система захисту прав людини з періоду формування – після прийняття Статуту ООН та в подальшому розробки і прийняття окремих міжнародно-правових та інших договорів – продовжує розвиватися в поступовому режимі, і одночасно стає також об'єктом і предметом дослідження на доктринальному рівні. При цьому історичні та юридичні факти в контексті дії концепції прав людини та її основних свобод все більше свідчать про те, що поступово відбувається розширення їх обсягу.

Активний економічний розвиток Європейського Союзу, його розширення та набуття нових повноважень викликали гостру необхідність розвитку блоку прав і свобод людини. Захист прав і свобод людини було покладено на Суд Європейського Союзу. Тандемна робота Європейського Союзу та його Суду призвели до активного розвитку системи захисту прав людини у рамках права Європейського Союзу та до зміцнення авторитету Суду Європейського Союзу як інституту захисту прав людини у рамках правового поля Європейського Союзу.

Стан дослідження. Означену проблему досліджували такі науковці, як: А.М. Антонович, М.В. Буроменський, М.В. Грушко, М.В. Ковалів, В.В. Рудницький, К.В. Степаненко, А.І. Шуміло. Але беручи до уваги той факт, що Україна, як і більшість країн світу, в сучасний період продовжує вживати заходів щодо усунення порушень прав людини, вказана тема є актуальною і потребує наукового дослідження.

Метою статті є визначення і розкриття складових розвитку системи захисту прав людини в контексті стабільної правозахисної діяльності Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. На відміну від Ради Європи і ОБСЄ, Європейський союз до теперішнього часу не відносився до числа регіональних організацій, в рамках яких була створена та функціонує власна міжнародна система захисту прав людини. Європейський союз повинен відповідати двом важливим критеріям: по-перше, бути заснованим на обов'язковій для держав особливій міжнародній угоді (договорі, конвенції), а по-друге, передбачати існування контрольного механізму [1]. За оцінками багатьох спеціалістів, таким вищевказаним критеріям (вимогам) в повній мірі відповідають, якщо прийняти до уваги саме європейський регіональний контекст, система захисту прав людини, яка діє в межах Ради Європи, а з інших регіональних установ – системи, що функціонують в рамках Організації американських держав та Африканського Союзу [2]. Європейський союз, безумовно, жодним чином не міг бути включеним до них, оскільки з самого початку був сконструйований таким чином, щоб поглиблювати економіч-

ну та політичну інтеграцію держав-членів, а права людини тривалий час не відносились до пріоритетних, тобто вони були тією сферою, про яку організація «майже не опікувалась, а національні держави з їх різними традиціями основних прав займались вже давно» [3]. Однак в зв'язку з прийняттям в Німці 7 грудня 2000 р. так званого «нового Білля про права людини», а точніше Хартії Європейського Союзу про основні права та надання їй відповідно Договору про Європейський Союз, приведеного відповідно з положеннями Лісабонського договору про реформи і остаточно погодженого 19 жовтня 2007 року, а також відповідно нового рішення даної наднаціональної організації, затвердженого 21 листопада 2008 року [4], ситуація в цій сфері істотно змінилась. Тепер даний документ відповідно установчих актів Європейського Союзу (Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу) є юридично обов'язковим для дотримання не тільки всіма державами-членами, але й державами, котрі не входять до Союзу, але є його партнерами в загальних параметрах співробітництва (наприклад, в рамках Програм Європейської комісії зі співробітництва з країнами-сусідами) (Європейська політика сусідства) і «Східне партнерство»). Зокрема, ст. 6 Договору про Європейський Союз у змінній редакції визначає, що «Європейський Союз визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії» [5], вона має таку саму юридичну силу, що й основні договори Союзу. Тим самим один з установчих договорів Європейського Союзу не лише закріплює спеціальну норму.

До, і особливо після прийняття Хартії, коли вона ще мала рекомендаційний характер, Європейський Союз офіційно стверджував, що зобов'язання, покладені на нього в сфері захисту прав людини, відбуваються з його власного внутрішнього правопорядку. Це був обмежений підхід, в рамках якого Європейський Союз не стільки зобов'язаний не порушувати права людини, визнані на універсальному міжнародно-правовому рівні (ст. 13 Статуту ООН встановлює переважну силу над всіма іншими міжнародними договорами, і в першу чергу пріоритетність норм про права і свободи людини), скільки вважав його ефективним стосовно тільки тих прав, закріплених в Європейській конвенції прав і основних свобод людини 1950 р. Ради Європи. «З позиції самого міжнародного права Європейський Союз розглядався пов'язаним з гарантіями захисту прав людини в тій мірі, як вони існують у звичайному міжнародному праві і будь-яке його так зване «первинне» або «вторинне» право, котре конфліктує з принципами *ius cogens*, буде вважатись недейсними» [6]. Хартія ЄС беззаперечно посприяла забезпеченню більш високого рівня міжнародно-правового гарантування фундаментальних прав людини, а певні норми цього документа здатні слугувати взірцем для удосконалення конституційно-правового захисту прав людини в Україні. Навіть коротке ознайомлення зі структурою Хартії ЄС, а також із номенклатурою закріплених у ній прав людини дозволяє побачити нове «осмислення прав людини», яке отримує нормативне втілення в установчих документах ЄС і що є доречно запропонувати внести деякі доповнення до тексту чинної Конституції України з положень Хартії ЄС [7]. Значний внесок у вирішенні питань, пов'язаних з захистом основних прав вніс Суд Європейських Спільнот за допомогою створеного ним прецедентного права. При цьому спочатку Суд діяв головним чином під тиском національних конституційних

судів (перш за все, німецького), оскільки останні відмовлялись визнавати верховенство об'єктивного права Європейського Союзу, якщо в ньому не будуть забезпечені надійні гарантії прав суб'єктивних. В 1969 р. Суд визнав дані права як одне з «загальних принципів права Спільноти», розділивши їх джерела на три групи: загальні конституційні традиції держав-членів, міжнародні договори про права людини з участю всіх або більшості держав-членів, загальновизнані принципи міжнародного права. Між тим, існувала можливість того, що Європейський Союз міг би бути наділений повноваженнями безпосередньо приєднатися до договорів про права людини, дотримуватися зобов'язань щодо їх дотримання та захист опосередковано, тобто за допомогою зобов'язань держав-членів, а також гарантувати дані права в межах своєї компетенції (в основному при застосуванні поняття «наступності», котре застосовується ширше на міжнародному рівні, ніж це було в прийнятих Судом Спільноти рішеннях).

До прийняття Хартії в основу конституційних традицій загального характеру входили відповідні норми і гарантії тих держав, де забезпечені більш високі стандарти захисту основних прав і свобод особистості, і, які отримали позитивну оцінку у західноєвропейських юристів [8]. Пізніше, а саме в 1992 р. вони отримали нормативне закріплення в п. 6 ст. 2 Договору про Європейський Союз (в старій редакції). В міжнародних договорах про права людини Європейський Союз, як зрозуміло, не брав участь, але тем не менш Суд Спільнот визнав, що організація пов'язана з нормами та принципами цих актів. Мова в даному випадку звичайно йде перш за все про Міжнародні пакти ООН, договорах і конвенціях Міжнародної організації праці. Конвенція Ради Європи 1950 р. і сьогодні займає важливе місце в правовій системі Європейського Союзу. За рішенням Суду Спільнот вона була визнана головним джерелом основних прав і свобод людини і в 1992 р. дана доктрина знайшла своє відображення в параграфі 2 статті 6 Установчого договору Європейського Союзу. Тобто, завдяки діяльності Суду було визнано, що Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод є частиною права Європейського Союзу, а загальним орієнтиром для тлумачення принципу захисту прав людини за правом Європейського Союзу повинні слугувати конституційні традиції держав-членів [9]. Однак, не дивлячись на те, Суд Спільнот, а також держави-члени підтвердили особливу роль Конвенції 1950 р., було здійснено лише впровадження джерела з іншої правової системи.

Все це вказує на те, що правозахисний механізм Європейського Союзу до набрання юридичної чинності Хартії про основні права, мав певні недоліки. Пояснити дану обставину можна тим, що будучи спочатку заснованим на судовій практиці, такий механізм більшою мірою залежав від переконань та особистого розсуду судді [10]. Далі за такої системи громадянам держав-членів було дуже складно зрозуміти у чому конкретно полягають їх основні (громадянські, політичні, соціальні, економічні або трудові) права, і, крім того, їм було не під силу проаналізувати складний і великий масив прецедентних норм, а таку роботу зможуть виконати тільки висококваліфіковані юристи. В зв'язку з цим в спеціальній доповіді, підготовленою за дорученням Європейської комісії зазначалось, що «основні права є корисними лише тоді, коли громадяни знають про їх існування та про можливість їх використання». Отже, «квирішальне значення має проголошення

та надання даних прав, що дозволяє кожному з них дізнатися і скористатися ними». Іншими словами, основні права повинні бути видимі [11].

Інтерес у даному контексті представляють норми, відображені в Римському договорі від 25 березня 1957 р. про створення Європейської Економічної Спільноти. Так можна говорити тому, що саме в цьому міжнародно-правовому акті деякі громадянські і політичні права, які відносяться до першого покоління, були сформульовані більш чітко і ясно. Це, до прикладу, такі права особистості, як заборона будь-якої дискримінації з міркувань національної приналежності, право на свободу пересування [12]. На відміну від нього в двох інших договорах – Паризької від 18 квітня 1951 р. про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, а також в Римському від 25 березня 1957 р. про створення Європейської Спільноти про атомну енергію, інші аналогічні права і свободи були надані в більш вузьких визначеннях. При цьому, цілком очевидно, що згадані вище права і свободи можуть бути віднесені до категорії громадянських і політичних в чистому вигляді лише з певною часткою умовності, що в свою чергу наочно свідчить про значні труднощі у встановленні точних меж між різними категоріями прав і свобод.

5 квітня 1977 р. Європейський парламент, Рада міністрів і Комісія Європейських Спільнот приймають Спільну декларацію про фундаментальні права, в якій зазначають необхідність дотримання основоположних прав і свобод людини з боку держав-членів як у теперішньому, так і в майбутньому [13].

Єдиний європейський акт, прийнятий 4 грудня 1985 року, обмежився лише згадуванням про права людини та прихильністю основним соціальним правам (преамбула) [14], котрий увійшов ще в 1961 р. до тексту Європейської соціальної хартії, укладений в рамках Ради Європи та набула чинності 26 лютого 1965 р. [15]. Через чотири роки спільними зусиллями держав-членів та наддержавних інститутів Європейських Спільнот приймаються власні важливі політичні документи – Декларація основних прав і свобод та Хартія Спільноти про основні соціальні права працівників. Перший документ передбачав широкий перелік відповідних прав і свобод людини і громадянина, їх гарантії, а також, що досить важливо, принцип демократії (ст. 17) [16]. Хартія, яка згідно з її преамбулою, також є декларацією, закріпила такі соціально-економічні права осіб, зайнятих найманою працею, як право на соціальний захист (ст. 10), право на страйк (ст. 13), свободу пересування працівників (ст. 1), свободу об'єднання в професійні спілки (ст. 11) тощо [17]. Однак, спочатку маючи декларативне, політичне значення, ці акти не отримали статус міжнародних договорів, які мають юридично обов'язкову силу в правовому просторі Європейського Союзу.

Висновки. Відмінною особливістю застосування Страсбурзьким судом Хартії Європейського Союзу про основні права є те, що він звертається до її положень переважно у тих випадках, коли в Європейській конвенції з прав людини та Протоколах до неї відсутні норми для коректного вирішення конкретної справи. Не є секретом той факт, що Хартія Європейського Союзу про основні права містить у собі велику кількість прогресивних норм, норм, які не відображені в Європейській конвенції з прав людини та Протоколах до неї. Так, у частині закріплення нових соціальних прав і гарантій Хартія Європейського Союзу про основні права пішла значно далеко від Європейської конвен-

ції з прав людини. Крім того, Хартія Європейського Союзу про основні права ґрунтується також на положеннях Європейської соціальної Хартії.

В перспективі Хартія про основні права, прийнята від імені всіх держав-членів Європейського Союзу, може стати для України тим регіональним правотворчим актом, вдало доповнюючим новим змістом поняття «національні цінності», які як об'єкти національної безпеки держав-членів Європейського Союзу і як така, що належить їм в сукупності духовна, інтелектуальна та матеріальна власність, можливо, будуть включені до відповідних нормативних правових актів України, наприклад, до Закону «Про національну безпеку України». Хартія може бути корисною також при розробці і прийнятті правових актів в рамках такої міжнародної регіональної організації, як Організація з безпеки та співробітництва в Європі.

Література:

1. Drzewicki K. Internationalization of human rights and their juridization. An introduction to the international protection of human rights: a textbook / ed. by R. Hanski and M. Suksi. 2nd rev.ed. Turku, 2000.
2. American convention of human rights. *Human rights in international law*. Collected texts. 2nd ed. Strasburg, 2000. p. 453–475.
3. Fritze Vanname. Europa der Zukunft. Deutschland, 2002. № 2. p. 8–9.
4. Добрянський С.В. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволодинний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (74). 2013. С. 23–30.
5. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. Official journal of the European Union. 2007. Vol. 50. p. 306.
6. Tawhida A., I.J. Butler. The European Union and Human Rights: An international law Perspective. *European journal of international law*. 2006. Vol. 17, № 4. P. 771–801.
7. Небеська М.С., Проданець Н.М. Значення положень Хартії основних свобод Європейського Союзу для модернізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 11–13.
8. Morange J. Les libertes publiques. *Presses universitaires de France, Coll. «Droit tondamental»*. Paris, 1985.
9. Перепьолкін С.М., Самогуга А.В., Філяніна Л.А. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Право Європейського Союзу». Видавництво: ДДУВС. Дніпро, 2016. С. 59.
10. Communication from the Comission «On the Legal nature of the Charter of Fundamental Rights of the European Union». COM (2000) 644 final. Brussels, 2000.
11. Affirmation des droits fondamentaux dans L'Union Europeenne: il est temps d'agir. Rapport du groupe d'experts matiere de droits fondamentaux. Brussels: Comission europeenne, 1999.
12. Treaty Establishing the European Community, 25 March 1957. URL: http://online.ibfd.org/collections/eulaw/html/tt_e2_00_eng_1957_tt.html#tt_e2_00_eng_1957_tt.
13. Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission on fundamental rights. *Official journal of the European Communities*. 1977. Vol. 20. P. 103–112
14. The Single European Act, Luxembourg, 17 February 1986. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/singleuropeana ct.pdf.
15. European Social Charter, 18 October 1961. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/035.htm>.
16. Declaration of fundamental rights and freedoms, 12 April 1989. URL: <http://www.psi.org.uk/publications/archivepds/Trade%20unions/TUAPP1.pdf>.
17. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, 9 December 1989. URL: <http://law7.ru/base73/part4/d73ru4428.htm>.

Zavorotchenko T. Evolution vectors of the human rights protection system within the framework of the activities of the European Union

Summary. The article analyzes the international system of human rights protection. The relevance of the topic of this research is argued and the currently conducted research on issues of the human rights protection system is outlined. The works of individual authors were studied, the analysis of which made it possible to propose a norm that refers to the Charter of the European Union, but also preserves the status of an independent legal act. It is noted that the inclusion of the Charter in the Treaty of Lisbon gave a constitutional character to this essentially intergovernmental agreement, which should, first of all, strengthen the concept of the supranational nature of the citizenship of the European Union and partially increase the legitimacy of this association among ordinary Europeans. It was noted that the European Union should not only refrain from violating human rights from a formal point of view, but also within its sphere of competence, take positive measures for their protection and implementation. The article highlights the basic human rights and freedoms, which are conventionally divided into three large groups: the rights and freedoms of the first, second, and third generations. It is noted that, in addition, new, previously unregulated rights and freedoms of the fourth generation are also emerging. The protection of all these mentioned rights and freedoms, despite once again not belonging to one of the primary functions of the European Community and the European Union, nevertheless found

an appropriate legal anchoring in the law of the organization. Although the degree and scope of their arrangement also turned out to be far from complete and the same. It has been proven that the detailed action of the European Union «does not justify» either its historical and geographical proximity to the Council of Europe or the thoughtfulness, high legal technique of the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which have proven their effectiveness in practice. It is emphasized that the same can also be said by analogy with regard to generally recognized principles of international law, in particular with respect to the principle of respect for human rights and fundamental freedoms enshrined in the Charter of the United Nations, the Declaration of Principles of International Law, the Helsinki Final Act of the Organization for Security and Cooperation in Europe. It was concluded that while recognizing the general significance of the Charter of Fundamental Rights in the international legal system of protection of human rights and fundamental freedoms and its place in the hierarchy of sources of law of the European Union, it is possible at the same time to properly take into account the peculiarities of national legislation and national practices and, accordingly, take appropriate measures to apply the provisions of the measures document.

Key words: the concept of human rights; basic human freedoms; the international system of human rights protection; standards for the protection of basic rights and freedoms of an individual; violation of human rights.

Дата першого надходження статті до видання: 11.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Цуркан-Сайфуліна Ю. В.,**докторка юридичних наук,**професорка кафедри загальнотеоретичної юриспруденції та прав людини**Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3125-4655>**Грисюк В. В.,**доктор філософії, викладач**Чернівецького фахового коледжу**Київського університету інтелектуальної власності та права**ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9036-0222>*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАХИСТУ ТА ЕВАКУАЦІЇ ДОКУМЕНТАЦІЙНИХ ФОНДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У науковій статті проаналізовано особливості формування та реалізації правового режиму захисту й евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану як складової системи забезпечення національної безпеки та збереження культурної і управлінської пам'яті держави. У процесі дослідження здійснено комплексний аналіз теоретичних підходів до розуміння документальних фондів як об'єкта правової охорони, а також розкрито їх значення для безперервності функціонування органів публічної влади, установ та організацій у кризових умовах. Виконано узагальнення наукових позицій щодо співвідношення публічних і приватних інтересів у сфері збереження документальної інформації під час дії особливого правового режиму.

У статті визначено основні принципи правового регулювання захисту документальних фондів, зокрема пріоритет забезпечення їх цілісності, доступності та автентичності, а також відповідальність суб'єктів, на яких покладено обов'язки щодо організації охоронних та евакуаційних заходів. Проаналізовано зміст правових механізмів, спрямованих на попередження втрати, пошкодження або незаконного вилучення документів, а також здійснено систематизацію підходів до правового оформлення процесів тимчасового переміщення документальних фондів у безпечні місця зберігання. Особливу увагу приділено проблемі забезпечення балансу між оперативністю евакуаційних рішень та дотриманням вимог законності й правової визначеності.

У ході дослідження здійснено оцінку впливу воєнного стану на трансформацію звичайних процедур управління документацією та визначено специфічні ознаки правового режиму, що відрізняють його від функціонування в умовах мирного часу. Виконано аналіз ризиків, пов'язаних із фізичним знищенням носіїв інформації, обмеженням доступу до документів та порушенням режимів їх зберігання, а також визначено напрями вдосконалення правового забезпечення евакуації з урахуванням сучасних викликів. Здійснено узагальнення практичних підходів до організації взаємодії між суб'єктами публічного управління у сфері захисту документальних фондів.

За результатами дослідження визначено, що ефективність правового режиму захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану залежить від

системності правового регулювання, чіткості розмежування повноважень та належного нормативного закріплення процедурних аспектів. Сформульовано узагальнені висновки щодо необхідності подальшого розвитку правових механізмів охорони документальної спадщини як елементу стійкості держави в умовах воєнних загроз.

Ключові слова: правовий режим, документальні фонди, воєнний стан, захист документів, евакуація, збереження інформації, публічне управління, документознавство.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правового режиму захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану зумовлена зростанням ролі документальної інформації як фундаментальної основи функціонування держави, забезпечення безперервності публічного управління, реалізації прав і свобод людини та збереження історичної пам'яті суспільства. В умовах збройного конфлікту документальні фонди набувають особливого значення не лише як елемент управлінської інфраструктури, але й як об'єкт підвищеної небезпеки, що зазнає ризиків фізичного знищення, незаконного переміщення або втрати автентичності. Запровадження воєнного стану трансформувє усталені механізми роботи з документами, вимагаючи адаптації правового регулювання до надзвичайних умов та посилення гарантій їх збереженості.

Додаткову наукову значущість проблематики зумовлює необхідність узгодження національних підходів до захисту та евакуації документальних фондів із загальноновизнаними принципами міжнародного гуманітарного права та стандартами охорони культурної спадщини. Недостатня розробленість процедурних аспектів евакуації документів, фрагментарність правового регулювання та відсутність єдиних алгоритмів дій у зонах підвищеної небезпеки ускладнюють ефективну реалізацію охоронних заходів і потребують наукового осмислення. У цьому контексті дослідження правового режиму захисту та евакуації документальних фондів є необхідним для формування цілісної правової моделі, здатної забезпечити належний рівень безпеки документальної спадщини держави в умовах воєнного стану.

Метою статті є науково-правовий аналіз правового режиму захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану, визначення його ключових ознак і принципів, а також формулювання узагальнених підходів до вдосконалення правового забезпечення збереження документальної інформації в умовах збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності внаслідок повномасштабної збройної агресії росії проти України, яка поставила під загрозу цілісність державної системи діловодства, архівної справи та збереження національної документальної спадщини. Національний архівний фонд України є складовою частиною вітчизняної та світової культурної спадщини, що виступає фундаментальною основою історичної пам'яті суспільства. Він становить виняткову цінність як джерело об'єктивної інформації про державотворчі процеси, забезпечуючи наступність державотворчих процесів та суверенне право народу на власну історію. Зокрема, як підкреслює Р.Я. Пиріг, Національний архівний фонд України – це «сукупність документів, незалежно від їх виду, місця створення і форми власності на них, що зберігаються на території України, відображають історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, мають наукову, історично-культурну цінність, визнані такими відповідною експертизою і зареєстровані в порядку, передбаченому законом» [1]. Отже, у сучасних умовах документи перестають бути виключно інструментом управлінської діяльності та перетворюються на стратегічний ресурс держави, що має безпосереднє значення для забезпечення національної безпеки, захисту прав і свобод людини, збереження культурної ідентичності та формування доказової бази для міжнародних судових і квазісудових інституцій. Запровадження правового режиму воєнного стану зумовлює трансформацію усталених процедур роботи з документальними фондами, що потребує підвищеної правової визначеності, оперативності та чіткого нормативного регулювання.

Теоретичною та нормативною основою правового режиму захисту документальних фондів є положення Конституції України, зокрема норми, що закріплюють обов'язок держави забезпечувати захист культурної спадщини, інформаційної безпеки та прав власності (ст.ст.11, 17, 32, 34 та ін. [2]), оскільки в умовах російсько-української війни ворог цілеспрямовано знищує українську ідентичність та історичні джерела. Зокрема, згідно з публічним звітом Державної архівної служби за 2023 р., обсяг документально підтверджених втрат Національного архівного фонду внаслідок збройної агресії, яку здійснює росія, становить 0,3% від його загального складу, проте цей показник має тенденцію до зростання в міру деокупації територій та отримання доступу до пошкоджених архівосховищ. Найбільш критичних руйнувань та розграбувань зазнали установи в зоні активних бойових дій та на тимчасово окупованих територіях, зокрема Державний архів Херсонської області, чий фонди були незаконно переміщені окупантами до Криму та Донецької області [3]. При цьому зафіксовано, що з центрального корпусу Державного архіву Херсонської області було вивезено до 70 % документів, а загальний обсяг незаконно переміщених архівних справ становив щонайменше 121 000 одиниць зберігання, що майже дорівнює 50 % усього архівного фонду установи, тоді як окремі фонди, зокрема матеріали органів прокуратури та документація, щодо виборчих процесів, були вилучені першочергово,

що свідчить про вибірковий і цілеспрямований характер таких дій. Поряд із цим унаслідок прямих ракетних і дронів ударів по архівних установах у різних регіонах України зафіксовано випадки повного знищення масивів документів, зокрема у Чернігівській області, де у березні 2022 р. було втрачено понад 13 000 архівних справ, пов'язаних із документуванням радянських репресій, а також часткові втрати фондів у Дніпропетровській, Сумській, Миколаївській, Київській та Харківській областях, де пошкодження архівів відбувалися внаслідок пожеж, вибухових хвиль і аварійного гасіння. Окремої уваги заслуговують задокументовані факти знищення приватних та родинних архівів на тимчасово окупованих територіях, які містили унікальні матеріали з історії національно-визвольного руху та дисидентського спротиву, що не лише збільшує загальний обсяг безповоротних втрат, але й істотно ускладнює відновлення історичної пам'яті та реалізацію права на правду [4]. Сукупність наведених кількісних показників дає підстави вважати, що фактичні втрати Національного архівного фонду після завершення бойових дій і проведення повномасштабної інвентаризації можуть суттєво перевищувати офіційно підтверджений рівень у 0,3 %.

Важливе значення в сфері захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану має Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який надає органам державної влади та військовому командуванню спеціальні повноваження щодо запровадження особливих режимів функціонування державних інституцій, у тому числі в частині збереження документів. Зокрема, п 19 ст. 8 Закону встановлює, що військово командування разом із військовими адміністраціями «проводити евакуацію матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їх пошкодження або знищення згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України» [5], що в т.ч. відноситься до документальних фондів. Наприклад, Розпорядження начальника Слов'янської міської військової адміністрації від 15.08.2022 р. № 91 «Про евакуацію документів Національного архівного фонду, документів з кадрових питань (особового складу) та соціально значущих документів Слов'янської міської територіальної громади» наочно демонструє застосування спеціальних повноважень військового командування та військових адміністрацій щодо евакуації матеріальних і культурних цінностей у разі загрози їх пошкодження або знищення. У цьому управлінському акті відображено комплексний адміністративно-правовий механізм захисту документальної спадщини в умовах воєнного стану, що включає визначення об'єктів евакуації, процедурних параметрів їх переміщення, відповідальних суб'єктів та організаційно-контрольних елементів [6].

Визначальним галузевим актом в сфері захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану є Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», який встановлює правовий статус документів Національного архівного фонду, принципи їх збереження, обліку та використання, а також покладає відповідальність за їх збереження на відповідних суб'єктів [7]. Зокрема, аналіз пріоритетів діяльності Державної архівної служби України на 2026 р. свідчить, що саме цей центральний орган виконавчої влади відіграє системоутворювальну роль у забезпеченні захисту та евакуації документальних фондів в умовах воєнного стану, оскільки він не лише формує та реалізує державну політику у сфері архівної справи і діловодства, але й координує діяльність усієї мережі

архівних установ щодо збереження документів Національного архівного фонду в умовах збройної агресії, здійснює моніторинг їх фізичного стану, ініціює та забезпечує правове й методичне регулювання процедур евакуації документів із зон бойових дій і небезпечних територій, визначає алгоритми дій та потенційні місця переміщення фондів, організовує створення страхового фонду документації як ключового інструменту мінімізації втрат у разі знищення оригіналів, а також забезпечує цифровізацію архівних ресурсів і створення резервних копій як складової комплексного механізму захисту інформації, що в сукупності дозволяє розглядати Державну архівну службу України як центрального суб'єкта публічного управління, відповідального за інституційну стійкість системи збереження документаційних фондів та гарант [8].

Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку забезпечення евакуації, зберігання та знищення документів в умовах особливого періоду» 17.10.2019 № 3194/5 формує цілісну нормативну модель організації архівної справи та діловодства в умовах мобілізації і воєнного стану, спрямовану на збереження документальної інформації як складової публічного інтересу та національної безпеки. Порядок встановлює обов'язок органів державної влади, місцевого самоврядування, архівних установ і структур діловодства перебувати у постійній готовності до функціонування в кризових умовах, що передбачає завчасне планування евакуації, визначення переліків документів, які підлягають передаванню, вивезенню, знищенню або залишенню на місці, а також закріплення відповідальних осіб і процедур транспортування та охорони. Документ окреслює пріоритетність збереження матеріалів Національного архівного фонду, документів тривалого зберігання та з кадрових питань, деталізує вимоги до їх пакування, маркування, супроводу і захисту від несанкціонованого доступу, водночас регламентуючи правомірні підстави та порядок знищення інформації, що не має архівної цінності або становить секретність у разі неможливості евакуації. У сукупності ці положення засвідчують, що Порядок виконує функцію спеціального адміністративно-правового інструменту, який забезпечує безперервність архівного управління, юридичну визначеність дій суб'єктів владних повноважень і баланс між потребами безпеки та збереженням правової пам'яті держави в умовах особливого періоду [9].

Отже, у сучасних умовах збройної агресії проти України правовий і практичний захист архівних установ як носіїв документальної спадщини набуває системного характеру, що зокрема підтверджується реалізацією комплексу заходів із маркування будівель державних архівів емблемою «Блакитний щит» відповідно до положень Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Запровадження такого маркування здійснюється на виконання затверджених Кабінетом Міністрів України заходів цивільного захисту та в межах інституційної взаємодії Державної архівної служби України з Генеральним штабом Збройних Сил України і громадським сектором, що свідчить про інтеграцію архівної сфери у загальнодержавну систему захисту культурної спадщини. Станом на кінець 2025 р. емблемою «Блакитний щит» промарковано 57 будівель архівних установ, включно з усіма центральними та обласними державними архівами, що створює додаткові правові гарантії їх недоторканості та дозволяє кваліфікувати будь-які посягання на такі об'єкти як порушення міжнародного гумані-

тарного права і воєнні злочини. Таким чином, маркування архівних установ виступає не лише превентивним заходом фізичного захисту, але й інструментом міжнародно-правової відповідальності, який посилює доказову базу для притягнення держави-агресора до відповідальності, підтверджує сумлінне виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері охорони культурних цінностей та сприяє збереженню документальної спадщини як складової національної і світової культурної спадщини в умовах воєнного стану [10].

Функціонування правового режиму захисту та евакуації документаційних фондів у період дії воєнного стану стикається з низкою безпрецедентних викликів, зумовлених як специфікою сучасної збройної агресії з боку росії, так і об'єктивною невідповідністю окремих норм мирного часу реаліям екстремального безпечного середовища сьогодення. Серед таких викликів можна виділити наступні:

1. *Нормативно-правові колізії та недосконалість процедурних алгоритмів.* Сучасний стан правового регулювання захисту документаційних фондів характеризується певною фрагментарністю та відсутністю деталізованих механізмів реалізації норм у критичних умовах. Існуючі процедурні алгоритми часто не враховують необхідність встановлення чіткої пріоритетності евакуації об'єктів залежно від їхньої історичної цінності, ступеня секретності чи важливого значення для забезпечення прав громадян, що створює ризики суб'єктивізму в прийнятті управлінських рішень. Особливої актуальності набуває проблема правової верифікації цифрових копій документів, оскільки в умовах фізичного знищення оригіналів, чинна нормативна база потребує вдосконалення в частині визнання статусу електронних сурогатів як повноцінних джерел інформації та доказової бази.

2. *Матеріально-технічні дефіцити та логістична складність евакуаційних заходів.* Реалізація заходів із переміщення значних масивів документації стикається з критичним браком спеціалізованих ресурсів, що включають адаптований транспорт, сертифіковані пакувальні матеріали та засоби підтримання сталого температурно-вологісного режиму. Ситуація ускладнюється дефіцитом належно обладнаних архівосховищ у відносно безпечних регіонах країни, здатних прийняти евакуйовані фонди без порушення нормативних вимог зберігання та пожежної безпеки. В умовах активної фази бойових дій та відсутності гарантованих безпекових коридорів логістичне забезпечення евакуаційних процесів стає надскладним завданням, що нерідко призводить до вимушеного залишення документів на тимчасово окупованих територіях.

3. *Ресурсне забезпечення та трансформація кадрового потенціалу.* Функціонування архівної системи в умовах воєнного стану супроводжується суттєвою деформацією кадрового складу внаслідок внутрішньої міграції фахівців, їх мобілізації до лав ЗСУ або вимушеного перебування в зоні окупації, що створює гострий дефіцит кваліфікованого персоналу безпосередньо в місцях зберігання фондів, де вимагається оперативна підготовка документів до вивезення чи консервації. Окремим аспектом є відсутність дієвих механізмів соціально-правового захисту та забезпечення безпеки цивільних працівників архівних установ, які, виконуючи професійний обов'язок у прифронтових зонах, постійно перебувають під ризиком для життя та здоров'я.

4. *Стратегічні ризики та безпекові загрози з боку країни-агресора.* Дії росії демонструють усвідомлену стратегію нищення об'єктів архівної інфраструктури, які розглядаються не

лише як елементи адміністративної системи, а як ідеологічні цілі для ліквідації української національної ідентичності. Окрім фізичного руйнування будівель через системні обстріли, значну загрозу становить інформаційне мародерство – несанкціонований доступ окупаційних сил до персональних даних та управлінської документації, що використовуються для здійснення репресій і фільтраційних заходів. Такий стан безпекового середовища вимагає перегляду концепції захисту фондів, де превентивне знищення або переміщення особливо вразливої інформації має превалювати над стандартними процедурами збереження паперових носіїв.

Отже, комплексний характер зазначених складнощів свідчить про необхідність розроблення принципово нової парадигми захисту документаційних фондів, яка б поєднувала оперативну цифровізацію, децентралізацію зберігання та вдосконалення механізмів міжнародно-правової відповідальності за злочини проти культурної спадщини.

Висновки. Здійснений науковий аналіз дозволяє дійти висновку, що правовий режим захисту та евакуації документаційних фондів у період воєнного стану формує особливу систему правових і організаційних заходів, спрямованих на збереження цілісності документальної інформації як необхідної передумови стабільного функціонування державних інститутів і забезпечення правової визначеності. Документаційні фонди в умовах збройного конфлікту постають не лише об'єктом матеріальної охорони, але й складовою національної безпеки та культурної спадщини, що обумовлює підвищені вимоги до правового регулювання їх захисту, тимчасового переміщення та відновлення доступу. Запровадження спеціального правового режиму зумовлює трансформацію традиційних підходів до управління документами, посилює роль превентивних механізмів та вимагає чіткої координації між суб'єктами, наділеними повноваженнями у цій сфері.

Сформульовані у статті узагальнення підтверджують, що ефективність захисту та евакуації документаційних фондів залежить від комплексності правового регулювання, узгодженості норм різних галузей права та наявності зрозумілих процедурних алгоритмів дій в умовах підвищених ризиків. Недостатня деталізація окремих правових механізмів ускладнює практичну реалізацію охоронних заходів і потребує подальшого вдосконалення з урахуванням специфіки воєнного стану. Забезпечення належного правового режиму збереження документальної спадщини виступає важливою передумовою відновлення публічного управління після завершення бойових дій, гарантування неперервності правових відносин та збереження історичної пам'яті суспільства.

Література:

1. Пиріг Р.Я. Національний архівний фонд України. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Natsionalnyj_arkhivnyj (дата звернення:12.12.25).
2. Конституція України від 28.06.1996р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення:11.12.25).
3. Україна під час війни втратила 0,3% документів Національного архівного фонду. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3831203-ukraina-pid-cas-vijni-vtratile-03-dokumentiv-nacionalnogo-arhivnogo-fondu.html> (дата звернення:09.12.25).

4. Скачко І. Зберегти минуле: ворог одним ударом пошкодив тисячу архівних справ. Офіційна веб-сторінка Харківської правозахисної групи. URL: <https://khp.org/1608814401> (дата звернення:11.12.25).
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення:12.12.25).
6. Про евакуацію документів Національного архівного фонду, документів з кадрових питань (особового складу) та соціально значущих документів Слов'янської міської територіальної громади: Розпорядження начальника Слов'янської міської військової адміністрації від 15.08.2022р. № 91. URL: <https://docs.slavrada.gov.ua/dt/334929/> (дата звернення:21.12.25).
7. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення:22.12.25).
8. Пріоритети Державної архівної служби України. Офіційний веб-портал органу виконавчої влади: Державна архівна служба України. URL: <https://archives.gov.ua/ua/priorytety-derzhavnoyi-arhivnoyi-sluzhby/> (дата звернення:18.12.25).
9. Про затвердження Порядку забезпечення евакуації, зберігання та знищення документів в умовах особливого періоду: Наказ Міністерства юстиції України від 17.10.2019 № 3194/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-19#Text> (дата звернення:14.12.25).
10. Маркування архівних установ України позначкою «Блакитний щит». Офіційний вебпортал органу виконавчої влади: Державна архівна служба України. URL: <https://archives.gov.ua/ua/2025/12/16/markuvannya-arhivnyh-ustanov-ukrayiny-poznachkoyu-blakitnyj-shhyt/> (дата звернення:03.01.25).

Tsurkan-Saifulina Yu., Hrysiuk V. Legal regime for the protection and evacuation of documentary funds under martial law

Summary. The scientific article analyzes the peculiarities of the formation and implementation of the legal regime for the protection and evacuation of documentation funds under martial law as a component of the system of ensuring national security and preserving the cultural and administrative memory of the state. In the process of the research, a comprehensive analysis of theoretical approaches to understanding documentation funds as an object of legal protection was carried out, as well as their importance for the continuity of the functioning of public authorities, institutions and organizations in crisis conditions was revealed. A generalization of scientific positions on the ratio of public and private interests in the field of preservation of documentary information during the operation of a special legal regime has been carried out.

The article defines the main principles of legal regulation of the protection of documentation funds, in particular the priority of ensuring their integrity, accessibility and authenticity, as well as the responsibility of the subjects who are entrusted with the duties of organizing security and evacuation measures. The content of legal mechanisms aimed at preventing the loss, damage or illegal removal of documents was analyzed, as well as the systematization of approaches to the legal registration of the processes of temporary transfer of documentation funds to safe storage locations. Special attention is paid to the problem of ensuring a balance between the efficiency of evacuation decisions and compliance with the requirements of legality and legal certainty. In the course of the study, an assessment of the influence of the state of war on the transformation of the usual

documentation management procedures was carried out and specific features of the legal regime were determined, which distinguish it from functioning in peacetime. An analysis of the risks associated with the physical destruction of information carriers, restriction of access to documents and violation of their storage regimes was performed, as well as directions for improving the legal support for evacuation were determined, taking into account modern challenges. A generalization of practical approaches to the organization of interaction between subjects of public administration in the field of protection of documentary funds has been carried out.

According to the results of the study, it was determined that the effectiveness of the legal regime for the protection and evacuation of documentation funds under martial law depends on the systematicity of legal regulation, the clarity of the delimitation of powers and the proper normative consolidation of procedural aspects. Generalized conclusions are formulated regarding the need for further development of legal mechanisms for the protection of documentary heritage as an element of state stability in conditions of military threats.

Key words: legal regime, documentation funds, martial law, protection of documents, evacuation, preservation of information, public administration, documentary science.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 24.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Берлач А. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
завідувач кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0986-4764>*

Мацелюх І. А.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3706-6428>*

Проневич О. С.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5170-4751>*

ПРОБЛЕМИ КООРДИНАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена виявленню проблем координації між суб'єктами забезпечення енергетичної безпеки України та розробленню механізмів їх вирішення в умовах повномасштабної війни та євроінтеграційних трансформацій енергетичного сектору. Констатовано, що попри сформовану систему суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки, ефективна координація їхньої діяльності залишається однією з найбільш нагальних проблем публічного адміністрування у цій сфері. Виявлено п'ять ключових проблем координації: дублювання повноважень Кабінету Міністрів України та Ради національної безпеки і оборони України у сфері енергетичної безпеки, неузгодженість діяльності регуляторних органів, відсутність належної координації між регуляторними та силовими структурами, прогалини у вертикальній координації між центральними і місцевими органами влади, а також відсутність єдиного координаційного механізму у кризових ситуаціях. Обґрунтовано, що ці проблеми зумовлені фрагментарністю законодавства, нечіткістю розмежування компетенції, відсутністю регламентованих процедур взаємодії та недостатньою інституційною спроможністю органів публічної влади. Запропоновано п'ять механізмів вирішення виявлених проблем: створення Національної ради з енергетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України як постійно діючого консультативно-дорадчого органу, формування міжвідомчого оперативного штабу для щоденної координації, запровадження єдиної інформаційної платформи для обміну даними між уповноваженими суб'єктами, затвердження регламенту взаємодії органів влади у сфері енергетичної безпеки та запровадження системи спільних навчань і штабних тренувань. Сформульовано конкретні пропозиції

щодо внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» та прийняття відповідної постанови Кабінету Міністрів України. Узагальнено зарубіжний досвід координації суб'єктів енергетичної безпеки, зокрема французької централізованої моделі та німецької федеральної системи, і визначено можливості їх адаптації до українських реалій.

Ключові слова: енергетична безпека, координація органів влади, суб'єкти забезпечення енергетичної безпеки, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Національна рада з енергетичної безпеки, адміністративно-правові механізми, публічне адміністрування.

Постановка проблеми. Гарантування енергетичного суверенітету України – невід'ємної частини національної безпеки – неможливе за відсутності синхронізованих дій державних адміністраторів, контролюючих установ, безпекових служб та недержавних організацій. Відтак в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, коли вітчизняна енергетична інфраструктура зазнає систематичних терористичних ударів, а забезпечення безперебійного енергопостачання набуває екзистенційного значення для функціонування держави, суспільства та економіки, питання належної координації дій усіх задіяних суб'єктів стає управлінсько-правовим імперативом. Водночас послідовна інтеграція України до Європейського Союзу, синхронізація об'єднаної енергетичної системи України з європейською мережею ENTSO-E та імплементація норм європейського права у сфері енергетики зумовлюють необхідність

формування сучасної, ефективної та прозорої системи координації суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки відповідно до європейських стандартів належного врядування.

Варто наголосити, що фрагментарність вітчизняного енергетичного законодавства, нечіткість розмежування повноважень між Кабінетом Міністрів України та Радою національної безпеки і оборони України у сфері енергетичної безпеки, відсутність належної координації між Міністерством енергетики України, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державною інспекцією енергетичного нагляду України та іншими профільними органами, а також неврегульованість взаємодії цивільних та силових структур у процесі захисту об'єктів критичної енергетичної інфраструктури створюють передумови для виникнення управлінських дисфункцій, знижують ефективність державної політики у сфері енергетичної безпеки та ускладнюють оперативне реагування на загрози енергетичного характеру. Окрім цього зазначимо, що у контексті воєнного стану, коли швидкість та узгодженість прийняття рішень набувають критичного значення, відсутність чітких механізмів координації може призводити до затримок у реагуванні на аварійні ситуації, дублювання функцій різних органів влади та неефективного використання обмежених ресурсів держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки, включно з питаннями координації суб'єктів у цій сфері, досліджувалися у працях багатьох вітчизняних науковців. Механізм забезпечення національної безпеки як сукупність правових засобів і діяльності відповідних органів визначила Чуйко З.Д., поділяючи його на правову основу та інституційний блок, що включає державні органи та громадянське суспільство [1, с. 111-112]. Необхідність системного підходу до публічного адміністрування у безпековій сфері обґрунтував Ситник Г.П., акцентувавши увагу на зв'язку суб'єктів забезпечення національної безпеки з інституційними, організаційними та правовими механізмами [2, с. 220]. У дослідженні Кобка Є.В., що стосується адміністративно-правового механізму забезпечення національної безпеки, то його розглянуто як систему правових, організаційних і фінансових інструментів, які забезпечують належне функціонування державних інституцій, громадських організацій та механізмів підтримки національної безпеки [3, с. 93-98]. Три законодавчо встановлені організаційні моделі системи забезпечення національної безпеки України виокремив Доронін І.М., простеживши еволюцію підходів до формування цієї системи від Концепції національної безпеки України 1997 року до чинного Закону України «Про національну безпеку України» 2018 року [4, с. 319]. Розуміння суб'єктів забезпечення національної безпеки як системи взаємодоповнюючих і взаємопов'язаних органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадських об'єднань, цілеспрямована діяльність яких в єдиному напрямі орієнтована і сприяє ефективному забезпеченню національної безпеки, обґрунтував Чумаченко С.В. [5, с. 27].

Проблематику державного управління та регулювання у сфері енергетики України комплексно дослідила професорка Ващенко Ю.В., яка приділила значну увагу питанням правового статусу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, обґрунтувавши необхідність забезпечення її інституційної та функціональної незалежності [6, с. 272-275]. Публічне адміністрування

у сфері забезпечення енергетичної безпеки держави дослідив Вітко А.Л., запропонувавши поділ системи забезпечення енергетичної безпеки на державну та недержавну підсистеми і обґрунтувавши віднесення суб'єктів господарювання паливно-енергетичного комплексу до суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки [7, с. 104]. Пропозиції щодо розширення повноважень Кабінету Міністрів України у сфері енергетичної безпеки та енергоефективності сформулював Сердюченко О.В. [8, с. 101], а Остудімов Б.А. обґрунтував необхідність конституційного закріплення енергетичної безпеки як складової національної безпеки України [9, с. 174].

Особливої уваги заслуговує підготовлена колективом авторів під керівництвом Суходолі О.М. аналітична доповідь «Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування», в якій висвітлено методологічні засади формування системи управління ризиками енергетичної безпеки та звернуто увагу на проблему неузгодженості термінології в законодавстві про ринок природного газу та про електроенергетику, а також на недоліки у розподілі повноважень між компетентними органами [10, с. 112-113]. На відсутність в адміністративному законодавстві у сфері електроенергетики правового регулювання координації уповноважених органів публічної влади прямо вказав Николаєць Д.А., що, на думку дослідника, становить одну з найбільш нагальних проблем функціонування енергетичного сектору [11, с. 42]. Організаційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану дослідив Муза О., зазначивши про необхідність комплексного підходу до координації зусиль органів публічної влади [12, с. 60]. У своєму науковому дослідженні Цибка А.А. проаналізував систему суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки та запропонував напрями модернізації законодавства, зокрема створення Національної ради з енергетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України [13; 14].

Водночас попри значний науковий доробок вітчизняних дослідників у сфері національної безпеки та енергетичного права, питання конкретних проблем координації між різнорівневими суб'єктами забезпечення енергетичної безпеки, механізмів їх практичного вирішення та адаптації зарубіжного досвіду координаційної взаємодії до українських реалій залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює актуальність та наукову новизну обраної теми.

Мета статті полягає у виявленні конкретних проблем координації між суб'єктами забезпечення енергетичної безпеки України та розробленні механізмів їх вирішення з урахуванням викликів воєнного стану, євроінтеграційних зобов'язань та зарубіжного досвіду належного врядування у енергетичній сфері.

Виклад основного матеріалу. Комплексний аналіз чинного законодавства України у сфері енергетичної безпеки, практики його застосування та наукових напрацювань дає підстави виокремити *п'ять ключових проблем* координації суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки, що потребують невідкладного вирішення.

Першою проблемою, на нашу думку, є дублювання повноважень та відсутність чіткого розмежування компетенції між Кабінетом Міністрів України та Радою національної безпеки і оборони України у сфері забезпечення енергетичної безпеки. Відповідно до статті 116 Конституції України, Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої

політики держави, а також забезпечення обороноздатності і національної безпеки України [16]. Натомість згідно зі статтями 106 і 107 Конституції України та статтею 5 Закону України «Про національну безпеку України», Президент України здійснює контроль за діяльністю сектору безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України, яка визначається як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [17]. Водночас Закон України «Про Кабінет Міністрів України» передбачає, що уряд здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань, забезпечує здійснення заходів із запобігання загрозам безпеці критичної інфраструктури та забезпечення безпеки критичної інфраструктури [18].

Проведений нами аналіз практики дозволяє констатувати активну участь Ради національної безпеки і оборони України у вирішенні питань енергетичної безпеки, що підтверджується прийняттям відповідних управлінських рішень «Про заходи з нейтралізації загроз в енергетичній сфері» від 30 липня 2021 року [25], «Про заходи з нейтралізації загроз у сфері атомної енергетики і промисловості» від 29 січня 2021 року, «Про організацію захисту та забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури та енергетики України в умовах ведення воєнних дій» від 17 жовтня 2023 року [26], «Щодо додаткових заходів із посилення стійкості функціонування енергетичної системи та підготовки національної економіки до роботи в осінньо-зимовий період 2023/24 року» від 7 листопада 2023 року, введених в дію відповідними указами Президента України. Водночас слід зазначити, що Кабінет Міністрів України через підпорядковані йому органи виконавчої влади, насамперед Міністерство енергетики України, здійснює керівництво енергетичним сектором, формує енергетичну політику та приймає оперативні рішення щодо забезпечення функціонування паливно-енергетичного комплексу. На нашу думку, така ситуація створює реальні передумови для виникнення колізій у питаннях визначення стратегічних пріоритетів енергетичної політики, координації дій у кризових ситуаціях та розподілу відповідальності за прийняття рішень у сфері енергетичної безпеки.

Другою проблемою, яку ми вважаємо за необхідне виокремити, є неузгодженість діяльності регуляторних органів у сфері енергетики, зокрема між Міністерством енергетики України, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державною інспекцією енергетичного нагляду України та Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України. Слід погодитися з Миколаєм Д.А., який слушно зазначає, що в адміністративному законодавстві у сфері електроенергетики відсутнє правове регулювання координації уповноважених органів публічної влади [11, с. 42]. Варто нагадати, що Міністерство енергетики України є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної політики у паливно-енергетичному комплексі, тоді як Національна комісія здійснює державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання через ліцензування, встановлення тарифів і контроль за їх дотриманням [19]. Державна інспекція енергетичного нагляду України реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю у галузях електроенергетики та теплопостачання, а також на ринку природного газу. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України забезпечує

реалізацію державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження та альтернативних видів палива.

Водночас наш аналіз практики функціонування цих органів свідчить, що незважаючи на формальне визначення їхніх функцій у відповідних положеннях, на практиці виникають ситуації дублювання контрольних повноважень, неузгодженості нормативно-правових актів та відсутності ефективної комунікації між ними. Суходоля О.М. підкреслює наявність неузгодженостей термінології в законодавстві про ринок природного газу та про електроенергетику, а також у розподілі повноважень між компетентними органами, що створює правову невизначеність та ускладнює правозастосування [10, с. 113]. Ващенко Ю.В., досліджуючи питання правового статусу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, зазначає про необхідність чіткого конституційного визначення статусу незалежних регуляторних органів та забезпечення їхньої інституційної автономії від органів виконавчої влади [6, с. 48-54, 228-232]. Ми переконані, що відсутність належної координації між цими органами призводить до неефективного використання адміністративного ресурсу, затягування прийняття необхідних управлінських рішень та зниження якості державного регулювання у сфері енергетики.

Третьою проблемою, яку ми вважаємо особливо нагальною в умовах воєнного стану, є відсутність належної координації між регуляторними органами у сфері енергетики та силовими структурами, які здійснюють захист об'єктів критичної енергетичної інфраструктури. Варто виокремити, що до силових структур, що мають безпосереднє відношення до забезпечення енергетичної безпеки, належать Служба безпеки України, яка здійснює контррозвідальний захист об'єктів паливно-енергетичного комплексу та протидіє диверсійно-терористичним загрозам, Національна поліція України, що забезпечує охорону об'єктів критичної інфраструктури відповідно до Закону України «Про критичну інфраструктуру» [23], Збройні Сили України, на які покладено завдання з оборони стратегічних енергетичних об'єктів в умовах воєнного стану, та Державна служба України з надзвичайних ситуацій, що реагує на аварії та надзвичайні ситуації на об'єктах енергетики. Слід особливо наголосити, що в умовах повномасштабної війни, коли енергетична інфраструктура України піддається систематичним ракетним та дронівим атакам з боку російської федерації, ефективна координація між цивільними регуляторними органами та силовими структурами набуває критичного значення для забезпечення безперебійного функціонування енергетичної системи.

Водночас наш аналіз чинного законодавства свідчить, що воно не містить чіткого регламенту взаємодії між Міністерством енергетики України, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, операторами енергетичних мереж та силовими структурами у процесі планування заходів захисту об'єктів критичної інфраструктури, обміну інформацією про загрози та координації дій у кризових ситуаціях. Ми вважаємо у цьому серйозні ризики несвоєчасного виявлення загроз, неефективного використання наявних ресурсів для захисту енергетичних об'єктів та затримок у реагуванні на аварійні ситуації, спричинені як природними факторами, так і навмисними протиправними діями. Переконані, що необхідність вирішення цієї проблеми підкреслюється у Стратегії енергетичної безпеки України, схваленій розпоря-

дженням Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2021 року [24], де зазначено про важливість координації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, організацій і підприємств паливно-енергетичного комплексу, проте конкретні механізми такої координації залишаються неврегульованими.

Четвертою проблемою, яку ми спостерігаємо у практиці функціонування енергетичного сектору, є прогалини у вертикальній координації між центральними органами виконавчої влади та місцевими державними адміністраціями і органами місцевого самоврядування у сфері забезпечення енергетичної безпеки. Слід погодитися з Чуйко З.Д., яка слушно зазначає, що місцеві державні адміністрації є важливою ланкою у системі забезпечення національної безпеки, оскільки вони найбільше наближені до населення й діють у межах конкретних адміністративно-територіальних одиниць, реалізуючи загальнонаціональну політику безпеки на місцевому рівні [1, с. 165]. Варто нагадати, що відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації», вони взаємодіють із центральними органами виконавчої влади, несуть відповідальність перед Президентом України та Кабінетом Міністрів України за реалізацію своїх повноважень, інформують їх про соціально-економічний стан територій та подають пропозиції щодо вдосконалення управлінських рішень [20]. Органи місцевого самоврядування, згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», мають право самостійно вирішувати питання управління енергетичними ресурсами, затверджувати програми соціально-економічного розвитку, місцеві енергетичні плани та системи енергетичного менеджменту [21].

Слід зазначити, що Закон України «Про енергетичну ефективність» передбачає формування системи енергетичного менеджменту та розробку місцевих енергетичних планів як стратегічних документів, які визначають цілі сталого енергетичного розвитку для певної території з урахуванням національних завдань у сфері енергоефективності та відновлюваних джерел енергії [22]. Водночас наш аналіз практики свідчить, що виникають ситуації, коли місцеві енергетичні плани розробляються без належного узгодження з Міністерством енергетики України та іншими центральними органами виконавчої влади, що може призводити до невідповідності локальних ініціатив загальнодержавній енергетичній стратегії, неефективного використання коштів місцевих бюджетів та виникнення технічних проблем у процесі інтеграції децентралізованої генерації до об'єднаної енергетичної системи України. Ми переконані, що відсутність чітких механізмів вертикальної координації між центральними і місцевими органами влади у сфері енергетичної безпеки знижує ефективність державної політики та створює ризики для стабільності функціонування енергетичної системи на регіональному рівні.

П'ятою проблемою, яку ми вважаємо критично важливою в умовах воєнного стану, є відсутність єдиного координаційного механізму та визначеного координатора дій у кризових ситуаціях у енергетичній сфері. Слід підтримати позицію Цибки А.А., який слушно зазначає, що має бути визначений єдиний координатор дій у кризових ситуаціях, повноваження якого можуть бути закріплені за Радою національної безпеки і оборони України або за Кабінетом Міністрів України [14]. Варто особливо підкреслити, що в умовах воєнного стану, коли енергетична система України постійно перебуває під загрозою ракетних ударів, а аварійні відключення електропостачання стають звичним

явищем для населення та підприємств, відсутність чіткого алгоритму координації дій різних органів влади, операторів енергетичних мереж та аварійно-відновлювальних служб призводить до затримок у відновленні енергопостачання, неоптимального розподілу наявних ресурсів для ремонту пошкодженої інфраструктури та недостатньо ефективної комунікації з населенням щодо графіків відключень і планів відновлення. Слушною є думка Чумаченка С.В., який підкреслює необхідність формування чіткої системи взаємодії суб'єктів забезпечення безпеки, яка б охоплювала як штатні, так і надзвичайні ситуації, а також передбачала механізми оперативного реагування на виклики та загрози [5, с. 67-68].

Узагальнюючи виявлені нами проблеми координації суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки України, варто зазначити, що вони зумовлені комплексом факторів, серед яких фрагментарність та несистемність енергетичного законодавства, відсутність кодифікованого акта або рамкового закону про енергетичну політику чи енергетичну безпеку, нечіткість розмежування компетенцій між різнорівневими органами публічної влади, відсутність регламентованих процедур взаємодії та обміну інформацією, недостатня інституційна спроможність окремих органів влади для виконання координаційних функцій, а також брак політичної волі для проведення системних інституційних реформ у сфері енергетики. Слушною є думка Балюка Г.І. та Ковальчук Т.Г., які, досліджуючи правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки, наголошують на необхідності формування методологічних засад кодифікації енергетичного законодавства, яка має передувати розробленню комплексного нормативного акта у цій сфері [15, с. 77-78].

Проведений нами аналіз зарубіжного досвіду координації суб'єктів енергетичної безпеки свідчить про наявність різних моделей організації взаємодії між органами публічної влади у цій сфері. Французька модель, на нашу думку, характеризується високим ступенем централізації та наявністю кодифікованого акта – Енергетичного кодексу, який уніфікував усі ключові закони та декрети з енергетики, визначив цілі та пріоритети національної енергетичної політики, встановив чітку ієрархію органів влади у сфері енергетики та регламентував процедури їхньої взаємодії [27]. Слід наголосити, що французька система передбачає провідну роль Уряду у формуванні енергетичної політики та координації дій усіх зацікавлених суб'єктів, що забезпечує високу швидкість прийняття рішень та ефективну мобілізацію ресурсів у кризових ситуаціях. Водночас ми вбачаємо, що така модель може бути менш гнучкою у врахуванні регіональних особливостей та місцевих ініціатив.

Натомість німецька федеральна модель забезпечення енергетичної безпеки характеризується більшим ступенем децентралізації та активною участю земельних урядів у формуванні регіональної енергетичної політики. Координація між федеральним рівнем та землями здійснюється через систему міжурядових консультацій, спільних робочих груп та узгоджувальних процедур, що дозволяє враховувати специфіку різних регіонів та стимулює інноваційні підходи до вирішення енергетичних проблем. Варто підкреслити, що німецький досвід також демонструє важливість залучення недержавних акторів, зокрема операторів енергетичних мереж, виробників енергії та організацій громадянського суспільства, до процесів планування та прийняття рішень у сфері енергетичної політики через механізми громадських консультацій та державно-приватного партнерства.

На наше переконання, для України, яка поєднує унітарний устрій держави з процесами децентралізації та розвитку місцевого самоврядування, доцільним видається формування комбінованої моделі координації суб'єктів енергетичної безпеки, яка б поєднувала елементи французької централізованої системи стратегічного планування та оперативного управління у кризових ситуаціях з німецькими практиками залучення регіональних і місцевих органів влади до формування енергетичної політики та реалізації енергетичних проектів на відповідних територіях. Ми переконані, що така модель має враховувати особливості правової системи України, рівень інституційної спроможності органів публічної влади, а також виклики воєнного стану та необхідність забезпечення швидкого й ефективного реагування на загрози енергетичній безпеці.

З метою вирішення виявлених проблем координації суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки України пропонуємо запровадити *п'ять взаємопов'язаних механізмів*, які у своїй сукупності формуватимуть цілісну систему координаційної взаємодії.

Перший механізм, який ми пропонуємо запровадити, полягає у створенні Національної ради з енергетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України як постійно діючого міжвідомчого консультативно-дорадчого органу. Підтримуючи слушну пропозицію молодого науковця Цибки А.А. щодо необхідності формування такого органу [14], вважаємо за доцільне конкретизувати його функції, склад та порядок діяльності. До складу Національної ради з енергетичної безпеки мають увійти представники Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства енергетики України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Генерального штабу Збройних Сил України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також представники наукової спільноти, експертного середовища та суб'єктів господарювання паливно-енергетичного комплексу. Основними завданнями Національної ради мають стати підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сфері енергетичної безпеки, моніторинг стану енергетичної безпеки, аналіз ризиків, викликів і загроз у цій сфері, підготовка сценаріїв дій у кризових ситуаціях в енергетиці, надання експертних висновків щодо проектів нормативно-правових актів, що стосуються функціонування енергетичного сектору, а також розроблення пропозицій щодо розвитку міжнародного співробітництва у сфері енергетичної безпеки.

Другий механізм, який ми вважаємо необхідним, передбачає формування міжвідомчого оперативного штабу при Міністерстві енергетики України для щоденної координації діяльності регуляторних органів у сфері енергетики. До складу оперативного штабу мають входити представники Міністерства енергетики України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державної інспекції енергетичного нагляду України, Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, операторів енергетичних мереж та інших зацікавлених суб'єктів. Основним завданням оперативного штабу має стати забезпечення оперативного обміну інформацією про стан функціонування енергетичної системи, узгодження позицій щодо нормативно-правового регулювання у сфері енергетики, координація дій при виникненні аварійних ситуацій та розробка спільних підходів до

вирішення поточних проблем енергетичного сектору. Вважаємо за доцільне, щоб діяльність оперативного штабу здійснювалася на регулярній основі з проведенням щотижневих нарад та можливість скликання позачергових засідань у разі виникнення кризових ситуацій.

Третій механізм полягає у запровадженні єдиної інформаційної платформи для обміну даними між уповноваженими суб'єктами забезпечення енергетичної безпеки. Така платформа має містити актуальну інформацію про стан об'єктів енергетичної інфраструктури, включно з об'єктами критичної інфраструктури, реєстр загроз та інцидентів у сфері енергетичної безпеки, дані про обсяги виробництва та споживання енергетичних ресурсів, інформацію про стратегічні запаси енергоносіїв, а також оперативні дані про аварійні ситуації та хід відновлювальних робіт. Доступ до інформаційної платформи мають отримати всі уповноважені органи публічної влади, оператори енергетичних мереж та інші суб'єкти, залучені до забезпечення енергетичної безпеки, з дотриманням вимог законодавства про захист інформації та державну таємницю. На наше переконання, запровадження єдиної інформаційної платформи дозволить підвищити швидкість прийняття управлінських рішень, забезпечить прозорість діяльності суб'єктів енергетичного сектору та сприятиме ефективнішому плануванню заходів з енергетичної безпеки.

Четвертий механізм передбачає затвердження Кабінетом Міністрів України регламенту взаємодії органів влади у сфері енергетичної безпеки, який має визначити чіткий розподіл функцій та повноважень кожного органу, процедури узгодження рішень, терміни реагування на звернення інших органів влади, порядок обміну інформацією, механізми вирішення міжвідомчих суперечностей та відповідальність посадових осіб за неналежне виконання координаційних функцій. Варто підкреслити, що регламент має містити окремі розділи, присвячені координації дій у штатних умовах функціонування енергетичної системи, координації у кризових ситуаціях, включно з масштабними аваріями та наслідками збройних нападів на енергетичну інфраструктуру, а також координації між центральними і місцевими органами влади при розробленні та реалізації місцевих енергетичних планів. Важливим елементом регламенту має стати визначення порядку створення міжвідомчих робочих груп для вирішення конкретних проблем енергетичної безпеки та механізмів залучення експертного середовища і громадянського суспільства до підготовки управлінських рішень.

П'ятий механізм, який ми пропонуємо запровадити, полягає у запровадженні системи спільних навчань і штабних тренувань для відпрацювання взаємодії суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки у кризових ситуаціях. Такі навчання мають проводитися на регулярній основі, не рідше одного разу на квартал, із залученням представників усіх ключових органів публічної влади, операторів енергетичних мереж, силових структур та аварійно-відновлювальних служб. Сценарії навчань мають охоплювати різноманітні кризові ситуації, включно з масштабними аваріями на об'єктах енергетики, кібератаками на системи управління енергетичною інфраструктурою, наслідками ракетних ударів по енергетичних об'єктах, а також комбінованими сценаріями, що передбачають одночасне виникнення кількох загроз енергетичній безпеці. Слід зазначити, що за результатами кожного навчання має проводитися детальний аналіз виявлених недоліків у координації дій різних суб'єктів та розроблятися рекомендації щодо вдосконалення механізмів взаємодії.

Ми переконані, що практична реалізація запропонованих нами механізмів координації потребує внесення змін до чинного законодавства України. Насамперед вважаємо за доцільне доповнити Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» статтею 14-1 такого змісту:

«Стаття 14-1. Національна рада з енергетичної безпеки. Національна рада з енергетичної безпеки утворюється Президентом України як постійно діючий міжвідомчий консультативно-дорадчий орган при Раді національної безпеки і оборони України з метою забезпечення узгодженості дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів енергетичного сектору та громадянського суспільства щодо формування і реалізації державної політики у сфері енергетичної безпеки, підвищення стійкості функціонування енергетичного сектору та готовності до кризових ситуацій в енергетиці. До основних завдань Національної ради з енергетичної безпеки належать: підготовка пропозицій Президентові України, Раді національної безпеки і оборони України та Кабінету Міністрів України щодо формування і реалізації державної політики у сфері енергетичної безпеки; моніторинг стану енергетичної безпеки, аналіз ризиків, викликів і загроз у цій сфері, підготовка пропозицій щодо запобігання їх виникненню та реагування на них і сценаріїв дій у кризових ситуаціях в енергетиці; надання експертних висновків щодо проектів нормативно-правових актів, що стосуються функціонування енергетичного сектору, з метою забезпечення їх узгодженості з принципами забезпечення енергетичної безпеки; розроблення пропозицій щодо розвитку міжнародного співробітництва у сфері енергетичної безпеки, забезпечення стратегічної участі в європейському енергетичному просторі та зміцнення конкурентних енергетичних ринків. Національна рада з енергетичної безпеки може вносити до Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо розгляду питань, які належать до її компетенції. Голова та персональний склад Національної ради з енергетичної безпеки затверджуються Президентом України за поданням Секретаря Ради національної безпеки і оборони України. Голова Національної ради з енергетичної безпеки організовує її діяльність і має право залучати за згодою в установленому порядку до роботи Національної ради з енергетичної безпеки, у тому числі до участі у її засіданнях, представників органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань. Організація діяльності, функції та повноваження Національної ради з енергетичної безпеки визначаються окремим положенням, яке затверджує Президент України».

Крім того, вважаємо за необхідне прийняти постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Регламенту взаємодії органів виконавчої влади у сфері забезпечення енергетичної безпеки України», якою передбачити створення міжвідомчого оперативного штабу при Міністерстві енергетики України, визначити порядок його функціонування, склад учасників, періодичність засідань та механізми прийняття узгоджених рішень. На нашу думку, доцільно також затвердити План заходів щодо запровадження єдиної інформаційної платформи у сфері енергетичної безпеки з визначенням термінів створення цієї платформи, відповідальних органів, джерел фінансування та технічних вимог до інформаційної системи.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, значимо, що ефективна координація суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки України є управлінсько-правовим імперативом в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України та послідовної інтеграції до європейського енергетичного простору. Проведений нами аналіз дозволив виявити п'ять ключових проблем координації: дублювання повноважень Кабінету Міністрів України та Ради національної безпеки і оборони України, неузгодженість діяльності регуляторних органів, відсутність належної координації між регуляторними та силовими структурами, прогалини у вертикальній координації та відсутність єдиного координаційного механізму у кризових ситуаціях. Для вирішення виявлених проблем нами запропоновано комплекс взаємопов'язаних механізмів, практична реалізація яких потребує внесення змін до Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» шляхом доповнення його статтею про Національну раду з енергетичної безпеки, а також прийняття відповідної постанови Кабінету Міністрів України. Аналіз французького та німецького досвіду переконує нас у доцільності формування в Україні комбінованої моделі координації, яка поєднуватиме переваги централізованого стратегічного планування з механізмами залучення регіональних органів влади. Відтак запровадження запропонованих механізмів сприятиме підвищенню ефективності державної політики у сфері енергетичної безпеки та створить передумови для успішної інтеграції української енергетичної системи до європейського простору з одночасним зміцненням енергетичного суверенітету держави.

Література:

1. Чуйко З.Д. Конституційні основи національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2008. 209 с.
2. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2011. 730 с.
3. Кобко Є.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 2023. 400 с.
4. Доронін І.М. Національна безпека України в інформаційну епоху: теоретико-правове дослідження: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2020. 539 с.
5. Чумаченко С.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення національної безпеки України: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 2017. 212 с.
6. Вашенко Ю.В. Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2015. 488 с.
7. Вітко А.Л. Публічне адміністрування у сфері забезпечення енергетичної безпеки держави: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Харків, 2017. 214 с.
8. Сердюченко О.В. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2009. 212 с.
9. Остудімов Б.А. Конституційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки: дис. ... д-ра філософії [спец. 081- Право]. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2023. 258 с.
10. Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування: аналіт. доп. / [Суходола О.М., Харазішвілі Ю.М., Бобро Д.Г., Сменковський А.Ю., Рязцев Г.Л., Завгородня С.П.]; за заг. ред. О.М. Суходоли. Київ: НІСД, 2020. 178 с.

11. Миколаєць Д.А. Недоліки сучасного стану адміністративно-правового регулювання відносин у сфері електроенергетики в умовах євроінтеграції України. *Юридична наука*. 2020. № 5 (107). Том 2. С. 40–47.
12. Муза О. Організаційно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1(122). С. 60–66.
13. Цибка А.А. Щодо актуальних проблем системи забезпечення енергетичної безпеки України: інституційний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. № 51. Т. 1. С. 70–73.
14. Цибка А.А. Напрями модернізації адміністративного законодавства у сфері забезпечення енергетичної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 3, № 91. С. 243–249.
15. Балюк Г.І., Ковальчук Т.Г. Правове регулювання відносин щодо забезпечення ядерної та радіаційної безпеки в Україні в мирних умовах та в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 83. Частина 2. 2024. С.75-83.
16. Конституція України: Конституція від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254k/96-vr#Text>.
17. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2469-viii>
18. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII: станом на 30 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/794-18#Text>
19. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-19>
20. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV: станом на 8 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/586-14#Text>.
21. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР: станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/280/97-vr#Text>.
22. Про енергетичну ефективність: Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1818-20#Text>.
23. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>
24. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки: Розпорядж. Каб. Міністрів України від 04.08.2021 р. № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/907-2021-p#Text>
25. Про заходи з нейтралізації загроз в енергетичній сфері: Рішення РНБО від 30.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/n0056525-21#Text>.
26. Про організацію захисту та забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури та енергетики України в умовах ведення воєнних дій: Рішення РНБО від 17.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040525-23#Text>.
27. Code de l'énergie (Франція). URL: https://legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000023983208/

Berlach A., Matseliukh I., Pronevych O. Coordination Problems of Energy Security Actors in Ukraine and Ways to Solve Them

Summary. The article is devoted to identifying coordination problems between energy security actors in Ukraine and developing mechanisms to solve them in the context of full-scale war and European integration transformations of the energy sector. It is stated that despite the formed system of energy security actors, effective coordination of their activities remains one of the most pressing problems of public administration in this area. Five key coordination problems have been identified: duplication of powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the National Security and Defense Council of Ukraine in the field of energy security, inconsistency of regulatory bodies' activities, lack of proper coordination between regulatory and law enforcement agencies, gaps in vertical coordination between central and local authorities, and the absence of a unified coordination mechanism in crisis situations. It is substantiated that these problems are caused by fragmentation of legislation, unclear delimitation of competence, lack of regulated interaction procedures and insufficient institutional capacity of public authorities. Five mechanisms for solving the identified problems are proposed: creation of the National Council on Energy Security under the National Security and Defense Council of Ukraine as a permanent advisory body, formation of an interdepartmental operational headquarters for daily coordination, introduction of a unified information platform for data exchange between authorized entities, approval of a regulation on interaction of authorities in the field of energy security, and introduction of a system of joint exercises and staff training. Specific proposals have been formulated for amending the Law of Ukraine "On the National Security and Defense Council of Ukraine" and adopting the relevant resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. Foreign experience in coordinating energy security actors, in particular the French centralized model and the German federal system, is summarized, and the possibilities of their adaptation to Ukrainian realities are determined.

Key words: energy security, coordination of authorities, energy security actors, National Security and Defense Council of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, National Council on Energy Security, administrative and legal mechanisms, public administration.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.02.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Василяченко А. І.,**ад'юнкта кафедри адміністративного та конституційного права**Пенітенціарної академії України**ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8334-9513>*

ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА У ЗАПОБІГАННІ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Превентивна функція адміністративно-деліктного права є системоутворювальним елементом публічно-правового регулювання, адже її призначення полягає у випереджальному запобіганні протиправним проявам ще на стадії їх формування. Сутність її полягає у цілеспрямованому формуванні правової свідомості осіб, що базується на усвідомленні невідворотності юридичної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень та сталому дотриманні загальнообов'язкових правил поведінки. У статті проаналізовано сучасні підходи до превентивної функції адміністративного права та специфіку її реалізації у системі Державної кримінально-виконавчої служби України. Здійснено огляд останніх наукових досліджень та публікацій, що висвітлюють теоретичні засади адміністративної превенції, структурні елементи правового статусу суб'єктів превентивної діяльності та механізми забезпечення дисципліни у публічних органах.

Наукова новизна полягає у комплексному поєднанні різних засобів превенції та врахуванні специфіки діяльності персоналу ДКВС. Практична значущість дослідження проявляється у розробці рекомендацій щодо вдосконалення механізмів превенції, що сприяє підвищенню дисципліни, законності та ефективності публічної влади, а також зміцненню довіри суспільства до діяльності служби.

Результати дослідження можуть бути використані у подальших наукових роботах, навчальних програмах, підготовці та підвищенні кваліфікації персоналу, а також при розробці нормативно-правових актів та стандартів організаційного контролю. Такий підхід забезпечує довгострокове підвищення ефективності превентивної діяльності та створює передумови для подальшого вдосконалення системи управління адміністративними правопорушеннями у державних органах.

Висновки статті підтверджують, що ефективність превентивної функції адміністративного права визначається рівнем професійної підготовки персоналу, якістю нормативно-правового регулювання та застосуванням сучасних технологічних рішень, що сприяють прозорості діяльності та контролю за дотриманням законності, а також формуванню у персонала стійкої правомірної поведінки.

Ключові слова: адміністративні правопорушення, превенція, запобігання правопорушенням, Державна кримінально-виконавча служба України, адміністративно-правовий статус, аналітичні методи, комунікаційні засоби.

Постановка проблеми. Становлення правової держави та утвердження принципу верховенства права зумовлюють підвищену увагу до проблеми забезпечення законності у сфері публічної служби. Особливої актуальності ця проблема набу-

ває у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, (далі – ДКВС) на персонал якої покладено реалізацію публічно-владних повноважень, пов'язаних із виконанням кримінальних покарань та забезпеченням прав і свобод людини. У таких умовах будь-які прояви протиправної поведінки з боку службових осіб не лише підривають авторитет держави, а й створюють загрози для належного функціонування всієї системи виконання покарань.

Адміністративні правопорушення, що вчиняються у сфері діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, мають специфічний характер, зумовлений особливостями службового статусу персоналу, режимністю установ виконання покарань та підвищеними вимогами до дисципліни і законності. У зв'язку з цим ключового значення набуває не лише реагування на вже вчинені адміністративні делікти, а насамперед їх попередження, що реалізується через превентивну функцію адміністративного права.

Стан дослідження. Проблематика превенції адміністративних правопорушень є однією з найбільш опрацьованих у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Зокрема, значна увага приділяється теоретичним аспектам функціонування адміністративно-правових засад превенції, механізмів їх реалізації та оцінці ефективності превентивних заходів у сфері публічної влади. Важливість превенції як ключового функціонального елемента адміністративного права висвітлені у працях Л. І. Бланка, С. О. Гнатюка, І. В. Ковальчука, О. М. Грищенко, О. М. Баранова, М. П. Кузнецова, О. В. Панасюка, С. М. Гусарова, О. В. Джафарова, Г. Р. Парханов та інших. Автори підкреслюють, що правове регулювання превенції повинно забезпечувати не лише логічну узгодженість норм, але і реальну спроможність превентивних механізмів діяти ефективно в реальних соціально-правових умовах. Разом з тим, попри значний науковий доробок у сфері адміністративної превенції, можна відзначити дефіцит досліджень, що безпосередньо аналізують механізми запобігання адміністративним правопорушенням персоналом саме Державної кримінально-виконавчої служби України. Найявні праці переважно зосереджуються на правоохоронних органах (зокрема, Національній поліції), що потребує диференційованого підходу з урахуванням специфіки функціонування ДКВС як окремого суб'єкта публічної влади з особливою службовою дисципліною та режимними вимогами.

Метою цієї статті є з'ясування змісту превентивної функції адміністративного права у сфері адміністративної деліктності та визначення особливостей її реалізації у системі Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останнього десятиліття в національному законодавстві простежується тенденція до активнішого використання превентивної термінології у сфері діяльності органів публічної влади. Зокрема, це відображено в Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [1], у якому в преамбулі наголошується на застосуванні превентивних антикорупційних механізмів, Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII [2], Положенні про Національну поліцію, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 877 [3], а також в інших підзаконних нормативно-правових актах. Зазначені нормативні підходи мають концептуальне значення й для формування сучасної моделі превентивної діяльності у системі Державної кримінально-виконавчої служби України.

Адміністративно-правовий статус підрозділів превентивного спрямування у науковій літературі розглядається як багатоконпонентна правова конструкція, що визначає їх місце та роль у системі публічно-правових відносин. Зокрема, Є. Зеленський та О. Карпенко трактують його як нормативно визначене правове положення, що формується через сукупність взаємопов'язаних елементів: мету та завдання діяльності, функції, принципи організації та реалізації повноважень, а також особливості структури й підпорядкування [4, с. 70].

На думку Бригінця О., адміністративно-правовий статус органу державної влади включає три ключові складники: 1) цільове призначення, яке охоплює принципи, цілі, завдання і функції органу; 2) структурно-організаційну форму, що визначає порядок створення, реорганізації та ліквідації органу, регламентує процедури діяльності, право на офіційні символи та лінійну і функціональну підпорядкованість; 3) компетенцію, що передбачає сукупність владних повноважень щодо прав і обов'язків у процесі здійснення влади, участі в управлінських відносинах та видачі адміністративних актів, а також правового закріплення об'єктів і справ, на які поширюються ці повноваження [5, с. 172]. У контексті ДКВС ці складники забезпечують чітке визначення повноважень підрозділів, що реалізують превентивну функцію адміністративного права і спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням серед засуджених та персоналу служби.

При цьому Горбач М. зазначає, що правовий статус суб'єктів публічної адміністрації є взаємопов'язаним комплексом юридично закріплених завдань (функцій), обов'язків та прав, який реалізується виключно відповідно до принципу «заборонено все, крім того, що дозволено законом». Він підкреслює, що суб'єкти публічної адміністрації характеризуються посиленою юридичною відповідальністю негативного характеру та реалізують владну компетенцію загального, універсального характеру для всіх однорідних учасників адміністративно-правових відносин [6, с. 4]. Це положення є важливим для розуміння специфіки превентивної діяльності персоналу ДКВС, оскільки комплекс прав, обов'язків і повноважень визначає можливість ефективного запобігання адміністративним правопорушенням.

Булатін Д. підкреслює, що терміни «превенція» та «превентивна діяльність» в адміністративно-правовому аспекті насамперед стосуються попередження правопорушень і можуть використовуватися для формалізації комплексної діяльності органів державної влади, зокрема ДКВС. Така діяльність охоплює

весь ланцюжок заходів, спрямованих на недопущення реалізації протиправних намірів та бажань, усунення або трансформацію протиправних думок і створення надійних стримувальних факторів, що забезпечують ефективне запобігання адміністративним порушенням [7, с. 21].

Превенція у сфері адміністративного делікту – це насамперед попередження шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом, шляхом створення обставин, за яких протиправна поведінка втрачає свою привабливість або досяжність. У цьому аспекті превентивна функція виконує роль стримувального фактора, що базується на поєднанні раціонального та емоційного впливу на особу: з одного боку-усвідомлення неминучості адміністративного стягнення, з іншого – розуміння суспільної несхвальності такої поведінки. Превенція спрямована на всю сукупність потенційних правопорушників і функціонує як засіб формування у масовій свідомості уявлення про незворотність і справедливість адміністративної відповідальності. У сучасному комунікаційному просторі її ефективність значною мірою залежить від публічного висвітлення результатів правозастосовної практики, прозорості діяльності уповноважених органів та рівня довіри до них з боку громадян [8, с. 21].

Водночас у системі Державної кримінально-виконавчої служби України загальна превенція набуває специфічного змісту, оскільки спрямована не лише на невизначене коло осіб, а й на чітко окреслений професійний контингент – персонал ДКВС, діяльність якого має публічно-владний характер. У цьому контексті превентивний ефект адміністративного права посилюється через поєднання загальноправових засобів впливу з внутрішньоорганізаційними механізмами контролю, службової дисципліни та професійної етики.

У сучасних умовах ефективного запобігання адміністративним правопорушенням персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України потребує комплексного, інтегрованого підходу. Такий підхід поєднує адміністративно-правові, організаційні, соціально-психологічні, аналітичні та комунікаційні механізми. До ключових складників цього підходу належать:

- синтез правової та соціально-психологічної превенції, що передбачає поєднання адміністративно-правових санкцій із розвитком правової свідомості та морально-етичних установок персоналу через тренінги, коучинг та симуляційні практики;

- взаємодія державних і громадських механізмів контролю, яка дозволяє інтегрувати внутрішні служби контролю ДКВС з незалежними моніторинговими організаціями та громадськими радами для забезпечення прозорості та довіри;

- комплексне використання аналітики та превентивного прогнозування, що передбачає збір, аналіз і прогнозування ризиків адміністративних правопорушень на основі статистичних, поведінкових та ситуаційних моделей для формування адаптованих превентивних заходів;

- інтеграція правових, організаційних та комунікаційних механізмів, спрямована на створення середовища прозорості та взаємної відповідальності, де превенція реалізується не лише через контроль, а й через ефективну взаємодію керівництва, персоналу та суспільства.

Таке комплексне поєднання засобів підкреслює новизну запропонованого підходу, оскільки воно значно підвищує превентивний потенціал адміністративно-деліктного права у системі ДКВС, враховує специфіку діяльності персоналу та забезпечує

інтеграцію державних і громадських інструментів формування правомірної поведінки. Впровадження цих заходів сприяє не лише запобіганню правопорушень, а й зміцненню довіри суспільства до діяльності ДКВС.

Висновок: можемо зробити висновок, що превентивна функція адміністративного права у сфері адміністративної деліктності є ключовим елементом системи забезпечення законності, дисципліни та публічного порядку в діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. Її ефективність визначається комплексом факторів, серед яких: рівень професійної підготовки та правової свідомості персоналу ДКВС, якість нормативно-правового регулювання, ступінь правової культури громадян, а також застосування сучасних технологічних рішень, що сприяють прозорості діяльності та контролю за дотриманням законності. Новизна запропонованого підходу полягає у комплексному поєднанні адміністративно-правових та організаційно-технологічних засобів превенції, що дозволяє підвищити превентивний потенціал адміністративно-деліктного права саме у системі ДКВС, а також у врахуванні ролі партнерства між державою та суспільством як чинника формування правомірної поведінки персоналу та громадян. Посилення превентивного потенціалу можливе шляхом вдосконалення нормативно-правової бази, розширення механізмів правового інформування персоналу та громадян, впровадження новітніх методів контролю за дотриманням правопорядку та зміцнення співпраці між державними органами та суспільством.

Література:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 49. ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення: 20.01.2026).
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580 – VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 20.01.2026).
3. Про затвердження Положення про Національну поліцію: постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/248607704> (дата звернення: 20.01.2026).
4. Зеленський Є., Карпенко О. Адміністративно-правовий статус підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України. *Публічне право*. 2021. № 1. С. 63–70. URL: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2021-41-6> (дата звернення: 20.01.2026).
5. Бригінець О. Адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 220 с.
6. Горбач М. Адміністративно-правовий статус суб'єктів адміністративного права: теорія і практика: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. Київ. 2017. 220 с.
7. Булатін Д. Поняття «превенція» і «превентивна діяльність» в адміністративно-правовому аспекті. *Вісник Чернівецького факультету*

ету Національного університету «Одеська юридична академія». 2018. Вип. 1. С. 15–22. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10193> (дата звернення: 20.01.2026).

8. Чижко К.О. Превентивна функція адміністративно-деліктного права у механізмі забезпечення публічного порядку. *Стратегії сталого розвитку суспільства в умовах сучасних глобальних викликів. Тези доповідей Круглого столу (м. Кам'янське, 10 квітня 2025 року)* С.20-25 URL: <https://dspace.univd.edu.ua/bitstreams/3ab38118-c538-4086-882b-947bd23c4e70/download> (дата звернення: 20.01.2026).

Vasilyachenko A. Preventive function of administrative law in preventing administrative offenses within the system of the state criminal and executive service of Ukraine

Summary. The preventive function of administrative tort law is a system-forming element of public law regulation, since its purpose is to prevent unlawful manifestations at the stage of their formation proactively. Its essence lies in the purposeful formation of individuals' legal consciousness, grounded in awareness of the inevitability of legal liability for committing administrative offences and in consistent adherence to generally binding rules of conduct. The article analyses modern approaches to the preventive function of administrative law and the specifics of its implementation within the State Penitentiary Service of Ukraine. A review of the latest scientific research and publications that highlight the theoretical principles of administrative prevention, the structural elements of the legal status of subjects of preventive activity, and mechanisms for ensuring discipline in public bodies is conducted. Thus, the preventive function of administrative tort law is a fundamental element of the mechanism for ensuring public order, which ensures the timely elimination of potential threats to security and social stability.

The scientific novelty lies in the complex combination of various prevention measures and in taking into account the specifics of the State Committee's activities.

The results of the study can be used in further scientific work, training programs, personnel training and advanced training, as well as in the development of regulatory legal acts and organisational control standards. This approach ensures a long-term increase in the effectiveness of preventive activities. It lays the groundwork for further improvement of the system of management of administrative offences in state bodies.

The conclusions of the article confirm that the effectiveness of the preventive function of administrative law is determined by the level of professional training of personnel, the quality of regulatory and legal regulation and the use of modern technological solutions that contribute to the transparency of activities and control over compliance with the law, as well as the formation of stable lawful behaviour among personnel.

Key words: administrative offences, prevention, prevention of offences, State Criminal Enforcement Service of Ukraine, administrative and legal status, analytical methods, communication tools.

Дата першого надходження статті до видання: 30.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Дзюба І. В.**кандидат юридичних наук,**завідувач кафедри адміністративно-правових**дисциплін та публічного управління**Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти**Дніпровський державний університет внутрішніх справ**ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3372-043X>*

КОМПЕТЕНЦІЯ НОТАРІУСА ЯК ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО СУБ'ЄКТА У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ

Анотація. У статті досліджено компетенцію нотаріуса як публічно-правового суб'єкта у системі забезпечення законності та визначено його місце у механізмі превентивного захисту прав і законних інтересів учасників правовідносин. Розглянуто нормативні засади формування повноважень нотаріуса, закріплені, зокрема, у Закон України «Про нотаріат», та проаналізовано їх реалізацію у практиці вчинення нотаріальних дій. Установлено, що компетенція нотаріуса має комплексну структуру, яка охоплює права, обов'язки та дискреційні повноваження, спрямовані на перевірку законності правочинів, встановлення юридично значущих фактів і забезпечення правової визначеності. Обґрунтовано публічно-правову природу нотаріальної діяльності, що проявляється у здійсненні функції попереднього контролю за відповідністю дій суб'єктів вимогам законодавства. Проаналізовано співвідношення прав і обов'язків нотаріуса та окреслено межі його процесуальної ініціативи під час витребування інформації та оцінки доказів. Визначено ризики трансформації окремих прав у безумовні обов'язки, що може впливати на гарантії професійної незалежності та неупередженості нотаріуса. Акцентовано увагу на особливостях реалізації компетенції в умовах воєнного стану, зокрема у зв'язку з обмеженим доступом до інформаційних ресурсів та підвищеними вимогами до перевірки достовірності даних. Зроблено висновок про необхідність нормативного уточнення меж дискреційних повноважень нотаріуса з метою забезпечення балансу між активною роллю у встановленні обставин справи та збереженням його автономності як гарантії законності.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-правове регулювання, нотаріальна діяльність, електронний нотаріат, нотаріат України, європейські стандарти, гармонізація законодавства, електронний документообіг.

Постановка проблеми. Забезпечення принципу законності набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли зростає кількість правочинів, пов'язаних із переміщенням осіб, втратою документів, зміною місця проживання та необхідністю оперативного підтвердження юридичних фактів. За таких обставин підвищується роль нотаріуса як публічно-правового суб'єкта, уповноваженого державою на здійснення превентивного контролю за законністю правочинів та забезпечення юридичної визначеності.

У науковій літературі компетенція нотаріуса досліджується переважно крізь призму функціонального підходу або організаційно-правового статусу, проте недостатньо уваги приди-

ляється її комплексному аналізу як елементу публічно-правового механізму забезпечення законності. Відсутність єдиного концептуального підходу до визначення природи компетенції нотаріуса зумовлює неоднозначність правозастосовної практики та створює ризики формалізації нотаріального процесу або, навпаки, надмірного розширення дискреційних повноважень. Зазначене обумовлює необхідність системного теоретико-правового осмислення цієї проблематики та вироблення науково обґрунтованих підходів до її вирішення.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасний стан наукової розробки проблем нотаріальної діяльності свідчить про сталий інтерес дослідників до питань правового статусу нотаріуса, організаційних засад функціонування нотаріату та вдосконалення нормативного регулювання у цій сфері. Значна увага приділяється питанням професійної відповідальності нотаріусів, гарантіям їх незалежності, а також трансформації нотаріальної діяльності в умовах цифровізації та реформування правової системи. Українські науковці, зокрема В. В. Баранкова, М. С. Долинська, Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітіна, П. Г. Хоменка, А. А. Маржиної, Невзорова І. В., О. О. Чижикова, О. А. Файєра та інших, започаткували теоретичне осмислення правової природи нотаріату, визначили особливості адміністративно-правового та цивільно-правового регулювання нотаріальної діяльності, а також окреслили напрями модернізації законодавства, зокрема положень Закон України «Про нотаріат». Окремі дослідження були присвячені проблемам доступу до державних реєстрів, процесуальним аспектам вчинення нотаріальних дій та забезпеченню балансу між публічними і приватними інтересами.

Разом із тим, питання компетенції нотаріуса як публічно-правового суб'єкта у системі забезпечення законності не отримало комплексного й системного висвітлення. У більшості досліджень компетенція розглядається фрагментарно, через аналіз окремих повноважень або в межах загальної характеристики правового статусу нотаріуса. Недостатньо розкритими залишаються проблеми співвідношення прав і обов'язків нотаріуса, меж його дискреції, а також особливості реалізації повноважень в умовах воєнного стану та обмеженого доступу до інформаційних ресурсів.

Метою статті є визначення змісту компетенції нотаріуса як публічно-правового суб'єкта та з'ясування його ролі у механізмі забезпечення законності в процесі вчинення нотаріальних дій.

Виклад основного матеріалу. Компетенція нотаріальних органів щодо здійснення нотаріальних дій визначається сукупністю прав і обов'язків нотаріуса, які закріплюються на нормативному рівні. Саме ця сукупність повноважень формує зміст його правового статусу та окреслює межі професійної діяльності [1, с. 128]. Нормативне підґрунтя такого статусу становлять положення статей 4 і 5 Закон України «Про нотаріат», приписи Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також норми, зафіксовані у Правилах професійної етики нотаріуса. Саме зазначені акти нині визначають обсяг і характер компетенційних повноважень нотаріуса.

Водночас аналіз змісту статей 4 та 5 Закону України «Про нотаріат» дозволяє сформулювати лише узагальнене уявлення про обсяг наданих йому прав. Зокрема, йдеться про можливість вистребувати у фізичних і юридичних осіб документи та інформацію, необхідні для здійснення нотаріальних дій; отримувати оплату за надання додаткових послуг правового і технічного характеру, а приватним нотаріусам, також винагороду за вчинення нотаріальних дій; готувати проекти документів, виготовляти копії та виконувати інші допоміжні дії, пов'язані з оформленням правочинів [2].

Не менш важливою складовою правового статусу виступають обов'язки нотаріуса. Він повинен здійснювати професійну діяльність із дотриманням вимог законодавства та етичних стандартів, сприяти фізичним і юридичним особам у реалізації та захисті їхніх прав, надавати роз'яснення щодо прав та обов'язків учасників правовідносин. Окрім цього, на нього покладається обов'язок зберігати таємницю інформації, отриманої під час вчинення нотаріальних дій, а також відмовляти у їх здійсненні у разі невідповідності вимогам закону [5, с. 161].

До кола професійних обов'язків також належить ведення нотаріального діловодства й архіву відповідно до встановлених процедур, забезпечення збереження документів, надання відомостей на запити компетентних органів, зокрема, Міністерства юстиції, а також систематичне підвищення рівня кваліфікації. Усі зазначені елементи в комплексі визначають зміст і практичну реалізацію правового статусу нотаріуса [4, с. 34].

Специфіка правового становища нотаріуса виявляється передусім у його функції гаранта законності, що реалізується під час здійснення нотаріального провадження. Розглядаючи кожну справу, нотаріус не обмежується формальним посвідченням документів, а здійснює правову оцінку поданих матеріалів: аналізує докази, встановлює юридично значущі факти та перевіряє наявність необхідного фактичного складу обставин. За результатами такої перевірки він ухвалює обґрунтований акт або ж відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, якщо вона суперечить вимогам законодавства.

Процедурні аспекти цієї діяльності детально врегульовані не лише статтями 4 і 5 Закону України «Про нотаріат», а й спеціальними нормами, закріпленими у Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Саме ці нормативні приписи конкретизують перелік додаткових обов'язків, які покладаються на нотаріуса в процесі здійснення професійних повноважень.

Зокрема, нотаріус зобов'язаний встановити особу заявника, перевірити достовірність підпису, визначити обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб, а також з'ясувати повноваження представника юридичної особи. Обов'язковим є встановлення справжнього волевиявлення та реальних намірів сторін правочину. У разі подання документів, що не відповідають вимогам

закону, нотаріус має відмовити в їх прийнятті. Крім того, за інтересованій особі повинно бути роз'яснено порядок оскарження відмови, а на її вимогу надаватися письмове мотивоване рішення.

Отже, додаткові обов'язки, визначені спеціальним регулюванням, розкривають зміст діяльності нотаріуса як суб'єкта нотаріального процесу, який здійснює не лише технічні дії, а й комплексну правову кваліфікацію обставин. Це підкреслює його роль як носія публічно-правових повноважень, спрямованих на забезпечення відповідності нотаріальних актів вимогам законності.

Доцільним є звернення до позиції, відповідно до якої повноваження нотаріуса щодо вистребування відомостей, необхідних для вчинення нотаріальної дії, може інтерпретуватися не лише як його право, а й як обов'язок. Водночас реалізація такого підходу потребує встановлення обов'язкової умови. Відповідно має бути підтверджено, що заінтересована особа об'єктивно не спроможна самостійно отримати інформацію або стикається з перешкодами у доступі до неї [3].

Аргументація на користь трансформації цього повноваження в обов'язок ґрунтується на прагненні забезпечити належну якість нотаріального провадження. Такий підхід акцентує на відповідальності нотаріуса за повноту й достовірність фактичних даних, які становлять основу нотаріального акта, і, відповідно, посилює гарантії законності. У цьому контексті ініціативність нотаріуса у збиранні необхідних відомостей розглядається як інструмент підвищення ефективності нотаріальної процедури.

Разом із тим, запровадження обов'язкового характеру такого повноваження без чітко визначених законодавчих меж може породити низку негативних наслідків. Зокрема, існує ризик надмірного процесуального навантаження на нотаріуса, а також збільшення кількості відмов у вчиненні нотаріальних дій через несвоєчасне або неповне надходження інформації. Подібна модель здатна спричинити зайву бюрократизацію нотаріального процесу та ускладнити його практичну реалізацію. Отже, у разі нормативного врегулювання цього питання необхідно забезпечити розумний баланс між вимогами законності та недопущенням надмірного адміністративного тиску.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що компетенція нотаріуса має комплексний характер і поєднує владно-організаційні та процедурні елементи, що зумовлює його особливе місце у системі забезпечення законності. Нотаріус виступає не лише суб'єктом технічного оформлення правочинів, а й носієм публічно-правових повноважень, спрямованих на превентивний контроль за відповідністю дій учасників правовідносин вимогам законодавства. Саме через реалізацію своєї компетенції нотаріус забезпечує юридичну визначеність, стабільність майнових відносин і мінімізацію правових ризиків.

Аналіз чинного регулювання, зокрема положень Закону України «Про нотаріат», свідчить про необхідність більш чіткого нормативного окреслення меж дискреційних повноважень нотаріуса та співвідношення його прав і обов'язків. В умовах воєнного стану, коли ускладнюється доступ до інформаційних ресурсів і зростають ризики зловживань, особливого значення набуває збереження балансу між активною роллю нотаріуса у встановленні юридично значущих фактів та гарантіями його професійної незалежності.

Видається більш обґрунтованим розглядати витребування необхідних відомостей саме як право нотаріуса, а не як його імперативний обов'язок. Перетворення такого повноваження на безумовний обов'язок може вплинути на засади незалежності професійної діяльності нотаріуса. За умови, коли витребування інформації стане обов'язковим, зростає ймовірність впливу з боку заінтересованих осіб, що потенційно підриває принцип неупередженості та автономності нотаріуса під час прийняття рішень. Саме незалежність є фундаментальною гарантією об'єктивності в процесі вчинення нотаріальних дій, а тому потребує особливої охорони.

З огляду на викладене, доцільним є:

- уточнення на законодавчому рівні змісту та меж дискреційних повноважень нотаріуса;
- закріплення додаткових гарантій професійної незалежності нотаріуса під час прийняття рішень;
- удосконалення процедур доступу до державних реєстрів в умовах воєнного стану з метою забезпечення належної реалізації нотаріальної компетенції без надмірної бюрократизації процесу.

Реалізація зазначених пропозицій сприятиме зміцненню публічно-правової природи нотаріальної діяльності та підвищенню ефективності механізму забезпечення законності у сфері правочинів і майнових відносин.

Література:

1. Баранкова В. В. Нотаріус як суб'єкт нотаріального процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету Серія ПРАВО*, 76, 2023. 127–134.
2. Верховна Рада України. *Про нотаріат*. № 3425-XII. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>
3. Долинська М. С. *Нотаріальний процес*. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2019.
4. Невзорова І. В. Сучасні стандарти діяльності нотаріуса в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету Серія ПРАВО*, 61, 2020. 32–35.

5. Німак М. Повноваження нотаріуса в умовах сьогодення. *Юридичні науки*, 1, 2020. 160–166.

Dziuba I. The competence of a notary as a public-law entity in the system of ensuring legality

Summary. The article examines the competence of a notary as a public-law entity within the system of ensuring legality and determines its place in the mechanism of preventive protection of the rights and lawful interests of participants in legal relations. The regulatory framework for the formation of notarial powers, in particular as established by the Law of Ukraine “On Notary”, is considered, and its implementation in notarial practice is analyzed. It is established that the competence of a notary has a complex structure encompassing rights, duties, and discretionary powers aimed at verifying the legality of transactions, establishing legally significant facts, and ensuring legal certainty. The public-law nature of notarial activity is substantiated, manifested in the exercise of a preliminary control function over the compliance of parties' actions with statutory requirements. The correlation between the rights and duties of a notary is analyzed, and the limits of procedural initiative in requesting information and evaluating evidence are outlined. The risks associated with transforming certain rights into unconditional obligations, which may affect guarantees of professional independence and impartiality of the notary, are identified. Particular attention is paid to the specific features of exercising notarial competence under martial law, especially in view of restricted access to information resources and heightened requirements for data verification. It is concluded that there is a need for clearer regulatory delineation of the limits of discretionary powers in order to ensure a balance between the notary's active role in establishing the circumstances of a case and the preservation of professional autonomy as a guarantee of legality.

Key words: administrative law, administrative and legal regulation, notarial activity, electronic notary, notary of Ukraine, European standards, harmonization of legislation, electronic document management.

Дата першого надходження статті до видання: 25.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Крупко Я. М.,*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри адміністративного та конституційного права
Пенітенціарної академії України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1578-2303>***Шестак Л. В.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та конституційного права
Пенітенціарної академії України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9381-5916>*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються проблеми адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП). Це питання є актуальним в контексті наукових досліджень у галузі адміністративного права, оскільки корупційні діяння завдають значної шкоди правам держави та громадян. Проблема ускладнюється відсутністю єдиного підходу до визначення проступків, що містять корупційну складову або становлять самостійне корупційне діяння.

Автори відзначають ряд проблем, що виникають у процесі правозастосування та вказують на проблеми у виявленні корупційних правопорушень, зокрема у Державній кримінально-виконавчій службі України.

Серед найбільш поширених проявів порушення вимог фінансового контролю є несвочасне декларування та неповідомлення про зміни у майновому стані. Автори вказують на нерегульованість причин, які суд може визнати «поважними», невизначеність строків повідомлення про відкриття валютних рахунків, регулювання відповідних питань підзаконними нормативними актами, а також відсутність диференціації адміністративної відповідальності залежно від тривалості порушення. Проблемама є також визначення кола осіб, які можуть виступати суб'єктами вказаних проступків.

У статті пропонуються зміни до діючих норм, які, на думку авторів, можуть покращити правове регулювання, спростити процес притягнення до відповідальності та знизити ймовірність корупційних проявів. Зокрема, вказується на необхідність введення чітких дефініцій і критеріїв у законодавство, щоб уникнути зловживань, а також забезпечити правову визначеність у цій сфері.

Таким чином, застосування адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері фінансового контролю потребує вдосконалення, що включає актуалізацію норм КУпАП для реагування на унікальні обставини роботи ДКВС України й приведення їх у відповідність до сучасних вимог антикорупційної політики.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, Державна кримінально-виконавча служба України, правове регулювання, корупція, персонал, фінансовий контроль, адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Постановка проблеми. Проблеми адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, які пов'язані з корупцією, вже традиційно виступають об'єктом наукових досліджень вітчизняних фахівців у сфері адміністративного та суміжних галузей права. І питання не лише в тому, що відповідні протиправні діяння завдають значної шкоди правам та інтересам як держави в цілому, так і окремих громадян зокрема, але й у відсутності єдиного підходу до визначення переліку проступків, що можуть бути віднесені до цієї групи протиправних проявів. Наразі до адміністративних правопорушень, які пов'язані з корупцією, належать лише ті діяння, які визначені у главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП). Інші протиправні вчинки, навіть за наявності при їх вчиненні корупційної складової, не розглядаються за правилами вище названої глави КУпАП. Разом з тим, у ній є норми, які, на наш погляд, фактично не пов'язані з корупцією та мають бути вилучені. До однієї з таких норм можна віднести положення ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» [1].

Стан дослідження. Адміністративна відповідальність за правопорушення, які пов'язані з корупцією, передбачена главою 13-А КУпАП, якою Кодекс було доповнено у 2011 році. Проте окреслення кола проступків, які вміщують корупційну складову та передбачають застосування заходів адміністративної відповідальності не припинило тривалих наукових дискусій щодо визначення сутності, юридичного значення, форм прояву та суб'єктів означеної групи проступків, а також недоліків правового регулювання застосування заходів адміністративної відповідальності за їх вчинення. Так, відповідні проблеми досліджують: Дрозд О.Ю., Дрофич Ю.В., Гончарук С.Т., Пузирич В.Ф., Терещук О.В., Хавронюк М.І. та інші вчені. Проте поза увагою як законодавця, так і науковців залишаються проблеми виявлення проступків з корупційною складовою, які вчинені в системі Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС).

Метою статті є визначення проблем правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю в системі ДКВС.

Виклад основного матеріалу. Боротьба з корупцією в Україні є складним процесом. Попри наявність спеціальних актів, які визначають сутність, особливості прояву корупції та суб'єктів відповідних правопорушень [2], визначення кола порушень, які пов'язані з корупцією [1], формування антикорупційної стратегії [3] та систему органів, завданням яких є виявлення фактів корупційних правопорушень, їх попередження та припинення, викоринити це явище з вітчизняної практики, на жаль, не вдається.

Найпоширенішими випадками адміністративних правопорушень, що належать до пов'язаних з корупцією є діяння, передбачені ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю», які проявляються як порушення визначеного законодавством строку щорічного декларування (що встановлюється шляхом аналізу сайту Національного агентства з питань запобігання корупції). Строки таких порушень незначні; а протиправне діяння може проявлятися і як неповідомлення про суттєві зміни у майновому стані (зазвичай встановлюється порівнянням кількості майна у деклараціях за два роки і відсутністю повідомлення про набуття такого майна на офіційному сайті Національного агентства з питань запобігання корупції) [4]. З одного боку виявляти такі проступки можна шляхом використання пошукової системи в електронному реєстрі декларацій. Проте якщо взяти до уваги коло посадовців, щодо яких складено адміністративні протоколи, очевидно, такі моніторинги реєстру декларацій на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції здійснюються вибірково і несистемно [5, с. 98]. Варто відзначити, що в межах КУпАП є й так звана загальна норма, якою передбачена адміністративна відповідальність громадян держави за порушення порядку подання декларацій про доходи та ведення обліку доходів і витрат (ст. 164-1 КУпАП) [1], яка співвідноситься з положеннями ст. 172-6 КУпАП як загальне й особливе.

Для того, щоб визначити недоліки правового регулювання адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю в цілому та в системі ДКВС зокрема, варто проаналізувати положення ст. 172-6 КУпАП, яка передбачає адміністративну відповідальність за вчинення вказаного правопорушення: «Несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента або про суттєві зміни у майновому стані – тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, – тягнуть за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією доходу чи винагороди та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.

Подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, – тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Таким чином, аналізована норма містить чотири частини, проте її застосування ускладнюється, на наш погляд, наступними проблемами.

В першу чергу варто відзначити, що законодавець не диференціює адміністративну відповідальність залежно від тривалості пропущених строків декларування. Адже це може бути й кілька годин, і кілька місяців. Попри те, що в кожному з таких випадків має місце порушення фінансової дисципліни, але більш тривалі строки порушення вказують на умисну форму вини чи протиправну недбалість та є більш шкідливими.

По-друге, відповідне діяння вважається правопорушенням, якщо воно було вчинено без поважних причин. Разом з тим, ні КУпАП, ні Закон України «Про запобігання корупції» не містить навіть орієнтовного переліку причин, які суд може визнавати поважними, що має наслідком неоднакову судову практику щодо типових ситуацій, а також може виступати детермінантою корупційної складової. Відтак, доречно визначити у ст. 172-6 КУпАП орієнтовний перелік причин пропуску строків подання декларації, які можуть бути визнані поважними. Це виступатиме своєрідним «орієнтиром» для судів під час розгляду і вирішення відповідної категорії справ. Доречно також особливу увагу звернути на поважні причини, виникнення яких може бути пов'язане зі специфікою проходження служби в ДКВС України, наприклад, тривале відрядження, забезпечення евакуації контингенту установ виконання покарань чи цивільного населення; направлення на проходження служби в зону ведення бойових дій, робота «під прикриттям», виконання спеціалізованих завдань тощо. Адже наразі на персонал Державної кримінально-виконавчої служби України покладаються обов'язки, невласливі цивільним державним службовцям і їх виконання в умовах воєнного стану може бути ускладнено.

По-третє, до недоліків законодавчого регулювання адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю доречно віднести й невизначеність строків повідомлення про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента. Наразі відповідні терміни складають 20 днів [6]. Але, оскільки питання строків визначається підзаконним нормативним документом, то доречно закріпити його і в положеннях ст. 172-6 КУпАП. Варто також звернути увагу й на той факт, що Порядок інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента зобов'язує повідомляти про це у двох випадках: коли такий рахунок відкриває власне посадова особа та коли такий рахунок відкриває член сім'ї декларанта. Натомість ч. 2 ст. 172-6 КУпАП взагалі не вказує на особу (перелік осіб), яка виступає суб'єктом правопорушення, що порушує принцип правової визначеності. Відповідно, для уникнення зловживань та неоднозначної судової практики, вважаємо за доцільне ч. 2 ст. 172-6 КУпАП викласти в такій редакції: «Неповідомлення суб'єктом декларування протягом 20 днів про відкриття валютного рахунку в установі банку-нерезидента ним особисто або членами його сім'ї, – тягне за собою ...».

Ч. 2 ст. 172-6 КУпАП передбачає також застосування заходів адміністративної відповідальності за неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про суттєві зміни в майновому стані. Відзначимо, що такі зміни стосуються виключно декларанта і зазначена вимога (на відміну від вимоги повідомлення про відкриття валютного рахунку) не поширюється на родичів порушника. Відповідні зміни вважаються суттєвими,

якщо декларант отримав дохід, придбав майно або забезпечив здійснення витратів на суму, яка перевищує 50 прожиткових мінімумів [7]. Оскільки така сума змінюється щорічно, то одна й та ж сума, але витрачена/ отримана у грудні попереднього року та у січні поточного може не утворювати складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 172-6 КУпАП. Адже різниця у сумах 50 прожиткових мінімумів, наприклад, між груднем 2025 року та січнем 2026 року складе 15 тис. грн. [8; 9]. Доречно також відзначити, що для кваліфікації діяння як правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 172-6 КУпАП береться для розрахунку прожитковий мінімум, встановлений для працездатних осіб станом на 1 січня відповідного року. Це важливо. Адже Закон України «Про Державний бюджет на 2026 рік» оперує поняттям загального прожиткового мінімуму, прожиткового мінімуму для дітей до 6 років, для дітей від 6 до 18 років, прожиткового мінімуму для працездатних осіб; осіб, які втратили працездатність тощо [9].

Відповідно до положень ст. 7 названого вище Закону України прожитковий мінімум для працездатних осіб складає 3328 грн. на місяць. Відповідно, суттєвими змінами майнового стану є здійснення витрат/ отримання доходів на суму, що перевищує 166 400 грн. Наразі повідомляти про суттєві зміни в майновому стані повинні декларанти, які обіймають посади пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків, відповідно до переліку, затвердженого наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 06.11.2023 №249/23 [10], а також службові особи, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище відповідно до ст. 51-3 Закону України «Про запобігання корупції» [2]. Проте значна кількість декларантів (зокрема, державні службовці категорії «А») априорі не може повідомляти про суттєві зміни в майновому стані, бо їх посадові оклади перевищують суму в 50 прожиткових мінімумів і відповідні витрати об'єктивно не є для них суттєвими [11]. Фактично, відповідальність за цим положенням ч. 2 ст. 172-6 КУпАП настає лише у випадку, коли декларант отримав дохід, придбав майно чи здійснив витраток на відповідну суму, але у безготівковій формі й це була разова операція [7], про здійснення якої декларант мав би повідомити протягом 10 днів. Якщо ж декларант використовував готівкову або змішану форму розрахунку, при якій безготівкова частина не перевищувала 50 прожиткових мінімумів або якщо він придбав майно у розстрочку, в тому числі й рівними платежами, то адміністративна відповідальність за вказаною нормою фактично не настає. Слід зазначити, що якщо при отриманні спадщини, подарунка, приватизації нерухомого майна грошова оцінка такого майна не проводилась і вартість його не була відома, повідомлення про суттєву зміну майнового стану не подається. Таке майно зазначається в декларації за відповідний період. На наш погляд, така позиція законодавця фактично нівелює можливість притягнення до відповідальності за ч. 2 ст. 172-6 КУпАП. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне визнавати зміни у майновому стані декларанта суттєвими за умови, що вони в 10 і більше разів перевищують суми його посадового окладу. Тому в частині 2 ст. 172-6 КУпАП слова «...або про суттєві зміни у майновому стані» замінити словами: «... а так само неповідомлення протягом 10 днів про зміни у майновому стані декларанта, якщо вони в десять і більше разів перевищують розмір його посадового окладу». Таке формулювання статті

відповідає принципу індивідуалізації покарання [12, с. 158] та чітко вказує на строк, протягом якого декларант має повідомити про зміни в майновому стані.

Крім того, вважаємо за доречне визначити й перелік випадків, коли порушення строків подання відомостей про зміни майнового стану не становитиме складу правопорушення. Наприклад, оплата лікування, в тому числі протезування, виплата пожертв на Збройні сили України тощо.

До недоліків правового регулювання адміністративної відповідальності за ст. 172-6 КУпАП варто віднести й формулювання ч. 4 названої норми. Зокрема, нею передбачено відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Фактично для уникнення відповідальності варто довести відсутність умислу при вказуванні неправдивої інформації у декларації. Більше того, наразі за відповідні діяння може наставати не тільки адміністративна, але й кримінальна та дисциплінарна відповідальність. Згідно з положеннями ст. 2 Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [13] відомості в декларації вважаються недостовірними, якщо вони відрізняються від відомостей, визначених у правовстановлюючих документах на суму, що перевищує 150 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на дату подання декларації. Якщо ж розбіжності в заявлених та реальних сумах перевищують позначку в 150 прожиткових мінімумів, – таке діяння передбачає застосування кримінальної відповідальності. Відповідно, якщо сума розбіжності є меншою, то вона не утворює складу адміністративного правопорушення, визначеного у ч. 4 ст. 172-6 КУпАП. Тому для уникнення проблем правозастосування, вважаємо за доцільне ч. 4 ст. 172-6 КУпАП викласти у такій редакції: «Подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, тобто відомостей, які відрізняються від тих, що містяться у правовстановлюючих документах, судових рішеннях, які набрали законної сили, реєстрах, банках даних, інших інформаційно-комунікаційних та довідкових системах, у тому числі тих, що містять інформацію з обмеженим доступом, держателем (адміністратором) яких є державні органи, органи місцевого самоврядування, відкритих базах даних, реєстрах іноземних держав, інших джерел інформації, на суму, що перевищує 150, але меншу ніж 750 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на дату подання декларації, та/або відомості, які не дають змоги ідентифікувати члена сім'ї суб'єкта декларування чи об'єкт декларування, – тягне за собою...». Чітке визначення максимальних сум розбіжностей інформації в декларації дозволить відповідальності ще на етапі досудового слідства.

Доречно також відзначити, що в окремих інституціях, наприклад в системі Державної кримінально-виконавчої служби, внаслідок великої кількості представників персоналу, які подають електронні декларації, власне декларування виступає як суто технічна процедура. Адже внаслідок великого обсягу даних, які мають бути перевірені Національним агентством з питань запобігання корупції, повна та всебічна перевірка (особливо відповідність рівня доходів рівню життя, що є базовим для встановлення фактів корупційних проявів у закритих установах) є майже неможливою. Внаслідок цього недобросо-

вісні представники персоналу мають можливість приховувати реальну інформацію про свої «прибутки» шляхом готівкових надходжень, перевірити порядок та умови використання яких ні особисто декларантами, ні членами їх родин нереально.

Традиційною проблемою адміністративної відповідальності за ст. 172-6 КУпАП є визначення кола осіб, які можуть виступати суб'єктами названого правопорушення. Їх перелік визначається в примітці до ст. 172-6 КУпАП та містить посилання на положення Закону України «Про запобігання корупції». Відповідно, визначення юридичної сили примітки до положень законодавчих актів наразі не вирішене [14, с. 76], що ускладнює адміністративно-правову кваліфікацію.

Власне й ефективність адміністративних санкцій за вчинення правопорушень, передбачених ст. 172-6 КУпАП є сумнівною. Оскільки відповідні діяння пов'язані з корупцією, то доцільно застосовувати більш суворі адміністративні штрафи та додаткове покарання у вигляді заборони займати певні посади або займатися певним видом діяльності. Наразі ж порушення вимог фінансового контролю передбачає штрафи, які менші, ніж покарання за керування транспортним засобом у стані сп'яніння.

Висновки. Підсумовуючи вище визначене, варто відмітити, що наразі застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення вимог фінансового контролю належить до числа правопорушень, пов'язаних з корупцією. Практичне застосування норми ст. 172-6 КУпАП ускладнюється рядом недоліків правового регулювання такої відповідальності. Зокрема, положення цієї статті не розраховані на регулювання відносин у спеціфічних державних структурах, зокрема, в ДКВС України. Крім того, відсутній перелік причин, які можуть бути визнані судом поважними при пропуску строків декларування, а питання суттєвих змін майнового стану декларанта взагалі не урегульоване. Мають місце й проблеми у ході застосування заходів відповідальності за подання неправдивих відомостей у деклараціях осіб, які уповноважені на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. Так, відповідно з положеннями примітки названої норми «відповідальність за цією статтею за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає у випадку, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму від 150 до 750 прожиткових мінімумів для працездатних осіб», але власне юридична чинність примітки жодним документом не встановлена, хоча саме за цією ознакою розмежовуються адміністративна, дисциплінарна та кримінальна відповідальність.

Література:

1. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 17.01.2026).
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/ed20230331#Text> (дата звернення: 17.01.2026).
3. Антикорупційна стратегія на 2026-2030 роки. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antikoruptsiyna-strategiya-na-2026-2030-roky/> (дата звернення: 17.01.2026).
4. Дрозд О.Ю. Теоретико-правова характеристика відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією в Україні. *Київський часопис права*. 2023. №1. URL:

<https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/271/258> (дата звернення: 17.01.2026).

5. Гречанюк Р. В. Застосування адміністративної відповідальності за порушення, пов'язані із корупцією у діяльності посадових осіб правоохоронних органів. *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 2. С. 96–101.
6. Про затвердження Порядку інформування Національного агентства з питань запобігання корупції про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 23.07.2021 р. № 451/21. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/nakaz-vid-23-07-2021-451-21-pro-zatverdzhennya-poryadku-informuvannya-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptsiyi-pro-vidkryttya-valyutnogo-rahunka-v-ustanovi-banku-neresyidenta/> (дата звернення: 17.01.2026).
7. Повідомлення про суттєві зміни в майновому стані. URL: <https://amcu.gov.ua/napryami/antikorupciyna-diyalnist/subiektam-deklaruvannya/povidomlennia-pro-suttievi-zminy-v-mainovomu-stani> (дата звернення: 17.01.2026).
8. Прожитковий мінімум для працездатних осіб – 2025: корисна інформація. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/prozhytkovyy/> (дата звернення: 17.01.2026).
9. Про Державний бюджет України на 2026 рік: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text> (дата звернення: 12.12.2025).
10. Про затвердження Переліку посад з високим та підвищеним рівнем корупційних ризиків: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції №249/23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1966-23#Text> (дата звернення: 17.01.2026).
11. Рахункова палата збільшить чисельність працівників в рамках реформи, яка передбачає збільшення окладів у Рахунковій палаті. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/322416-schetnaya-palata-uvelichit-chislennost-rabotnikov-v-ramkakh-reformy-kotoraya-predusmatrivaet-uvelichenie-okladov-v-schetnoy-palate> (дата звернення: 17.01.2026).
12. Шестак Л.В. Зміст і значення окремих принципів адміністративної відповідальності. *Матеріали III науково-практичної міжвузівської конференції «Теорія і практика сучасного менеджменту: проблеми та шляхи їх вирішення»*. Чернігів, Чернігівська філія Європейського університету. 2007. С. 157–161.
13. Про затвердження Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.01.2021 №26/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0158-21#Text> (дата звернення: 17.01.2026).
14. Пузырний В. Ф., Шестак Л. В. Окремі проблеми адміністративно-правової кваліфікації правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Право : науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2024. № 3 (23). 120 с. С. 74–86. <https://sjlaw.pau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/6.-Puzymyri-V.-Shestak-L.pdf> (дата звернення: 17.01.2026).

Krupko Ya., Shestak L. Problems of the legal regulation of administrative liability for violation of financial control requirements in the state criminal executive service of Ukraine

Summary. The article discusses the issues of administrative liability for violations of financial control requirements (Article 172-6 of the Code of Administrative Offenses). This issue is relevant in the context of scientific research in the field of administrative law, as corrupt actions cause significant harm to the rights of the state and citizens. The problem is complicated by the lack of a unified approach to defining offenses that contain a corrupt component or constitute an independent corrupt act.

The authors note a number of problems that arise in the application of law and point out issues in detecting corrupt offenses, particularly within the State Criminal-Executive Service of Ukraine. Among the most common manifestations of violations of financial control requirements are untimely declaration and failure to report changes in property status. The authors indicate the lack of regulation regarding the reasons that a court may recognize as "valid", uncertainty in the deadlines for reporting the opening of foreign currency accounts, regulation of relevant issues by subordinate normative acts, as well as the absence of differentiation of administrative liability depending on the duration of the violation. Identifying the range of individuals who can act as subjects of these offenses is also problematic.

The article proposes amendments to existing norms that, in the authors' opinion, could improve legal regulation, simplify

the process of holding individuals accountable, and reduce the likelihood of corrupt manifestations. In particular, there is a call for the introduction of clear definitions and criteria into legislation to prevent abuse and ensure legal certainty in this area.

Thus, the application of administrative liability for offenses in the field of financial control requires improvement, which includes updating the norms of the Code of Administrative Offenses to respond to the unique circumstances of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and aligning them with the modern requirements of anti-corruption policy.

Key words: administrative liability, State Criminal-Executive Service of Ukraine, legal regulation, corruption, personnel, financial control, administrative offenses related to corruption.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 12.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Маркін С. І.,**кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-0410-1702>

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОЗОВ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. У статті досліджено адміністративний позов як ключову процесуальну форму реалізації конституційного права на судовий захист у публічно-правових відносинах. Акцентовано увагу на необхідності розмежування понять «право на адміністративний позов» і «право на звернення до суду з адміністративним позовом», оскільки їх ототожнення призводить до помилок у визначенні моменту виникнення права на позов, меж процесуальної диспозитивності та критеріїв допустимості судового захисту. Обґрунтовано, що право на адміністративний позов є комплексною матеріально-процесуальною категорією, яка охоплює два взаємопов'язані елементи: право на звернення до суду (як право ініціювати адміністративне провадження) та право на задоволення позову (як право на отримання ефективного судового захисту по суті заявлених вимог). Показано, що виникнення права на адміністративний позов пов'язується з наявністю факту порушення суб'єктивного права та моментом обізнаності особи про таке порушення, що узгоджується з підходами Верховного Суду щодо визначення початку перебігу строків звернення до суду. З'ясовано, що ефективний судовий захист в адміністративному судочинстві можливий лише за умови наявності вже порушеного права, свободи чи законного інтересу, а обраний спосіб захисту має відповідати переліку, визначеному статтею 5 КАС України, та бути здатним відновити правове становище позивача. Доведено, що право на звернення до адміністративного суду є первинною процесуальною передумовою реалізації повного обсягу гарантій судового захисту, тоді як право на задоволення позову залежить від встановлення судом протиправності рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень та наявності порушення прав позивача. Зроблено висновок про доцільність тлумачення права на адміністративний позов як органічної єдності процесуально-правової та матеріально-правової складових у контексті стандартів ЄСПЛ щодо «права на суд» і розгляду спору по суті.

Ключові слова: адміністративний позов; право на адміністративний позов; право на звернення до суду; право на судовий захист; публічно-правові відносини; ефективний спосіб захисту; процесуальна диспозитивність.

Постановка проблеми. Ефективність адміністративного судочинства як інструменту захисту прав у публічно-правових відносинах значною мірою залежить від коректного розуміння юридичної природи адміністративного позову та змісту права на нього. У практиці застосування КАС України, а також у доктрині, зберігається дискусійність щодо співвідношення понять «право на адміністративний позов» і «право на звернення до

суду з адміністративним позовом». Нерідко ці категорії отожднюються, що зумовлює методологічні помилки у визначенні моменту виникнення права на позов, меж процесуальної диспозитивності позивача та критеріїв допустимості судового захисту. Особливо актуальною є проблема розмежування процесуального аспекту (право ініціювати провадження) і матеріально-правового аспекту (право на задоволення позову), оскільки від цього залежить як доступ до суду, так і здатність судового рішення забезпечити реальне відновлення порушених прав. Водночас усталена позиція Верховного Суду про необхідність наявності порушення права та визначення моменту обізнаності позивача (зокрема у справах № А/569/16060/17, № А/9901/94/18) підсилює потребу у системному теоретичному узгодженні доктринальних конструкцій із сучасною судовою практикою та стандартами ЄСПЛ щодо «права на суд» і розгляду спору по суті.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі аспекти адміністративного позову, його функцій і місця в механізмі судового захисту досліджувалися у працях провідних українських учених-адміністративістів, зокрема С. В. Ківалова, О. І. Харитонові, Ю. П. Битяка, В. М. Бевзенка, Т. О. Коломоєць, І. Б. Коліушка, Р. О. Куйбіди, О. В. Кузьменко, О. П. Рябченко, М. І. Смоковича та інших. У науковій літературі сформовано кілька підходів: ототожнення права на адміністративний позов із правом пред'явлення позову; двокомпонентне тлумачення (матеріальне і процесуальне); концепція єдності правомочностей, що охоплює і право на звернення, і право на задоволення вимог. Водночас залишаються недостатньо розробленими питання єдиних критеріїв розмежування цих категорій, їх зв'язку зі строками звернення та межами судового контролю за актами публічної влади. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження, спрямованого на формування цілісної доктринальної моделі права на адміністративний позов як матеріально-процесуальної категорії та уточнення його ролі у забезпеченні ефективного судового захисту.

Метою наукової статті є вивчення адміністративного позову як форми реалізації права на судовий захист у публічно-правових відносинах.

Вклад основного матеріалу. Надзвичайно важливим виявляється з'ясування співвідношення понять «право на адміністративний позов» і «право на звернення до суду з адміністративним позовом». Аналіз положень КАС України дає підстави стверджувати, що конституційне право громадянина на судовий захист своїх прав, свобод і законних інтересів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів

владних повноважень у межах позовного провадження адміністративного судочинства трансформується у право на адміністративний позов.

За своєю структурою право на адміністративний позов як форма реалізації конституційного права на судовий захист охоплює два взаємопов'язані елементи: право на звернення до суду з адміністративним позовом та право на задоволення адміністративного позову. У постанові Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р. в адміністративній справі № А/569/16060/17 сформульовано правову позицію, відповідно до якої для визначення моменту виникнення права на позов мають значення дві обставини: об'єктивна – наявність факту порушення права, та суб'єктивна – момент, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про факт такого порушення [1].

Системний аналіз норм статті 122 КАС України з урахуванням зазначеної правової позиції Верховного Суду дає підстави дійти висновку, що виникнення у громадянина права на адміністративний позов, а отже і права на звернення до суду з адміністративним позовом за захистом своїх порушених прав, свобод або законних інтересів, пов'язується з моментом, коли він дізнався або повинен був дізнатися про безпосереднє порушення його прав, свобод чи законних інтересів оскаржуванним рішенням (нормативно-правовим або індивідуальним актом), дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень у процесі нормативного або індивідуального регулювання спірних правовідносин.

Таким чином, правовою підставою для реалізації права на звернення до суду з адміністративним позовом є рішення, дії або бездіяльність суб'єкта владних повноважень, які, на переконання громадянина, порушують його суб'єктивні права, свободи чи законні інтереси у сфері публічно-правових відносин, гарантовані Конституцією та законами України і, відповідно, можуть бути оскаржені в порядку адміністративного судочинства. У цьому аспекті звернення до суду з адміністративним позовом виступає способом реалізації права на адміністративний позов, тоді як адміністративний суд у встановленому КАС України процесуальному порядку розглядає позовні вимоги та надає на них відповідь у формі судового рішення.

Аналіз норм ч. 1 ст. 2, п. 8 ч. 1 ст. 4, ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 19 КАС України дає змогу стверджувати, що на момент звернення до адміністративного суду під ефективний судовий захист підпадають лише ті права, свободи та законні інтереси позивача у сфері публічно-правових відносин, які вже порушені оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю відповідача – суб'єкта владних повноважень, а не ті, що можуть бути порушені у майбутньому за настання певних обставин.

У зв'язку з цим під час розгляду адміністративної справи суд, здійснюючи судовий контроль за рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень відповідно до вимог ст. 2 КАС України, оцінює їх на відповідність критеріям правомірності, визначеним у ч. 2 ст. 2 КАС України, та у разі встановлення їх протиправності може визнати позовні вимоги обґрунтованими і такими, що підлягають задоволенню, оскільки позивач є носієм права на адміністративний позов. При цьому подання позовної заяви до суду першої інстанції є визначеною КАС України процесуальною формою реалізації громадянином права на адміністративний позов.

Отже, з викладеного випливає, що поняття «право на адміністративний позов» і «право на звернення до суду з адміні-

стративним позовом» не є тотожними. Перше є ширшою матеріально-процесуальною категорією, яка охоплює як можливість ініціювання судового провадження, так і право на отримання судового захисту по суті заявлених вимог, тоді як друге становить лише процесуальний спосіб реалізації права на адміністративний позов. У зв'язку з цим не можна погодитися з позицією К. М. Кобилянського, який отожднює поняття «право на звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом» і «право на адміністративний позов», оскільки таке отожднювання не відображає їх різної юридичної природи та функціонального призначення у механізмі адміністративного судового захисту [2, с. 110].

Отже, на нашу думку, реалізація громадянином, який вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушено його права, свободи або законні інтереси у сфері публічно-правових відносин, права на звернення до суду з адміністративним позовом як складової права на адміністративний позов становить початкову стадію ширшого за обсягом процесу – реалізації конституційного права на судовий захист. Саме від належної реалізації цього процесуального права у порядку, встановленому КАС України, залежить можливість застосування судом при вирішенні справи по суті конкретного способу судового захисту, який забезпечить реальне поновлення порушених прав, свобод або законних інтересів позивача та, як наслідок, фактичну реалізацію конституційного права на судовий захист через ухвалення судом першої інстанції відповідного рішення за результатами розгляду позовних вимог.

Зазначений підхід узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини. Так, у рішенні у справі «Меньшакова проти України» від 8 квітня 2010 р. Суд вказав, що п. 1 ст. 6 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду з позовом щодо його прав та обов'язків цивільного характеру, втілюючи таким чином «право на суд», яке, згідно з усталеною практикою Суду, охоплює не лише право ініціювати судові провадження, а й право розраховувати на розгляд спору судом по суті [3].

Водночас реалізація громадянином гарантованого Конституцією України та конкретизованого у нормах КАС України права на судовий захист шляхом звернення до адміністративного суду з позовом передбачає обов'язок належного обґрунтування позовних вимог. Зокрема, у позовній заяві позивач має чітко зазначити, у чому саме полягає порушення його прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин, тобто яким конкретним рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень вони порушені, а також визначити спосіб судового захисту, який має відповідати способам захисту, передбаченим приписами ч. 1 ст. 5 КАС України, і бути співвідносним із фактичними обставинами спірних публічно-правових відносин.

У цьому контексті заслуговує на увагу і правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 29 березня 2018 р. в адміністративній справі № А/9901/94/18, відповідно до якої при зверненні до суду позивач зобов'язаний обрати такий спосіб захисту, який здатний відновити його правове становище та забезпечити захист порушеного, на його переконання, права. При цьому застосування конкретного способу судового захисту залежить як від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення. З цієї метою суд має з'ясувати характер спірних правовідносин сторін (предмет і підставу позову), зміст порушеного права позивача та

можливість його захисту в обраний спосіб. Відтак ефективний спосіб судового захисту повинен бути адекватним обставинам справи та забезпечувати поновлення порушеного права, а судовий захист не може поширюватися на можливі майбутні порушення, оскільки він спрямований на захист уже порушених прав особи, яка звертається до суду [4].

Для з'ясування змісту та специфіки реалізації права громадян на подання адміністративного позову доцільно попередньо розкрити зміст права на адміністративний позов як такого. У цьому контексті заслуговує на підтримку підхід С. В. Ківалова та О. І. Харитонової, які обґрунтовують, що право на адміністративний позов є складною юридичною конструкцією, зміст якої визначається поєднанням матеріально-правової та процесуально-правової складових [5]. Водночас у правовій доктрині наявні різні підходи до розуміння його змісту, які умовно можна згрупувати за трьома самостійними напрямками.

Перший напрям ґрунтується на ототоженні права на адміністративний позов із правом на пред'явлення адміністративного позову, тобто з можливістю ініціювати адміністративне судове провадження шляхом подання позовної заяви [6, с. 400-409].

Інший підхід, представлений у працях окремих учених-адміністративістів, виходить із двокомпонентного розуміння: по-перше, право на адміністративний позов у матеріальному сенсі тлумачиться як право вимагати від адміністративного суду застосування належного способу захисту порушених прав, свобод та інтересів; по-друге, право на адміністративний позов у процесуальному сенсі розглядається як здатність заінтересованої особи звернутися до адміністративного суду із позовною заявою у встановленому законом порядку [7, с. 266-270].

Третій напрям пов'язаний із концепцією єдності взаємопов'язаних правомочностей, у межах якої право на адміністративний позов охоплює як право на пред'явлення, так і право на задоволення адміністративного позову. У межах цього підходу дві сторони адміністративного позову як єдиного явища розкриваються через матеріально-правову та процесуальну складові права на адміністративний позов [8, с. 140; 9].

Висновок. Оцінюючи наведені наукові позиції, що зумовлені відмінностями у доктринальному розумінні самого адміністративного позову, вважаємо обґрунтованим тлумачення змісту права на адміністративний позов як органічної єдності двох взаємопов'язаних площин – процесуально-правової та матеріально-правової. Процесуально-правова площина цього права проявляється як право на захист у суді, тобто гарантована законом можливість ініціювати судовий розгляд у порядку адміністративного судочинства з метою захисту порушеного права. Матеріально-правова площина, своєю чергою, полягає у праві на задоволення адміністративного позову, тобто у праві на отримання ефективного судового захисту шляхом застосування судом належного способу відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Разом із тим право на захист у суді та право на задоволення адміністративного позову перебувають у тісному взаємозв'язку, однак не є тотожними: вони відрізняються за змістовним наповненням, юридичними підставами виникнення, колом уповноважених суб'єктів та процесуально-правовими наслідками їх реалізації.

Право на звернення до суду з адміністративним позовом доцільно визначати як гарантовану КАС України правову можливість особи ініціювати відкриття провадження в адміністра-

тивній справі з метою судового захисту порушених прав, свобод і законних інтересів у публічно-правових відносинах, а також як право вимагати належного судового реагування, що виявляється у започаткуванні процесуальної діяльності адміністративного суду щодо розгляду та вирішення спору в порядку, встановленому КАС України. Функціональним призначенням такого звернення є досягнення ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів особи у публічно-правовій сфері від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Натомість право на задоволення адміністративного позову слід розуміти як право на позитивне вирішення заявлених вимог шляхом ухвалення судового рішення за результатами розгляду справи по суті. Таке рішення має відповідати засадам верховенства права, бути законним і обґрунтованим, а отже – забезпечувати позивачеві ефективний судовий захист його прав, свобод та законних інтересів у публічно-правових відносинах від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Отже, право на адміністративний позов постає як єдина комплексна категорія, що охоплює взаємопов'язані елементи: право на захист у суді (як можливість ініціювати судовий розгляд) та право на задоволення адміністративного позову (як можливість отримати ефективний судовий захист у формі рішення суду). За наявності обох складових позивач є носієм права на адміністративний позов, а його порушене право, свобода чи законний інтерес у сфері публічно-правових відносин набуває реальної перспективи відновлення внаслідок ухвалення судового рішення у справі та подальшої його реалізації.

Література:

1. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р., справа А/569/16060/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77361390>
2. Кобилянський К. М. Право фізичної особи на судовий захист в адміністративному суді: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 220 с.
3. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Меньшакова проти України» від 08.04.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_766
4. Постанова Верховного Суду від 29 березня 2018 р., справа А/9901/94/18800/35/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73044079>
5. Кодекс адміністративного судочинства України: наук.-практ. коментар: у 2 т. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди. Київ: Книги для бізнесу, 2007. Т. 1. 552 с.
6. Осадчий А. Ю. Право на звернення з адміністративним позовом. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса: Юрид. літ., 2013. Т. XIII. С. 400 – 409.
7. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України: навч. посібник. Київ: Прецедент, 2007. 531 с.
8. Легеза Ю. О. Система дисциплінарних стягнень як гарантія забезпечення службово-трудова дисципліни. *Право України*. 2023. № 12. С. 29– 39
9. Закаленко О. В. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 200 с.

Markin S. Administrative claim as a form of exercising the right to judicial protection in public-law relations

Summary. The article examines the administrative claim as a key procedural form of exercising the constitutional right to judicial protection in public-law relations. The emphasis is on the need to distinguish between the concepts of “right to administrative claim” and “right to apply to court with

an administrative claim”, since their identification leads to errors in determining the moment of emergence of the right to claim, the limits of procedural dispositivity and the criteria for the admissibility of judicial protection. It is substantiated that the right to administrative claim is a complex substantive and procedural category that includes two interrelated elements: the right to apply to court (as the right to initiate administrative proceedings) and the right to satisfaction of the claim (as the right to receive effective judicial protection on the merits of the claims). It is shown that the emergence of the right to an administrative claim is associated with the presence of the fact of a violation of a subjective right and the moment of the person’s awareness of such a violation, which is consistent with the approaches of the Supreme Court to determine the beginning of the running of the time limits for applying to the court. It is found that effective judicial protection in administrative proceedings is possible only if there is an already violated right, freedom or legitimate interest, and the chosen

method of protection must correspond to the list specified in Article 5 of the Code of Administrative Offenses of Ukraine and be able to restore the legal position of the plaintiff. It is proved that the right to apply to an administrative court is the primary procedural prerequisite for the implementation of the full scope of guarantees of judicial protection, while the right to satisfy the claim depends on the court establishing the illegality of the decisions, actions or inaction of the subject of public authority and the presence of a violation of the plaintiff’s rights. The conclusion is made about the expediency of interpreting the right to an administrative claim as an organic unity of procedural and substantive components in the context of the ECHR standards on the “right to a court” and consideration of the dispute on the merits.

Key words: administrative claim; right to an administrative claim; right to appeal to court; right to judicial protection; public-legal relations; effective method of protection; procedural dispositivity.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Мирошнікова А. Є.,**доктор філософії,**юристконсультант ТОВ «Солео»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1799-8092>*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ МИТНИХ ПРОЦЕДУР ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Метою статті є комплексне науково-теоретичне осмислення цифровізації митних процедур як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Для досягнення поставленої мети у статті сформульовано такі завдання: проаналізувати доктринальні підходи до розуміння цифровізації як правового та управлінського явища; з'ясувати правову природу митних процедур в умовах упровадження цифрових технологій, категорію «правове регулювання», «адміністративно-правового регулювання»; охарактеризувати основні критерії систематизації законодавства в цій сфері. Методи. Методологічною основою роботи є загальнофілософські та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема формально-логічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний. Зокрема, за допомогою методів аналізу і синтезу здійснено узагальнення наукових підходів до визначення цифровізації митних процедур; системно-структурний метод застосовано для розкриття взаємозв'язку досліджуваних категорій; формально-юридичний метод використано для дослідження змісту адміністративно-правових норм, що регламентують цифровізацію митних процедур. Результати. Встановлено, що цифровізація митних процедур є самостійним, комплексним та динамічним об'єктом адміністративно-правового регулювання, який поєднує інформаційно-технологічні інструменти, принципи й форми, методи, а також адміністративні процедури й публічно-управлінські повноваження суб'єктів публічної адміністрації тощо. Доведено, що ефективність цифрової трансформації митної діяльності безпосередньо залежить від системності та узгодженості адміністративно-правового регулювання, здатного забезпечити баланс між автоматизацією процесів, дотриманням прав учасників митних правовідносин і захистом публічних інтересів. Подальший розвиток адміністративно-правового регулювання цифровізації митних процедур має ґрунтуватися на вдосконаленні нормативно-правової бази із врахуванням міжнародних стандартів, чіткому визначенні компетенції уповноважених суб'єктів забезпечення цифровізації митних процедур та запровадженні єдиних підходів до функціонування цифрового митного середовища із митним середовищем ЄС, що сприятиме підвищенню прозорості, ефективності та результативності митної політики нашої держави під час євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: публічне адміністрування, інформаційно-комунікаційні технології, суб'єкти митного права, адміністративно-правовий механізм, електронне митне декларування, правосуб'єктність.

Вступ. Державна митна служба України продовжує процес цифровізації та створює IT-рішення, які потенційно можуть інтегруватися в Центр митних даних ЄС. Митна реформа ЄС передбачає нове партнерство між бізнесом та митними органами. Побудова передбачуваної та прогнозованої митної системи

на основі практики ЄС є одним із завдань низки стратегічних документів у митній сфері таких як Бюджетна декларація на 2025–2027 роки, Довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Держмитслужби України на основі розвитку Багаторічного плану електронної митниці ЄС (MASP-C), Національної стратегії доходів до 2030 року та інших документів.

Окремі питання правового регулювання цифровізації митних відносин досліджували такі науковці як Ю.П. Битяк, І.Г. Бережнюк, В.М. Гаращук, Є. В. Додін, О.М. Шевчук, М. Г. Шульга та ін. Дослідження цифровізації митних процедур як об'єкта адміністративно-правового регулювання потребує сучасного погляду в зв'язку з активним розвитком цифровізації митних органів в умовах воєнного стану та різних наукових підходів на цю категорію юридичної науки.

Мета даної статті виокремити підстави цифровізації митних процедур як об'єкта адміністративно-правового регулювання та його зміст, вказати критерії класифікації законодавства у досліджуваній сфері. Для досягнення поставленої мети у статті сформульовано такі завдання: проаналізувати доктринальні підходи до розуміння цифровізації як правового та управлінського явища; з'ясувати правову природу митних процедур в умовах упровадження цифрових технологій, категорію «правове регулювання», «адміністративно-правового регулювання»; охарактеризувати основні критерії систематизації законодавства в цій сфері. Методологічною основою роботи є загальнофілософські та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема формально-логічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та системно-структурний.

Розділ 1. Визначення досліджуваної категорії митного права

На власній території Україна самостійно здійснює митну політику за допомогою національного законодавства, відповідних нормативних актів, забезпечуючи ефективне співробітництво з іншими країнами світу (Шевчук, 2011:226). Правова конструкція «адміністративно-правове регулювання цифровізації митних процедур» не передбачена у МК України, не існує єдиного підходу й у наукових працях. Наведемо спочатку зміст категорій «цифровізація» та «митні процедури», «правове регулювання».

Як підкреслює О. В. Петришин, категорію «правове регулювання» визначають як здійснюваний за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, вимагаючих правового гарантування (Петришин, 2009: 207). МК України визначає митні процедури як «... зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність митних формальностей і порядок їх виконання» (МК України,

2012). М.Г. Шульга з позицій митного права зазначає, що митні процедури визначаються технічними нормативами залежно від категорії товарів, видів транспорту, митних режимів, заходів не тарифного регулювання, осіб, які переміщують товари (Шульга, 2012: 475). У МК України та підзаконних актах у митній сфері не використовується також термін «цифровізація» у дефінітивному значенні, однак МК України передбачає Главу 5 «Інформаційні технології та електронні інформаційні ресурси у митній справі» МК України, 2012).

Термін «цифровізація» визначений на законодавчому рівні та вказаний як процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя (Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-ІХ). Дефініція цифровізація у законодавстві визначається як насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливує інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір та передбачено Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки.

Відзначимо, що Національною стратегією доходів до 2030 року у пункті 5.2.5 «Розвиток ІТ та забезпечення технічними засобами митного контролю», передбачено основні їх напрямки розвитку ІТ (Національна стратегія доходів до 2030 року). Основою ІТ-стратегії Держмитслужби України у плані цифровізації, зокрема, визначено, а саме: сервісно-орієнтовну архітектуру, централізоване впровадження ЄАІС, гармонізований інтерфейс із ЄС і Єдине вікно для міжнародної торгівлі. Також запровадженню принципів кіберзахисту, а саме: запису та відстеження історії запитів на внесення змін до даних; захисту від несанкціонованого доступу до інформації; неможливості зміни або втрати журналів роботи з даними; неможливості зміни інформації та документів, наданих користувачами з використанням кваліфікованого електронного підпису (Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку Державної митної служби України).

Потрібно розмежувати дефініції «адміністративно-правове регулювання» та «адміністративно-правові засади» при цифровізації митних процедур. Окремі дослідники при вивченні державного управління термін адміністративно-правові засади цього явища розуміють як сукупність адміністративно-правових норм, які визначають основні цінності, принципи, завдання, форми та методи розвитку нормотворчої і розпорядчої діяльності органів виконавчої влади з метою вдосконалення їхнього владно-організуючого впливу на відповідні суспільні відносини і процеси, а також оптимізації внутрішньо-організаційної діяльності державних органів щодо забезпечення належного виконання покладених на них завдань, функцій і повноважень (Панова, 2008: 64-65).

Інші дослідники трактують дану категорію в контексті управління в сфері митної справи як комплексний правовий механізм, що охоплює нормативну базу, організаційну структуру та функціональні особливості діяльності митних органів (Самченко, 2025: 412). На думку Д. Заброди, адміністративно-правові засади – це сукупність закріплених у нормах адміністративного права параметрів (характеристик) суспільного явища та правовідносин, що потребують урегулювання за допомогою адміністративно-правових засобів (Заброда, 2013: 49). Отже, за таким критерієм як зміст розмежування «адміністративно-правове

регулювання» та «адміністративно-правові засади» при цифровізації митних процедур полягає в тому, що у першому випадку це явище охоплює базові принципи, цілі та загальні підходи держави до впровадження цифрових технологій у митній сфері та мають узагальнений, концептуальний характер. У другому випадку становить сукупність конкретних адміністративно-правових норм, процедур і повноважень суб'єктів публічної адміністрації, за допомогою яких ці засади реалізуються на практиці у процесі здійснення цифрових митних процедур.

На нашу думку, адміністративно-правове регулювання цифровізації митних процедур – це закріплена в нормах адміністративного та митного законодавства система принципів, форм, методів і процедур публічного адміністрування. Таке правове регулювання спрямована на формування та функціонування електронного й безпаперового митного середовища шляхом упровадження та застосування інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у діяльності митних органів. А також включає адміністративно-правові відносини між митними органами та фізичними та юридичними особами, які переміщують товари через митний кордон і забезпечує автоматизацію, гармонізацію, прозорість, управління ризиками, а також підвищення ефективності та якості здійснення митних процедур відповідно до стандартів Європейського Союзу.

Розділ 2. Класифікація законодавства з питань цифровізації митних процедур

Дефініція «правова основа» використовується в багатьох нормативно-правових актах, проте зміст цієї категорії в законодавстві не розкривається, але як синонім, в окремих випадках, використовується поняття «законодавство» (Ангеловська, 2021: 39). Зокрема, у Міжнародній конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур термін «митне законодавство» – це сукупність законів та підзаконних актів, що стосуються ввозу, вивозу, переміщення або зберігання товарів, застосування і забезпечення виконання яких покладено безпосередньо на митну службу, а також будь-яких нормативних розпоряджень, виданих митною службою в межах її компетенції (Кіотська конвенція, 1973).

Згідно до ст. 1 Митного кодексу України національне законодавство з питань державної митної справи складається з Конституції України, цього Кодексу, інших законів України, що визначають засади державної митної справи, з міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правових актів, виданих на основі та на виконання цього Кодексу та інших законодавчих актів (МК України, 2012).

Існує певна позиція науковців, що правовою основою діяльності митних органів, яку становить адміністративне та митне законодавство, є широкі коло правових актів різної юридичної сили, які визначають державно-владні повноваження цих органів, їх завдання, функції, гарантії діяльності, систему органів, основи взаємодії з іншими суб'єктами митних відносин, їх відповідальність тощо (Комзюк, 2016: 126). Зокрема, О.М. Шевчук досліджуючи переміщенням лікарських засобів через митний кордон України вважає, що законодавче регулювання контролю за переміщенням лікарських засобів через митний кордон регулюється Конституцією й законами України, указами Президента, міжнародними договорами, й постановами КМ України, актами МОЗ України, Міндоходів України, спільними актами різних міністерств та ін. (Шевчук, 2014: 38).

Взявши за критерій науковий підхід (Калініченко, 2015: 9; Зоріна, 2024; 11) нормативно-правові акти з питань цифровізації митних процедур доцільно поділити на: митні, у яких містяться переважно норми митного права (МК України та ін.); митно-адміністративні, які охоплюють норми переважно митного й адміністративного права (приміром, Закон України «Про адміністративні послуги», нормативні акти про електронні сервіси митних органів), і комплексні (митного й адміністративного, фінансового, податкового, міжнародного права тощо).

Нормативно-правова база цифровізації митних процедур складається з законів України, міжнародних договорів України, актів Президента України, постанов Уряду, нормативно-правових документи органів державної влади, спрямованих на регулювання відносин у сфері цифровізації митних процедур. Так, Конституція України закріплює базові принципи, що становлять основу цифровізації публічного адміністрування. Стаття 34 Конституція України гарантує право кожного на доступ до інформації, а стаття 42 – право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом (Конституція України, 1996).

Зокрема, концептуальні засади державної політики які охоплюють загальні підходи цифровізації митних процедур низці таких законодавчих актів, як законів України «Про основні засади розбудови інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про інформацію», «Про Національну програму інформатизації», «Про доступ до публічної інформації», «Про адміністративні послуги», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про захист персональних даних» тощо. Важливе значення при цифровізації митних процедур законодавчі акти як «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України»; «Про звернення громадян»; «Про доступ до публічної інформації»; «Про захист персональних даних» та інші.

Зазначимо що у 2012 р. Указом Президента України «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» визначено необхідність розвитку механізмів електронного урядування й електронної демократії. Одним міжнародних документів, які присвячені цифровій трансформації, є Декларація про європейську політику у галузі нових інформаційних технологій, яку прийнято Комітетом міністрів Ради Європи 1999 р.

Варто згадати, МК України передбачає Главу 5 «Інформаційні технології та електронні інформаційні ресурси у митній справі» (МК України, 2012). Варто відмітити підзаконні нормативно-правові акти цифровізації митних процедур як постанови КМ України накази Міністерства фінансів України та накази Державної митної служби. Приміром, постанова КМ України від 12 грудня 2023 р. № 1298 яка визначає стандарти для електронних підписів, необхідних для цифрового обміну документами, у тому числі в митних деклараціях та інших митних сервісах. Іншим приклад є наказ Міністерства фінансів України № 263 від 19.05.2023 р. який визначає положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, структуру її складових, основні функції та повноваження суб'єктів системи, а також порядок і умови застосування її систем в діяльності митних органів.

Висновки. Цифровізація митних процедур є самостійним, комплексним та динамічним об'єктом адміністративно-правового регулювання, який поєднує інформаційно-технологічні інструменти, принципи й форми, методи, а також адміністративні процедури й публічно-управлінські повноваження суб'єктів публічної адміністрації. Нормативно-правові акти з питань цифровізації митних процедур доцільно поділити на: митні, у яких містяться переважно норми митного права (МК України та ін.); митно-адміністративні, які охоплюють норми переважно митного й адміністративного (нормативні акти про електронні сервіси митних органів), і комплексні (митного й адміністративного, фінансового, податкового, міжнародного права тощо).

Подальший розвиток адміністративно-правового регулювання цифровізації митних процедур має ґрунтуватися на вдосконаленні нормативно-правової бази із врахуванням міжнародних стандартів, чіткому визначенні компетенції уповноважених суб'єктів забезпечення цифровізації митних процедур та запровадженні єдиних підходів до функціонування цифрового митного середовища із митним середовищем ЄС, що сприятиме підвищенню прозорості, ефективності та результативності митної політики нашої держави під час євроінтеграційних процесів.

Література:

1. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025–2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2024-%D0%BF#Text>
2. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку Державної митної служби України URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_skhvaliv_strategichniy_plan_tsifrovizatsii_derzhmitsluzhbi-4448
3. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/national%20Revenue%20Strategy_2030.pdf
4. Шевчук О.М. Митне право як самостійна галузь української правової науки. Публічна влада в Україні та конституційно-правовий механізм її реалізації: матер. наук.-практ. конф. Харків.: НУ «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 226 – 227.
5. Загальна теорія держави і права: підручник за ред., О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст. 552.
7. Шульга М.Г. Переміщення і пропуск товарів через митний кордон України. *Право та управління*. 2012. № 3. С. 475 – 486.
8. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20/ed20221201#n32>
9. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/ed20180117#n20>
10. Панова Н. Адміністративно-правові засади розвитку державного управління в сучасній Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, ОНЮА. 2008. 220 с.
11. Самченко М.Ю. Адміністративно-правові засади управління в сфері митної справи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право*. 2025. Вип. 87: Ч. 4. С. 412–417. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.64>
12. Забрда Д. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2(4). С. 45–51. URL: <https://applaw.net/index.php/arkhiv-nomeriv/2-4-2013>
13. Ангеловська О.С. Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей: дисерт....канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 211 с.

14. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція): міжнародний документ від 18.05.1973 р. № 995_643. *Офіційний вісник України*. 2011. № 71 / № 18. 2011. Ст. 727. Ст. 2711.
15. Комзюк В.Т. Деякі питання адміністративно-правового статусу митних органів України в умовах реформування. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1(15). С. 124–133.
16. Шевчук О. М. Контроль та нагляд за переміщенням лікарських засобів через митний кордон України: монографія Харків: Право, 2014. 272 с. DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17683135>. URL: <https://zenodo.org/records/17683135>
17. Калініченко А. І. Систематизація митного законодавства: сутність та форми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спеціальність:12.00.07. Харків, 2015. 19 с.
18. Зоріна О.Г. Правове регулювання переміщення ветеринарних препаратів через митний кордон України: адміністративно-правовий вимір: монографія [наук. ред. О. М. Шевчук]; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2024. 224 с.
19. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>

Myroshnikova A. Digitalization of customs procedures as an object of administrative and legal regulation

Summary. The purpose of this article is to provide a comprehensive scientific and theoretical understanding of the digitalization of customs procedures as an object of administrative and legal regulation. To achieve this goal, the article outlines the following tasks: to analyze doctrinal approaches to understanding digitalization as a legal and managerial phenomenon, and to clarify the legal nature of customs procedures in the context of introducing digital technologies, the category of “legal regulation”, “administrative and legal regulation”; characterize the main criteria for systematizing legislation in this area. Methods. The methodological basis of the work is general

philosophical and special legal methods of cognition, in particular formal-logical, formal-legal, comparative-legal, and systemic-structural. In particular, using methods of analysis and synthesis, a generalization of scientific approaches to determining the digitalization of customs procedures was carried out; the system-structural method was used to reveal the interconnection of the studied categories; the formal-legal method was used to study the content of administrative and legal norms regulating the digitalization of customs procedures. Results. It has been established that the digitalization of customs procedures is an independent, complex, and dynamic object of administrative and legal regulation, which combines information and technological tools, principles and forms, methods, as well as administrative procedures and public management powers of public administration entities, etc. It has been proven that the effectiveness of the digital transformation of customs activities directly depends on the systematic and consistent administrative and legal regulation, which is able to ensure a balance between process automation, compliance with the rights of participants in customs legal relations, and protection of public interests. Conclusions. Further development of administrative and legal regulation of the digitalization of customs procedures should be based on improving the regulatory framework, taking into account international standards, clearly defining the competence of authorized entities to ensure the digitalization of customs procedures, and introducing unified approaches to the functioning of the digital customs environment with the EU customs environment, which will contribute to increasing the transparency, efficiency and effectiveness of our country's customs policy during the European integration processes.

Key words: public administration, information and communication technologies, subjects of customs law, administrative and legal mechanisms, electronic customs declaration, legal personality.

Дата першого надходження статті до видання: 14.01.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.02.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Мукоїда Р. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри тактико-спеціальної та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3505-3255>

Проскурня Є. Є.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної
та спеціальної фізичної підготовки
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9095-673X>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ СИСТЕМ У США: ВІД ІНТЕГРАЦІЇ ДО ПАРАДИГМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті проаналізовано правову ситуацію щодо безпілотних авіаційних систем (БАС) в Сполучених Штатах Америки, зокрема законодавчі ініціативи та нормативно-правові акти, які визначають їх використання в національному повітряному просторі (NAS). На початку БПЛА були орієнтовані на комерційне застосування, але з часом стали важливим інструментом для національної безпеки та правоохоронних органів. Стаття розглядає етапи інтеграції БПЛА у систему національної безпеки США, починаючи від загальних правил експлуатації до спеціалізованих заходів протидії загрозам, зокрема через закони, що охоплюють захист від іноземних технологій, і регулювання використання БПЛА правоохоронними органами.

Аналіз показує, що американське законодавство щодо БПЛА постійно змінюється, реагуючи на технологічні досягнення та нові загрози безпеці. Серед важливих кроків – прийняття Закону про безпеку американських дронів (ASDA), який обмежує використання іноземних БПЛА в критично важливих об'єктах інфраструктури та державних операціях, і введення вимог щодо дистанційної ідентифікації Remote ID (система ідентифікації безпілотних літальних апаратів (БПЛА)), що дозволяє ідентифікувати БПЛА у реальному часі. Вона включає інформацію про серійний номер, місцезнаходження та стан апарата) для підвищення прозорості операцій. Також значну увагу приділено правовим аспектам використання БПЛА правоохоронними органами, зокрема в контексті Конституції США, що забезпечує захист приватності громадян.

Перехід до суворого контролю за ланцюгами постачання і розширення повноважень правоохоронних органів для нейтралізації загроз став важливим етапом у розвитку законодавчої практики. У статті також розглядається розвиток правового регулювання на рівні окремих штатів, які активно заповнюють прогалини в сфері приватності, кримінального права та безпеки.

Загалом, правова архітектура, що регулює експлуатацію БПЛА в США, перебуває на стадії значних змін, що зумовлено необхідністю балансу між інноваціями у сфері технологій та забезпеченням національної безпеки. Водночас залишаються важливі питання, які потребують подальших розробок, зокрема щодо дотримання прав громадян, використання дронів із штучним інтелектом та забезпечення безпеки в умовах швидких технологічних змін.

Ключові слова: правоохоронні органи; національна безпека; безпілотні авіаційні системи; безпілотний літальний апарат; повітряний простір; повітряна загроза; дистанційна ідентифікація; потенційна загроза; Четверта поправка.

Постановка проблеми. У статті йдеться про важливість регулювання використання безпілотних авіаційних систем у США, що охоплює як цивільне, так і правоохоронне застосування. Проблемою є необхідність балансування між розвитком технологій БПЛА та захистом прав громадян, зокрема забезпечення конфіденційності та боротьба з новими загрозами для національної безпеки.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з використанням безпілотних літальних апаратів у практичній діяльності правоохоронних органів досліджували Водоласкова К.Ю. [1], Бандурка О.М., Науменко С.М., Шевченко Т.В. [2]; Власенко І.В., Котелюх М.О. [3], Аносенков А.А., Мукоїда Р.В. [4], Мовчан А.В., Мовчан М.А. [5] та ін.

Правове регулювання використання БПЛА у США досліджували: Бугера О.І. [6], Михайлов Р.І., Чернолуцький Д.В., Ковбасюк А.В. [7] та ін.

Стан опрацювання проблематики свідчить про активну роботу американських законодавчих та виконавчих органів, спрямовану на посилення контролю за використанням БПЛА.

Основні законодавчі акти, такі як NDAА, FAA Reauthorization, а також нові ініціативи, зокрема ASDA, значно змінили підхід до використання БПЛА в національній безпеці. Проте, існує ще ряд проблем, зокрема у сфері прав людини та приватності, що потребують вирішення.

Метою статті є аналіз етапів еволюції законодавчого регулювання безпілотних авіаційних систем у США, оцінка ефективності прийнятих нормативно-правових актів, а також розробка рекомендацій для подальшого розвитку цієї сфери в контексті забезпечення національної безпеки і прав громадян. Для оцінки ефективності будуть використані методи порівняння національних і міжнародних стандартів, а також аналіз випадків правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція безпілотних авіаційних систем (БПЛА) у національний повітряний простір США (NAS) супроводжується динамічними змінами в законодавстві, що відображають баланс між технологічними інноваціями та загрозами національній безпеці. Станом на початок 2026 року регуляторне середовище США характеризується переходом від базових правил експлуатації до жорсткого контролю ланцюгів постачання та розширення повноважень силових структур щодо нейтралізації повітряних загроз.

Розвиток безпілотних авіаційних систем (БПЛА) у Сполучених Штатах Америки пройшов шлях від простого хобі до критичного компонента національної безпеки та правоохоронної діяльності. Сучасна правова архітектура, що регулює цей сектор, характеризується складним переплетенням авіаційних правил Федерального авіаційного управління (FAA), директив Міністерства юстиції (DOJ), мандатів Міністерства внутрішньої безпеки (DHS) та нещодавно прийнятих законів про національну оборону (NDAA), які відображають геополітичні виклики та технологічний прогрес. На початку 2026 року регуляторне середовище США перебуває у стані глибокої трансформації, переходячи від базової інтеграції БПЛА в загальний повітряний простір до створення спеціалізованих режимів протидії загрозам та суворого контролю над ланцюгами постачання технологій.

Основним регулятором повітряного простору США залишається FAA, чий повноваження поширюються на всі типи безпілотних апаратів, незалежно від їхнього призначення [8]. Головним правовим інструментом для інтеграції малих БПЛА (вагою до 55 фунтів) є частина 107 розділу 14 Кодексу федеральних правил (14 CFR Part 107), відома як Small UAS Rule [9].

Запроваджена у 2016 році, Part 107 стала дефолтним режимом для будь-яких некомерційних та комерційних операцій. Для правоохоронних органів це правило забезпечує передбачувану процедуру експлуатації, хоча й накладає суворі обмеження, такі як польоти в межах прямої видимості (VLOS), максимальна висота 400 футів над рівнем землі (AGL) та заборона польотів над людьми без спеціальних дозволів [10]. Протягом останніх років FAA значно посилює нагляд за дотриманням цих правил. Статистика свідчить про перехід агентства до політики жорстких санкцій: за період з жовтня 2022 року по червень 2024 року було накладено цивільних штрафів на суму понад 341 000 доларів США за 27 зафіксованих порушень [8].

Закон про реавторизацію FAA 2024 року впровадив ще суворішу систему покарань. Оператори, які проводять небезпечні або несанкціоновані операції, тепер можуть зіткнутися зі штрафами до 75 000 доларів за кожне порушення. Окрему увагу приділено реєстрації: цивільні штрафи за відсутність реєстрації можуть досягати 27 500 доларів, а у випадках свідомих порушень – до 250 000 доларів з можливим тюремним ув'язненням [8].

Введення вимог щодо дистанційної ідентифікації (Remote ID) стало важливим етапом у забезпеченні прозорості операцій з БПЛА. Ці вимоги, які стали обов'язковими з вересня 2023 року, передбачають використання «електронних номерних знаків», що дозволяють правоохоронним органам та FAA отримувати в реальному часі дані про місцезнаходження БПЛА, його серійний номер та координати станції управління [11]. Це важливий інструмент для забезпечення безпеки в національному повітряному просторі (NAS), а також для боротьби з потенційними загрозами з боку БПЛА, які можуть бути використані для незаконної діяльності.

Правоохоронні органи США мають унікальну можливість вибору між двома регуляторними шляхами: експлуатацією згідно з Part 107 або отриманням статусу державних авіаційних операцій (Public Aircraft Operations – PAO – операції, що здійснюються державними установами США і не мають комерційного характеру. Для таких операцій необхідний спеціальний сертифікат (COA) від FAA.). Статус PAO, визначений у 49 U.S.C. § 40102 та § 40125, дозволяє державним установам виконувати місії, які є виключно урядовими за своєю природою та не мають комерційного характеру [12].

Для роботи в режимі PAO державна установа повинна отримати Сертифікат про надання повноважень або дозвіл (COA) від FAA. Цей механізм дозволяє правоохоронним органам самостійно сертифікувати своїх пілотів та встановлювати внутрішні стандарти придатності апаратів до польотів, що значно прискорює розгортання програм БПЛА [13]. FAA пропонує «Blanket COA» для польотів на висоті до 400 футів у неконтрольованому повітряному просторі (Class G) по всій країні. Проте, якщо місія вимагає виходу за межі стандартних параметрів, необхідно подавати заявку на спеціальний COA, розгляд якого зазвичай триває менше 60 днів [14].

У випадках, коли виникає загроза життю (наприклад, пошук викраденої дитини або активний стрілець), правоохоронні органи можуть отримати екстрений COA (eCOA) через системний центр операцій FAA, що дозволяє негайно розпочати політ у контрольованому повітряному просторі.

Одним із прикладів використання БПЛА в правоохоронних органах є операція пошуку викраденої дитини в штаті Флорида. Офіс шерифа округу Паско відреагував на погону за підозрюваним та зниклою дитиною. Коли рятувальники прибули на місце події, підозрюваний втік з території разом з дитиною. Виходячи з історії подій підозрюваного та доказів, що були присутні на території, вважалося, що зникла дитина перебуває у серйозній небезпеці. Через годину після використання дронів, завдяки тепловізійним знімкам, підозрюваного та дитину швидко знайшли у купі дров на сусідньому маєтку, а дитину врятували. Такий випадок показує ефективність використання БПЛА в критичних ситуаціях, коли потрібен швидкий доступ до важкодоступних місць [15].

Закон про реавторизацію FAA 2024 року та наступні підзаконні акти спрямовані на нормалізацію концепції «Drone as a First Responder» (DFR). Це передбачає можливість запуску дрона з даху поліцейської дільниці одразу після отримання виклику 911. Головною юридичною перешкодою тут залишається вимога VLOS. BVLOS (Beyond Visual Line of Sight) це польоти безпосередньо за межами видимості оператора, що вимагають застосування спеціальних технологій для уникнення зіткнень. FAA активно працює над створенням Частини 108 (Part 108), яка має забезпечити рутинні операції за межами прямої видимості (BVLOS), що є критичним для повноцінного функціонування DFR. Очікується, що Part 108 дозволить БПЛА вагою до 110 фунтів виконувати складні місії без потреби у візуальних спостерігачах, за умови використання передових систем виявлення та уникнення зіткнень.

Використання БПЛА федеральними правоохоронними органами (FBI, Marshals, DEA, BOP) регламентується спеціальною політикою DOJ, яка була суттєво оновлена у 2019 році та доповнена у 2025 році. Ця політика базується на принципах верховенства права та суворого дотримання конституційних гарантій.

Згідно з інструкціями DOJ, використання БПЛА повинно повністю відповідати Четвертій поправці, яка захищає громадян від необґрунтованих обшуків. Важливим аспектом є те, що БПЛА ніколи не можуть бути використані виключно для моніторингу діяльності, захищеної Першою поправкою (свобода слова та зборів). Крім того, перед розгортанням нових технологій датчиків (наприклад, систем розпізнавання обличчя на дронах), посадові особи з питань приватності повинні провести повну оцінку впливу на цивільні свободи.

Однією з найбільш деталізованих частин політики DOJ є правила поведінки із зібраною інформацією. Дані, отримані за допомогою БПЛА, що можуть містити особисту інформацію (PII), не дозволяється зберігати довше 180 днів, за винятком випадків, коли вони є частиною офіційного розслідування або підпадають під вимоги Закону про конфіденційність (Privacy Act).

Національна безпека та війна з іноземними технологіями: ASDA та NDAА. Геополітична напруженість призвела до появи радикально нового сегмента законодавства, спрямованого на усунення іноземного технологічного впливу з критичної інфраструктури США. Центральним актом тут є Закон про безпеку американських дронів (American Security Drone Act – ASDA), який був інтегрований у NDAА на 2024 фінансовий рік [16].

Закон про безпілотники американського виробництва (ASDA) – це значний законодавчий акт, спрямований на посилення національної безпеки шляхом обмеження використання безпілотників іноземного виробництва в критично важливих об'єктах інфраструктури та урядових операціях. Цей закон, внесений на 118-му Конгресі під номером HR6143, є частиною Закону про національний оборонний бюджет (NDAА) на 2024 фінансовий рік. ASDA має значення для організацій, які шукають надійні, безпечні та відповідні рішення для використання безпілотників.

ASDA впроваджує поетапну заборону на закупівлю та використання БПЛА, виготовлених «іноземними суб'єктами, що викликають занепокоєння», насамперед у Китаї. 21 грудня 2025 року було видано історичне Визначення національної безпеки, згідно з яким FCC додала всі іноземні БПЛА та їхні критичні компоненти до «Списку забороненого обладнання» (Covered List). Це означає, що нові моделі таких компаній, як DJI та Autel Robotics, не можуть отримати сертифікацію FCC, що фактично робить їх продаж та експлуатацію в США незаконною для нових проєктів.

Ці обмеження не обмежуються лише федеральними агентствами. Стаття 830B NDAА 2023 забороняє використання федеральних коштів (грантів) штатами та муніципалітетами для купівлі китайських дронів. Це змушує тисячі поліцейських департаментів по всій країні терміново переходити на платформи, що відповідають вимогам NDAА.

Для забезпечення безперервності операцій Міністерство оборони (через DCMA) підтримує список «Blue UAS Cleared List» [17]. Це перелік комерційно доступних дронів, які пройшли ретельну перевірку безпеки та ланцюга постачання. Станом на січень 2026 року, лише системи з цього списку або ті, що відповідають стандарту «Buy American» (де вартість американських компонентів перевищує 65%), мають право на отримання федерального фінансування та експлуатацію в державних контрактах.

Однією з найскладніших проблем для сектору безпеки США була юридична неможливість збивати або перехоплювати дрони через дію федеральних законів про авіаційну безпеку та прослу-

ховування. До 2024 року такі повноваження мали лише чотири федеральні відомства (DHS, DOJ, DoD, DoE) на основі Закону про запобігання новим загрозам 2018 року [18].

Після тимчасового закінчення дії повноважень C-UAS наприкінці 2024 року через політичні суперечки в Конгресі, у грудні 2025 року було прийнято NDAА на 2026 фінансовий рік, який включив у себе положення закону SAFER SKIES Act [19]. Це законодавство відкрило нову еру в безпеці повітряного простору, а саме:

1. Повноваження для місцевої поліції: вперше в історії навченим правоохоронним органам штатів, місцевих громад та племен (SLTT) дозволено активно нейтралізувати дрони, що становлять загрозу для критичної інфраструктури, в'язниць або великих публічних заходів.

2. Захист масових заходів: поліція отримала право використовувати системи нейтралізації (глушилки та кіберперехоплювачі) під час майбутнього Чемпіонату світу з футболу 2026 року та Олімпійських ігор 2028 року.

3. Криміналізація порушень: NDAА 2026 суттєво посилює покарання за нелегальне використання БПЛА поблизу в'язниць або для контрабанди через кордон, передбачаючи тривалі терміни ув'язнення.

Для забезпечення безпеки під час використання технологій C-UAS, які можуть створювати перешкоди для цивільної авіації, було створено Об'єднану міжвідомчу оперативну групу 401 (JATF 401). Вона підпорядковується Міністерству оборони (Department of War) та координує свої дії з Радою національної безпеки (NSC). JATF 401 відповідає за розробку стандартів навчання для місцевої поліції та створення бази даних інцидентів з БПЛА по всій країні.

Правоохоронне використання БПЛА постійно стикається з викликами в судах через потенційне втручання в особисте життя. Центральним питанням є концепція «повітряного порушення володіння» (aerial trespass) та межі приватного простору біля будинку (curtilage).

Історично суди США дозволяли візуальне спостереження з відкритого неба без ордера, посилаючись на те, що «те, що бачить будь-який перехожий з повітря, не є приватним» (справи *Ciraolo* та *Riley*). Однак БПЛА мають властивості, які роблять їх якісно відмінними від гелікоптерів: вони менші, тихіші, можуть зависати на низьких висотах протягом годин і оснащені потужними зум-об'єктивами.

У 2012 році в справі *Jones v. United States* Верховний суд відродив тест на фізичне втручання (trespass test): якщо уряд фізично втручається в конституційно захищену зону (наприклад, повітряний простір безпосередньо над дахом будинку), це вважається обшуком незалежно від «очікувань приватності» [20].

Справа *Long Lake Township v. Maxon* (2021-2024) стала першою, де суд штату прямо визнав, що тривале низьковисотне спостереження за допомогою дрона за приватною територією є обшуком, що вимагає ордера. Хоча Верховний суд Мічигану пізніше скасував вимогу про виключення доказів у цивільних справах про зонування, сам юридичний висновок про статус «обшуку» став прецедентом [21].

Інші важливі аспекти судової практики 2025 року:

– **Спліт щодо камер на стовпах:** суди різних округів США (Перший проти П'ятого та Сьомого) мають розбіжності щодо того, чи є тривале спостереження за допомогою камер (закріплених на стовпах або дронах) порушенням конституційних прав.

– **Захист від ШІ:** нові позови 2025 року ставлять питання про законність використання дронів, пілотованих ШІ, які можуть автоматично ідентифікувати та переслідувати цілі без втручання людини.

Регулювання на рівні штатів: Мозаїка законів.

Хоча FAA володіє виключним правом на регулювання польотів, штати активно заповнюють правові прогалини у сферах приватності та кримінального права. Станом на 2025 рік, понад 44 штати мають власне законодавство щодо БПЛА.

Тренди штатів у сфері безпеки:

– **Вимоги щодо ордерів:** такі штати, як Флорида, Мен, Вірджинія та Вермонт, законодавчо заборонили поліції використовувати дрони для спостереження без судового ордеру, за винятком надзвичайних обставин (наприклад, безпосередня загроза теракту).

– **Захист конфіденційності:** Каліфорнія та Арканзас прийняли суворі закони про «вторгнення в приватне життя», які дозволяють громадянам подавати позови проти будь-кого (включаючи держоргани), хто використовує дрони для зйомки людей у місцях, де є обґрунтоване сподівання на приватність.

– **Боротьба з контрабандою:** Техас та Оклахома впровадили фелонію (тяжкий злочин) за використання БПЛА для доставки контрабанди до в'язниць або для спостереження за нафтогазовими об'єктами.

Законодавство США продовжує адаптуватися до темпів інновацій. Ключовими напрямками, на які слід звернути увагу професіоналам у сфері безпеки в найближчі два роки, є:

1. Фіналізація Part 108: очікується, що на початку 2026 року FAA випустить фінальні правила для BVLOS, що дозволить правоохоронцям створювати повноцінні мережі «повітряного патрулювання». Враховуючи швидкість технологічних змін, регуляторне середовище США щодо БПЛА може зазнати нових змін в найближчі роки. Окрему увагу слід приділити розвитку частини 108, яка дозволить операції за межами прямої видимості (BVLOS). Очікується, що ці зміни стануть важливими для розвитку концепції "Drone as a First Responder" (DFR). Потрібно також врахувати, що впровадження нових стандартів кіберзахисту для дронів, зокрема через мережі 5G, також перебуває на етапі активної розробки.

2. Кіберзахист та 5G: З переходом дронів на зв'язок через мережі 5G, FCC та CISA розробляють нові стандарти шифрування каналів управління, щоб запобігти перехопленню державних БПЛА хакерами або іноземними спецслужбами.

3. Національний щит C-UAS: протягом 2026 року FEMA та DHS планують розподілити понад 500 мільйонів доларів грантів на побудову систем виявлення та нейтралізації дронів у великих містах.

4. Міжнародні стандарти: Враховуючи геополітичну напруженість і розвиток технологій, важливим є і міжнародний аспект. США активно співпрацюють з країнами ЄС та НАТО для розробки спільних стандартів з використання БПЛА, зокрема щодо безпеки ланцюгів постачання і захисту інформації. Це сприяє гармонізації національних законодавств із міжнародними вимогами, що стає необхідним для забезпечення ефективного контролю за безпекою.

Висновки. Правовий ландшафт США у сфері БПЛА перейшов від етапу ліберального дозволу до етапу жорсткого стратегічного контролю. Для правоохоронних органів це означає доступ до найпотужніших в історії інструментів спостереження

та захисту, але ціною цього є безпрецедентний рівень федерального нагляду, вимоги до кібербезпеки та необхідність суворого дотримання конституційних прав громадян. Сучасний офіцер безпеки в США повинен бути не лише пілотом, а й експертом з авіаційного права, кібербезпеки та конституційного права Четвертої поправки.

У майбутньому законодавство США щодо БПЛА повинно мати чітку стратегію розвитку правових норм, які забезпечуватимуть баланс між інноваціями в сфері технологій та правами громадян. Особливу увагу необхідно приділити питанням використання штучного інтелекту для автономного управління БПЛА та забезпеченню високого рівня безпеки в умовах його швидкого розвитку.

Подальші дослідження повинні зосередитися на аналізі міжнародних стандартів, що регулюють використання БПЛА, зокрема в Європейському Союзі та країнах НАТО, а також на оцінці впливу технологій штучного інтелекту на безпеку повітряного простору.

Література:

1. Водоласкова К.Ю. Правове регулювання застосування безпілотних літальних апаратів (систем) та дронів. Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи: Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Національний авіаційний університет, 23 лютого 2024 р. С. 27–29. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/13>.
2. Бандурка О.М., Науменко С. М., Шевченко Т.В. Нормативно-правове регулювання експлуатації безпілотних авіаційних комплексів при виконанні завдань Національної поліції України. *Вісник Кримінологічної Асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 336–353. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.28>.
3. Шевченко Т.В., Власенко І.В., Котелюх М.О. Аналіз використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 459–465. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.56>.
4. Аносенков А.А., Мукоїда Р.В., Проскурня Є.Є. та ін. Нормативно-правове забезпечення та порядок використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) підрозділами поліції для забезпечення громадської безпеки: Методичні рекомендації. ОДУВС, 2025. 112 с.
5. Мовчан А.В., Мовчан М.А. Використання безпілотних літальних апаратів у діяльності правоохоронних органів. *Соціально-правові студії 2020*. Вип. 3 (9). С. 104–110. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3244>.
6. Бугера О.І. Кримінологічні аспекти використання безпілотних літальних апаратів у правоохоронній діяльності: досвід США. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1 (60), 2025. С. 109–112. DOI: <https://doi.org/10.32782/pruv.v1.2025.22>.
7. Михайлов Р.І., Чернулицький Д.В., Ковбасюк А.В. Міжнародно-правові підходи до регулювання експлуатації безпілотних авіаційних систем: перспективи для національного законодавства України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика № 3(15)*. 2025. С. 21–26 DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-3-15-4>.
8. Drone Law Penalties, Fines, and Lawsuits With Risk Reduction Playbook: A Comprehensive Guide. URL: <https://www.thedroneu.com/blog/drone-law-penalties/>
9. Recreational Flyers & Community-Based Organizations. URL: https://www.faa.gov/uas/recreational_flyers.
10. Part 107 or Not? Risks of Unlicensed Drone Flying. Електронний реєстр. URL: <https://pilotinstitute.com/risk-of-unlicensed-drone-flying/>.
11. 14 CFR Chapter I. Federal Aviation Administration, Department of Transportation. URL: <https://www.ecfr.gov/current/title-14/chapter-I>.

12. Section 5. 14 CFR Part 91, UAS /Operations. URL: https://www.faa.gov/air_traffic/publications/atpubs/foa_html/chap5_section_5.html.
13. Електронний ресурс. URL: <https://knowbeforeyoufly.org/get-started/government-entities/>.
14. Електронний ресурс. URL: <https://prescott-az.gov/wp-content/uploads/2024/02/Guidance-for-UAS.pdf>.
15. Електронний ресурс. URL: https://www.skydio.com/customer-stories/pasco-county-sheriffs-office-drone-pilot-locates-missing-child?utm_source=chatgpt.com.
16. Розуміння Закону про безпілотники безпеки Америки (ASDA) та його впливу на придбання дронів. Електронний ресурс. URL: <https://www.visionaerial.com/articles/american-security-drone-act-vision-aerial>.
17. Public safety and homeland security bureau announces exemption of certain uncrewed aircraft systems (uas) and uas critical components from fcc covered list. Електронний ресурс. URL: <https://docs.fcc.gov/public/attachments/DA-26-22A1.pdf>.
18. NDAA FY 2026: Key Counter-UAS Provisions Explained. Електронний ресурс. URL: <https://dronelife.com/2025/12/09/ndaa-fy-2026-key-counter-uas-provisions-explained/>.
19. H.R.2353 - Safer Skies Act of 2025. Електронний ресурс. URL: <https://www.congress.gov/bills/119th-congress/house-bill/2353>.
20. North Carolina Criminal Law. Електронний ресурс. URL: <https://nccriminallaw.sog.unc.edu/2025/11/17/an-update-on-law-enforcement-use-of-drones/>.
21. Long Lake Township v. Maxon. Електронний ресурс. URL: <https://harvardlawreview.org/print/vol-138/long-lake-township-v-maxon/>.

Mukoida R., Proskurnia E. Legal Regulation of Unmanned Aerial Systems in the USA: From Integration to the National Security Paradigm

Summary. The article analyzes the legal situation regarding unmanned aerial systems (UAS) in the United States, particularly the legislative initiatives and regulations that govern their use in the national airspace (NAS). Initially,

UAVs were intended for commercial applications, but over time, they became an important tool for national security and law enforcement agencies. The article examines the stages of integrating UAVs into the U.S. national security system, from general operational rules to specialized counter-threat measures, including laws covering protection against foreign technologies and the regulation of UAS use by law enforcement.

The analysis shows that U.S. legislation regarding UAVs is constantly evolving, responding to technological advances and new security threats. Among the key steps is the adoption of the American Security Drone Act (ASDA), which limits the use of foreign UAVs in critical infrastructure and government operations, and the introduction of requirements for Remote ID (a system for identifying unmanned aerial vehicles (UAVs) in real time, providing information about the serial number, location, and status of the device) to increase operational transparency. Significant attention is also given to the legal aspects of UAS use by law enforcement, particularly in the context of the U.S. Constitution, which protects citizens' privacy.

The transition to stricter control over supply chains and the expansion of law enforcement powers to neutralize threats has become an important step in the development of legislative practices. The article also discusses the development of legal regulation at the state level, where states actively fill gaps in privacy, criminal law, and security.

Overall, the legal framework regulating the operation of UAVs in the USA is undergoing significant changes, driven by the need to balance technological innovations with national security. However, important issues remain that require further development, particularly concerning the protection of citizens' rights, the use of drones with artificial intelligence, and ensuring security in the face of rapid technological changes.

Key words: law enforcement agencies; national security; unmanned aerial systems; unmanned aerial vehicle; airspace; aerial threat; remote identification; potential threat; Fourth Amendment.

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Федчишин С. А.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3096-3214>**Околот М. Г.,**доктор філософії
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6608-8100>*

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ЯК ПРИНЦИП ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу особливостей професіоналізму як принципу державної служби Китайської Народної Республіки у світлі його законодавчого регулювання. Досвід Китайської Народної Республіки у сфері розбудови професіоналізму державної служби свідчить про його складний, багаторівневий та специфічний характер, зумовлений історичними національними традиціями в організації публічної адміністрації, існуючою політичною системою та особливостями правового регулювання. Закон Китайської Народної Республіки «Про державних службовців» від 27.04.2005 виділяє три взаємопов'язані групи принципів державної служби: загальнополітичні, менеджменту державних службовців і вступу на державну службу. У свою чергу, у наведеному Законі принцип «професіоналізму» чіткого законодавчого закріплення серед принципів не отримав. Підкреслено, що попри відсутність чіткого закріплення принципу професіоналізму у законодавстві про державну службу Китайської Народної Республіки, відповідна засада фактично реалізується через систему інших принципів державної служби, вимоги до кандидатів, процедури добору, оцінювання, навчання та підвищення кваліфікації державних службовців тощо. Відзначено, що професіоналізм у державній службі Китайської Народної Республіки проявляється, насамперед, через поєднання професійних знань, професійних якостей, освіти, практичного досвіду та моральних характеристик. Зроблено висновок, що особливістю китайського підходу, на відміну від України, є тісне переплетення професійних і політичних вимог, де політична лояльність і дотримання ідеологічних засад Комуністичної партії Китайської Народної Республіки виступають обов'язковим елементом професійної придатності, особливо для керівних посад. Водночас, для вузькоспеціалізованих і технічних державних службовців держава допускає певне послаблення політичних вимог, компенсуючи це вимогою щодо їх обов'язкового професійного навчання на службі. Законодавство Китайської Народної Республіки характеризується рамковим підходом до визначення змісту професійних знань і якостей, що зумовлює широке застосування дискреційних повноважень на практиці. Наголошено на специфіці широкого сприйняття у Китайській Народній Республіці поняття «державні службовці», що з огляду включення до них, зокрема, політичних діячів (партійних службовців), на думку деяких дослідників, ставить під сумнів доцільність виділення професіоналізму як окремого принципу державної служби в Китай-

ській Народній Республіки. Відзначено, що відповідний досвід Китайської Народної Республіки актуалізує дискусію стосовно доцільності (чи то недоцільності) виділення професіоналізму як принципу діяльності осіб, які займають політичні посади (політичних посадовців).

Ключові слова: державна служба, принцип професіоналізму, професійна компетентність, вступ на державну службу, право на державну службу, службова кар'єра, професійне навчання, підвищення професійної компетентності, політичні посади, Китайська Народна Республіка.

Постановка проблеми. Реформування державної служби в Україні є процесом, що реалізується з метою розбудови професійної, ефективної, прозорої та неупередженої державної служби. При цьому, важливою є оптимізація процесу реформування державної служби шляхом врахування досвіду зарубіжних країн задля уникнення помилок та застосування найкращих практик при модернізації державної служби. В сучасних умовах робляться численні спроби дослідити досвід держав-членів Європейського Союзу, що обумовлене політичним курсом України. У той же час, варто поширити предмет порівняльно-правових досліджень на усі приклади успішно побудованої державної служби у світі. У зв'язку з наведеним пропонується проаналізувати досвід Китайської Народної Республіки (далі – КНР) як держави, яка тисячоліттями долала виклики, що виникають у процесі управління багатотисячним чиновницьким апаратом, та зрештою створила стійкий апарат публічного управління. Система проведення іспитів при вступі на державну службу в КНР є найдавнішою та найтривалішою у світі [1, с.95]. У зв'язку із наведеним на особливу увагу заслуговує аналіз досвіду КНР у сфері розбудови професіоналізму державної служби, його організаційно-правового забезпечення.

Стан дослідження. У науці адміністративного права України досвід КНР у сфері розбудови професійної державної служби комплексного аналізу все ще не отримав, а розглядався переважно фрагментарно у працях більш загального характеру або ж на рівні окремих публікацій. Зокрема, можна відзначити науковий доробок Ю.П. Битяка, Л.Р. Білої-Тіунової, А.Б. Гришук, М.М. Іжи, Т.Є. Кагановської, М.С. Ковтун, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, О.С. Проневича, В.О. Спасенко та ін. Зокрема, вітчизняні вчені досліджували вимоги до професійної компе-

тентності претендентів на вступ на державну службу (М.Г. Околот), проблеми професійного навчання у державній службі КНР (Н.С. Калашник) тощо. Водночас, маємо констатувати, що у вітчизняній адміністративно-правовій науці проблематика професіоналізму як принципу державної служби КНР все ще залишається малодослідженою. Вагоме науково-теоретичне підґрунтя для дослідження досвіду КНР у сфері реформування державної служби становлять праці китайських науковців, напрацювання частини яких є невідомими для вітчизняної науки. Це праці вчених, як то Ван Чи, Вей Шу, Ден Найсінь, Дін Сяочан, Жао Хуаянь, Ін Цзянго, Лань Цінцін, Люй Хунлоу, Люй Чень, Мен Хуа, Сюй Веньвень, Сюй Інна, Хань Бінчжень, Ху Сяолі, Хуан Сяозюнь, Цзен Хуа, Цзінь Ін, Чжу Чжен та Ян Шань.

Наведені обставини і зумовлюють постановку **мети цієї наукової статті**, що полягає у характеристиці професіоналізму як принципу державної служби КНР у контексті китайського законодавства та сучасної наукової думки.

Виклад основного матеріалу. Закон КНР «Про державних службовців» від 27.04.2005 у ст.ст. 4-7 виділяє три взаємопов'язані групи принципів державної служби: загальнополітичні, менеджменту державних службовців і вступу на державну службу [2]. До загальнополітичних принципів належать: дотримання системно державної служби керівництва Комуністичної партії КНР, вказівок марксизму-ленізму, поглядів Мао Цзедун, теорії Дена Сяопіна, важливої концепції «потрійного представництва», принципу «наукового погляду на розвиток», концепції і принципу Сі Цзіньпіна «Соціалізм з китайською специфікою», втілення «початкового рівня соціалізму», реалізація організаційної лінії Комуністичної партії КНР в новій ері та слідування принципу партійного управління кадрами. До принципів менеджменту відносяться відкритість, рівність, змагальність, меритократичність, законність, принцип однакового акценту на нагляд, принцип стримування та принцип гарантування заохочень. При цьому, до принципів вступу відносять принцип поєднання моральності та таланту з відданням переваги моральності, принцип «п'яти озер і чотирьох морів» (залучення до державної служби усіх верств населення без дискримінації за жодною ознакою), принцип меритократичності, орієнтації на кар'єру, добросовісності, підкреслення політичних стандартів та зважання на ефективність діяльності.

Принципи державної служби КНР також можна знайти у підзаконних нормативно-правових актах, наприклад у ст. 3 «Правил прийому державних службовців» від 06.11.2007, який поширюється на некерівні посади – які разом із керівними складають види посад державної служби у КНР – де зазначені ті самі принципи окрім принципу зважання на ефективність роботи [3]. Іншим прикладом є «Заходи публічного відбору державних службовців» від 24.01.2013, які поширюються на керівні посади, де у ст. 3 зазначені принципи доповнюються принципами партійного управління кадрами, відповідності персоналу посаді та публічного визнання і врахування практичних досягнень [4].

У науці існують різні підходи до розуміння професіоналізму державної служби та його складових. Зокрема, традиційно складовими професіоналізму називають теоретичні знання, практичні вміння і навички, моральні та ділові якості тощо, що можна визначати основою цього принципу державної служби. Умовно, йдеться про професіоналізм у вузькому сенсі [5, с. 451; 6, с. 69; 7, с. 75; 8, с. 56; 9, с. 180; 10, с. 41 та ін.]. Розвитком зазначеної думки є визначення професіоналізму як можливості державного

службовця виконувати свою роботу і реалізовувати свої функції завдяки наявності відповідних компетенцій, а також, використовуючи свої вміння та навички, визначати найбільш ефективні шляхи реалізації завдань – підхід, орієнтований на результати діяльності державного службовця [11, с. 53; 12, с. 90; 13, с. 54]. До професіоналізму державної служби деякі вчені також відносять наявність професійної освіти, вивчення й освоєння передового досвіду, та компетентність, при цьому здобуття професійної освіти вважається професіоналізмом у широкому сенсі [6, с. 45; 7, с. 75; 14, с. 48; 15, с. 230]. Серед таких складових професіоналізму, які важко оцінити, вчені називають також наявність загальнолюдської культури, і пов'язані з етикетом риси – такі як повага, чесність і ввічливість [7, с. 75; 16, с. 71]. Відповідно, у вітчизняній науці можна виділити такі розуміння принципу професіоналізму: професіоналізм як вміння і навички, професіоналізм як здатність виконувати функції держави, професіоналізм як освіта і досвід і професіоналізм як моральні якості.

Важливість професіоналізму як принципу державної служби обумовлюється тим, що цей принцип є суттєвим фактором не лише ефективності функціонування, а й реформування державної служби [17, с. 189]. Окрім реформування, професіоналізм, як зазначають вітчизняні дослідники, впливає на результативність діяльності державних службовців, здійснення функцій державної служби та є індикатором функціонування державної служби в цілому [18, с. 172; 10, с. 41-42]. Важливість професіоналізму з точки зору модернізації державної служби полягає в тому, що він, зокрема, може створити мотиваційний потенціал до розвитку та професійного зростання персоналу державної служби [19, с. 158].

У законодавстві про державну службу КНР, як зазначалося вище, відсутній чіткий закріплений принцип професіоналізму, але це не означає, що відповідна засада не є актуальною для китайської державної служби загалом. Як правило, професіоналізм у державній службі КНР проявляється або в аспекті вимог до кандидатів, де застосовуються два різні терміни на позначення релевантних знань та навичок, про що йтиметься нижче, або в аспекті системи призначення кандидатів ззовні, закріплений у ст. 100 Закону КНР «Про державних службовців» від 27.04.2005. Фактично таке призначення являє собою добір за контрактом та передбачає прийом на посади державної служби, які вимагають високої кваліфікації або є допоміжними за характером обов'язків і не передбачають доступ до державної таємниці осіб із високим рівнем професійних знань, тобто, експертів. За умов такого відбору, професіоналізм стає первинним критерієм відбору кандидатів та розуміється як наявність у осіб професійних знань у конкретній галузі або дисципліні.

Підхід КНР з точки зору професіоналізму є особливим, оскільки є певна диференціація його застосування за колом осіб, що також впливає на обсяг застосовуваних вимог. Наприклад, для зайняття керівних посад в державній службі КНР від кандидатів додатково вимагаються надзвичайні досягнення за результатами роботи «на місцях» і відсутність негативних результатів щорічних оцінювань.

У «Заходах публічного відбору державних службовців» від 24.01.2013, який є головним актом щодо призначення державних службовців на керівні посади, п. 3 ст. 12 визначає вимоги до кандидатів на зазначені посади. Однією з них визначені належні професійні якості, гідна поведінка, надзвичайні досягнення та публічне схвалення. Значення «професійних якостей» не розкривається.

У ст. 28 Закону КНР «Про народну поліцію» від 28.02.1995 наводиться перелік вимог до кандидатів на керівні посади поліцейських, серед яких першою зазначена наявність юридичних професійних знань [20]. При цьому конкретний зміст цих знань не розкривається, а отже, за поширеною у сфері державної служби практикою КНР, зазначені знання підлягають визначенню на місця через реалізацію дискреційних повноважень. У п. 3 ст. 26 зазначені вимоги до некерівних посад поліцейських, де обов'язковою є наявність належних політичних та професійних якостей і гідної поведінки.

У п. 3 ст. 12 Закону КНР «Про прокурорів» від 28.02.1995 встановлені такі вимоги до кандидатів як володіння належними політичними, професійними та моральними якостями, які є схожими до вимог до кандидатів на посади поліцейських [21]. У п. 5 зазначається про вимогу щодо освіти кандидатів, де окрім вищої освіти рівня бакалавру або магістру вимагається наявність професійних юридичних знань.

При цьому, хоча зміст *професійних знань* (专业知识) і не розкривається точно у законодавстві, цей термін застосовується у нормативно-правових актах, а релевантні дослідження дозволяють зробити декілька висновків щодо його значення. По-перше, такі знання є результатом навчання державних службовців, зокрема і під час випробувального терміну [22, с. 5332]. По-друге, професійні знання не завжди мали важливе значення для класифікації посад на державній службі (тобто, для вирішення питання про контрактну службу), оскільки до реформи по класифікації посад державної служби зазначені знання не оцінювалися, натомість останніми роками вони використовуються як один з основних критеріїв розмежування категорій посад [23, с. 69; 24, с. 9]. По-третє, професійні знання тісно пов'язані з вищою освітою, що знаходить відображення як у традиції імператорських іспитів у давні часи та у рівні вищої освіти у сучасні часи [25, с. 38-39]. Також варто зауважити, що деякі законодавчі акти пов'язують їх зі знаннями, обумовленими професією. Зокрема, ст. 14 Закону КНР «Про суддів» від 28.02.1995 встановлює такий критерій для кандидатів як наявність професійних знань з права та досвіду юридичної діяльності. У п. 5 ст. 12 цього ж Закону професійні знання відносяться до вимоги щодо вищої освіти кандидатів, підкріплюючи вищевказаний висновок [26]. Додатково варто відмітити, що на зазначені знання орієнтуються під час складання тестових запитань у процесі підготовки до процедури добору. Наприклад, відповідно до ст.ст. 22 і 25 «Положення про регулювання професійних та технічних державних службовців» від 08.07.2016, що відзначає визнання професійних знань як важливої складової професіоналізму, яка має бути присутньою у тестових завданнях та яку варто перевіряти у кандидатів [27, с. 3-4; 28]. Окрім добору, зазначені знання набуваються також під час регулярного обов'язкового навчання державних службовців відповідно до ст. 12 і 16 «Положення про підготовку державних службовців» від 27.06.2008 [29].

Дещо схожим є розуміння *професійних якостей* (业务素质), зміст яких не визначено належним чином у нормах законодавства, але який знаходить аналіз у роботах китайських дослідників. Набуття зазначених якостей відбувається під час навчання державних службовців та процедур ротации [30, с. 58]. У минулому, за часів імператорського іспиту, до основної професійної якості відносили вміння складати тексти, а також каліграфію, яку вчені сьогодні ототожнюють з навичками по складанню документів [31, с. 87]. У цілому, професійні якості є якостями,

якими державні службовці мають володіти для здійснення своїх посадових обов'язків. До них відносять: політичні здібності; збір, класифікацію та аналіз різного роду інформації; і навички володіння сучасним програмним забезпеченням [32, с. 149]. Такі якості, закріплені схожим чином до Закону КНР «Про прокурорів», також зазначені у п. 3 ст. 12 Закону КНР «Про суддів». При цьому, можна помітити що у законодавстві вони закріплюються завжди поряд із політичними якостями.

Традиційні складові професіоналізму, що визначаються українською наукою, також мають місце у державній службі КНР – починаючи з вимог до спеціалізованої освіти кандидатів та закінчуючи необхідністю постійно підвищувати професійний рівень через підвищення кваліфікації. У свою чергу, привертає увагу, що у державній службі КНР відсутня вимога щодо володіння мовами (чи то державною мовою, що презюмується, чи то англійською або мовами національних меншин, які не вимагаються взагалі).

Окремо слід підкреслити, що від претендентів на зайняття посад державної служби КНР вимагаються *політичні якості*. Наприклад, у п. 3 і 4 ст. 13 Закону КНР «Про державних службовців» від 27.04.2005 й у п. 3 і 4 ст. 18 Правил прийому державних службовців від 06.11.2007 закріплена вимога «слідування Конституції КНР і підтримка лідерства Комуністичної партії КНР і соціалістичної системи», а також вимога щодо наявності «хороших політичних якостей та високої моральності». Важливість політичних якостей для державних службовців КНР підкреслюється також у п. 2 ст. 26 вищевказаного Закону й у п. 2 ст. 19 вищевказаних Правил, де викладена заборона приймати на державну службу осіб, яких виключили з керівної партії КНР. Дещо інша політична вимога передбачена для керівних посад. Відповідно до п. 1 ст. 12 «Заходів публічного відбору державних службовців» від 24.01.2013 слід «мати стійку політичну позицію та надзвичайні політичні якості, розвивати «Чотири свідомості», підсилювати «Чотири впевненості» та досягти «Двох гарантій», усі з яких є політичними термінами Комуністичної партії КНР. Заборона, пов'язана з виключенням з керівної партії, визначена у п. 1 ст. 13 вказаних Заходів. Підтримка Конституції й хороші політичні якості також вимагаються від кандидатів на посади поліцейських, відповідно до п. 2 і 3 ст. 26 Закону КНР «Про народну поліцію» від 28.02.1995; від кандидатів на посади прокурорів – відповідно до п. 2 і 3 ст. 12 Закону КНР «Про прокурорів» від 28.02.1995; і від кандидатів на посади суддів – відповідно до п. 2 і 3 ст. 12 Закону КНР «Про суддів» від 28.02.1995.

Слід зазначити, втім, що, відповідно до ст.ст. 19 і 25 «Положення про регулювання професійних та технічних державних службовців» від 08.07.2016, по відношенню до державних службовців технічного характеру (вузько спеціалізовані державні службовці), а також відповідно до ст. 18 «Положення про управління адміністративними державними службовцями контролюючих органів» від 08.07.2016 (державні службовці органів дозвільної системи; службовці органів, уповноважених проводити перевірки; службовці, що є відповідальні за накладення окремих адміністративних стягнень), недостатній рівень (але не повна відсутність) політичних якостей, таких як «політична здібність, необхідний політичний розсуд, політичне розуміння та здатність до впровадження політичних рішень і неоднозначне ставлення до основних принципів питань» не є перешкодою для прийняття на посаду, але є підставою для направлення

на обов'язкове підвищення кваліфікації. Відповідно до ст. 22 Положення щодо професійних державних службовців і ст. 21 Положення щодо службовців контролюючих органів, ці якості перевіряються при проходженні тестування під час конкурсу [33]. Це пов'язується із визнанням державою важливості таких спеціалістів для функціонування окремих державних органів.

Принагідно слід відмітити й певний проблемний момент, що зумовлений китайським розумінням поняття «державний службовець». На думку деяких дослідників, виділення професіоналізму як окремого принципу державної служби в КНР видається малоімовірним. Справа в тому, що у КНР до державних службовців зараховується широке коло посад, які традиційно не визнаються державними службовцями у більшості інших держав світу, як згадані вище прокурори та судді. У контексті професіоналізму найбільше питань викликає його застосування до по суті політичних діячів – партійних службовців – які займають керівні посади [34, с. 253, 255]. При цьому, науковці наголошують на можливості визначення професіоналізму у китайській державній службі, але щодо нижчих категорій посад, тобто, більшою мірою для некерівних посад [34, с. 253-254]. Наведені думки актуалізують наукову дискусію стосовно доцільності (чи то недоцільності) виділення професіоналізму як принципу діяльності осіб, які займають політичні посади (політичних посадовців).

Висновки. Підсумовуючи слід підкреслити, що досвід КНР у сфері розбудови професіоналізму державної служби свідчить про його складний, багаторівневий та специфічний характер, зумовлений національними історичними традиціями в організації публічної адміністрації, існуючою політичною системою та особливостями правового регулювання. Попри відсутність чіткого закріплення принципу професіоналізму у законодавстві про державну службу КНР, відповідна засада фактично реалізується через систему принципів державної служби, вимоги до кандидатів, процедури добору, оцінювання, навчання та підвищення кваліфікації державних службовців. Професіоналізм у державній службі КНР проявляється насамперед через поєднання професійних знань, професійних якостей, освіти, практичного досвіду та моральних характеристик. Особливістю китайського підходу, на відміну від України, є тісне переплетення професійних і політичних вимог, де політична лояльність і дотримання ідеологічних засад Комуністичної партії КНР виступають обов'язковим елементом професійної придатності, особливо для керівних посад. Водночас, для вузькоспеціалізованих і технічних державних службовців держава допускає певне послаблення політичних вимог, компенсуючи це вимогою щодо їх обов'язкового професійного навчання на службі. Законодавство КНР характеризується рамковим підходом до визначення змісту професійних знань і якостей, що зумовлює широке застосування дискреційних повноважень на практиці.

Література:

1. Вуддрідж А. Влада гідних. Як меритократія створила сучасний світ / пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш формат, 2024. 484 с.
2. 中华人民共和国公务员法. 27.04.2005, зі змінами від 29.12.2018. URL: <https://fgw.sh.gov.cn/pdf/pdf/web/viewer.html?file=/cmsres/83/83339e613d8b4e029e8de1720f4b34df/1fa894b2ecdfe3ce9bb8ad36b6875f44.pdf>. (дата звернення: 29.12.2025).
3. 公务员录用规定. 06.11.2007. URL: <https://www.12371.cn/2020/01/08/ART11578447606460158.shtml> (дата звернення: 04.08.2025).
4. 公务员公开遴选办法. 24.01.2013. URL: <https://www.12371.cn/2021/10/14/ART11634170966358861.shtml> (дата звернення: 04.08.2025).
5. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Харків: Право, 2009. 598 с.
6. Гавкалова Н. Л., Аведян Л. Й., Гордієнко Л. Ю. та ін. Теоретичні засади та організаційні механізми реформування державної служби в Україні: монографія. Харків: Вид. ХНЕУ, 2012. 328 с.
7. Гришук А. Б. Державна служба в Україні: адміністративно-правовий вимір: монографія. Львів: 2018. 232 с.
8. Харченко І. Досвід України у сфері професіоналізації кадрів в органах державного управління. *Студентські наукові студії: молодіжний науковий журнал*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. Вип. 2 (33), 2013. С. 56–59.
9. Ткач Г. Принципи службової діяльності у новому Законі України «Про державну службу». *Питання адміністративного права, Вісник № 1 (72), 2013. С. 176–185.*
10. Чаркіна А. О. Адаптація державної служби України до вимог ЄС: нормативно-правовий вимір: дис. ... канд. наук з держ. упр.. Дніпро, 2018. 225 с.
11. Артеменко Н. Ф. Професійна діяльність державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування в умовах викликів сьогодення. *Теорія та практика державної служби: матеріали наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2016. С. 51–54.*
12. Мерник А. Правові аспекти діяльності державних реєстраторів відділу державної реєстрації речових прав на нерухоме майно в контексті проведення адміністративної реформи в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. Харків: Право.. Вип. 3 (82), 2015. С. 88–96.*
13. Гришук А. Б. Адміністративно-правове регулювання професійної підготовки державних службовців в умовах адміністративної реформи в Україні: дис. канд. юр. наук. Львів, 2015. 230 с.
14. Гайдукова Я. Р. Професіоналізм державного службовця в публічному управлінні як умова ефективної діяльності органів державної влади. *Модифікація публічного управління в контексті євроінтеграційних процесів (в рамках Фестивалю науки - 2018): збірник тез доповідей дискусійного клубу факультету управління фінансами та бізнесу. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. С. 47–50.*
15. Гришук А. Б. Принцип професіоналізму в державній службі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО, Вип. 65, 2021. С. 227-232. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.41>.*
16. Матвієнко Л. О. Складові управлінського професіоналізму. *Теорія та практика державної служби: матеріали наук.-практ. конф. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. С. 70–72.*
17. Михальчишин Н. Л., Хім М. К. Професійний і особистісний розвиток (професіоналізм) державних службовців як конкурентна перевага держави в умовах глобалізації. *Причорноморські економічні студії, Серія: Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Вип. 24, 2017. С. 188–191.*
18. Кушнір С. П. Змістовні компоненти професійної компетентності державних службовців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. № 49, 2021. С. 172–175. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.49.36>.*
19. Заболотний А. В. Правове регулювання професійної діяльності в сфері державної служби: публічно-управлінський аспект: дис. канд. наук з державного управління. Київ, 2021. 208 с.
20. 中华人民共和国人民警察法. 28.02.1995. URL: <https://jtgl.beijing.gov.cn/jgj/jgxx/flfg/fl/203770/index.html> (дата звернення: 05.09.2025).
21. 中华人民共和国检察官法. 28.02.1995. URL: https://www.spp.gov.cn/zdgz/201904/t20190423_415970.shtml (дата звернення: 06.09.2025).
22. 徐丽娜. 基层公务员培训课程体系构建研究. *社会科学前沿*. 21.09.2023. №12(9). 5331-5336 页. DOI: <https://doi.org/10.12677/ass.2023.129731>.
23. 徐文文, 饶华炎, 黄晓君. 深圳气象专业技术类公务员改革探索. *特区实践与理论*. 2019. 68–71页.

24. 苏扬波。我国公务员职位分类制度的缺陷及其完善。 URL: <https://www.sinoss.net/uploadfile/2018/0415/20180415093410416.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).
25. 曾华。科举制度与西方公务员制度的比较研究。孝感学院学报。2008年9月。第28卷第5期。36–40页。
26. 中华人民共和国法官法。28.02.1995。URL: <https://flk.npc.gov.cn/detail?id=f18080816f135f46016f21669bcd1abd&fileId=&type=&title=%E4%B8%AD%E5%8D%8E%E4%BA%BA%E6%B0%91%E5%85%B1%E5%92%8C%E5%9B%BD%E6%B3%95%E5%AE%98%E6%B3%95> (дата звернення: 08.09.2025).
27. 杨珊。我国公务员招录制度的研究。1-9页。URL: <https://www.sinoss.net/uploadfile/2017/0418/20170418093056469.pdf> (дата звернення: 08.10.2025).
28. 专业技术类公务员管理规定。08.07.2016, зі змінами від 01.09.2023。URL: <https://www.12371.cn/2023/09/15/ARTI1694737215326544.shtml> (дата звернення: 29.12.2025).
29. 公务员培训规定。27.06.2008, зі змінами від 26.11.2019。URL: <https://www.12371.cn/2020/01/08/ARTI1578449953796289.shtml> (дата звернення: 29.12.2025).
30. 韩丙正、吕臣。政府公务员工作生活质量与行政效能之关系研究。中国发展。2007年6月。第7卷第2期。56–58页。
31. 丁晓昌。试论古代官员书法修养及对当今公务员的借鉴价值。China Development. April 2012。Vol. 12, No. 2。85–89页。URL: <https://lib.cqvip.com/Qikan/Article/Detail?id=41831021> (дата звернення: 06.09.2025).
32. 朱正。浅析公务员职业生涯规划。东南大学学报(哲学社会科学版)。2011年6月。第13卷增刊。148–151页。
33. 行政执法类公务员管理规定。08.07.2016, зі змінами від 01.09.2023。URL: <https://www.12371.cn/2023/09/15/ARTI1694737344220565.shtml> (дата звернення: 29.12.2025).
34. Zhang Lan. Evolutionary Professionalism of Civil Servants. *2nd International Conference on Judicial, Administrative and Humanitarian Problems of State Structures and Economical Subjects: Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. Vol. 159, 2017. pp. 252–256. URL: https://www.researchgate.net/publication/320178562_Evolutionary_Professionalism_of_Civil_Servants (дата звернення: 12.09.2025).

Fedchyshyn S., Okolot M. Professionalism as a principle of the civil service of the People's Republic of China: experience of legislative regulation

Summary. The article is devoted to the analysis of the specific features of professionalism as a principle of the civil service of the People's Republic of China in the light of its legislative regulation. The experience of the People's Republic of China in developing professionalism within the civil service demonstrates its complex, multi-level, and specific nature, determined by historical national traditions

in the organization of public administration, the existing political system, and the peculiarities of legal regulation. The Law of the People's Republic of China "On Civil Servants" of April 27, 2005 distinguishes three interrelated groups of civil service principles: general political principles, principles of civil servant management, and principles governing entry into the civil service. At the same time, the principle of "professionalism" is not explicitly defined in this Law among the civil service principles. It is emphasized that despite the absence of clear legislative consolidation of the principle of professionalism in the civil service legislation of the People's Republic of China, this principle is in fact implemented through a system of other civil service principles, requirements for candidates, procedures for selection, evaluation, training, and advanced professional development of civil servants, and related mechanisms. It is noted that professionalism in the civil service of the People's Republic of China manifests itself primarily through a combination of professional knowledge, professional qualities, education, practical experience, and moral characteristics. The article concludes that, unlike Ukraine, a distinctive feature of the Chinese approach is the close intertwining of professional and political requirements, where political loyalty and adherence to the ideological principles of the Communist Party of the People's Republic of China constitute a mandatory element of professional suitability, especially for managerial positions. At the same time, for narrowly specialized and technical civil servants, the state allows a certain relaxation of political requirements, compensating for this by imposing mandatory professional training during service. The legislation of the People's Republic of China is characterized by a framework approach to defining the content of professional knowledge and qualities, which results in the wide application of discretionary powers in practice. Attention is drawn to the specificity of the broad understanding of the concept of "civil servants" in the People's Republic of China, which, due to the inclusion of, inter alia, political figures (party officials), according to some scholars, calls into question the expediency of distinguishing professionalism as a separate principle of the civil service in the People's Republic of China. It is noted that the relevant experience of the People's Republic of China actualizes the debate on the expediency (or in expediency) of recognizing professionalism as a principle of the activity of persons holding political positions (political office-holders).

Key words: civil service, principle of professionalism, professional competence, entry into the civil service, right to civil service, service career, professional training, enhancement of professional competence, political positions, People's Republic of China.

Дата першого надходження статті до видання: 02.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Фелик О. В.,
доктор філософії,
докторант кафедри адміністративного права інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисципліни
Київський університет інтелектуальної власності та права
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0862-1453>

ПОНЯТТЯ ТА РИСИ ІНСТРУМЕНТУ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. У статті розкриті риси та сформовано доктринальне поняття інструментів публічного адміністрування як цілісної, динамічної правової конструкції, що виступає основою функціонування системи адміністративного права. Під інструментом публічного адміністрування розуміються не суто технічні засоби реалізації виконавчої влади, а багатофункціональний адміністративно-правовий механізм, який поєднує у собі нормативну визначеність, функціональну доцільність, стратегічну спрямованість і здатність до адаптації у відповідь на військові, економічні, безпекові та інші соціальні виклики. Обґрунтовано, що саме способи правового регулювання є фундаментальною правовою основою інструментів публічного адміністрування, оскільки вони закріплюють легітимні рамки діяльності органів виконавчої влади в межах чинного адміністративного законодавства. Наголошено, що інструмент публічного адміністрування – це не лише засіб досягнення адміністративного результату, а й інституційний важіль втілення публічного інтересу, спрямованого на формування правопорядку, довіри до влади та утвердження демократичних принципів виконавчої влади. У цьому сенсі інструмент набуває не лише правового, а й соціально-філософського значення як форма практичного вираження взаємозв'язку між владою і суспільством. Його багаторівнева природа охоплює як зовнішні правові форми (накази, розпорядження, положення), так і внутрішні організаційні механізми (процедури, практики, підходи), що забезпечують стійкість та ефективність адміністративної системи. Особливу увагу приділено характеристикам інструментів, які зумовлюють їхнє широке функціональне застосування – прозорість, підзвітність, міжгалузевість, а також нормативна легітимність, що забезпечує передбачуваність адміністративного впливу. Доведено, що в умовах трансформаційного суспільства інструменти виступають гнучкими засобами формування та реалізації державної політики, спроможними підтримувати баланс між стабільністю і розвитком, зберігаючи нормативну сталість у правовому полі української держави та суспільства.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративне право, адміністративне рішення, адміністративна процедура, адміністративний орган, виконавча влада, громадянське суспільство, легітимність і нормативна визначеність, нормативно-правовий акт, правове регулювання, правова ефективність, публічний сервіс, публічний інтерес, соціальна справедливість, соціальний виклик.

Вступ. Актуальність наукового аналізу інструментів публічного адміністрування обумовлюється сукупністю доктринальних, правозастосовчих та безпекових викликів, які вимагають

оновлення теоретико-методологічного базису адміністративного права України. По-перше, сучасний стан розвитку національної науки адміністративного права засвідчує потребу у формуванні системного уявлення про інструментарій публічного впливу як динамічну правову конструкцію, що забезпечує практичну реалізацію виконавчої влади. Розроблення чіткої доктринальної концепції інструментів публічного адміністрування сприятиме зміцненню засад публічного інтересу, нормативної визначеності та функціональної ефективності у діяльності органів виконавчої влади.

По-друге, процес євроінтеграції України актуалізує потребу у гармонізації категоріального апарату та інституційного підходу до публічного адміністрування відповідно до стандартів адміністративного права Європейського Союзу. Європейська правова традиція характеризується високим рівнем системності, прогнозованості й правової легітимності у використанні інструментів публічного управління. Отже, адаптація українського законодавства передбачає не лише імплементацію норм *acquis communautaire*, а й переосмислення національних правових категорій через призму функціональної доцільності, стратегічної спрямованості та правової ефективності. По-третє, в умовах збройної агресії російської федерації проти України особливої ваги набуває проблема забезпечення оборонної спроможності держави через ефективне функціонування механізмів публічного адміністрування в системі Міністерства оборони України. Інструменти публічного адміністрування в цій сфері мають бути здатні до оперативної адаптації, забезпечення належного кадрового, інформаційного й ресурсного забезпечення оборонних функцій, а також до реалізації адміністративних рішень у надзвичайних умовах. Саме формалізована, легітимна та стратегічно обґрунтована система інструментів дозволяє забезпечити належну реакцію органів влади на військові та безпекові загрози.

По-четверте, розмаїття понять, які використовуються в науковій та практичній площині адміністративного права – таких як «спосіб», «засіб», «інструмент», «метод» – потребує уніфікації, що ґрунтується на концептуальній узгодженості. Відсутність єдиних дефініцій ускладнює правозастосовчу діяльність, викликає суперечності у нормативному регулюванні та знижує ефективність публічної політики. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом розроблення цілісного теоретико-методологічного підходу до класифікації та визначення інструментів публічного адміністрування як ключових елементів функціонування адміністративної системи.

Аналіз останніх досліджень. До проблематики інструментів публічного адміністрування в Україні звертали свою увагу вчені у адміністративного права серед них Л. Авраменко, І. Андрушків, А. Берлач, В. Бевзенко, П. Діхтєвський, І. Долуда, О. Жукова, М. Жуков, В. Галуцько, О. Гулак, Т. Кравцова, А. Ліжєвський, М.В. Лимар, О. Махмурова-Дишлюк, Р. Мельник, О. Мілієнко, Н. Петрова, О. Петришин, Ю. Ромашов, О. Сергійчук, О. Фелик, М. Цвік та ін. Проте комплексного аналізу аналізовані нами проблематики умовах сьогодення, вони не здійснювали, а зосередили свої наукові зусилля найбільш загальних чи спеціальних наукових викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на аналізі теорія адміністративного, доктринальних підходів до цієї проблематики вчених у галузі адміністративного права, діючого законодавства з'ясувати доктринальне поняття інструментів публічного адміністрування в Україні.

Отже, наукове осмислення поняття та рис інструментів публічного адміністрування є актуальним завданням сучасної правової науки. Воно сприяє поглибленню праворозуміння, зміцненню засад легітимності публічної влади та підвищенню ефективності державного врядування в умовах трансформаційного розвитку України.

Виклад основних положень. Згідно з тлумачним словником української мови, «інструмент» – це багатозначна категорія, що охоплює кілька основних значень. У першому значенні інструмент розглядається як знаряддя праці – засіб або пристосування, що використовується для виконання певної фізичної чи технічної роботи, наприклад, хірургічні або будівельні інструменти. У другому значенні термін уживається як узагальнена назва для сукупності таких знарядь, що утворюють функціональний комплект, як-от набір інструментів для ремонту. У третьому значенні інструмент отожднюється з музичним об'єктом – предметом, призначеним для відтворення музики, таким як скрипка, гітара чи гуслі [1].

Суб'єкти громадянського суспільства розглядають інструмент у метафоричному, але чітко функціональному значенні – як засіб досягнення соціальних цілей, впливу на суспільні процеси та ініціювання змін. У цьому контексті слово набуває для них соціально-прикладного наповнення, яке виходить за межі фізичних або матеріальних знарядь праці. Йдеться про правові механізми як інституціоналізовані важелі, здатні реалізовувати суспільні ініціативи, підтримувати правозахисні дії, активізувати громади та сприяти досягненню соціальної справедливості. Такий інструментальний підхід до права дозволяє локальним ініціативам функціонувати не лише в межах правового поля, а й формувати політичну культуру участі, зміцнюючи демократичні процеси в суспільстві. Соціальне значення інструмента в цьому випадку – це його здатність опосередковувати суспільні трансформації через нормативну дію [2].

Отже, способи правового регулювання в адміністративному праві розглядаються як функціональна спрямованість, оскільки вони слугують засобами реалізації управлінських функцій органів публічного адміністрування, спрямованих на досягнення конкретних цілей у межах нормативно визначених повноважень. Їх комплексність і системність виявляються у взаємодії різних способів правового регулювання, що утворюють цілісну систему, де кожен елемент доповнює інший, забезпечуючи узгодженість і ефективність адміністративної діяльності. Нормативно-правове наповнення таких способів полягає в тому, що

вони мають виражене правове підґрунтя: закріплені в нормативно-правових актах, вони стають формалізованими механізмами впливу адміністративної влади на учасників правовідносин.

Соціальна ефективність і результативність таких засобів полягає в їх здатності досягати суспільно важливих результатів – збереження правопорядку, захисту прав громадян, належного надання публічних послуг та забезпечення адміністративної справедливості. Інституціоналізований характер проявляється в тому, що застосування цих способів відбувається виключно через суб'єктів владних повноважень у межах законодавчо закріплених процедур, що надає їм легітимності та правової сили. Здатність до адаптації та впливу на трансформації робить способи правового регулювання дієвими інструментами, що можуть оновлюватися у відповідь на соціальні виклики, сприяючи розвитку адміністративної практики та демократизації публічного управління.

У теорії права вихідною для нашого наукового аналізу є категорія «способи правового регулювання суспільних відносин», яка охоплює базові засоби правового впливу на поведінку осіб шляхом наділення їх суб'єктивними юридичними правами або покладенням юридичних обов'язків. Залежно від змістовного навантаження та функціональної ролі ці способи поділяються на основні й допоміжні. Основні способи регулювання мають автономний нормативний потенціал і застосовуються як самостійно, так і в комбінації з допоміжними, які, у свою чергу, не виступають окремими регулятивними моделями, а лише підсилюють ефективність основних. Характерною ознакою системи основних способів є взаємовиключність їх одночасного застосування до одного виду поведінки через притаманну їм концептуальну несумісність. Сукупність обраних основних і допоміжних способів, рівень дискретності правового впливу, а також ступінь свободи суб'єктів у формуванні та реалізації правових моделей поведінки утворюють основу методології правового регулювання, яка визначає специфіку правового впорядкування суспільних відносин у конкретному контексті. Допоміжними способами правового регулювання є примус, заохочення, покарання, надання пільг, виключення з переліку обов'язків, пом'якшення юридичної відповідальності та інші – вони не мають самостійного регулятивного значення, а використовуються разом з основними способами для посилення та оптимізації їх дії. Те чи інше поєднання основних і допоміжних способів правового регулювання, наявність (чи відсутність) у осіб, на яких воно поширюється, можливості самостійно встановлювати та уточнювати правові форми їх поведінки, характер підстав, з настанням яких пов'язуються виникнення, зміна та припинення правових стосунків між ними, а також ступінь деталізованості правового регулювання – усе це дає уявлення про методи правового регулювання суспільних відносин, які використовуються при його здійсненні [3].

Динаміка адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування в Україні забезпечується через системне впровадження та нормативне закріплення категорій «спосіб», «засіб», «інструмент» і «метод», які відображають функціональну природу владного впливу та організаційно-правових механізмів державного управління. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про адміністративні послуги», послуги надаються «у спосіб, визначений законом або іншим нормативно-правовим актом», що фіксує інституціоналізовану форму дій органів влади [4]. У Законі України «Про адміністративну процедуру»

спосіб розглядається як міра пропорційності правового впливу – «найменш обтяжливий спосіб досягнення законної мети», що підкреслює принциповість вибору механізмів регулювання [5]. У Законі України «Про ліцензування видів господарської діяльності» (ст. 6) ліцензування також здійснюється «у спосіб, передбачений цим Законом», що демонструє використання формалізованої процедури як елемента правового впливу [6]. Поняття «засіб» законодавчо визначене у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» як «будь-який предмет, документ, інше майно, що використовується для досягнення певної мети», тобто як операційна категорія забезпечення державної політики [7]. Нарешті, згідно зі ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», уряд «визначає методи реалізації державної політики», що прямо вказує на метод як на стратегічну категорію публічного адміністрування [8]. Таким чином, саме через ці концепти – спосіб, засіб, інструмент, метод – нормативно структурується діяльність суб'єктів публічного управління, що забезпечує адаптивність, правову визначеність та ефективність адміністративно-правового впливу.

На основі наведеного теоретико-правового аналізу та чинного законодавства України можна виокремити узагальнені риси ключових інституційних категорій – спосіб, засіб, інструмент, метод – що нормативно структурують адміністративну діяльність суб'єктів владних повноважень у сфері публічного адміністрування: Спосіб як інституціоналізована форма реалізації владних дій визначається законодавством як правова модель, відповідно до якої здійснюється дія органу публічного адміністрування. Він є формалізованим варіантом правового впливу, що закріплюється у нормативних актах і застосовується в межах компетенції, забезпечуючи правову визначеність і пропорційність втручання. Спосіб має вектор спрямованості на досягнення публічно значущого результату у визначеній законом формі, з дотриманням принципу найменш обтяжливого втручання. Засіб як операційна категорія правозастосування охоплює конкретні матеріальні або нематеріальні елементи, що використовуються суб'єктами владних повноважень для досягнення адміністративної мети. Це може бути предмет, документ, ресурс або технологія, застосування яких відображає конкретну правову дію або послідовність дій. Засіб не обов'язково має нормативну структуру як спосіб чи метод, проте є техніко-юридичною основою забезпечення управлінських функцій.

Інструмент як функціональна модель публічного впливу вказує на сукупність способів, засобів і прийомів, які в своїй взаємодії формують інституційний механізм досягнення адміністративного результату. Він поєднує нормативну визначеність із функціональною ефективністю, слугуючи універсальною конструкцією в діяльності публічної влади. Інструмент, у метафоричному сенсі, є правовим важелем реалізації суспільних інтересів у правовій формі. Метод як стратегічна категорія адміністративної діяльності визначає загальні принципи, підходи та логіку реалізації державної політики в адміністративному вимірі. Це найбільш узагальнений рівень правового впливу, що задає вектор діяльності публічних інституцій, передбачаючи визначення цілей, засобів, очікуваних ефектів і способів контролю. Метод є категорією, що забезпечує системне планування та координацію публічного адміністрування.

Отже, спосіб, засіб, інструмент і метод у сукупності формують чотири базові виміри нормативно закріпленої адміністративної діяльності: форму, зміст, механізм і стратегію. Кожен із

них виконує свою функцію в загальній системі правового впорядкування суспільних відносин, забезпечуючи ефективність, гнучкість і легітимність публічного адміністрування.

В попередніх наших наукових працях ми розкрили, що інструмент публічного адміністрування – це зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою адміністративних дій, реалізований у межах визначеної законом компетенції адміністративних органів із метою досягнення бажаного публічного результату. Інструменти публічного адміністрування виконують провідну роль у реалізації державної політики та формуванні ефективної системи врядування. Їх правова природа забезпечує легітимність і чітке нормативне обґрунтування застосування виключно в межах компетенції відповідних адміністративних органів. Як зовнішній прояв адміністративної діяльності, ці інструменти орієнтовані на досягнення публічного інтересу, підтримання правопорядку, реалізацію управлінських рішень і підвищення якості державного сервісу. Вони відзначаються адаптивністю до соціальних трансформацій і надзвичайних обставин, що дозволяє оперативно реагувати на нові виклики. Крім того, інструменти сприяють забезпеченню прозорості та підзвітності органів влади, надаючи можливість громадському контролю за процесами прийняття рішень. Їх багатофункціональність дає змогу ефективно використовувати їх у різних галузях публічного управління – від правового регулювання до інформаційно-комунікаційного забезпечення, що в сукупності підвищує загальну якість управлінських процесів [9].

Також нами розкриті сутнісні характеристики інструментів публічного адміністрування як легітимних засобів правового впливу на суспільні відносини, що реалізуються органами публічної влади відповідно до чинного законодавства. Підкреслено, що ці інструменти виступають зовнішнім проявом адміністративної діяльності, спрямованої на досягнення публічного інтересу, утвердження правопорядку та втілення державної політики, уникаючи при цьому обслуговування приватних або відомчих інтересів. В умовах сучасних викликів – зокрема воєнних дій, кризових ситуацій і масштабних реформ – важливою рисою таких інструментів є їх адаптивність та здатність до трансформації відповідно до актуальних потреб суспільства. Окрему увагу приділено їхній прозорості, підзвітності та багатофункціональності, які забезпечують не лише ефективну реалізацію правових норм, а й відкритість дій органів публічної влади для контролю з боку громадянського суспільства. Це, своєю чергою, сприяє формуванню довіри до державних інституцій та утвердженню принципів демократичного врядування [10].

У дослідженні інструментів публічного адміністрування професійне навчання в Національній поліції України розглядається як система управлінських дій органів публічної влади, спрямована на підготовку компетентних кадрів. Публічне адміністрування тут постає як форма взаємодії МВС, МОН, керівництво навчальних закладів і самих поліцейських, що поєднує освітні, правові та організаційні механізми. Особливу увагу приділено адаптації навчального процесу до умов воєнного стану, включно зі спрощенням адміністративних процедур, оптимізацією присвоєння звань і змінами в структурі служби. Такий підхід підкреслює важливість міжінституційної взаємодії та демонструє роль публічного адміністрування як інструменту забезпечення стабільності та ефективності роботи поліції в умовах кризових викликів [11].

Є. Жукова інструментальні аспекти публічного адміністрування розглядає як правовий інструмент для задоволення потреб, інтересів та намірів фізичних і юридичних осіб. У цьому контексті публічне адміністрування трактується не просто як сукупність нормативних приписів, а як процес правозастосування, у якому закон і підзаконні акти виступають передусім засобом регулювання взаємодії між державою та громадянським суспільством. Такий підхід дозволяє розглядати публічну владу в єдності з процесами соціальної адаптації. Запропонована етапна модель публічного адміністрування складається з шести стадій – від конституційного закріплення до контролю за діяльністю адміністрацій, що дає змогу простежити логіку формування ефективної системи управління як легітимного правового механізму [12].

Аналіз інструментів публічного адміністрування у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання є засобами системного підходу до їх класифікації та практичного застосування. Т. Кравцова, Н. Петрова виділяють чотири основні групи інструментів: нормативні акти, адміністративні рішення (індивідуальні акти), акти-плани та фактичні дії, кожна з яких проілюстрована прикладами з практики Антимонопольного комітету України. Акцент зроблено на тому, що ефективність цих інструментів стримується через недоліки в плануванні, нечіткість процедур і відсутність прозорих механізмів контролю. Утім, належне правове регулювання і узгоджене адміністрування здатні забезпечити контрольованість, прозорість і ефективне використання державних ресурсів, сприяючи при цьому дотриманню принципу конкурентного нейтралітету та досягненню суспільно важливих цілей [13].

О. Сергійчук зміст інструментів публічного адміністрування розглядається як сукупність юридично значущих дій, що виступають засобами реалізації адміністративно-правової політики держави. Вченим запропоновано комплексне розуміння інструментів не лише як технічних або процедурних засобів, а як важливих складових досягнення публічного інтересу. Особлива увага приділяється нормативним актам, адміністративним договорам і фактичним діям, які забезпечують побудову ефективної та відповідальної системи публічного управління. Значущим є поділ інструментів за правовою формою, характером впливу та функціональним призначенням, що дозволяє чітко визначити їх місце в системі державного управління та оцінити спроможність до адаптації у відповідь на виклики цифровізації, децентралізації й зростання ролі громадського контролю [14].

На основі викладених у наукових джерелах (доктринах) підходів до розуміння інструментів публічного адміністрування, з використанням методів аналізу й синтезу, можна виокремити такі узагальнені риси, що є характерними для зазначених інструментів:

- зовнішній вираз адміністративної дії проявляється в тому, що інструменти публічного адміністрування репрезентують публічну активність суб'єктів владних повноважень, формалізовану через нормативно-правові акти, процедури або інституційні механізми. Вони є відображенням державної волі в дії – у формі рішень, норм, програм або безпосередніх заходів впливу;

- легітимність і нормативна визначеність забезпечуються правовим характером інструментів, що означає їхню ґрунтованість на законодавстві та застосування виключно в межах компетенції відповідного адміністративного органу. Така норма-

тивна підстава гарантує правову передбачуваність і захищеність адресатів публічної політики;

- функціональна орієнтованість на публічний інтерес передбачає, що інструменти адміністрування слугують реалізації не приватних або корпоративних інтересів, а публічного блага. Їх мета – підтримання правопорядку, забезпечення державного сервісу, формування довіри до влади й утвердження демократичних засад управління;

- адаптивність і динамізм виражаються в здатності інструментів змінюватися відповідно до викликів часу, зокрема у контексті війни, кризових ситуацій, цифровізації чи адміністративної реформи. Така гнучкість дозволяє інструментам зберігати ефективність в умовах трансформацій суспільства;

- багатофункціональність і варіативність застосування означає, що інструменти можуть використовуватися в різних сферах публічного управління – від правотворчості до освітньої діяльності (як у випадку з професійним навчанням в поліції). Вони охоплюють як нормативні засоби, так і фактичні управлінські дії;

- інституційна взаємодія та міжгалузевий характер підкреслюють, що інструменти функціонують у межах системної координації дій різних органів державної влади та самоврядування. Це стосується, зокрема, взаємодії між МВС, МОН і навчальними закладами в межах публічного адміністрування системи підготовки кадрів;

- забезпечення прозорості та підзвітності розглядається як невід'ємна риса інструментів, що сприяє підвищенню відкритості дій органів влади, зміцненню громадського контролю та зниженню ризиків зловживань. Прозорість визнана ключовою умовою легітимного адміністративного впливу;

- правова ефективність і результативність характеризують інструмент як такий, що забезпечує досягнення поставленої мети за допомогою юридично виправданих і ефективних механізмів. Інструмент має бути не лише формально закріпленим, а й реально здатним впливати на суспільні процеси;

- поділ за формою, характером впливу та функціональним призначенням дозволяє систематизувати інструменти, оцінити їхню спроможність до застосування в конкретних адміністративних умовах і виявити найбільш ефективні механізми у відповідній сфері.

Наприклад, розпорядженням міського голови м. Борислава затверджено «Порядок компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися в період воєнного стану й не отримують щомісячної адресної допомоги». Цей документ визначає правовий механізм виплати компенсації фізичним особам, які безкоштовно надали своє житло для проживання ВПО, та передбачає подання відповідної заяви, обчислення витрат і підтвердження факту проживання таких осіб. Порядок є прикладом інструменту публічного адміністрування у формі підзаконного нормативно-правового акта – розпорядження, що реалізується органом місцевого самоврядування в межах його повноважень. Цей інструмент дозволяє офіційно впорядкувати надання державної підтримки на місцевому рівні, забезпечити облік розміщених осіб і створити юридичну основу для відшкодування витрат приймаючим сторонами, зберігаючи принцип адресності та соціальної справедливості [15].

Висновки. Способи правового регулювання в адміністративному праві є фундаментальними правовими механізмами

реалізації функцій суб'єктів публічного адміністрування, що здійснюються в межах нормативно визначених повноважень. Вони формуються як система правових засобів, закріплених у нормативно-правових актах, які визначають межі, характер і форму впливу публічної влади на учасників адміністративних правовідносин. Застосування таких способів передбачає правову визначеність, передбачуваність і легітимність дій адміністративних органів, що забезпечує стабільність функціонування системи публічного адміністрування. Саме через способи правового регулювання адміністративне право надає інструментам публічного впливу формалізовану основу. Вони є першоелементами інституційного впливу, що забезпечують упорядковану реалізацію державної політики в адміністративній площині. Способи правового регулювання виступають засадничим правовим базисом інструментів публічного адміністрування, що використовуються адміністративними органами для досягнення визначених публічних цілей.

Інструмент публічного адміністрування – це цілісна правова конструкція, яка поєднує нормативну визначеність із функціональною доцільністю, спрямовану на досягнення адміністративного результату в межах публічного інтересу. Його правова природа полягає в тому, що він є вираженням державної волі, закріпленою в законодавстві, й реалізується виключно в межах компетенції суб'єкта публічного адміністрування. Відображає динаміку між формальною правовою формою і реальним змістом адміністративної дії, трансформуючись у адміністративно-правовий механізм публічного впливу. У метафоричному розумінні інструмент є «важелем» державної політики, а в правовому – засобом реалізації виконавчої влади. Він забезпечує не лише законність, а й ефективність адміністративної діяльності.

Інструменти публічного адміністрування характеризуються багаторівневою правовою природою, що поєднує нормативне підґрунтя, функціональну орієнтованість та здатність адаптуватися до викликів часу. Вони мають зовнішню формалізацію у вигляді нормативно-правових актів, процедур і інституцій, але водночас є гнучкими засобами реагування на соціальні, політичні й технологічні зміни. Інструменти функціонують у межах міжгалузевої взаємодії, забезпечують прозорість, підзвітність і правову результативність адміністративної діяльності. Їх використання дозволяє забезпечити системність, узгодженість і ефективність публічного впливу, виходячи з потреб демократичного управління та орієнтації на публічне благо. Завдяки своїй динамічності та варіативності інструменти публічного адміністрування постійно еволюціонують, зберігаючи водночас правову сталість і нормативну легітимність у межах адміністративного права.

Отже, інструмент публічного адміністрування – це спосіб адміністративної діяльності адміністративних органів, що виступає багатофункціональною й динамічною правовою конструкцією, засобом реалізації їхніх повноважень з метою досягнення визначених суспільно значущих публічних результатів, забезпечуючи публічний інтерес. Він поєднує нормативну визначеність, функціональну доцільність і адаптивність, забезпечуючи ефективний вплив на суспільні відносини, які регулюються на основі норм адміністративного права. Інструмент має здатність змінюватися відповідно до соціальних викликів, залишаючись водночас стабільним елементом інституційної системи публічного адміністрування.

Література:

1. Інструмент. Словник.ua. 2025. URL: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=інструмент>.
2. Закон як інструмент громадських ініціатив для соціальних перетворень. Соціальна редакція. Соціальна країна. 2023. URL: <https://welfare.green/zakon-yak-instrument-gromadskikh-iniciativ-dlya-socialnikh-peretvoren/>.
3. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2010. 584 с.
4. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 409. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 листопада 2021 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 20. Ст. 130. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20>.
6. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>.
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.
9. Галуцько В., Діхтієвський П., Берляч А. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес. Повний курс: підручник: видання п'яте. за заг. ред. В. Феліка, В. Галуцько. Київ, 2025. 992 с.
10. Фелік О.В. Сутність інструментів публічного адміністрування в Україні. Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики. 2024. Вип. 4. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.7>.
11. Лимар М.В. Поняття та зміст публічного адміністрування професійного навчання в Національній поліції України. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: *Юридичні науки*. 2024. № 1. С. 83–89. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/1_2024/16.pdf.
12. Жукова Є.О. Інструментальні аспекти публічного адміністрування. *Юридичний вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 71. Т. 1. С. 118–123. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/28.pdf>.
13. Кравцова Т.М., Петрова Н.О. Інструменти публічного адміністрування у сфері державної допомоги суб'єктам господарювання. Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: *Юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). № 2, ч. 2. С. 83–85. URL: https://www.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_2/17.pdf.
14. Сергійчук О.В. Зміст інструментів публічного адміністрування: теоретико-правовий аспект. *Адміністративне право і процес*. 2023. № 2. С. 58–65. URL: <https://app.visnyk-onua.com.ua/article/view/sergiychuk2023>.
15. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення внутрішньо переміщених осіб, які перемістилися у період воєнного стану і не отримують щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг у Бориславській міській територіальній громаді: Розпорядження міського голови Бориславської міської ради № 108-р від 31 березня 2021 року. Бориславська міська рада. 2021. URL: <https://borislavrada.gov.ua/post/documents/rozporiadzhennia-miskoho-holovy-pro-zatverdzhennia-poriadku-kompensatsii-vytrat-za-tymchasove-rozmishchennia-vnutrishno-peremishchenykh-osib-i-aki-peremistylisia-u-period-voiennoho-stanu-i-ne-otrymuit>.

Felyk O. Concept and features of the public administration tool

Summary. The article reveals the characteristics and formulates a doctrinal definition of instruments of public administration as an integral and dynamic legal construct that serves as the foundation for the functioning of the administrative law system. Instruments of public administration are interpreted not as purely technical means of executing executive power but as multifunctional administrative-legal mechanisms that combine normative clarity, functional expediency, strategic orientation, and adaptability in response to military, economic, security-related, and other social challenges. It is substantiated that legal regulation methods constitute the fundamental legal basis of these instruments, as they establish the legitimate boundaries of the activities of executive authorities within the framework of existing administrative legislation. The article emphasizes that a public administration instrument is not only a means of achieving administrative outcomes but also an institutional lever for realizing the public interest aimed at establishing legal order, trust in public authority, and the affirmation of democratic principles of executive governance. In this

regard, the instrument acquires not only legal but also socio-philosophical significance as a practical expression of the relationship between the state and society. Its multilevel nature encompasses both external legal forms (orders, decrees, regulations) and internal organizational mechanisms (procedures, practices, approaches), which together ensure the resilience and effectiveness of the administrative system. Particular attention is paid to the characteristics that determine the broad functional applicability of such instruments—transparency, accountability, intersectorality, and normative legitimacy, which ensures the predictability of administrative impact. It is argued that in a transforming society, these instruments act as flexible tools for shaping and implementing state policy, capable of maintaining a balance between stability and progress while preserving normative consistency within the legal framework of the Ukrainian state and society.

Key words: administrative activity, administrative authority, administrative decision, administrative law, administrative procedure, civil society, executive power, legal effectiveness, legal regulation, legitimacy and normative certainty, normative legal act, public interest, public service, rule of law, social justice, social challenge.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 22.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
ПРАВО І ПРОЦЕС

*Клубань М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Закладу вищої освіти «Міжнародний
науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3622-5263>*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ І ЇЇ ВПЛИВ НА ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ПРОФЕСІЇ

Анотація. У статті здійснено дослідження впливу процесів цифровізації юридичних послуг на трансформацію етичних стандартів юридичної професії. Проведено аналіз основних напрямів впровадження цифрових технологій в сфері надання юридичних послуг, зокрема використання автоматизованих систем підготовки документів, штучного інтелекту, електронного судочинства, онлайн-консультування.

Визначені основні виклики для традиційних принципів професійної етики практикуючих юристів, адвокатів, прокурорів, суддів, нотаріусів, що знаходять свій прояв у незалежності, конфіденційності, компетентності, добросовісності та відповідальності.

Особлива увага приділена проблемам захисту персональних даних клієнтів, прозорості використання технологій, алгоритмічної упередженості, а також межам професійної відповідальності при застосуванні цифрових інструментів. Здійснено обґрунтування необхідності адаптувати існуючі моделі етичної поведінки практикуючих юристів до умов цифровізованого середовища та формування на його основі нових стандартів професійної поведінки, враховуючи при цьому ризики технологічних інновацій.

У викладеному матеріалі обґрунтовано доведено думку до твердження, що за умови інноваційної цифровізації юридичних послуг не лише змінюються організаційні форми правової діяльності, але й трансформується зміст самих етичних зобов'язань практикуючих юристів, вимагаючи при цьому оновлення нормативно-правового регулювання та розвитку цифрових компетентностей як однієї із складових професійної етики правника.

Ключові слова: цифровізація юридичних послуг, інновації, відеозв'язок, етика поведінки, професійні компетентності, юридична діяльність, професійна етика правника, цифрові технології.

Постановка проблеми. Проблематика дослідження полягає у наявності істотного розриву між темпами цифровізації юридичних послуг та рівнем нормативного й етичного регулювання професійної діяльності правників. Сучасна практика дистанційного надання правничої допомоги, використання цифрових платформ, хмарних сервісів зберігання даних і алгоритмічних рішень породжує низку проблем, які не мають однозначного вирішення в межах чинних етичних стандартів.

Зокрема, залишається невизначеним обсяг професійної відповідальності правника у разі використання автоматизованих правових сервісів, постає питання дотримання адвокатських таємниць в умовах цифрового обігу інформації, а також ускладнюється ідентифікація та запобігання конфлікту інтересів у багатоклієнтських онлайн-середовищах. Додатковою проблемою є розмивання меж між професійною правничою діяльністю та

наданням квазіправових послуг технологічними компаніями, які не підпадають під дію традиційних етичних кодексів.

Відсутність чітких етичних орієнтирів у сфері цифрових юридичних послуг створює ризики зниження стандартів професії, нерівності доступу до якісної правової допомоги та послаблення гарантій захисту прав клієнтів. У зв'язку з цим виникає потреба у комплексному науковому дослідженні впливу цифровізації на етичні засади юридичної діяльності та розробці рекомендацій щодо адаптації професійних стандартів до умов цифрової трансформації.

Актуальність теми. Стрімка цифровізація суспільних відносин зумовила глибоку трансформацію юридичної професії. Завпровадження електронного судочинства, дистанційного надання правничої допомоги, використання правових онлайн-платформ, автоматизованих сервісів підготовки правових документів та елементів штучного інтелекту суттєво змінює традиційну модель взаємодії між правником і клієнтом. За цих умов особливої актуальності набуває питання відповідності таких трансформацій існуючим етичним стандартам юридичної професії.

Цифрові інструменти значно розширюють доступ до правничих послуг, однак водночас створюють нові ризики для дотримання принципів конфіденційності, незалежності правника, уникнення конфлікту інтересів та належної якості правової допомоги. Традиційні етичні кодекси адвокатів, нотаріусів та інших правників здебільшого формувалися в умовах особистої комунікації та паперового документообігу, що зумовлює їхню обмежену адаптованість до цифрового середовища.

У контексті євроінтеграційних процесів та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами особливого значення набуває аналіз зарубіжного досвіду регулювання цифрових юридичних послуг і професійної етики. Відсутність системного наукового осмислення впливу цифровізації на етичні стандарти правничої діяльності ускладнює формування єдиної практики та може негативно позначитися на довірі суспільства до юридичної професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження взаємозв'язку між правом та цифровізацією здійснила Костенко С. О. [1, с. 54], яка досліджувала е-суд, е-врядування, державні реєстри, електронні підписи, штучний інтелект і право, блокчейн-технології, токенизацію. Кух С. П. досліджував сутність цифровізації та цифрової трансформації на публічній службі [2, с. 52]. Достатньо активно досліджував питання цифровізації, її доктринних положень, сутності та своєрідності впливу на розвиток професій подано у роботах Руденко М. В. [3, с. 3], Куйбіди В. С. [4, с. 5], Туль С. І. [5], Кулиничка М. Б.

[6, с. 57]. Проте, дослідження процесів цифровізації юридичних послуг та їх вплив на стандарти професії, поглиблення теоретико-методологічних основ та практичних аспектів їх розвитку у працях вищенаведених науковців лишається вкрай мало дослідженим, а в деяких випадках й дискусійним.

Метою статті є комплексний аналіз впливу цифровізації юридичних послуг на етичні стандарти професійної діяльності правника, а також обґрунтування напрямів адаптації чинних етичних норм до умов цифрової трансформації правничої практики з урахуванням міжнародних та європейських стандартів.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті передбачається вирішення таких завдань:

1. Проаналізувати основні форми та напрями цифровізації юридичних послуг (онлайн-консультування, електронне судочинство, правові цифрові платформи, використання алгоритмічних рішень та елементів штучного інтелекту).

2. Визначити вплив цифрових технологій на базові етичні принципи юридичної професії, зокрема конфіденційність, незалежність правника, професійну компетентність, добросовісність та уникнення конфлікту інтересів.

3. Дослідити проблеми професійної відповідальності правника у разі використання цифрових та автоматизованих правових сервісів.

4. Проаналізувати зарубіжний та європейський досвід регулювання етичних стандартів у сфері цифрових юридичних послуг.

5. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національних етичних кодексів та механізмів професійного самоврядування правників з урахуванням викликів цифрової епохи.

Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні необхідності переосмислення традиційних етичних стандартів юридичної професії в умовах цифровізації правничої діяльності, визначенні ключових ризиків для дотримання професійної етики правника, що виникають у процесі надання юридичних послуг із використанням цифрових технологій та розробці пропозицій щодо адаптації норм професійної етики та відповідальності правників до сучасних форм дистанційної та цифрової правової практики.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація трансформує класичні принципи, які відображаються в усіх сферах правничої діяльності охоплюючи адвокатську, суддівську, прокурорську та нотаріальну етики. Цифровізація юридичної професії в класичному розумінні найкраще проявляється в застосуванні при здійсненні практичної юридичної діяльності штучного інтелекту. За стрімкого розвитку генеративних моделей штучного інтелекту відкриваються нові можливості, в тому числі й для таких сфер як адвокатура, судочинство та нотаріат, проте це в свою чергу створює і нові ризики для правничої професії.

В грудні 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні [7], відповідно до якої в Україні, як члена Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи, що у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449), розроблення та використання систем штучного інтелекту можливе лише за умови дотримання верховенства права, основоположних прав і свобод людини і громадянина, демократичних цінностей, а також забезпечення відповідних гарантій під час використання таких технологій.

Задля кращого забезпечення незалежності та неупередженості юридичної професії необхідна чітка правова та етична основа для розроблення та використання технологій в усіх сферах юриспруденції. Такі рамки краще дозволять правникам підтримувати верховенство права, оскільки вона все більше приймає та адаптується до використання технологій.

В умовах сьогодення в Україні не затверджено етичні стандарти та норми, які регулюють використання штучного інтелекту в сферах юридичних професій, не визначені межі (етичні, правові) застосування систем штучного інтелекту для цілей надання професійної правничої допомоги, що відповідно до Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні є одним із завдань державної політики у сфері правового регулювання галузі штучного інтелекту. Розвитку та впровадженню технологій штучного інтелекту в юридичних професіях повинно сприяти виникнення необхідності виробити єдині принципи і правила їх використання. У грудні 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла Етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment) [8], яка стала першим кроком Європейської комісії з питань ефективності правосуддя до сприяння відповідальному використанню штучного інтелекту в Європейській судовій системі відповідно до цінностей Ради Європи.

Європейською комісією, зокрема, вказується на те, що при застосуванні штучного інтелекту у сфері юриспруденції сприятиме підвищенню ефективності та якості правничої професії, водночас воно повинно здійснюватися відповідально, з дотриманням основних прав, гарантованих Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Конвенцією Ради Європи про захист персональних даних.

Якщо розглядати цифровізацію більш вузько в судовій системі, то згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини дотримання формалізованих правил судочинства, за допомогою яких всі сторони процесу забезпечують вирішення спору, є цінним і важливим, оскільки воно здатне обмежити свободу розсуду, забезпечити рівність сторін, запобігти свавілля, забезпечити ефективне вирішення спору і винесення судового рішення в розумні терміни, а також забезпечити правову визначеність і повагу до суду.

Наявність суспільної довіри та поваги до правничої професії є гарантіями ефективності правової системи загалом. А у межах свого професійного обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати мають також відігравати суттєву роль в справедливому відправленні правосуддя, а прокурори повинні мати за мету притягнення до відповідальності лише винної особи.

Використання цифрових технологій в юридичній практиці повинно поважати природу стандарту юридичної професії. Варто звернути вагу, що багато судових рішень в юридичній практиці є дискреційними рішеннями, заснованими на конкретних фактах окремих судових справ. І саме судді, адвокати та прокурори відіграють суттєву роль у розвитку права. Вони не просто застосовують фіксовані та незмінні правила, а повинні мати можливість виправляти або доповнювати закон, якщо він не відповідає вимогам або загрожує зашкодити його застосуванню в певних справах. Цифрові технології не повинні глибоко втручатися у сферу справедливості. Такі технології не повинні й знеохочувати або перешкоджати критичному мисленню суддів, адвокатів та прокурорів, оскільки це може призвести до стагнації

правового розвитку та ерозії самої системи правового захисту. Технологічні інструменти повинні поважати процес ухвалення процесуальних рішень і автономію суб'єктів, що здійснюють свою діяльність в сфері юриспруденції.

Використання цифрових технологій може бути корисним та допоміжним інструментом у всіх сферах юриспруденції, водночас воно не може замінити ролі осіб, що займаються юридичною практикою. Цифрові технології варто використовувати лише для підтримки та посилення верховенства права. Такі технології можуть використовуватися лише для підтримки та допомоги практикуючим юристам для належного управління та визначення певних проваджень. Водночас ухвалювати конкретні рішення мають, явно чи неявно, лише люди, що задіяні в царині юридичних послуг. Це не можна делегувати або виконувати за допомогою цифрових технологій. Автономія юридичної діяльності повинна поважатися шляхом використання технологій.

При чому цифрові технології, в тому числі технології штучного інтелекту варто використовувати в наданні юридичних послуг не як мету заперечення або ставлення під сумнів вже наданих послуг, а як засіб сприяння здійсненню належного надання таких юридичних послуг.

Якщо аналізувати впровадження цифрових технологій в більш вузьких спеціалізаціях юридичних професій, то найбільш цифровізованою з точки зору впровадження таких технологій є судова система, що найбільш проявляється в електронному документообігу та веденні електронної документації в національних судах. В судах все частіше прослідковуються відмови від паперових документів і перехід до електронних систем документообігу, де всі процесуальні документи, починаючи від позовних заяв та закінчуючи рішеннями судів касаційної інстанції, зберігаються в електронному форматі.

Електронне ведення процесуальної документації в юриспруденції має свої властиві тільки йому особливості. Такі особливості характеризуються ефективністю, коли електронне ведення процесуальної документації зазвичай пришвидшує судовий процес, так як процесуальні документи можуть бути швидко оброблені та передані між сторонами по справі, адвокатами та судами без необхідності їх фізичного переміщення в паперовому вигляді. Електронний документообіг характеризується зручністю, коли сторони по справі, їх представники мають можливість отримати доступ до судової документації з будь-якої точки, яке має інтернет-з'єднання. Ця властивість спрямована на поліпшення участі сторін у судових процедурах та зменшення необхідності фізичної присутності.

Завдяки цифровізації юридичних послуг електронні системи забезпечують безпечне зберігання документів в їх організованому вигляді, запобігаючи втратам, адже паперові документи мають властивість пошкоджуватися під впливом зовнішнього середовища.

Свою позитивну роль в цифровізації надання юридичних послуг відіграє й запровадження відеоконференцз'язку, в тому числі при розгляді судових справ. Водночас запровадження так званих віддалених судових засідань мають як свої переваги, так і виклики та обмеження, що має свій вплив на етичні стандарти юридичної професії. До переваг віддалених судових засідань через застосування засобів відеозв'язку багато практикуючих юристів відносять зручність для усіх учасників судового процесу. Відеозв'язок дозволяє сторонам судового процесу, адвокатам, прокурорам, свідкам та суддям брати участь у судовому процесі,

не виходячи з дому або свого офісу. Також використання відеозв'язку значно економить час та кошти осіб, що залучаються до судового процесу, адже зменшуються витрати на подорожі та витрачається менше коштів на оренду житла, якщо до процесу залучаються особи з регіонів, що знаходяться поза межами місцезнаходження відповідного суду. В цьому проявляється доступність судового процесу громадянам.

Водночас здійснення судових засідань із залученням адвокатів, свідків через відеозв'язок має і свою низку проблем, що проявляються у нестабільному інтернет-з'єднанні або недостатній технічній підтримці, які створюють труднощі під час проведення судових засідань в режимі відеоконференцз'язку. Це свою чергу може призводити до обурення та невдоволення певним чином зі сторони осіб, які звернулися за правовою допомогою, що негативно впливає на етичну сторону правничої діяльності.

Важливе місце серед етичних стандартів юридичної професії має конфіденційність та безпека. Забезпечення безпеки персональних даних під час здійснення відеоконференцій є складною задачею, особливо в справах, де наявна інформація про здоров'я, сімейне життя, адреси осіб, важливо зберігати конфіденційність інформації.

Також варто звернути увагу на той фактор, що в юридичній практиці значна частина роботи відводиться на пошук інформації. Водночас зараз багато юристів користуються сучасними пошуковими системами на основі штучного інтелекту, а систематизовані цифрові бази даних дають змогу забезпечувати структурований доступ до величезного об'єму судової практики, судових прецедентів і нормативно-правових актів безпосередньо в робочому процесі практикуючих юристів. За рахунок ефективнішого управління знаннями підвищується сама продуктивність внутрішніх процесів, фахівці звільняються від буденного пошуку інформації, що дозволяє їм сконцентруватися на вирішенні певних фахових завдань.

До того ж практикуючим юристам необхідно вислуховувати історії від клієнтів, здійснювати вивчення наданих ними усних свідчень, досліджувати паперові докази щоб знайти те, що може допомогти клієнту у його справі. Трапляється, що необхідно відшукати велику за обсягом інформацію, на пошук якої може піти не один місяць. Затягування надання правової допомоги в таких випадках може нагадувати пошук голки у стозі сіна. Використання сучасних реєстрів, штучного інтелекту дозволяє швидко зорієнтуватися в найважливішій інформації.

В даний час широкого застосування в юридичній практиці зазнала предикативна аналітика, де цифровізація також відіграє значний вплив. У великих юридичних фірмах досить часто застосовується складний алгоритм аналізу даних з метою прогнозування результату в судових справах, з їх допомогою здійснюють ідентифікацію потенційних ризиків, що є суттєвою перевагою цифровізації юридичних послуг, яка докорінно змінює традиційний підхід до надання юридичних послуг, сприяє прийняттю юридично обґрунтованих рішень. Предикативна аналітика характеризується тим, що в її основу покладено великі обсяги даних, які можуть допомагати практикуючим юристам розробляти ефективну стратегію у веденні справ. В такому випадку не тільки підвищуються шанси на успіх, але й створюється додаткова довіра від задоволення роботою юриста клієнтів.

Роботу юриста багато людей традиційно уявляє як постійну нескінченну процедуру з купами паперів, постійно перенесеними та перерваними судовими засіданнями, коли юрист

сидить за томами законів та кодексів. Водночас з розвитком цифрових технологій на сьогодні це уявлення кардинально змінюється. Цифровізація юридичних послуг перетворює рутинну юридичну практику в напрямку високотехнічної, мобільної та максимально ефективної сфери діяльності. Значна частина інформації в умовах сьогодення є загальнодоступною в реєстрах та базах даних в електронному вигляді. Водночас опрацювання інформації з таких джерел часто обтяжується різноманітністю форматів документів, значною кількістю посилаєнь, неактуальністю інформації та відсутністю систематизації такої інформації.

Однак враховуючи очевидну перевагу технологічної модернізації та цифровізації, в юридичній галузі знову ж таки проявляється низка принципових бар'єрів, що роблять процес цифрової трансформації ускладненим. Ключові проблеми полягають не стільки в стрімкості розвитку інноваційного технологічного середовища, скільки в об'єктивній спроможності та готовності юридичного середовища ефективно інтегруватися в цифровізоване середовище та використовувати напрацьовані інструменти, модифікуючи свої професійні навички. Традиційно в юридичній професії створюється інтенсивний внутрішній супротив інноваційним змінам, через що навіть саме прогресивне технологічне рішення ризикує залишитись нереалізованим внаслідок психологічної неготовності, а подекуди й низької цифрової компетентності юридичного товариства. Навіть найбільший геніальний технологічний винахід може залишитись беззмисловим та нереалізованим, коли практикуючі юристи не отримують належних навичок задля їх застосування та впровадження. Тут мають місце принципово нові виклики для традиційної юридичної професії, оскільки під цифрофізацією юридичної професії розуміють трансформацію не стільки сталого технічного середовища, скільки адаптивного професійного мислення та новаційного підходу до власної професії. І таку не дуже виражену в професійній діяльності юристів проблематику дуже часто недооцінюють. Юридична компанія може витрачати великі кошти, купляючи новітнє програмне забезпечення, системи для якісних цифрових інструментів, водночас коли їх працівники-юристи не бажать чи з інших об'єктивних причин не проявляють інтересу до оволодіння необхідними навичками застосування цих систем, такі інвестиції не приносять бажаних результатів роботи в юридичній професії.

Водночас така пасивна поведінка при неприйнятті новітніх технологій потягне за собою розчарування в юридичній професії та наданні юридичних послуг в цілому. Задля успішного впровадження цифрових технологій в юридичних фірмах основний акцент уваги варто спрямовувати на інвестиції в людський капітал, так як без відповідної підготовки фахівців-юристів найсучасніше технологічне рішення може залишитись тільки можливістю. Задля ефективного провадження цифрових технологій в юридичній професії не тільки роботодавцям, а й самим практикуючим юристам варто зосереджувати увагу на системному навчанні користування сучасними цифровими технологіями, формувати корпоративну культуру, орієнтовану на технологічний прогрес, поступово трансформувати внутрішні бізнес-процеси, заохочувати талановитих працівників, що здатні до поєднання класичної юридичної діяльності разом із навичками застосування цифрових технологій, створювати середовище, яке спрямоване на заохочення співробітників до запровадження інноваційних підходів до роботи.

Також весь шлях до повноцінного запровадження цифровізації юридичної діяльності необхідно супроводжувати максимальним та ефективним використанням вже наявних інструментів, що вже підтвердили власну результативність. При електронному поданні документів, здійсненні віртуальних судових засідань, користуванні голосовими асистентами та штучним інтелектом при перевірці розроблених процесуальних документів проявляється практичність рішень, забезпечуючи оперативність та економію ресурсів на всіх етапах правового процесу. Саме на основі застосування таких процесів створюється підґрунтя задля подальшого вдосконалення юридичної професії, оптимізуючи роботу без нагальних структурних змін.

На даний час інноваційні цифрові процеси інтегруються в роботу юридичних фірм, судах та інших установах, що суттєво спрощує процес розгляду справ та підвищує їх продуктивність. За допомогою запровадженої Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи стало зручніше подавати до судів позовні заяви та інші процесуальні судові документи онлайн. Цей інструмент є зручним як для практикуючих юристів, так і для клієнтів, оскільки сплачуючи судовий збір через електронний суд, зменшуються витрати, які раніше варто було понести при пересиланні документів засобами поштового зв'язку чи доставки їх примірників судам. Проведення онлайн-засідань стали дуже важливим чинником при забезпеченні безперервності проведення судових засідань. При застосуванні відеоконференції зменшуються також витрати на транспортування підозрюваних та осіб, взятих під варту до суду, економляться ресурси, що пов'язані з утриманням транспортних засобів для транспортування згаданої категорії осіб, засідання проводяться з урахуванням соціальної дистанції, доцільність дотримання якої довела пандемія COVID-19. Цифровізація юридичної діяльності довела, що така діяльність ефективно проявляє себе в режимі дистанційної роботи. Тут не є обов'язковим розроблення абсолютно нових інструментів для здійснення діяльності, варто лише провести інтеграцію веб-конференцій з наявним програмним забезпеченням чи з відповідними веб-сайтами, що й буде слугувати ефективним керуванням співробітниками, які здійснюватимуть роботу дистанційно. Також важливе місце в структурі цифровізації варто виділити застосуванню голосових технологій для диктування тексту. Мікрофони диктофонів дають змогу швидко формувати думку та сприймати надиктований текст, в порівнянні з надрукованим текстом, на друк якого йде більше часу, ніж на запис певної думки. При чому записані на диктофон тексти в умовах сьогодення можна інтегрувати з різними програмами розпізнавання мовлення відповідним програмним забезпеченням, дотримуючись при цьому всіх умов захисту від кібератак.

Цифрові платформи, хмарні сервіси, месенджери, системи електронного суду створюють додаткові загрози витоку інформації. Професійна таємниця фундаментальний етичний обов'язок правника – стає вразливою до кіберзагроз, несанкціонованого доступу третіх осіб, використання небезпечних програмних продуктів, зберігання даних на іноземних серверах без належних гарантій. Етична проблема полягає у тому, що традиційне розуміння конфіденційності більше не обмежується поведінкою самого правника – воно залежить від цифрової інфраструктури, яку він використовує.

Соціальні мережі та цифрові платформи створюють нові можливості для просування юридичних послуг. Проте це породжує етичні дилеми такі, як агресивна або маніпулятивна

реклама, гарантування результату, публічне обговорення справ клієнтів, створення «експертного образу» без належної компетентності. Цифрове середовище стимулює конкуренцію, що може призводити до девальвації професійної гідності та зниження стандартів доброчесності.

Висновки. У зв'язку з поступовою трансформацією юридичної діяльності в цифровізоване середовище, що є революційним і створює собою інноваційні виклики та запроваджує при цьому нові можливості, практикуючим юристам варто крокувати в ногу з часом, щоб на ринку праці їх конкурентоспроможність була високою. Задля утримання високої планки надання якісних юридичних послуг в юридичній діяльності важливо знаходити шляхи адаптації до новітніх цифрових технологій, робити вірні та виважені кроки в інвестування розвитку та навчання працівників інноваційним цифровим навикам, запроваджувати підтримання високих стандартів безпеки персональних даних. Цифровізація юридичних послуг пропонує великий об'єм потенціалу задля підвищення доступності та ефективності юридичної діяльності. Поступово заходячи вглиб юридичного ринку через інноваційні цифрові технології, проявляючи при цьому високий рівень правової етики, перед практикуючими юристами відкриваються нові можливості кар'єрного росту і саморозвитку.

За доцільне вважаємо доповнити чинні правила професійної етики положеннями щодо зберігання даних у хмарних сервісах, онлайн-консультування, цифрової реклами, використання штучного інтелекту в поточній роботі правника. Доцільно на рівні професійного самоврядування визначити мінімальні технічні вимоги до захисту інформації, запровадити обов'язкові рекомендації щодо використання безпечних каналів зв'язку, передбачити дисциплінарну відповідальність за грубі порушення цифрової безпеки. Етичний обов'язок компетентності сьогодні включає і цифрову грамотність. Тому вважаємо за необхідне запровадити курси цифрової етики, включити до програм підвищення кваліфікації модулі з кібербезпеки та AI.

Цифровізація юридичних послуг не є загрозою сама по собі. Вона стає проблемою лише тоді, коли технологічний прогрес випереджає розвиток професійної етики. Основний виклик полягає не у впровадженні цифрових інструментів, а у збереженні фундаментальних цінностей професії: незалежності, конфіденційності, доброчесності, особистої відповідальності та служіння праву.

Етична адаптація професії повинна відбуватися паралельно з технологічною трансформацією. Лише за умови нормативного закріплення цифрових стандартів та формування культури відповідального використання технологій цифровізація стане не фактором ризику, а інструментом підвищення якості правничої діяльності.

Література:

1. Костенко С. О. Феномен права цифровізації та його вплив на юридичну освіту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 54–60.
2. Кух С.П. Теоретико-методологічні підходи до трактування сутності цифровізації та цифрової трансформації публічної служби у сучас-

ному науковому дискурсі. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Львів: НЛТУ України, 2023. Вип. 1/2(74/75). С. 52–56.*

3. Руденко М. (2021). Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. *Економічний форум*, 1(4), с. 3–13. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2021-4-1>.
4. Куйбіда В., Карпенко, О., & Наместнік В. (2018). Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при президентові України*, 1, с. 5–11.
5. Туль С. І. (2019). Трансформація світового ринку праці в умовах діджиталізації. *Abstract of Candidate Dissertation for Economic Sciences*, Вінниця, 20.
6. Кулинич М. Б. (2019). Тенденції становлення цифрової економіки в глобальному економічному просторі. *Modern economics*, 16(1), с. 57–63. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.v16\(2019\)-08](https://doi.org/10.31521/modecon.v16(2019)-08).
7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 року №1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
8. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-forpublication-4-december-2018/16808f699c>.

Клубан М. Digitalization of legal services and its impact on the ethical standards of the profession

Summary. The article examines the impact of the digitalization of legal services on the transformation of ethical standards within the legal profession. It provides an analysis of the principal areas of implementation of digital technologies in the delivery of legal services, including the use of automated document drafting systems, artificial intelligence, electronic justice (e-justice), and online legal counselling.

The study identifies the key challenges posed to the traditional principles of professional ethics applicable to practicing lawyers, attorneys, prosecutors, judges, and notaries, particularly with respect to independence, confidentiality, competence, integrity, and professional responsibility.

Special attention is devoted to issues of personal data protection, transparency in the use of technological tools, algorithmic bias, and the limits of professional liability arising from the application of digital instruments. The author substantiates the necessity of adapting existing models of ethical conduct of legal practitioners to the conditions of a digitalized environment and, on this basis, developing new standards of professional conduct, while duly taking into account the risks associated with technological innovation.

The material presented supports the conclusion that innovative digitalization of legal services results not only in changes to the organizational forms of legal practice, but also in a substantive transformation of the ethical obligations of legal practitioners. This development necessitates the modernization of regulatory frameworks and the advancement of digital competencies as an integral component of professional legal ethics.

Key words: digitalization of legal services, innovation, video communication, ethics of conduct, professional competencies, legal practice, professional legal ethics, digital technologies.

Дата першого надходження статті до видання: 23.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Поляков Б. М.,**доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник**Науково-дослідного інституту приватного
права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7243-4344>*

MILLE-FEUILLE, АБО ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ У ПРОЦЕДУРІ БАНКРУТСТВА

Анотація. Розвиток ринкових відносин в Україні не обходиться без конкурсного процесу. Для того щоб процедура банкрутства була привабливою для боржника та кредиторів, законодавцю необхідно не стільки скоротити витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність), скільки упорядкувати їх. До витрат, які потребують упорядкування законодавцем, належать витрати на професійну правову допомогу, які мають місце у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Метою статті є розкриття суті, змісту судових витрат, зокрема витрат на професійну правову допомогу, пов'язаних зі справою про банкрутство (неплатоспроможність), та формування пропозицій щодо змін до Кодексу України з процедур банкрутства стосовно цих питань.

У статті наголошується, що конструкція конкурсного провадження побудована в такий спосіб, щоб справа про банкрутство рухалася максимально швидко, як тільки це процесуально можливо. Для цього застосовуються відповідні спеціальні процесуальні форми проваджень.

Звертається увага, що, на відміну від справ про неплатоспроможність фізичних осіб, законодавець не розкриває складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство юридичних осіб. Такі витрати для юридичних осіб повинні бути подібні до витрат для фізичних осіб. Склад витрат повинен бути дуже обмеженим, щоб не обтяжувати конкурсну (ліквідаційну) масу.

Наголошується, що Кодекс України з процедур банкрутства не містить норм, які передбачають відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Такі витрати не включаються до складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Доводиться, що позиція Верховного Суду щодо «механічного» поширення положень Господарського процесуального кодексу України щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на справи про банкрутство (неплатоспроможність) не враховує особливостей, які мають місце в конкурсному процесі.

Аргументується, що розгляд вимог про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це вирішення спору по суті з дослідженням усіх доказів, які підтверджують факт і розмір цих витрат. Нерозв'язання проблеми з відшкодування витрат на професійну правничу допомогу може призвести до втрати кредитором майнових інтересів до справ про банкрутство (неплатоспроможність).

У статті звертається увага, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить до елементів позовного провадження як результат реалізації принципу змагальності. У процедурі банкрутства (неплатоспроможності)

цей принцип діє дуже обмежено, наскільки це відповідає суті конкурсного процесу. Обґрунтовується необхідність відмежування витрат конкурсної маси від витрат індивідуального кредитора. Витрати конкурсної маси як спільного майна кредиторів – це за своєю суттю витрати на провадження у справі про банкрутство. Такі витрати виникають унаслідок дій органів конкурсного управління з управління конкурсною масою боржника та розпорядження нею.

Доводиться, що витрати, які виникають у кредиторів унаслідок їхніх індивідуальних дій у процедурі банкрутства, не можуть покриватися за рахунок конкурсної маси. Такі витрати, зокрема на професійну правничу допомогу, повинні покриватися за власний рахунок кредиторів. Це стосується випадків, які мають місце в підготовчому та попередньому засіданнях суду, де доводиться власні грошові вимоги кредиторів. Виняток стосується судового збору. Цей підхід відповідає суті основоположного принципу конкурсного процесу – всеспільності. Тільки спільнота кредиторів чи арбітражний керуючий, а не індивідуальний кредитор, має право вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство.

Аргументується на підставі законодавчого досвіду Англії та Німеччини, що не індивідуальні, а колективні дії кредиторів можуть мати наслідком компенсацію з конкурсної маси всіх понесених від цих дій витрат. У протилежному випадку це може призвести до зловживання кредиторами своїми правами, порушення прав інших кредиторів, банкрутства боржника та нанесення збитків державі.

Звертається увага на наявні в Кодексі України з процедур банкрутства випадки, коли законодавець наділяє індивідуального кредитора правом діяти в інтересах конкурсної маси та спільноти кредиторів. Унаслідок реалізації такого права може мати місце відшкодування витрат на професійну правову допомогу за рахунок конкурсної маси.

Пропонуються зміни до чинного Кодексу України з процедур банкрутства щодо особливостей відшкодування витрат кредитора, зокрема на професійну правничу допомогу у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Ключові слова: боржник, грошові вимоги, євроінтеграція, конкурс, кредитор, ринкові відносини, суд, ліквідаційна маса.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні не обходиться без конкурсного процесу. Він допомагає юридичним і фізичним особам, які потрапили у фінансові труднощі, позбавитися боргів. Правова конструкція конкурсного процесу чи процедури банкрутства побудована в такий спосіб,

що коли в особі виникають перші ознаки неплатоспроможності, то вона може, а в деяких випадках зобов'язана ініціювати процедуру банкрутства (неплатоспроможності). Водночас, незважаючи на те, що Україна йде шляхом євроінтеграції, національний конкурсний процес дуже затратний і тривалий. На це впливає низка факторів, серед яких недосконалість законодавства про банкрутство та суперечлива судова практика. Щоби процедура банкрутства була привабливою для боржника та кредиторів, законодавцю необхідно не стільки скоротити витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність), скільки упорядкувати їх. Це дасть змогу заздалегідь спрогнозувати вартість судового процесу та допоможе кредиторам завчасно визначати економічну доцільність участі у процедурі банкрутства.

До витрат, які потребують упорядкування законодавцем, належать витрати на професійну правову допомогу, які мають місце у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Проблеми банкрутства (неплатоспроможності) були в центрі уваги таких вітчизняних учених, як А. Бутирський, І. Бутирська, Л. Грабован, В. Дутка, Л. Николенко, Р. Поляков, В. Радзивілюк, та інших. Водночас проблеми відшкодування витрат на професійну правову допомогу у сфері банкрутства (неплатоспроможності) досліджувалися фрагментарно, що зумовлює необхідність проведення відповідного наукового дослідження із цієї проблематики.

Метою статті є розкриття суті, змісту судових витрат, зокрема витрат на професійну правову допомогу, пов'язаних зі справою про банкрутство (неплатоспроможність); проведення аналізу чинного національного та зарубіжного законодавства, судової практики Верховного Суду щодо відшкодування витрат на професійну правову допомогу та формування пропозицій щодо змін до Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КзПБ) [1].

Виклад основного матеріалу. Серед кондитерських виробів є відомий у всьому світі торт, який у Франції отримав назву Mille-feuille, що перекладається із французької як тисячолісник, тому що складається з декількох коржів листкового тіста, змащених вершковим кремом і присипаних зверху цукровою пудрою. Торт не повинен бути вологим і м'яким, а навпаки, мусить бути сухим і зберігати характерний хрускіт. Якщо ж він не хрустить, то вважається зіпсованим.

При розрізі такого торта видніється незліченна кількість пелюсточок, чим і пояснюється його назва.

Структура цього кондитерського виробу чимось нагадує класичний конкурсний процес, у правовій конструкції якого, немов пелюсточки в торті, містяться тисячі судових проваджень.

В основі конкурсного процесу діє принцип всеспільності, складовою якого є «*judicium universale*», тобто спільне судове провадження.

«*Judicium universale*» об'єднує цілий комплекс судових проваджень, завдяки яким рухається справа про банкрутство. Більш того, «*judicium universale*» притягує до себе приватні (окремі) провадження стосовно майна боржника, які мають місце в судах господарської чи іншої юрисдикції. Таке спільне провадження має головну мету – максимально можливе задоволення вимог кредиторів за рахунок майна боржника [2, с. 204].

Конструкція конкурсного провадження побудована в такий спосіб, щоби справа про банкрутство рухалася максимально швидко, як тільки це процесуально можливо. Для цього застосо-

вуються відповідні спеціальні процесуальні форми проваджень. Зокрема, у підготовчому засіданні суд вирішує чітко встановлені законодавцем задачі (встановлення наявності неплатоспроможності у боржника та грошових вимог ініціюючого кредитора, відкриття справи про банкрутство, призначення арбітражного керуючого тощо) в максимально стислі строки. Те ж саме відбувається в попередньому судовому засіданні (встановлення заявлених грошових вимог кредиторів) та підсумковому (введення наступних судових процедур або закриття справи). Сам правовий механізм, який задіяний у цих засіданнях, має максимально можливий спрощений характер. При цьому використання процесуального інструментарію, на відміну від позовного провадження, має обмежений або неповноцінний характер, оскільки тут не вирішується спір по суті. Зокрема, у процедурі банкрутства відсутні інститути зустрічного позову, відповідачів і третіх осіб тощо.

Іншими словами, механізм кожного етапу, чи проміжного провадження у процедурі банкрутства сконструйований у такий спосіб, щоб наскільки можливо оперативніше вирішувати поставлені законодавцем задачі та рухатися далі.

Бутирський А. А. та Ніколєнко Л. М. зазначають: «Банкрутство є механізмом із ширшим спектром заходів щодо погашення вимог кредиторів порівняно із виконавчим провадженням (можливість оскарження правочинів боржника, субсидіарна та солідарна відповідальність засновників і керівників боржника тощо), але і дорожчим (судовий збір, оплата винагороди та витрат арбітражного керуючого). Відтак, кредитори, обираючи шлях банкрутства, усвідомлюють необхідність понесення додаткових грошових витрат у справі про банкрутство для задоволення власних вимог» [3, с. 27–28].

Ураховуючи наведене, не випадково в конкурсному процесі також діє допоміжний до ключового принципу всеспільності принцип економічності. Суть його полягає в тому, що у процедурі банкрутства погашення грошових вимог відбувається з мінімально можливими витратами у справі [4, с. 15; 5, с. 209].

Це можна простежити в установленні законодавцем, на відміну від позовного провадження, фіксованої ставки судового збору за подання до суду заяви про відкриття справи про банкрутство чи заяви кредитора із грошовими вимогами до боржника незалежно від розміру грошових вимог (пп.пп. 1, 2 п. 2-1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» (далі – Закон про судовий збір)) [6].

Другим прикладом можна навести встановлення законодавцем винагороди арбітражному керуючому. Тут ставка теж фіксована та залежить від форми діяльності арбітражного керуючого: розпорядник майна, керуючий санацією чи ліквідатор. Така ситуація має місце у справі про неплатоспроможність фізичної особи (ч. 2 ст. 30 КзПБ).

Єдине провадження, де у процедурі банкрутства фіксована ставка судового збору поки не встановлена, це відокремлене позовне провадження. Там застосовується ставка судового збору в загальному порядку (пп. 3 п. 2-1 ч. 2 ст. 4 Закону про судовий збір).

Тобто ми бачимо, що законодавець чітко обмежує витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство. І це не випадково, адже відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 64 КзПБ такі витрати задовольняються в першу чергу, а у справах про неплатоспроможність фізичних осіб – позачергово (ч. 2 ст. 133 КзПБ).

На жаль, законодавець не розкриває складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство. Водночас вичерпний перелік витрат установлений у справах про неплатоспроможність фізичних осіб. Він дає нам змогу шляхом системного тлумачення знайти відповідь на це запитання. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 133 КзПБ до витрат, пов'язаних із провадженням у справі про неплатоспроможність, належать: витрати на оплату судового збору, сплату винагороди і відшкодування витрат арбітражного керуючого, пов'язаних із виконанням ним своїх повноважень, оплату послуг спеціалістів для проведення оцінки майнових об'єктів, що підлягають продажу.

Те саме можна сказати щодо витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство юридичних осіб. Оскільки такі витрати задовольняються в першу чергу, їх склад повинен бути дуже обмеженим, як було сказано вище, щоб не обтяжувати конкурсну (ліквідаційну) масу. Тому такі витрати для юридичних осіб, на наш погляд, повинні бути такі ж, як і для фізичних осіб.

Однак тут виникає резонне запитання: а як же бути з витратами на професійну правничу допомогу?

Необхідність у професійній правовій допомозі у справах про банкрутство (неплатоспроможність) не викликає жодних сумнівів.

На відміну від конкурсного процесу економічно розвинутих країн Європи, де встановлена кримінальна відповідальність у сфері банкрутства (неспроможності), в Україні така відповідальність після 2012 року загалом стала адміністративною [7, с. 358].

Ця обставина тільки сприяє зловживанню боржниками своїми правами. Боржники в період власної неплатоспроможності роблять все необхідне, щоб вивести активи зі свого володіння; позбутися бухгалтерської документації; створити «дружніх кредиторів», щоб контролювати майбутню процедуру банкрутства (неплатоспроможності) тощо.

До того ж останніми роками законодавець увів, хоча й тимчасово, норми, які створюють конфлікт інтересів між ініціуючим кредитором, боржником (фізичною особою), з однієї сторони, та арбітражним керуючим, з другої.

Відповідно до п.п. 1-6, 2-1 Прикінцевих та перехідних положень КзПБ призначення арбітражного керуючого при відкритті провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) відбувається за кандидатурою, яку надав ініціуючий кредитор, боржник (фізична особа). Водночас для цих осіб не потрібно авансувати винагороду арбітражному керуючому на депозитний рахунок суду. Для цього достатньо надати договір із майбутнім арбітражним керуючим, де має міститися зобов'язання про сплату винагороди. Нерідко такий кандидат раніше надавав правові послуги боржнику.

Ну, а що відбувається після призначення такого арбітражного керуючого – зрозуміло всім. «Договірний» арбітражний керуючий цілком та повністю працює на замовника. Унаслідок цього майже вся робота арбітражного керуючого підлягає перевірці з боку інших кредиторів. Винятково пошук майна, оспорювання правочинів «лягає на плечі» кредиторів. Ось тут без професійної правової допомоги кредиторам не обійтися.

Якщо виникає потреба в такій допомозі, то вона цілком природно повинна бути відшкодована.

КзПБ не містить норм, які передбачають відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. І, як зазначалося вище, вказані витрати не включаються до складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

Разом із тим Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК України) [8], навпаки, розв'язує цю проблему позитивно.

Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 123 ГПК України витрати на професійну правничу допомогу належать до витрат, пов'язаних із розглядом справи. Ці витрати за результатами розгляду справи підлягають розподілу між сторонами (ч. 2 ст. 126 ГПК України).

Водночас норми ГПК України застосовуються у справах про банкрутство з урахуванням особливостей, передбачених КзПБ (ч. 1 ст. 2 КзПБ).

У зв'язку із цим знову виникає запитання: діють у справах про банкрутство положення ГПК України щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу чи ні? Якщо діють, то в яку чергу ці витрати задовольняються за рахунок конкурсної (ліквідаційної) маси?

Для цього звернемося до судової практики.

Як правильно підмітив суддя Дутка В. В., «... саме на господарські суди покладається роль здійснювати тлумачення права у випадках недостатньої урегульованості того чи іншого питання нормами права. Інститут судових витрат у справі про банкрутство яскраво тому підтвердження. Адаже за відсутності у КУЗПБ достатньої кількості положень про судові витрати у справі про банкрутство, судам доводиться у своїй практиці застосовувати норми ГПК України таким чином, щоб це не суперечило КУЗПБ та загальній спрямованості законодавства про банкрутство у цілому» [9, с. 64].

Верховний Суд у п.п. 110, 111 постанови від 22 жовтня 2020 року у справі № 904/4387/19 зазначив: «Системний аналіз норм статті 123 ГПК України, статті 64 КУЗПБ свідчить, що витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді, не є у розумінні статті 1 КУЗПБ зобов'язанням боржника перед кредитором, а є витратами, понесеними в процесі розгляду грошових вимог кредитора, які мають спеціальний порядок відшкодування, передбачений нормами ГПК України, та не можуть бути стягненими окремо від цього провадження. Тому такі витрати не відносяться до поточних вимог у справі та відносяться згідно із пунктом 1 частини першої статті 64 КУЗПБ до першої черги задоволення вимог кредиторів.

Витрати на надану професійну правничу допомогу у разі підтвердження обсягу наданих послуг і виконаних робіт та їх вартості підлягають розподілу за результатами розгляду справи незалежно від того, чи їх вартість уже фактично сплачено стороною / третьою особою чи тільки має бути сплачено» [10].

У постанові від 23 вересня 2021 року у справі № 904/1907/15 Верховний Суд пішов далі в цьому питанні, але тепер стосовно справ про неплатоспроможність фізичних осіб. У п. 161 цієї постанови зазначено: «Витрати на професійну правничу допомогу за результатами розгляду вимоги про застосування наслідків недійсності договору, укладеного за результатами аукціону, не охоплюються реституційними наслідками, а належать до витрат, пов'язаних з провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність) в господарському суді, які мають загальний порядок розподілу та відшкодування, передбачений нормами ГПК України. Такі витрати не є поточними вимогами у справі про банкрутство (неплатоспроможність) та відносяться: 1) у справі про банкрутство – до вимог першої черги (частина перша статті 64 КУЗПБ; 2) у справі про неплатоспроможність – до витрат, що відшкодовуються в повному обсязі до задоволення вимог кредиторів (частина друга статті 133 КУЗПБ)» [11].

Якщо розглянути позицію Верховного Суду, то він, на наш погляд, занадто широко тлумачить ч. 1 ст. 64, ч. 2 ст. 133 КзПБ та поширює положення ГПК України щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на справи про банкрутство (неплатоспроможність) без будь-яких особливостей, які мають місце в конкурсному процесі.

Скористаємося таким тлумаченням та змодельємо одну правову ситуацію, яка реально може мати місце в конкурсному процесі. Вона дасть нам змогу оцінити позицію вищої судової інстанції.

Зокрема, під час відкриття справи про банкрутство боржника – підприємства, яке займалося будівництвом житлових будинків, відповідно до ч. 1 ст. 45 КзПБ до суду із грошовими вимогами до боржника звернулися дві тисячі кредиторів. Одночасно вони заявили клопотання про відшкодування боржником витрат на професійну правничу допомогу на суму 20 000 грн кожний.

При розгляді вимог одного із кредиторів, який мав найбільший серед усіх кредиторів розмір грошових вимог, скажімо 1 000 000 грн, згідно з абз. 1 ч. 6 ст. 45 КзПБ свої заперечення на вимоги цього кредитора надали одна тисяча кредиторів. За результатами розгляду грошових вимог такого кредитора за участю всієї тисячі кредиторів суд частково визнав вимоги заявника, у сумі 500 000 гривень. Уся тисяча кредиторів заявили в суд клопотання про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на суму 20 000 грн кожний. Суд, керуючись ч. 4 ст. 129 ГПК України, поклав ці витрати на обидві сторони, пропорційно розміру визнаних грошових вимог: на заявника та на тисячу кредиторів. У підсумку заявник повинен відшкодувати 10 000 000 грн у якості витрат на професійну правничу допомогу тисячі кредиторів.

Під час аналізу зазначеного прикладу виникають резонні запитання: як довго суд розглядатиме ці витрати на професійну правничу допомогу та якою буде доля боржника й заявника?

На наш погляд, розгляд вимог про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це вирішення спору по суті з дослідженням усіх доказів, які підтверджують факт і розмір цих витрат. Три тисячі заяв про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це, по суті, три тисячі повноцінних, індивідуальних спорів. А суддя розглядає справу про банкрутство одноособово та не може ці заяви передати для розгляду іншим суддям. Крім того, у судді у провадженні перебувають інші справи. Отже, суддя закінчить розглядати всі три тисячі заяв про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу у кращому випадку не раніше ніж через декілька років. А саму справу про банкрутство, напевно, розглядатиме не одне покоління суддів.

Що стосується боржника та заявника, то їхня доля незавидна. Мабуть, після такого процесу в них тільки один шлях – на банкрутство. Навряд чи інвестор сплачуватиме додатково до основного боргу кредиторів ще 40 млн грн адвокатських послуг та чекатиме роками закінчення таких процесів. Плюс витрати на охорону та обслуговування об'єктів будівництва. При цьому така цифра ще не остаточна та збільшуватиметься, як снігова куля. Попереду ще формування представницьких органів кредиторів, обговорення умов плану санації та підсумкове засідання суду. За цей час сума може подвоїтися та навіть потроїтися. І це ще не буде остаточна цифра додаткових витрат. Простіше буде визнати боржника банкрутом та за копійку

викупити незавершені об'єкти будівництва. І це все через нев'язану проблему з відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

А що стосується заявника, то, напевно, він десятки разів буде скаржитися на долю за те, що вирішив заявити свої грошові вимоги до боржника.

Так що позицію Верховного Суду, на жаль, не можна назвати вдалою. Тут щось не так!

Із цього приводу дуже слушною є думка відомого науковця з питань банкрутства та судді П. Пригузи стосовно відшкодування судових витрат у справі про банкрутство: «У традиційному розумінні завдань конкурсного права кредитори використовують процедури банкрутства для захисту своїх прав. Вони приходять у справу, аби забрати своє, поділити залишки майна боржника, який не здатний виконати грошові зобов'язання. Практика судів відійшла від традиційних поглядів на право банкрутства й утворила фактично іншу парадигму розуміння його мети. Метою судової практики банкрутства стала ліквідація юрособи за кошти кредиторів, а не розподіл залишків майна банкрута. Майнові інтереси кредиторів стосовно задоволення грошових вимог відійшли на задній план» [12].

Подивимось на проблему з теоретичної точки зору, керуючись основами конкурсного процесу.

З моменту відкриття справи про банкрутство майно боржника стає спільною власністю кредиторів. Незважаючи на те, що управління спільним майном відбувається арбітражним керуючим (винятком становить процедура розпорядження майном), а нагляд і контроль за цим майном здійснює суд, право розпорядження спільним майном належить спільності кредиторів. Це проявляється в наданні згоди на вчинення значних правочинів, продаж істотних активів і правочини, щодо яких є заінтересованість; схвалення плану санації; погодження умов продажу майна тощо (ч.ч. 7, 8 ст. 44; ч. 8 ст. 50; ст. 52; ч. 1 ст. 75 КзПБ).

Основою конкурсу є задоволення вимог кредиторів за рахунок спільного майна в конкурентному порядку відповідно до пріоритету та привілейованості самих вимог. Отримання кредитором задоволення своїх вимог в обхід конкурсу має наслідком спростування цих дій у порядку ст. 42 КзПБ. Це в Україні. У Франції, Німеччині та Англії, як правило, таке діяння є кримінально караним [13; 14; 15].

Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить до елементів позовного провадження як результат реалізації принципу змагальності. У процедурі банкрутства (неплатоспроможності) цей принцип діє дуже обмежено, настільки, наскільки це відповідає суті конкурсного процесу. Наприклад, під час розгляду грошових вимог кредитора у процедурі банкрутства (неплатоспроможності) не можуть бути застосовані правові конструкції позовного провадження щодо: участі у процесі декількох позивачів чи відповідачів, третіх осіб; залучення співвідповідача чи заміна неналежащего відповідача; подання зустрічного позову тощо (ст.ст. 47–50, 180 ГПК України).

Коли відкривається справа про банкрутство, до суду повинні звернутися всі кредитори, незалежно від того, мають вони судові рішення про стягнення коштів із боржника чи ні. Тобто кредитори зобов'язані законом, під страхом втрати грошового права, звертатися до суду. Водночас кредиторам, які мають судові рішення, не потрібно доводити факт наявності боргу з боку боржника. А ті кредитори, які не мають таких судових рішень, навпаки, повинні цей факт довести. У кредиторів із судовими

рішеннями до складу заявлених грошових вимог входять витрати на професійну правничу допомогу, які були відшкодовані в попередньому позовному провадженні. Тепер у справі про банкрутство вони будуть включені до реєстру кредиторів у четверту чергу.

У попередньому засіданні суду у справі про банкрутство (неплатоспроможність) має місце не вирішення спору по суті, а процес зі встановлення судом грошових вимог. При цьому основне завдання кредитора в цьому процесі полягає у доведенні наявності в нього грошових вимог до боржника на підставі письмових доказів (документального обґрунтування) [16, с. 47].

Процес зі встановлення грошових вимог для кредиторів, які мають судові рішення, не буде таким витратним на послуги адвоката, як для кредиторів, які не мають судових рішень щодо боргу боржника. Однак, якщо слідувати позиції Верховного Суду, то витрати на професійну правничу допомогу в попередньому засіданні суду, там, де розглядаються вимоги кредиторів, будуть погашатися в першу чергу. Тобто кредитори, які не мають судових рішень, за своїми вимогами будуть у кращому становищі, ніж кредитори, які їх мають. Це пояснюється тим, що всі витрати на професійну правничу допомогу з доведення спірних вимог у перших кредиторів будуть погашатися насамперед, а для тих, у кого ці вимоги безспірні, – у першу та четверту черги.

Нерідко спірні вимоги обтяжені ще й пропуском строку позовної давності чи правонаступництвом у грошовому зобов'язанні, що потребує додаткових витрат на професійну правничу допомогу для захисту прав кредитора.

Як наслідок, чим суперечливіші вимоги кредиторів, тим більший розмір витрат на професійну правничу допомогу, який, за позицією Верховного Суду, підлягає відшкодуванню в першу чергу, тобто за рахунок спільного майна всіх кредиторів.

Із наведеного аргументу можна дійти висновку, що навіть серед кредиторів, які заявили свої грошові вимоги, має місце нерівність щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу.

Все це свідчить про те, що проблема щодо відшкодування витрат на професійну правничу допомогу повинна розв'язуватися зовсім в іншій площині.

Перш за все потрібно відмежовувати витрати конкурсної маси та витрати індивідуального кредитора. Витрати конкурсної маси як спільного майна кредиторів – це за своєю суттю витрати на провадження у справі про банкрутство. Такі витрати виникають унаслідок дій органів конкурсного управління з управління конкурсною масою боржника та розпорядження нею.

До органів конкурсного управління належать: арбітражний керуючий, представницькі органи кредиторів (збори, комітет кредиторів).

Якщо має місце відшкодування арбітражним керуючим іншої сторони витрат на професійну правничу допомогу через невіддалений судовий процес із визнання правочину недійсним у відокремленому позовному провадженні, то вони якраз і будуть погашатися в першу чергу як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство.

Витрати, які виникають у кредиторів унаслідок їхніх індивідуальних дій у процедурі банкрутства, не можуть покриватися за рахунок конкурсної маси. Такі витрати, у тому числі з професійну правничу допомогу, покриваються за власний рахунок кредиторів.

Це стосується випадків, які мають місце в підготовчому та попередньому засіданнях суду, де доводяться власні грошові вимоги кредиторів. Виняток стосується судового збору, сплаченого за подання заяви до суду, оскільки його сплата передбачена КЗпБ (ч. 2 ст. 34, ч. 3 ст. 45 КЗпБ).

Такий підхід відповідає суті основоположного принципу конкурсного процесу – всеспільності. Тільки спільнота кредиторів чи арбітражний керуючий, а не індивідуальний кредитор, має право вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство.

На підтвердження цього доводу необхідно звернутися до законодавства про неспроможність в Англії. Р. Поляков зазначає: «... в Англії у силу положень ч. (а) п. 14.5 Правил щодо неспроможності 2016 витрати на доведення боргу кредитором покладаються на самого кредитора, однак у той самий час витрати, які виникають через діяльність конкурсного керуючого при ліквідаційній процедурі чи банкрутстві, компенсуються із ліквідаційної маси (4. (b) та (c) згаданої норми). У такий спосіб англійський законодавець унеможливило необґрунтоване збільшення ліквідаційної маси» [17, с. 302].

Німеччина в цьому питанні пішла ще далі. Якщо кредитори оскаржили вимоги іншого кредитора без участі конкурсного керуючого та домоглися через суд зменшення спірних грошових вимог, то «... згідно із ч. 3 § 183 Статуту неспроможності вони мають право на компенсацію понесених ними процесуальних затрат, але лише у мірі тієї суми, в якій конкурсна маса отримала вигоду» [17, с. 310].

Наведені приклади чітко демонструють, що так працює конкурсний процес. Не індивідуальні, а колективні дії кредиторів можуть мати наслідком компенсацію з конкурсної маси всіх понесених від цих дій витрат.

У протилежному випадку це може призвести до зловживання кредиторами своїми правами, порушення прав інших кредиторів, банкрутства боржника та нанесення збитків державі.

Зокрема, кредитори під видом витрат на професійну правничу допомогу на кожному етапі провадження можуть неправомірно, з корисливою метою, включати також частину своїх вимог. І, як наслідок, до моменту розрахунків у справі основний борг фактично може трансформуватися із четвертої черги в першу. При цьому до оплати вимог держави, які знаходяться у другій і третій чергах та за які не передбачені витрати на професійну правничу допомогу, може взагалі «не дійти».

На необхідність запровадження зарубіжного досвіду в цьому аспекті звертає увагу науковець Машков К. Є.: «Подальші пошуки у напрямку відшкодування витрат на професійну правничу допомогу мають сконцентруватися на впровадженні міжнародних стандартів в українську практику та бути надалі інтегрованими у вітчизняне законодавство. Відповідно значна увага має бути приділена міжнародній практиці відшкодування витрат на професійну правничу допомогу» [18, с. 12].

А бувають випадки, коли все-таки покриваються витрати кредитора за рахунок конкурсної маси, у тому числі як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство?

Безумовно. Це насамперед випадки, коли законодавець наділяє індивідуальних кредиторів правом діяти в інтересах конкурсної маси та спільноти кредиторів.

Наприклад, це ініціювання визнання правочину недійсним у порядку ст. 42 КЗпБ у відокремленому позовному провадженні.

Окремо необхідно зауважити щодо погашення відшкодованих витрат на професійну правову допомогу у відокремленому позовному провадженні. У цьому провадженні діють норми ГПК України, з деякими особливостями, які загалом стосуються підсудності справ. З огляду на це за результатами розгляду таких справ відшкодовуються витрати на професійну правову допомогу. Але подальше їх погашення у справі про банкрутство відбувається з урахуванням складу таких вимог. Якщо це поточні вимоги, то позачергово – до визнання боржника банкрутом. А надалі ці вимоги набувають статусу конкурсних і повинні заявлятися у справу про банкрутство в порядку ч.ч. 3–5 ст. 59 КзПБ. Погашення конкурсних вимог, у тому числі із зазначеними витратами, відбувається в загальному порядку відповідно до ст. 64 КзПБ. Якщо вимоги виникли в ліквідаційній процедурі, зокрема внаслідок діяльності ліквідатора, пов'язаної з охороною, збереженням, обслуговуванням, витребуванням чи відчуженням ліквідаційної маси, то вони погашаються разом із витратами на професійну правову допомогу в першу чергу відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 64 КзПБ як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство. Тобто зазначені витрати стосуються всієї конкурсної (ліквідаційної) маси.

І якщо кредитор у випадку, коли ліквідатор не діє, сам ініціює процес щодо витребування майна або оскарження грошових вимог іншого кредитора, то, відповідно, він діє від імені спільноти кредиторів та в інтересах конкурсної маси. Тому у випадку незадовільних результатів розгляду спору у відокремленому позовному провадженні такий кредитор може розраховувати на відшкодування витрат на професійну правову допомогу за рахунок конкурсної маси.

У першу чергу покриваються також витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводиться за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів (п. 1 ч. 1 ст. 64 КзПБ).

А якщо індивідуальний кредитор оскаржує дії арбітражного керуючого, то у випадку встановлення судом неправомірності таких дій, за який рахунок покриваються витрати кредитору?

У цьому випадку відповідальним виступає арбітражний керуючий, а не конкурсна маса.

Він особисто несе відповідальність за свої неправомірні дії як суб'єкт адміністративного права.

Отже, вбачається розумним додати до ч. 8 ст. 39, ч. 3 ст. 47 КзПБ абзац такого змісту:

«Витрати кредитора, зокрема, на професійну правничу допомогу із доведення заявлених грошових вимог покладаються на цього кредитора.»

Необхідно також до ч. 4 ст. 64 КзПБ додати абзац такого змісту:

«Витрати кредитора на професійну правничу допомогу підлягають відшкодуванню за рахунок ліквідаційної маси як витрати, пов'язані із провадженням у справі про банкрутство, лише у випадку, коли такий кредитор діє в інтересах спільноти кредиторів і ліквідаційної маси. Розмір відшкодування таких вимог не може перевищувати розміру вигоди ліквідаційної маси від процесуальних дій кредитора.»

Застосовуючи прийом кільцевої композиції, повернемося до наведеного на початку метафоричного порівняння торта Mille-feuille із класичним, «хрустким» конкурсним процесом. Аналогом французького торта в Україні є торт «Наполеон». Незважаючи на зовнішню схожість зі своїм французьким родичем,

український торт зовсім протилежний за суттю. Його коржі змащені не вершковим, а заварним кремом. Цей кондитерський виріб взагалі позбавлений хрусту, оскільки став вологим і м'яким. Як сучасна національна процедура банкрутства.

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків.

1. Наголошено, що конструкція конкурсного провадження побудована в такий спосіб, щоби справа про банкрутство рухалася максимально швидко, як тільки це процесуально можливо. Для цього застосовуються відповідні спеціальні процесуальні форми проваджень.

2. Звернено увагу, що, на відміну від справ про неплатоспроможність фізичних осіб, законодавець не розкриває складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство юридичних осіб. Такі витрати для юридичних осіб повинні бути подібні до витрат фізичних осіб. Склад витрат має бути дуже обмеженим, щоб не обтяжувати конкурсну (ліквідаційну) масу.

3. Наголошено, що КзПБ не містить норм, які передбачають відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Такі витрати не включаються до складу витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство (неплатоспроможність).

4. Доведено, що позиція Верховного Суду щодо «механічного» поширення положень ГПК України стосовно відшкодування витрат на професійну правничу допомогу на справи про банкрутство (неплатоспроможність) не враховує особливостей, які мають місце в конкурсному процесі.

5. Аргументовано, що розгляд вимог про відшкодування витрат на професійну правничу допомогу – це вирішення спору по суті з дослідженням усіх доказів, які підтверджують факт і розмір цих витрат. Нерозв'язання проблеми з відшкодування витрат на професійну правничу допомогу може призвести до втрати кредиторами майнових інтересів до справ про банкрутство (неплатоспроможність).

6. Звернено увагу, що відшкодування витрат на професійну правничу допомогу належить до елементів позовного провадження як результат реалізації принципу змагальності. У процедурі банкрутства (неплатоспроможності) цей принцип діє дуже обмежено, настільки, наскільки це відповідає суті конкурсного процесу.

7. Обґрунтовано необхідність відмежування витрат конкурсної маси від витрат індивідуального кредитора. Витрати конкурсної маси як спільного майна кредиторів – це за своєю суттю витрати на провадження у справі про банкрутство. Такі витрати виникають унаслідок дій органів конкурсного управління з управління конкурсною масою боржника та розпорядження нею.

8. Доведено, що витрати, які виникають у кредиторів унаслідок їхніх індивідуальних дій у процедурі банкрутства, не можуть покриватися за рахунок конкурсної маси. Такі витрати, зокрема на професійну правничу допомогу, повинні покриватися за власний рахунок кредиторів. Це стосується випадків, які мають місце в підготовчому та попередньому засіданнях суду, де доводяться власні грошові вимоги кредиторів. Виняток стосується судового збору. Цей підхід відповідає суті основоположного принципу конкурсного процесу – всеспільності. Тільки спільнота кредиторів чи арбітражний керуючий, а не індивідуальний кредитор, має право вимагати відшкодування витрат, пов'язаних із провадженням у справі про банкрутство.

9. Аргументовано на підставі законодавчого досвіду Англії та Німеччини, що не індивідуальні, а колективні дії кредиторів можуть мати наслідком компенсацію з конкурсної маси всіх понесених від цих дій витрат. У протилежному випадку це може призвести до зловживання кредиторами своїми правами, порушення прав інших кредиторів, банкрутства боржника та нанесення збитків державі.

10. Звернено увагу на наявні в КзПБ випадки, коли законодавець наділяє індивідуального кредитора правом діяти в інтересах конкурсної маси та спільноти кредиторів. Унаслідок реалізації такого права може мати місце відшкодування витрат на професійну правову допомогу за рахунок конкурсної маси.

11. Запропоновані зміни до чинного КзПБ щодо особливостей відшкодування витрат кредитора, зокрема, на професійну правничу допомогу у процедурі банкрутства (неплатоспроможності).

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
2. Поляков Р. Б. Принципи всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 202–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/47>
3. Бутирський А. А., Ніколенко Л. М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство: теоретичні та практичні проблеми. *Економіка та право*. 2021. № 2. С. 25–32. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1369/Butyrskiy_Nikolenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Поляков Б. М., Радзивілюк В. В. Принципи інституту неплатоспроможності фізичних осіб. *Право України*. 2022. № 7. С. 11–22.
5. Поляков Р. Б. Принципи всеспільності як основоположний (базисний) принцип відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 202–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/47>
6. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>
7. Поляков Р. Б., Поляков Б. М. Зворотна сторона процедури банкрутства (неплатоспроможності) в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 10. С. 357–363. URL: http://lsej.org.ua/10_2025/82.pdf
8. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/stru#Stru>
9. Дутка В. В. Судові витрати у справі про банкрутство. *Правові новели*. 2024. № 22. С. 62–67. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/22_2024/10.pdf
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22 жовтня 2020 р. у справі № 904/4387/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92556229>
11. Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 23 вересня 2021 р. у справі № 904/1907/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519204>
12. Пригуза П. Нова парадигма винагороди арбітражного керуючого при банкрутстві. *Закон і бізнес*. 2020. № 1465–1466. URL: <https://ks.arbitr.gov.ua/sud5024/pres-centr/publications/927982>
13. Поляков Р. Б. Кримінальна відповідальність у сфері неспроможності (банкрутства) в Англії. *Право і суспільство*. 2025. № 3. С. 615–628. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/86.pdf
14. Поляков Р. Б. Кримінальна відповідальність у сфері неспроможності в Німеччині. *Правові новели*. № 25/2025, С. 399–409. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/25_2025/53.pdf
15. Поляков Р. Б., Поляков Б. М. Особливості відповідальності у сфері неспроможності у Франції. *Право і суспільство*. 2025. № 4. Т. 2. С. 276–285. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/4_2025/part_2/41.pdf
16. Поляков Р. Б. Попереднє засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Держава та регіони*. 2023. № 2. С. 44–54. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/2_2023/7.pdf
17. Поляков Р. Б. Порівняльно-правовий аналіз процедури банкрутства (неспроможності) в Україні, Англії, Німеччині та Франції : моногр. Київ : Юрид. вид-во «Право України», 2024. 568 с.
18. Машков К. Є. Відшкодування витрат на професійну правничу допомогу: аналіз судової практики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 2. С. 8–13. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2024/4.pdf

Polyakov B. Mille-feuille, or Reimbursement of expenses for professional legal assistance in bankruptcy proceedings

Summary. The development of market relations in Ukraine cannot do without bankruptcy proceedings. In order to make bankruptcy proceedings attractive to debtors and creditors, legislators need not so much to reduce the costs associated with bankruptcy (insolvency) proceedings as to streamline them. Such costs that need to be streamlined by the legislator include the costs of professional legal assistance incurred in bankruptcy (insolvency) proceedings.

The purpose of this article is to reveal the essence and content of court costs, including costs of professional legal assistance, associated with bankruptcy (insolvency) proceedings and to formulate proposals for amendments to the Bankruptcy Code of Ukraine on these issues.

The article emphasises that the structure of bankruptcy proceedings is designed in such a way that bankruptcy cases proceed as quickly as procedurally possible. To this end, appropriate special procedural forms of proceedings are applied.

It should be noted that, unlike cases of insolvency of individuals, the legislator does not disclose the composition of costs associated with bankruptcy proceedings for legal entities. Such costs for legal entities should be similar to those for individuals. The composition of costs should be very limited so as not to burden the bankruptcy (liquidation) estate.

It should be noted that the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures does not contain provisions providing for reimbursement of professional legal assistance costs. Such costs are not included in the costs associated with bankruptcy (insolvency) proceedings.

It is argued that the position of the Supreme Court regarding the "mechanical" application of the provisions of the Commercial Procedure Code of Ukraine regarding reimbursement of professional legal assistance costs in bankruptcy (insolvency) cases does not take into account the specific features of the bankruptcy process.

It is argued that the consideration of claims for reimbursement of professional legal assistance costs is, in essence, a resolution of the dispute on its merits with an examination of all evidence confirming the fact and amount of these costs. Failure to resolve the issue of reimbursement of professional legal assistance costs may result in creditors losing their property interests in bankruptcy (insolvency) cases.

The article draws attention to the fact that reimbursement of professional legal assistance costs is one of the elements of civil proceedings as a result of the implementation of the adversarial principle. In bankruptcy (insolvency) proceedings, this principle is applied very limitedly, to the extent

that it corresponds to the essence of the bankruptcy process. The necessity of separating the costs of the bankruptcy estate from the costs of individual creditors is justified. The costs of the bankruptcy estate as the joint property of creditors are, in essence, the costs of bankruptcy proceedings. Such costs arise as a result of the actions of the bankruptcy administration bodies in managing and disposing of the debtor's bankruptcy estate.

It is argued that the costs incurred by creditors as a result of their individual actions in bankruptcy proceedings cannot be covered by the bankruptcy estate. Such expenses, including those for professional legal assistance, must be covered by the creditors themselves. This applies to cases that take place in the preparatory and preliminary court hearings, where the creditors' own monetary claims are proven. The exception applies to court fees. This approach is consistent with the fundamental principle of the bankruptcy process – universality. Only the community of creditors or the insolvency administrator, and not an individual creditor, has the right to claim reimbursement of expenses related to bankruptcy proceedings.

It is argued, based on the legislative experience of England and Germany, that it is not individual but collective actions of creditors that may result in compensation from the bankruptcy estate for all costs incurred as a result of these actions. Otherwise, this may lead to abuse of creditors' rights, violation of the rights of other creditors, bankruptcy of the debtor and damage to the state.

Attention is drawn to the cases existing in the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures where the legislator grants an individual creditor the right to act in the interests of the bankruptcy estate and the community of creditors. As a result of the exercise of such a right, the costs of professional legal assistance may be reimbursed from the bankruptcy estate.

Amendments are proposed to the current Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures regarding the specifics of reimbursement of creditor costs, including professional legal assistance in bankruptcy (insolvency) proceedings.

Key words: debtor, monetary claims, European integration, competition, creditor, market relations, court, liquidation estate.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 19.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Новосад І. В.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права**Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1202-028X>*

ГЕНЕЗА НАФТОГАЗОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано генезу становлення та розвитку нафтогазового законодавства України в контексті трансформації енергетичних відносин, зміни економічної моделі та євроінтеграційних процесів. Актуальність дослідження зумовлена визначальною роллю нафтогазового комплексу у забезпеченні енергетичної безпеки держави, а також необхідністю наукового осмислення закономірностей формування нормативно-правового регулювання цієї сфери в умовах глобальних викликів, збройної агресії та енергетичного переходу. Автором досліджено законодавчі та доктринальні підходи до визначення понять «нафтогазова галузь» і «нафтогазовий комплекс», встановлено внутрішню структурну диференціацію правового регулювання.

Обґрунтовано авторську періодизацію генези нафтогазового законодавства України, яка охоплює чотири основні етапи: становлення, стабільного розвитку, євроінтеграційних змін у межах Енергетичного Співтовариства та євроінтеграційних трансформацій у межах Угоди про асоціацію з ЄС. Визначено ключові нормативно-правові акти кожного періоду та охарактеризовано їх вплив на формування сучасної моделі правового регулювання.

Встановлено, що, незважаючи на активне реформування нормативно-правової бази, трансформацію інституційних та організаційних засад функціонування нафтогазового комплексу, однією з ключових проблем залишається недостатній рівень адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу. Обґрунтовано, що така ситуація має об'єктивний характер і зумовлена наздоганяючою моделлю розвитку правової системи України, за якої процес імплементації європейських норм відбувається в умовах постійної еволюції відповідного законодавства ЄС. Продемонстровано, що на момент підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році окремі ключові елементи європейського енергетичного права, зокрема Четвертий енергетичний пакет, ще не були сформовані, що ускладнило досягнення повної нормативної конвергенції в подальшому.

Окрему увагу приділено впливу воєнних дій на трансформацію правового регулювання у сфері нафтогазового комплексу. З'ясовано, що положення Угоди про асоціацію не охоплюють специфіку правовідносин, які виникли або зазнали суттєвих змін унаслідок запровадження воєнного стану в Україні. У зв'язку з цим обґрунтовано формування спеціального масиву нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання енергетичних відносин в умовах воєнного часу, зокрема шляхом внесення змін до законодавства у сферах енергетики та теплопостачання з метою забезпечення безперервності господарської діяльності та енергетичної безпеки держави.

Ключові слова: енергетичний перехід, енергетика, нафтогазове законодавство, енергетична безпека, євроінтеграція, Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

Постановка проблеми. Незважаючи на неминучість енергетичного переходу та складність глобальних проблем, пов'язаних із використанням традиційної вуглеводневої сировини в енергетиці, саме вона наразі є основою енергетичної безпеки переважної більшості країн світу. Як стверджує красномовна статистика, «нафта є одним з ключових товарів світової економіки (близько 37% у структурі світового споживання)» [1, с. 148-155]. За прогнозами аналітиків, «нині і протягом найближчих двадцяти років частка нафти складатиме 40% сукупного світового енергоспоживання» [2, с. 23-30].

Водночас, воєнні дії на території України активізували складні процеси в геополітиці, які прямо вплинули на енергетичні відносини, зокрема на відмову ЄС від імпорту російського природного газу, що потягнуло за собою структурні зміни в законодавстві, організаційно-правові та інші заходи.

З огляду на те, яку вагому роль відіграє нафтогазовий комплекс у сучасній енергетиці, існує потреба уважно дослідити особливості становлення та розвитку законодавства, яке регулює ці правовідносини.

Стан дослідження. Проблематика правового регулювання нафтогазового комплексу України неодноразово ставала предметом наукових досліджень, однак переважно розглядалася фрагментарно, без комплексного аналізу її історико-правового розвитку.

Так, Ю. А. Слюсаренко [3] у своїх працях зосередився на цивілістичному осмисленні нафтогазового комплексу, визначаючи його як сукупність взаємопов'язаних суб'єктів господарювання, що здійснюють видобування, транспортування та переробку нафти і газу. Запропонований підхід дозволив акцентувати увагу на корпоративно-правових аспектах функціонування галузі.

Системний та міждисциплінарний підхід до аналізу нафтогазового комплексу продемонстровано у працях С. А. Лобанової [4], яка розглядає його як складну високотехнологічну виробничу систему, інтегровану з науковим, кадровим та ресурсним забезпеченням. Її дослідження мають важливе значення для розуміння інституційної та організаційної основи правового регулювання галузі.

Окрему увагу стану та проблемам нафтогазового законодавства приділив О. М. Даценко [5], який здійснив класифікацію нормативно-правових актів у цій сфері та виявив ключові недоліки законодавчого регулювання.

Водночас зазначені дослідження не охоплюють сучасний етап євроінтеграційних трансформацій та вплив воєнних дій на розвиток нафтогазового законодавства, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Метою статті є дослідження особливостей становлення та еволюції законодавства, що регулює правовідносини у сфері нафтогазового комплексу України, а також, виявлення основних тенденцій його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Передусім, слід визначитися із ключовим поняттям, оскільки це дасть змогу встановити коло відносин, що охоплюються ним. Наприклад, Закон України «Про нафту і газ» пропонує визначення поняття нафтогазової галузі, під якою розуміється «галузь економіки України, яка разом з іншими галузями забезпечує пошук, розвідку та розробку родовищ нафти і газу, транспортування, переробку, зберігання і реалізацію нафти, газу та продуктів їх переробки» [6].

Разом із тим, слід визнати, що це поняття не таке популярне та широкоживане в науці, як термін «нафтогазовий комплекс». Використовуючи цивілістичний підхід, Ю. А. Слюсаренко формулює поняття нафтогазового комплексу досить лаконічно, як «сукупності взаємопов'язаних юридичних осіб певної організаційно-правової форми в сфері видобування, транспортування, переробки нафти і газу та розподілу продуктів їх переробки» [3].

С. А. Лобанова дає більш широке та системне визначення, за якого «нафтогазовий комплекс України» розуміється як «складна високотехнологічна багатопрофільна виробнича система пов'язаних виробництв у сфері розвідки та розробки родовищ нафти і газу, видобування, транспортування, зберігання, переробки та постачання нафти і газу та продуктів їх переробки і сфери діяльності, що забезпечує їх технікою, технологічним обладнанням, інформаційним та іншими ресурсами, науковим забезпеченням і підготовкою кадрів» [4].

Аналіз цих репрезентативних визначень (законодавчого та доктринальних) дає можливість виявити деякі важливі аспекти, що мають значення для побудови подальшого дослідження:

- «нафтогазова галузь» та «нафтогазовий комплекс» – це синонімічні поняття;

- нафтогазовий комплекс складається з сукупності послідовних технологічно пов'язаних відносин щодо доставки енергетичних ресурсів від надр до кінцевого споживача;

- кожна група відносин у рамках нафтогазового комплексу має власну правову специфіку, однак при цьому нафтогазове законодавство виступає досить цілісною системою;

- спостерігається внутрішня диференціація за об'єктами, адже нафта і природний газ, незважаючи на спільні вуглеводневі характеристики, все ж представляють собою різні енергетичні ресурси. У зв'язку з цим існують нормативно-правові акти, що регулюють відносини щодо обох об'єктів (наприклад, Закон України «Про нафту і газ»); акти лише щодо нафти і нафтопродуктів (наприклад, Закон «Про мінімальні запаси нафти та нафтопродуктів»); акти лише щодо газу (наприклад, Закон України «Про ринок природного газу»).

У вітчизняній науці існують деякі дослідження, які стосуються в цілому стану сучасного нафтогазового законодавства. Досить продуктивно в цьому напрямі працював О. М. Даденко, який у рамках своєї дисертаційної роботи здійснив класифікацію нормативно-правових актів, що регулюють нафтогазову галузь, «на ті, що: визначають основні засади функціонування нафтогазового комплексу; правовий статус суб'єктів господарювання в нафтогазовому комплексі; регулюють окремі напрями діяльності вказаних суб'єктів» [5].

Також учений виявив основні недоліки нафтогазового законодавства станом на 2016 рік, серед яких: суперечливість правових норм більшості спеціальних законів між собою; декларативність

правових положень; недостатньо повне регулювання зазначеної сфери; інші помилки [5]. Водночас, слід погодитися із тим, що десять років, що минули з моменту проведення цитованого дослідження, є значним терміном. За цей час законодавство суттєво змінилося, що вимагає здійснення додаткових наукових пошуків.

Нафтогазове законодавство України пройшло складну еволюцію, і його розвиток був зумовлений багатьма різними факторами. Однак слід зазначити, що в його загальному становленні і трансформації простежується періодизація, незалежно від внутрішніх об'єктних та галузевих диференціацій. На використанні цієї загальної періодизації буде охарактеризовано особливості становлення, розвитку і тенденцій подальшого удосконалення нафтогазового законодавства.

1991–2001 (період становлення) є цілком характерним для розвитку більшості галузей, підгалузей та правових інститутів у рамках вітчизняної системи права, оскільки саме в цей часовий проміжок відбуваються основні юридично значимі події, що заклали основи її майбутнього розвитку в часи незалежності.

Фактичний стан справ у нафтогазовому комплексі у даний період був близький до критичного. С. А. Лобанова зазначає, що занепад, який розпочався у галузі ще в 70-ті роки ХХ ст., тягнувся до 1998 року [4]. Цей рік став переломним в організаційному аспекті, оскільки було кардинально змінено підхід до структурування нафтогазового комплексу країни. Це стало можливим зі створенням потужного гіганта НАК «Нафтогаз України», який був відповіддю на вимоги часу. Наприкінці 90-х років ХХ ст. «вирішення системної кризової ситуації в нафтогазовому комплексі організаційно роз'єднаним, невеликим та малопотужним юридичним особам з нафтогазовидобування, переробки, транспортування та реалізації було не під силу, що вимагало довготривалих і величезних капітальовкладень з боку великої виробничої структури з юридично чіткою та ефективною організаційною формою, потужною матеріально-технічною базою, відповідним науково-виробничим і кадровим потенціалом» [3]. Саме це стало передумовою для рішучих організаційно-правових та інституційно-правових кроків. Так, на виконання Указу Президента України від 25.02.1998 року № 151 «Про реформування нафтогазового комплексу України» [7] було створено НАК «Нафтогаз України» у вигляді відкритого акціонерного товариства, 100% акцій якого залишаються у державній власності [8] до прийняття в установленому порядку рішення про їх продаж, статутний фонд якого сформовано шляхом передачі у власність акцій акціонерних товариств, утворених на базі державних підприємств нафтогазового комплексу [3].

Метою держави стало утворення вертикально інтегрованих нафтогазових компаній, на які покладалося забезпечення усього циклу господарських функцій у галузі від видобутку нафти і газу до збуту нафтопродуктів [9].

Однак, незважаючи на описані важливі організаційні заходи, даний період характеризується, передусім, закладенням юридичного фундаменту – створенням основ регулювання усієї галузі. Саме в цей період були розроблені та прийняті ключові нормативно-правові акти, що відіграють вагомий роль у регламентації нафтогазових енергетичних відносин і сьогодні, наприклад: Кодекс законів про надра від 27.07.1994 року [10], Гриничий закон України від 06.10.1999 року [11], закони України «Про трубопровідний транспорт» від 15.05.1996 року [12], «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 року [13], «Про природні монополії» від 20.04.2000 року [14], «Про нафту і газ» [6], Земельний кодекс України від 25.10.2001 року [15] тощо.

Протягом даного періоду відбувалася також і програмна нормотворчість, яка віддзеркалювала стратегічні цілі та завдання розвитку галузі. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 17.02.1995 року № 125 було затверджено Національну програму «Нафта і газ України до 2010 року», яка представляла собою перелік числових показників, яких мала досягти нафтогазова галузь за ключовими напрямками (приріст запасів нафти і газу, видобуток, нові свердловини тощо) [16]. Оновлені показники знайшли своє вираження у Національній програмі «Нафта і газ України до 2010 року», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 21.06.2001 року № 665 [16].

2002–2009 (період стабільного розвитку) характеризується загальним відточуванням тих правових механізмів, що були закладені на попередньому етапі розвитку законодавства. Тобто зміни, які вносилися в цей період, несли характер уточнюючих, доповнюючих, але не реформаторських. Нормотворчість даного періоду була логічним продовженням тих векторів, що окреслювалися на попередньому періоді становлення. Наприклад, вносилися зміни до законів «Про нафту і газ» [17], «Про трубопровідний транспорт» [18], до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із законодавчими актами України у сфері ліцензування [19].

Характерним стало вирішення правової проблеми із накопиченими боргами за несплачені спожиті газ та паливо. Через синергетичну дію економічної кризи, низької платоспроможності населення, недоліки законодавства, багатьох інших факторів – стався колапс у нафтогазовій галузі, пов'язаний із багатомільярдною заборгованістю населення, промисловості та держави за спожиті енергетичні ресурси. З метою врегулювання ситуації було прийнято низку нормативно-правових актів, зокрема Закон України «Про списання вартості несплачених обсягів природного газу» від 2003 року, яким було впроваджено деякі механізми списання заборгованості, спрямовані на запобігання банкрутству підприємств нафтогазового комплексу з незалежних від них обставин, поліпшенню їх фінансового становища [20].

Однак, незважаючи на намагання законодавця забезпечити нафтогазовий комплекс від фінансових проблем, увесь аналізований період розвитку законодавства пройшов під егідою вирішення економічних складнощів та балансування на грані фінансових криз. Так, з цією метою були також прийняті розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення комплексного плану заходів із забезпечення фінансової стабілізації підприємств паливно-енергетичного комплексу» від 28.05.2005 року № 167-р [21], Закон України «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» [22], Указ Президента «Про деякі заходи щодо забезпечення сталого функціонування і розвитку ринку природного газу» від 07.09.2007 № 842/2007 [23], Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» [24] тощо.

Даний період розвитку нафтогазового законодавства відзначився загальним програмним документом, а саме: Енергетичною стратегією України на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів від 15.03.2006 року № 145 [25], а також власним актом програмного характеру – Концепцією розвитку, модернізації і переоснащення газотранспортної системи України на 2009-2015 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів від 21.10.2009 року № 1417-р [26].

Протягом даного періоду нафтогазове законодавство не здійснило реформаційного стрибка – воно стабільно удосконалювалося у рамках тієї моделі, що була закладена в період становлення.

2010–2014 (період євроінтеграційних змін у межах Договору про заснування Енергетичного Співтовариства) був важливим з огляду на кілька аспектів. По-перше, він окреслив шляхи реформування нафтогазового законодавства з огляду на взяті Україною міжнародно-правові зобов'язання в рамках приєднання до Енергетичного Співтовариства у 2010 році. По-друге, такі зміни ще не несли того всеохоплюючого характеру, який буде притаманний законодавчим трансформаціям у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію із ЄС, що відбудеться трохи пізніше та введе відносини євроінтеграції на новий рівень.

Підписавши Протокол приєднання до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, Україна взяла на себе низку зобов'язань, зокрема деякі прямо стосувалися нафтогазової сфери, наприклад: імплементувати до національного законодавства положення Директиви 2003/55/ЄС стосовно загальних засад функціонування внутрішнього ринку природного газу [27] (до 1 січня 2012 р.); Регламент № 1775/2005 про умови доступу до систем транспортування природного газу [28] (до 1 січня 2012 р.); Директиви 2004/67/ЄС про заходи із забезпечення безпеки постачання природного газу [29] (до 1 січня 2012 р.) тощо.

Виконуючи ці зобов'язання, Україна прийняла Закон «Про засади функціонування ринку природного газу» [30] від 2010 року, яким було запроваджено нові правила організації відносин у цій сфері. Однак слід наголосити на тому, що це не обмежилось певним статичним рішенням, адже щороку вносилися зміни до даного Закону. Пояснення даного факту можна знайти, по-перше, в недосконалії нормотворчої техніці, яка потребувала доопрацювань; і по-друге, в змінах європейського нафтогазового законодавства, що також було досить динамічним та вимагало оперативної адаптації.

Наприклад, у 2014 році було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління Єдиною газотранспортною системою України» [31], який був спрямований на впровадження до вітчизняного законодавства положень Директиви 2009/73/ЄС Європейського парламенту та Ради від 13.07.2009 року, яка замінила директиву 2003/55/ЄС [32]. Тобто при вступі до Енергетичного Співтовариства Україна зобов'язувалася імплементувати положення Директиви із Другого енергетичного пакету, прийняла відповідний Закон 2010 року, але тим часом ЄС активно впроваджувало «Третій енергетичний пакет», що зробило вітчизняні законодавчі кроки знову недостатньо актуальними. «Газова Директива» 2009/73/ЄС передбачає відокремлення операторів газотранспортних/газорозподільчих систем від вертикально інтегрованих підприємств, що здійснюють видобування та постачання газу, а також відокремлення операторів систем зберігання газу. Ці засади були втілені у новому Законі.

У цей період був прийнятий Податковий кодекс України 2010 року, який змінив підходи до оподаткування відносин в нафтогазовій галузі, а також втрутився в регулювання угод про розподіл продукції. Щодо останнього напрямку було відмічено суттєву активізацію нормотворчої активності, зокрема прийнято низку законодавчих актів, якими вдосконалювалися матеріальні та процедурні відносини у цій сфері: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування угод про розподіл продукції» [33], «Про внесення змін до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» щодо державних гарантій» [34], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо переліку ділянок надр» [35], «Про внесення змін до Закону

Україні «Про угоди про розподіл продукції» щодо вдосконалення механізму укладення угод про розподіл продукції» [36], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання угод про розподіл продукції» [37], «Про внесення змін до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» щодо державного регулювання укладення та виконання угод» [38] тощо. Законодавець намагався зменшити адміністративний тиск і процедурну складність, що супроводжувала укладення угод про розподіл продукції, а також посилити інвестиційну привабливість таких угод за рахунок надання державних гарантій захисту прав інвесторів.

Ще одним характерним напрямом цього періоду розвитку нафтогазового законодавства стала активізація роботи нормотворця щодо забезпечення обліку споживання газу та належної його оплати. З цією метою були прийняті закони України «Про забезпечення комерційного обліку природного газу» [39], «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення розрахунків за енергоносіями» [40] тощо, які на наступних етапах розвитку нафтогазового законодавства продовжили свою еволюцію.

Новий період у становленні вітчизняного законодавства традиційно відзначився зміною стратегічних планів. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів від 24.07.2013 р. № 1071-р була схвалена Енергетична стратегія України на період до 2030 року [41], в якій були, окрім іншого, окреслені пріоритетні напрямки державного регулювання нафтогазової галузі. Однак дія даного стратегічного документу виявилася нетривалою, як у цілому коротким видався і аналізований період.

З 2014 – до сьогодні (період євроінтеграційних змін у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) став одним із найбільш насичених нормотворчих етапів у еволюції нафтогазового законодавства України. Формально він розпочався з підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 року [42]. Хоча вказаний міжнародно-правовий акт набрав чинності з 2017 року, це не завадило йому розпочати повноцінно впливати на енергетичне законодавство в цілому та нафтогазове зокрема уже з моменту підписання. Функціональна сутність Угоди про асоціацію зводилася до того, що Україна мала адаптувати власне законодавство до європейських положень за визначеними переліками нормативних актів.

Було переписано правила функціонування газового ринку, і з цією метою було прийнято Закон України «Про ринок природного газу» [43]. У цілому продовжено та поглиблено євроінтеграційні вектори, зокрема актуальні на той час основні принципи, на яких будуються вказані відносини в ЄС. Так, «уже в тексті Першої газової директиви (98/30/ЄС) було визначено шість принципів функціонування ринку природного газу ЄС: об'єктивність, відсутність дискримінації, прозорість (інформативність), ефективність і безпека. У рамках Другої газової директиви (2003/55/ЄС) ЄС розширив список ще на чотири принципи: справедлива ціна, зниження вартості, екологічність та захист прав споживачів. Третя газова директива (2009/73/ЄС) додала принцип юридичного розмежування вертикально інтегрованого підприємства, операторів транспортної системи і розподілу та постачання» [44, с. 63]. На виконання цих принципів засад були спрямовані й додаткові закони, що приймалися для зміни і доповнення існуючих правил [45, 46, 47, 48, 49].

Крім того, у даний період було прийнято Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [50], яким було регламентовано правовий статус незалежного регулятора нафтогазового комплексу на рівні окремого законодавчого акту.

Також аналізований період еволюційного розвитку законодавства відзначився прогресом у напрямі забезпечення транспарентності у нафтогазовому комплексі. Так, було прийнято закони «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях» [51], «Про забезпечення прозорості у видобувних галузях» [52], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях» [53], які стали відображенням міжнародно-правових тенденцій щодо розширення впливу громадянського суспільства на нафтогазову галузь, її екологічність та соціальні наслідки діяльності.

Програмна складова нафтогазового законодавства цього періоду втілювалася у схвалених розпорядженнями Кабінету Міністрів загальної Енергетичній стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [54], а також Концепції розвитку газовидобувної галузі України від 28 грудня 2016 р. № 1079-р [55].

Незважаючи на те, що Україна активно перекроювала своє нафтогазове законодавство, змінювала інституційні та організаційні засади функціонування цілої галузі, серед недоліків нормативно-правового забезпечення відповідних відносин науковці вказують недостатній рівень євроінтеграційної адаптації. Однак такий стан є цілком закономірним, оскільки Україна та її система права перебувають у ролі наздоганяючих: поки вони адаптуються до певного рівня розвитку нафтогазового законодавства ЄС, воно уже змінюється та еволюціонує до наступного свого якісного рівня. Так, на момент підписання Угоди про асоціацію у 2014 році ще не було прийнятий Четвертого енергетичного пакету ЄС, який з'явився у 2019 році, тобто в процесі активної реалізації нашої державою своїх євроінтеграційних завдань протягом аналізованого періоду.

Разом із цим, Угода про асоціацію не здатна вплинути на регулювання відносин, що були породжені або деформовані у зв'язку з веденням воєнних дій на території України. Саме тому частинною вітчизняного нафтогазового законодавства цього періоду стали нормативно-правові акти, пов'язані з цими об'єктивними обставинами, наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України у сферах енергетики і тепlopостачання щодо удосконалення окремих положень, пов'язаних із веденням господарської діяльності та дією воєнного стану в Україні» [56] тощо.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначено періодизацію становлення вітчизняного нафтогазового законодавства:

- 1) *період становлення (1991 – 2001)*, на якому були закладені законодавчі, організаційні та інституційні основи моделі нафтогазового комплексу в умовах ринкової економіки;
- 2) *період стабільного розвитку (2002 – 2009)*, який характеризувався окремими змінами до законодавства, що удосконалювали, але не реформували основні принципи та засади функціонування нафтогазової галузі, сформульовані у першому періоді;
- 3) *період євроінтеграційних змін у межах Договору про заснування Енергетичного Співтовариства (2010–2014)*, ознакою якого було обмежена імплементація окремих ключових нормативних актів ЄС щодо функціонування нафтогазового комплексу;

4) період євроінтеграційних змін у межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (з 2014 – до сьогодні), що характеризується активним реформуванням законодавства у напрямі імплементації положень Третього енергетичного пакету в частині регулювання нафтогазових відносин, а з 2022 року – з акцентом на енергетичну безпеку, ураховуючи оголошений в країні воєнний стан.

Література:

- Селезньова О. Міжнародна енергетична безпека: політичний концепт. *Політичний менеджмент*. 2010. № 2. С. 148 – 155.
- Дікарев О. І., Краснощок О. В., Зваженко Ю. В., Накалюжна А. С. Становлення Lex Petrolea та Lex Mercatoria в системі джерел енергетичного права. *Наукові праці МАУП*. 2015. Вип. 45 (2). С. 23 – 30.
- Слюсаренко Ю. А. Правовий статус юридичних осіб нафтогазового комплексу України (цивільно-правові аспекти) : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2008. 19 с.
- Лобанова С. А. Адміністративно-правове забезпечення функціонування нафтогазового комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 19 с.
- Даценко О. М. Адміністративно-правове регулювання нафтогазового комплексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 23 с.
- Про нафту і газ: Закон України від 12.07.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 50. Ст. 262.
- Про реформування нафтогазового комплексу України: Указ Президента України від 25.02.1998 року № 151. *Урядовий кур'єр*. 1998.
- Про утворення Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України»: постанова Кабінету від 25.05.1998 року № 747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/747-98-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.05.2025 року)
- Про Основні напрями реформування нафтогазового комплексу України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 1996 року № 1510. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1510-96-%D0%BF#top> (дата звернення: 01.05.2025 року) (втратила чинність)
- Кодекс законів про надра від 27.07.1994 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 36. Ст. 340.
- Гірничий закон України від 06.10.1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 50. Ст. 433.
- Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 29. Ст. 139.
- Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 44. Ст. 391.
- Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 30. Ст. 238.
- Земельний кодекс України від 25.10.2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3–4. Ст. 27.
- Про Національну програму «Нафта і газ України до 2010 року»: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.1995 року № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-95-%D0%BF#top> (втратила чинність)
- Про внесення змін до Закону «Про нафту і газ»: Закон України від 04.03.2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 23. Ст. 324.
- Про внесення змін до Закону України «Про трубопровідний транспорт» щодо підприємств магістрального трубопровідного транспорту: Закон України від 06.02.2007 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 13. Ст. 135.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення їх у відповідність із законодавчими актами України у сфері ліцензування: Закон України від 19.01.2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 22. Ст. 184.
- Про списання вартості несплачених обсягів природного газу: Закон України від 05.06.2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 334.
- Про схвалення комплексного плану заходів із забезпечення фінансової стабілізації підприємств паливно-енергетичного комплексу: розпорядження Кабінету Міністрів від 28.05.2005 року №167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2005-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.05.2025 року)
- Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період: Закон України від 02.11.2006 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 52. Ст. 526.
- Про деякі заходи щодо забезпечення сталого функціонування і розвитку ринку природного газу: Указ Президента від 07.09.2007 року № 842/2007. *Урядовий кур'єр*. 2007. № 172.
- Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення: Закон України від 25.12.2008 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 18. Ст. 247.
- Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів від 15.03.2006 року № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2006-%D1%80#Text> (втратило чинність) (дата звернення: 01.05.2025 року)
- Про схвалення Концепції розвитку, модернізації і переоснащення газотранспортної системи України на 2009-2015 роки: розпорядження Кабінету Міністрів від 21.10.2009 року № 1417-р. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 236.
- Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council of 26 June 2003 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0055&qid=1753771815590> (втратила чинність) (дата звернення: 01.05.2025 року)
- Regulation (EC) No 1775/2005 of the European Parliament and of the Council of 28 September 2005 on conditions for access to the natural gas transmission networks. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32005R1775&qid=1753771868389> (втратив чинність) (дата звернення: 01.05.2025 року)
- Council Directive 2004/67/EC of 26 April 2004 concerning measures to safeguard security of natural gas supply. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0067&qid=1753771917798> (втратила чинність) (дата звернення: 01.05.2025 року)
- Про засади функціонування ринку природного газу: Закон України від 08.07.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 48. Ст. 566. (втратив чинність)
- Про внесення змін до деяких законів України щодо реформування системи управління Єдиною газотранспортною системою України: Закон України від 14.08.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 39. Ст. 2014.
- Directive 2009/73/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 2003/55/EC. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0073&qid=1753772260725> (втратила чинність) (дата звернення: 15.10.2025 року)
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо застосування угод про розподіл продукції: Закон України від 23.09.2010 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 6. Ст. 47.
- Про внесення змін до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» щодо державних гарантій: Закон України від 17.06.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 5. Ст. 31.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо переліку ділянок надр: Закон України від 21.10.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 23. Ст. 230.

36. Про внесення змін до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» щодо вдосконалення механізму укладення угод про розподіл продукції: Закон України від 17.11.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 27. Ст. 275.
37. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання угод про розподіл продукції: Закон України від 02.10.2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 41. Ст. 551.
38. Про внесення змін до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» щодо державного регулювання укладення та виконання угод: Закон України від 18.06.2013 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. Ст. 219.
39. Про забезпечення комерційного обліку природного газу: Закон України від 16.06.2011 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 5. Ст. 28.
40. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення розрахунків за енергоносії: Закон України від 10.04.2014 року. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 23. Ст. 874.
41. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів від 24.07.2013 р. № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13#Text> (дата звернення: 01.05.2025 року) (втратило чинність)
42. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Стор. 83. Ст. 2125.
43. Про ринок природного газу: Закон України від 09.04.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 27. Ст. 234.
44. Ахметов Р. Р. Особливості правового регулювання енергетичних відносин в ЄС. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 32. С. 58 – 66. С. 63.
45. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з відокремлення діяльності з транспортування природного газу: Закон України від 31.10.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 2. Ст. 6
46. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих питань приєднання до газотранспортної або газорозподільної системи: Закон України від 30.06.2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 35. Ст. 300
47. Про внесення змін до деяких законів України щодо запровадження на ринку природного газу обліку та розрахунків за обсягом газу в одиницях енергії: Закон України від 02.11.2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2022. № 5. Ст. 30
48. Про оптимізацію структури власності оператора газотранспортної системи України: Закон України від 28.07.2023 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 88. Ст. 333
49. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках: Закон України від 10.06.2023 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 77. Ст. 270
50. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22.09.2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 51. Ст. 833.
51. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України від 16.06.2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 32. Ст. 307.
52. Про забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України від 18.09.2018 року. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 44. Ст. 354.
53. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях: Закон України від 16.12.2021 року. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 2. Ст. 8.
54. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 605-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 167. (втратило чинність)
55. Про схвалення Концепції розвитку газовидобувної галузі України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1079-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 36.
56. Про внесення змін до деяких законів України у сферах енергетики і теплопостачання щодо удосконалення окремих положень, пов'язаних із веденням господарської діяльності та дією воєнного стану в Україні : Закон України від 14.01. 2025 № 4213- IX

Novosad I. The genesis of Ukraine's oil and gas legislation

Summary. The article analyzes the genesis of the formation and development of Ukraine's oil and gas legislation in the context of the transformation of energy relations, changes in the economic model, and European integration processes. The relevance of the study is determined by the decisive role of the oil and gas complex in ensuring the energy security of the state, as well as the need for scientific understanding of the patterns of formation of regulatory and legal regulation of this sphere in the context of global challenges, armed aggression, and energy transition. The author examines legislative and doctrinal approaches to defining the concepts of “oil and gas industry” and “oil and gas complex” and establishes the internal structural differentiation of legal regulation.

The author's periodization of the genesis of Ukraine's oil and gas legislation, which covers four main stages: formation, stable development, European integration changes within the Energy Community, and European integration transformations within the Association Agreement with the EU, is substantiated. The key regulatory acts of each period are identified and their impact on the formation of the current model of legal regulation is characterized.

It has been established that, despite active reform of the regulatory framework and transformation of the institutional and organizational foundations of the oil and gas complex, one of the key problems remains the insufficient level of adaptation of national legislation to European Union law. It has been substantiated that this situation is objective in nature and is due to the catch-up model of development of the Ukrainian legal system, under which the process of implementing European standards takes place in the context of the constant evolution of the relevant EU legislation. It is demonstrated that at the time of signing the Association Agreement between Ukraine and the EU in 2014, certain key elements of European energy law, in particular the Fourth Energy Package, had not yet been formed, which complicated the achievement of full regulatory convergence in the future.

Particular attention is paid to the impact of military actions on the transformation of legal regulation in the oil and gas sector. It has been established that the provisions of the Association Agreement do not cover the specifics of legal relations that arose or underwent significant changes as a result of the introduction of martial law in Ukraine. In this regard, the formation of a special set of regulatory and legal acts aimed at regulating energy relations in wartime is justified, in particular by amending legislation in the fields of energy and heat supply in order to ensure the continuity of economic activity and energy security of the state.

Key words: energy transition, energy, oil and gas legislation, energy security, European integration, Association Agreement between Ukraine and the EU.

Дата першого надходження статті до видання: 25.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Малетова О. С.,**доктор юридичних наук, доцент,**завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства**Сумського державного університету**ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2288-1393>*

ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАНЬ ЗА СТАТТЕЮ 366-2 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ¹

Анотація. Стаття присвячена емпіричному аналізу судової практики призначення покарання за декларування недостовірної інформації в контексті трансформації законодавства після рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року. Цим рішенням статтю 366-1 Кримінального кодексу України визнано неконституційною через порушення принципу пропорційності покарання як складової верховенства права, що створило унікальну ситуацію правового розриву та тимчасової декриміналізації відповідних діянь. Відновлення кримінальної відповідальності через запровадження статті 366-2 Кримінального кодексу України у грудні 2020 року поставило перед судовою системою завдання формування нової парадигми відповідальності за порушення антикорупційного законодавства в умовах підвищеної суспільної чутливості до корупційних проявів у публічній службі.

Дослідження базується на аналізі 17 судових вироків, ухвалених судами першої інстанції у період 2022–2025 років, що дозволило виявити стійкі тенденції у виборі виду і розміру санкцій та оцінити ефективність нової моделі криміналізації. Емпіричні дані демонструють домінування майнових санкцій у структурі призначених покарань: понад 90% вироків передбачають штраф як основне покарання, тоді як обмеження волі, незважаючи на його наявність у санкції статті, судами не застосовувалося жодного разу, що вказує на загальну гуманізацію судової практики у цій категорії справ. Виявлено чітку тенденцію до поступової гуманізації судових рішень через зростання частки врахування пом'якшуючих обставин з 20% у 2023 році до 100% у 2025 році, що свідчить про формування усталеного підходу судів до індивідуалізації покарання.

Критичними чинниками диференціації відповідальності виступають шире каяття обвинуваченого, активне сприяння розслідуванню та укладення угод про визнання винуватості, що забезпечує призначення покарання на рівні мінімальної межі санкції. Розмір недостовірно задекларованих активів зберігає роль критерію пропорційності, коригуючи розмір штрафу в межах від 2000 до 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, проте не змінює кардинально вид покарання. Практика призначення додаткового покарання є уніфікованою: у всіх випадках застосовувалося позбавлення права обіймати посади строком на один рік. Дослідження підтверджує формування судами балансу між каральною функцією та принципом пропорційності покарання, що відповідає логіці рішення Конституційного Суду про неприпустимість надмірної репресивності у категорії справ про декларування недостовірної інформації.

Ключові слова: покарання, декларування недостовірної інформації, судової практика, принцип пропорційності, декриміналізація, антикорупційне законодавство.

Постановка проблеми. Декриміналізація недостовірного декларування рішенням Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року та наступне відновлення кримінальної відповідальності через запровадження статті 366-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України) створили унікальну ситуацію правового розриву, що радикально вплинула на формування судової практики призначення покарання за цю категорію кримінальних правопорушень. Конституційний Суд, застосувавши принцип пропорційності як складову верховенства права, фактично скасував попередню модель криміналізації, визнавши її надмірним втручанням держави, що не відповідає рівню суспільної безпеки діяння. Це рішення не лише створило тимчасовий «імунітет для порушень», вчинених до грудня 2020 року, але й поставило перед судовою системою завдання вибудовування нової парадигми відповідальності в умовах підвищеної суспільної чутливості до корупційних проявів у публічній службі.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю критичного осмислення того, як суди першої інстанції реагують на законодавчі зміни концептуального характеру, чи формується єдина судова політика призначення покарання за декларування недостовірної інформації, та які чинники детермінують вибір виду і розміру санкції в умовах широких дискреційних повноважень. Емпіричний аналіз судових вироків за період 2022–2025 років дозволяє виявити стійкі тенденції судової практики, оцінити ефективність нової моделі криміналізації та визначити, чи досягається баланс між каральною функцією покарання та принципом його пропорційності, що став ключовим аргументом Конституційного Суду при скасуванні попередньої редакції норми. В умовах триваючої дискусії щодо оптимальної моделі відповідальності публічних службовців за порушення антикорупційного законодавства, розуміння реальних практик призначення покарання набуває особливого значення для оцінки ефективності чинного законодавства та формування обґрунтованих пропозицій щодо його вдосконалення.

Стан дослідження. Теоретичні засади призначення кримінального покарання досліджувалися М. Мергелю, С. Недовим, Н. Габлей, Є. Письменським, О. Ющиком та іншими. Водночас спеціальні дослідження судової практики призначення пока-

¹ Робота виконана в рамках проєктів «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556) та «Інституційна консолідація через правову синергію: забезпечення національної безпеки в кризових умовах» (номер державної реєстрації 0125U001542)

рнання за декларування недостовірної інформації після законодавчих змін 2020 року залишаються фрагментарними. Наукова література переважно зосереджується на теоретико-правовому аналізі рішення Конституційного Суду та його наслідків для антикорупційної політики, тоді як емпіричні студії реальних практик судів першої інстанції у застосуванні статті 366-2 КК України практично відсутні.

Метою статті є емпіричний аналіз судової практики призначення покарання за статтею 366-2 КК України в період 2022–2025 років для виявлення сталих тенденцій у виборі виду і розміру санкцій, визначення чинників, що впливають на диференціацію відповідальності, та оцінки відповідності судових рішень принципу пропорційності покарання, сформульованому Конституційним Судом України як підстава для декриміналізації недостовірного декларування у 2020 році.

Виклад основного матеріалу. Покарання як соціально-правове явище властиве будь-якому суспільству. Воно є одним із центральних та базових інститутів кримінального права та законодавства [1, с. 108]. Разом із тим Н. Габлей [2, с. 191] зауважує, що не варто переоцінювати роль застосування кримінального покарання та його вплив на рівень злочинності в державі, очікуючи від нього універсального розв'язання всіх проблем, пов'язаних із протидією злочинності (так звана «легісломанія» – віра у всемогутність законодавчого регулювання та репресивних заходів). Водночас недопустимо й применшувати значення покарання як одного з ключових інструментів впливу на злочинність.

С. Недов влучно зауважує, що саме через забезпечення справедливого, невідворотного та своєчасного застосування покарання держава здійснює стримування злочинних проявів, веде системний «наступ» на злочинність з метою її приборкання та максимально можливого обмеження. Крім того, наявність караності як обов'язкової ознаки кожного кримінального караного діяння, а також фактична реалізація покарання відіграють важливу роль у профілактиці злочинності на всіх її рівнях і в усіх формах прояву [3, с. 215].

Щодо легального визначення поняття «покарання», то порівняльний аналіз чинного КК України та проєкту нового Кримінального кодексу свідчить про суттєві концептуальні зрушення. Так, чинна стаття 50 КК України визначає покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Мета покарання є комплексною: воно спрямоване не лише на кару, але й на виправлення засуджених, а також на запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як самими засудженими, так і іншими особами. При цьому окремо підкреслюється, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [5].

Натомість у проєкті нового Кримінального кодексу (стаття 3.2.1) покарання характеризується як кримінально-правовий засіб, що застосовується до особи, визнаної вироком суду винною у вчиненні кримінального правопорушення, з тим, щоб через кару досягнути мети забезпечення людини, суспільства, держави та міжнародного правопорядку від нових кримінальних правопорушень [5].

Основна відмінність полягає у термінологічній та філософській трансформації. Так, чинний Кодекс акцентує на примусовому характері покарання з балансом між каральною, виправною та превентивною функціями за збереження гуманістичних обмежень,

тоді як проєкт переходить до превентивно-захисної моделі, де кара виступає виключно інструментом забезпечення, а виправлення за-судженого та заборона приниження гідності прямо не згадуються.

Щодо доктринальних тлумачень, то, на думку С. Недова, сутність кримінального покарання полягає в органічній взаємопов'язаності трьох ключових елементів: еволюційно сформованого в конкретному суспільстві переліку протиправних діянь, механізму притягнення до відповідальності осіб, які їх вчинили, а також плюралізму форм покарання, що можуть бути застосовані до правопорушника. Такий комплексний підхід дає змогу надалі розглядати зміст, форми, мету та завдання покарання як основні структурні елементи інституту кримінального покарання в системі права [6, с. 500].

Водночас Є. Письменський акцентує на важливості нерозривної класичної для вітчизняної кримінально-правової доктрини тріади: кримінальне правопорушення – кримінальна відповідальність – покарання. При цьому покарання виступає невід'ємним складником кримінальної відповідальності, являючи собою її основний правовий наслідок, що настає виключно в разі вчинення кримінального правопорушення. З огляду на це, покарання органічно та нерозривно пов'язане саме з кримінальним правопорушенням, що виключає можливість його застосування щодо діянь, які не мають ознак кримінально караного складу і належать до інших видів юридичної відповідальності [7, с. 60].

За О. Ющиком кримінальне покарання є необхідним інструментом, за допомогою якого держава забезпечує кримінально-правовий захист суспільних відносин. Автор тлумачить його як негативну санкцію, спрямовану на відновлення порушеної злочинною цілісності міжособистісних зв'язків та суспільних відносин [8, с. 425].

Критично аналізуючи чинний та пропонований легальний підхід, а також позиції вчених, на нашу думку, покарання – це державно-санкціонована правова реакція на кримінальне правопорушення, що реалізується через судово визначене обмеження прав і свобод винної особи з метою відновлення порушеного правопорядку, забезпечення суспільства від подальших посягань та створення умов для ресоціалізації правопорушника в межах, сумісних із принципом людської гідності.

Перед переходом до емпіричного аналізу судових вироків за статтею 366-2 КК України доцільно акцентувати на певних труднощах, виявлених у процесі формування емпіричної бази дослідження, пов'язаних із обмеженою кількістю відповідних судових рішень. Безперечно, основною причиною таких труднощів стало рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020, яким статтю 366-1 Кримінального кодексу України визнано неконституційною. У мотивувальній частині рішення наголошується, що хоча такі правопорушення мають суспільно шкідливий характер, вони не спричиняють істотної фізичної чи матеріальної шкоди, співмірної з рівнем суспільної небезпеки, притаманним кримінальному злочину. Суд аргументував неспівмірність санкції, зокрема можливості позбавлення волі, з огляду на адміністративну за своєю суттю природу порушення, що суперечить принципам справедливості та верховенства права. Альтернативою кримінальній відповідальності, на думку Суду, мали б стати менш репресивні форми юридичної відповідальності, такі як дисциплінарна чи адміністративна [9].

Внаслідок цього рішення стаття 366-1 КК України, яка встановлювала кримінальну відповідальність за недостовірне декларування, втратила чинність. Усі відкриті на той

момент кримінальні провадження підлягали закриттю, а ухвалені вироки втратили юридичні наслідки, що призвело до повної декриміналізації відповідних діянь, вчинених до дати рішення. Відновлення кримінальної відповідальності відбулося лише з ухваленням Закону України № 1074-IX від 4 грудня 2020 року, яким КК України доповнено новою статтею 366-2 та 366-3 [10].

Водночас, відповідно до статті 58 Конституції України [11] та статті 5 КК України [4], закон, що встановлює чи посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної дії в часі. Отже, положення ст. 366-2 КК України могли застосовуватися виключно до діянь, вчинених після набрання чинності зазначеним Законом. Масив порушень, виявлених у попередніх деклараційних кампаніях, залишився поза межами кримінального переслідування, що де-факто створило тимчасовий імунітет для суб'єктів декларування щодо діянь, учинених до грудня 2020 року.

Практичним проявом цієї ситуації стало масове закриття кримінальних проваджень, відкритих за ст. 366-1 КК України, на підставі рішення Конституційного Суду України. Наприклад, ухвалою Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 січня 2021 року у справі № 161/17296/20 (провадження № 1-кп/161/292/21), постановленою на підставі п. 4 ч. 1 ст. 284, ст.ст. 314–316, 369–372 Кримінального процесуального кодексу України та зазначеного рішення Конституційного Суду України, було задоволено клопотання сторони захисту та закрито кримінальне провадження щодо обвинуваченої

у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК України [12].

Відсутність вироків у 2021 році пояснюється процедурною специфікою розслідування цієї категорії справ. Оскільки стаття 366-2 КК України почала діяти фактично з початку 2021 року, правоохоронним органам знадобився тривалий час для проведення повних перевірок декларацій, поданих вже за новими правилами, збору доказової бази, проведення економічних експертиз та проходження стадії досудового розслідування. З урахуванням процесуальних строків, перші обвинувальні акти почали надходити до судів лише у другій половині 2021 року або на початку 2022 року. А перші судові вироки за відповідною статтею з'являються у 2022 році. Проведений аналіз вибірки судових рішень, ухвалених у період з 2022 по 2025 роки, дозволяє виявити стійкі тенденції у підходах судів до призначення покарань.

Дослідження свідчить про домінування майнових санкцій у структурі призначених покарань. У абсолютній більшості проаналізованих справ (понад 90%) суди як основне покарання обирали штраф. Випадки призначення громадських робіт є поодинокими і, як правило, зумовлені майновим станом обвинуваченого, що унеможливує сплату значної суми штрафу. При цьому, незважаючи на наявність у санкції статті такого виду покарання як обмеження волі, у досліджуваній вибірці суди утримувалися від його застосування, що вказує на загальну гуманізацію судової практики у цій категорії справ.

Таблиця 1

Огляд проаналізованих вироків за ст. 366-2 КК України (17 вироків, період: 2022–2025 рр.)

№	Рік	Номер справи	Суд	Основне покарання	Розмір основного	Додаткове покарання	Розмір додаткового
1	2022	711/3160/22	Придніпровський р/с м. Черкаси	Штраф	3000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
2	2022	935/2939/21	Коростишівський р/с (Житомирська обл.)	Громадські роботи	150 годин	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
3	2023	676/4489/22	Кам'янець-Подільський м/р с (Хмельницька обл.)	Штраф	3000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
4	2023	579/1873/23	Кролевецький р/с (Сумська обл.)	Громадські роботи	150 годин	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
5	2023	991/1126/23	ВАКС (м. Київ)	Штраф	3000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік (звільнено за давністю)
6	2023	991/185/23	ВАКС (м. Київ)	Штраф	2600 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
7	2023	991/500/23	ВАКС (м. Київ)	Штраф	2000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	2 роки
8	2024	991/503/23	ВАКС (м. Київ)	Штраф	2600 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік (звільнено за давністю)
9	2024	399/368/24	Онуфріївський р/с (Кіровоградська обл.)	Штраф	3000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
10	2024	695/3712/24	Золотоніський м/р с (Черкаська обл.)	Штраф	3000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посаду	1 рік
11	2024	686/29244/24	Хмельницький м/р с (Хмельницька обл.)	Штраф	4000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
12	2024	566/1270/24	Млинівський р/с (Рівненська обл.)	Штраф	4120 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік 6 місяців
13	2025	552/1595/25	Київський р/с м. Полтави (Полтавська обл.)	Штраф	5000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	3 роки
14	2025	676/6916/25	Кам'янець-Подільський м/р с (Хмельницька обл.)	Штраф	3000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
15	2025	569/5745/25	Рівненський м/с (Рівненська обл.)	Штраф	4100 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
16	2025	577/3159/25	Конотопський м/р с (Сумська обл.)	Штраф	4000 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік
17	2025	521/7238/25	Хаджибейський р/с м. Одеси (Одеська обл.)	Штраф	3500 НМДГ	Позбавлення права обіймати посади	1 рік

Джерело: розроблено автором.

Ключовим фактором, що впливає на розмір призначеного покарання, є врахування пом'якшуючих обставин. Варто зазначити, що врахування обтяжуючих обставин за всю вибірку вироків було лише 1 раз. На нашу думку, це обумовлено специфікою суб'єкта даного кримінального правопорушення та індивідуальним характером обов'язку декларування, що робить нехарактерним вчинення таких правопорушень у складі групи осіб чи за попередньою змовою. Натомість практика призначення додаткових покарань є уніфікованою: у всіх проаналізованих випадках суди застосовували позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.

У більшості випадків суди проявляли гуманність та враховували пом'якшуючі обставини, приймаючи відповідні рішення. Звернемо увагу на наявність чіткої тенденції до поступової гуманізації судових рішень, що проявилось у поступовому зростанні врахування пом'якшуючих обставин до такого рівня, що в 2025 році 100% судових вироків враховували пом'якшувальні обставини, хоча в 2023 році цей показник був на рівні 20%.

Аналіз текстів вироків демонструє пряму кореляцію між щирим каяттям обвинуваченого, його активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення та призначенням покарання, наближеного до мінімальної межі санкції статті.

У справах, де фігурують зазначені обставини, розмір штрафу за звичай варіюється в межах від 3000 до 3400 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг). Важливу роль у цьому процесі відіграє інститут угод про визнання винуватості [13] затверджуючи такі угоди, суди фактично фіксують узгоджене сторонами покарання на найнижчому допустимому рівні.

Водночас, розмір недостовірних відомостей залишається важливим критерієм диференціації відповідальності. Хоча загальна тенденція до застосування штрафів зберігається і для правопорушень із більшими сумами збитків, кваліфікованих за ч. 2 ст. 366-2 КК України, розмір санкції у таких випадках зростає. Зокрема, у справах, де сума незадекларованих активів сягала 7–8 мільйонів гривень, суди призначали штрафи у розмірі понад 4000 нмдг, навіть за наявності пом'якшуючих обставин. Це свідчить про те, що ступінь суспільної небезпеки діяння, виражений у грошовому еквіваленті, коригує, але не змінює кардинально вид покарання. Крім того, варто зазначити наявність кореляції між обсягом недостовірних відомостей у деклараціях та розміром призначеного штрафу. Незважаючи на одноразове відхилення від загальної тенденції у 2023 році, протягом аналізованого періоду спостерігалось стале зростання обох показників, що свідчить про пропорційність застосованого покарання до розміру недостовірно задекларованих активів.

Рис. 1. Види покарань за ст. 366-2 КК України

Джерело: розроблено автором.

Рис. 2. Врахування пом'якшувальних та обтяжуючих обставин у судових вироків за ст. 366-2 ККУ

Джерело: розроблено автором.

Рис. 3. Укладання угоди про визнання винуватості

Джерело: розроблено автором.

Висновки. Таким чином, емпіричний аналіз судової практики призначення покарання за ст. 366-2 КК України засвідчує формування стійкої тенденції до гуманізації відповідальності через домінування майнових санкцій (понад 90% вироків) та уникнення застосування обмеження волі, незважаючи на його наявність у санкції статті. Критичним чинником диференціації відповідальності виступає врахування пом'якшуючих обставин, частка яких зросла з 20% у 2023 році до 100% у 2025 році, що корелює з активним використанням інституту угод про визнання винуватості та визнанням судами широго каяття і активного сприяння розслідуванню як підстав для призначення покарання, наближеного до мінімальної межі санкції. Розмір недостовірно задекларованих активів зберігає роль критерію пропорційності покарання, проте не змінює кардинально його вид, а лише коригує розмір штрафу в межах від 2000 до 5000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Уніфікованість практики призначення додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади строком на один рік та відсутність випадків застосування обтяжуючих обставин (крім одного випадку за всю вибірку) свідчать про формування судами балансу між каральною функцією та принципом пропорційності, що відповідає логіці рішення Конституційного Суду 2020 року про неприпустимість надмірної репресивності у цій категорії справ.

Література:

1. Мергель М. Р. Покарання: поняття та міжгалузевий характер. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2021. С. 107–112. № 6. С. DOI: <https://doi.org/10.32782/392228>
2. Габлей Н. Г. Поняття та мета покарання. Прикарпатський юридичний вісник. 2012. Випуск 2. С. 190–197.
3. Недов С. Л. Мета покарання в системі кримінального права України. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 214–218. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.33>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України № 2341-III від 05 квіт. 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.01.2026).
5. Контрольний текст проєкту Кримінального кодексу України (станом на 15 жовтн. 2025 р.) URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/11/12/00-kontrolnyj-proyekt-kk-15-10-2025-eksperty-fn.pdf> (дата звернення: 06.01.2026).
6. Недов С. М. Поняття, сутність та зміст покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 499–501. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/119>
7. Письменський Є. О. Яким є правовий зміст поняття покарання за кримінальним законодавством України? *Національна безпека : право та економіка*. 2025. № 2. С. 55–63. DOI: <http://doi.org/10.51369/3083-5917-2025-2> (дата звернення: 06.01.2026).
8. Ющик О. І. Виправлення засудженого. Антропосоціокультурна природа права: матеріали наукової конференції (Чернівці, 25–27 травня 2016 р.). Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. С. 425–428.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 06.01.2026).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України. № 1074-IX від 4 груд. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 15.

Maletova O. Trends in Judicial Practice in Sentencing under Article 366-2 of the Criminal Code of Ukraine

Summary. This article is devoted to an empirical analysis of judicial practice in sentencing for the declaration of false information in the context of legislative transformation following the decision of the Constitutional Court of Ukraine of 27 October 2020. By this decision, Article 366-1 of the Criminal Code of Ukraine was declared unconstitutional due to a violation of the principle of proportionality of punishment as an element of the rule of law, which created a unique legal gap and led to the temporary decriminalisation of the relevant conduct. The restoration of criminal liability through the introduction of Article 366-2 of the Criminal Code of Ukraine in December 2020 posed a challenge for the judiciary to develop a new paradigm of liability for violations of anti-corruption legislation in conditions of heightened public sensitivity to corruption in public service.

The study is based on the analysis of 17 judgments delivered by courts of first instance between 2022 and 2025, which made it possible to identify stable trends in the choice of the type and severity of sanctions and to assess the effectiveness of the new model of criminalisation. The empirical data demonstrate the predominance of financial sanctions in the structure of imposed penalties: in more than 90% of cases, a fine was imposed as the principal punishment, while restriction of liberty, despite being provided in the statutory sanction, was not applied in any case. This indicates a general tendency towards the humanisation of judicial practice in this category of cases. A clear trend towards progressive leniency has been identified, reflected in the increasing consideration of mitigating circumstances – from 20% of cases in 2023 to 100% in 2025 – indicating the formation of a consistent judicial approach to the individualisation of punishment.

Critical factors in the differentiation of liability include the defendant's sincere repentance, active cooperation with the investigation, and the conclusion of plea agreements, which ensure the imposition of penalties at the minimum threshold of the statutory sanction. The amount of falsely declared assets continues to function as a criterion of proportionality, influencing the size of the fine within the range of 2,000 to 5,000 non-taxable minimum incomes of citizens, but does not fundamentally affect the type of punishment imposed. The practice of imposing additional punishment is uniform: in all cases, deprivation of the right to hold certain positions for a period of one year was applied. The study confirms that courts are establishing a balance between the punitive function of criminal law and the principle of proportionality of punishment, in line with the reasoning of the Constitutional Court's decision rejecting excessive repressiveness in cases concerning the declaration of false information.

Key words: punishment, declaration of false information, judicial practice, principle of proportionality, decriminalisation, anti-corruption legislation.

Дата першого надходження статті до видання: 24.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Поліщук Я. Р.,**аспірантка кафедри кримінального права**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1221-2090>*

ВИДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено види психологічного насильства, їхні кримінально-правові характеристики та способи прояву, а також проведено аналіз статей Кримінального кодексу України (далі – КК України), у яких вони прямо чи опосередковано відображені. Особлива увага приділена погрози, переслідуванню (сталкінгу), залякуванню, приниженню честі та гідності, а також іншим видам психологічного насильства, що спрямовані на обмеження волі особи або завдання їй моральних страждань.

Встановлено, що погрозу в кримінальному праві України становить суспільно небезпечне діяння, що полягає у передаванні від одного суб'єкта до іншого у вербальній або невербальній формі інформації, яка містить обіцянку (реальну чи удавану) заподіяти в майбутньому передбачену законом шкоду з метою залякування, за наявності достатніх підстав припускати можливість її реалізації. У цьому контексті погроза розглядається не лише як мовленнєвий акт, а як складне соціально-психологічне та кримінально-правове явище, яке включає інтелектуальний та комунікативний компоненти.

Зазначено, що термін «погроза» у КК України використовується досить широко та має багатофункціональний характер. Детальний аналіз проведено на прикладі ст. 129 «Погроза вбивством» та ст. 195 «Погроза знищення майна» КК України. Спільною рисою обох складів є їх формальний характер: злочин вважається закінченим з моменту доведення погрози до відома потерпілого за умови її реальності, незалежно від фактичного настання шкоди.

Також досліджено такий вид психологічного насильства як переслідування (сталкінг). Дана форма психологічного насильства наразі недостатньо чітко врегульована в національному законодавстві, проте активно обговорюється в наукових та законодавчих колах. За пропонуванням проектом Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)» № 12088, надано визначення злочинному переслідуванню (сталкінг), проте воно має декілька недоліків, зокрема обмежується віднесенням виключно до форм психологічного домашнього насильства, що суттєво звужує його зміст, а також коло можливих форм протиправної поведінки зводиться лише до нав'язливої уваги у формі стеження чи неодноразового перебування поблизу місця проживання потерпілої особи.

Проаналізовано і такі види психологічного насильства як приниження та залякування. Під приниженням розуміється умисне приниження честі, гідності чи соціальної цінності особи шляхом словесних образ, знецінення, висміювання, демонстративного ігнорування або інших форм вербального чи невербального впливу, здатних викликати у потерпілого почуття меншовартості, емоційної залежності чи психічних страждань. В той час залякування – це дії, спрямовані на створення у потерпілої особи відчуття страху за власну свободу, особисту безпеку, а також за сво-

боду й безпеку близьких чи рідних осіб, стабільність сімейного становища або матеріального забезпечення.

Крім того, зазначено, що психологічне насильство не обмежується вказаними видами, адже сучасний соціальний контекст зумовлює необхідність врахування й інших його різновидів, що активно обговорюються у міждисциплінарних дослідженнях та поступово набувають кримінально-правового значення, а саме газлайтинг, віктимблеймінг, мобінг, аб'юз, харасмент тощо.

Ключові слова: психологічне насильство, види психологічного насильства, погроза, переслідування (сталкінг), Кримінальний кодекс України.

Постановка проблеми. У сучасному світі психологічне насильство набуває дедалі більшої поширеності та різноманітності форм, що зумовлено трансформацією соціальних відносин, розвитком цифрових комунікацій і зміною моделей міжособистісної взаємодії. На відміну від фізичного насильства, психологічний вплив не завжди має очевидні зовнішні прояви, його значно складніше виявити та довести, однак він здатний завдавати не менш істотної шкоди особі. Саме прихований характер такого насильства значно ускладнює його своєчасне виявлення, належну правову оцінку та ефективне реагування з боку держави і суспільства.

Проблема психологічного насильства набуває особливої актуальності не лише з соціальної, а й з кримінально-правової точки зору. Зростання кількості правопорушень, пов'язаних із систематичним психологічним впливом на особу, свідчить про необхідність переосмислення традиційних підходів до розуміння насильства як виключно фізичного впливу. Психологічне насильство, попри відсутність тілесних ушкоджень, здатне завдавати істотної шкоди охоронюваним кримінальним законом благам, насамперед психічному здоров'ю, свободі волевиявлення та людській гідності. Воно може виступати як самостійною ознакою складу кримінального правопорушення, так і способом вчинення інших злочинів, передбачених КК України. Не зважаючи на те, що різні прояви психологічного насильства прямо або опосередковано закріплені в низці його норм, що свідчить про визнання законодавцем суспільної небезпечності такого впливу, відсутність чітких законодавчих дефініцій та єдиного підходу до тлумачення психологічного насильства ускладнює процес його кваліфікації та доведення в кримінальному провадженні.

Як наголошує О. В. Степаненко, з огляду на складнощі, що виникають у процесі доведення факту застосування психологічного насильства, доцільно використовувати повний арсенал передбачених законом правових засобів. Серед них особливе значення має висновок судово-психологічної експертизи, який у сукупності з іншими доказами є необхідним для належного встановлення факту вчинення саме психологічного насильства [13, с. 159].

З огляду на вищевикладене, варто детальніше дослідити види психологічного насильства, їхні кримінально-правові ознаки та форми прояву, а також проаналізувати статті КК України, у яких вони закріплені прямо або опосередковано.

Стан дослідження. Проблематиці психологічного насильства та його видів присвячено праці провідних українських науковців, серед яких: В. В. Аніщук, Р. Ш. Бабанли, І. А. Ботнаренко, О. М. Гумін, О. Л. Гуртовенко, О. О. Гриньків, М. К. Дімітров, Н. В. Довгань-Бочкова, А. Я. Донченко, О. О. Дудоров, Р. В. Кифлюк, О. М. Костенко, Р. В. Куций, І. В. Маслянікова, О. Л. Мацюк, А. А. Музика, В. А. Оверчук, Ю. А. Пономаренко, О. В. Степаненко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблюстий, С. В. Якімова, С. С. Яценко та ін.

Метою статті є дослідження видів психологічного насильства в кримінальному праві України.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права психологічне насильство розглядається як багатогранне явище, що охоплює різні форми протиправного впливу на психіку особи. Залежно від характеру впливу, способу його реалізації та інтенсивності, у доктрині виділяють такі основні види психологічного насильства: погроза, переслідування (сталкінг), залякування, приниження честі та гідності, а також інші форми психологічного тиску, спрямовані на обмеження волевиявлення особи або заподіяння їй моральних страждань.

Кожен із зазначених видів має власні юридично значущі ознаки та різний ступінь суспільної небезпечності, що зумовлює специфіку їх кримінально-правової оцінки. Вважаємо за необхідне зупинитися на кожному з них більш детально з метою з'ясування їх змісту та визначення особливостей кваліфікації відповідних діянь у кримінальному праві України.

Найпоширенішим видом психологічного насильства є погроза.

М. К. Дімітров пропонує визначати погрозу в кримінальному праві України як суспільно небезпечне діяння, що полягає у переданні від одного суб'єкта до іншого (і не обов'язково безпосередньо потерпілому) у вербальній або невербальній формі інформації, яка містить обіцянку – реальну чи удавану – заподіяти в майбутньому передбачену законом шкоду з метою залякування, за наявності достатніх підстав припускати можливість її реалізації [4, с. 96]. У такому випадку погроза постає не як суто мовленнєвий акт, а як складне соціально-психологічне та кримінально-правове явище, охоплюючи інтелектуальний (усвідомлення змісту повідомлення та його значення), вольовий (цілеспрямованість на здійснення впливу) та комунікативний (спосіб доведення інформації до адресата) компоненти. Автор обґрунтовано наголошує, що кримінально-правове значення має не лише сам факт висловлення наміру завдати шкоди, а й його спрямованість на обмеження свободи волевиявлення потерпілого шляхом створення стану психічного напруження, тривоги чи страху [4, с. 96].

Крім цього, говорячи про погрозу, важливим є також положення про те, що за своєю юридичною природою вона є видом психологічного насильства, який посягає на внутрішню свободу особи. На відміну від фізичного насильства, вона не пов'язана з безпосереднім впливом на тілесну недоторканність, однак здатна обмежувати автономію волі через формування в потерпілого обґрунтованих побоювань щодо можливого настання шкоди. Отже, об'єктом посягання у випадку погрози виступає не лише конкретне охоронюване кримінальним законом благо (життя, здоров'я, власність тощо), але й психічна недоторканність та свобода внутрішнього самовизначення особи [10, с. 129].

У КК України термін «погроза» використовується доволі часто та має багатофункціональний характер. Він фігурує і як суспільно небезпечне діяння (зокрема, у статтях 129, 195, 266, 345, 345-1, 346, 350, 377 КК України), і як спосіб вчинення інших кримінальних правопорушень (наприклад, у статтях 147, 178, 187, 189, 206, 280, 355 КК України), і як спосіб підбурювання (ч. 4 ст. 27 КК України), а також як обставина, що пом'якшує покарання у разі вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози (п. 6 ст. 66 КК України). Така нормативна варіативність свідчить про значне кримінально-правове значення цього явища, тому зупинимось детальніше на декількох з них.

Базовою нормою, яка встановлює відповідальність за погрозу вбивством і містить мінімально необхідний набір конститутивних ознак, є ч. 1 ст. 129 КК України [9]. Водночас у Кодексі передбачено 17 статей (або їх частин), що закріплюють різні варіанти погрози вбивством. У межах ст. 129 КК України кримінально караною визнається погроза вбивством за умови наявності реальних підстав побоюватися її здійснення [5].

Категорія «реальності» погрози має оціночний характер і по-різному розкривається в доктрині кримінального права. Зокрема, окремі науковці обґрунтовують необхідність врахування як ставлення винного до висловленої погрози, так і її суб'єктивного сприйняття потерпілим [14, с. 34-35]. При цьому реальність для винного не означає обов'язкової наявності наміру фактично реалізувати висловлену погрозу. Достатнім є те, що особа усвідомлює здатність застосованого нею залякування бути сприйнятим як таке, що може бути здійснене, і розраховує на відповідний психологічний вплив. Водночас реальність погрози для адресата полягає в усвідомленні ним того, що озвучена небезпека заподіяння шкоди за певних умов може стати реальною [1].

Саме поєднання об'єктивних обставин і суб'єктивного сприйняття потерпілим створює підстави для висновку про наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 129 КК України.

Якщо ж ми говоримо про ст. 195 КК України («Погроза знищення майна»), то вона, у свою чергу, передбачає відповідальність за погрозу знищення чужого майна загальнонебезпечним способом, якщо були підстави побоюватися її здійснення. На відміну від ст. 129 КК України, тут безпосереднім об'єктом є право власності та майнові інтереси особи, однак психологічний вплив також має істотне значення [9]. Законодавець криміналізує саме таку погрозу, яка стосується знищення майна способом, що створює підвищену суспільну небезпеку (наприклад, підпал, вибух), що потенційно може загрожувати не лише майну, а й життю чи здоров'ю людей.

Спільною рисою обох складів є те, що вони належать до формального типу: злочин визнається закінченим з моменту доведення погрози до відома потерпілого за умови її реальності, незалежно від фактичного настання шкоди. Водночас відмінність полягає у спрямованості посягання: у ст. 129 КК України – на життя особи, у ст. 195 КК України – на майнову сферу, причому із підвищеним рівнем суспільної небезпечності через спосіб можливого знищення [6].

Таким чином, аналіз зазначених норм свідчить, що погроза у кримінальному праві виступає самостійним видом психологічного насильства, зміст якої конкретизується залежно від характеру блага, на яке вона спрямована, та ступеня суспільної небезпечності потенційних наслідків.

Наступним видом психологічного насильства є переслідування (сталкінг). Дана форма психологічного насильства наразі недостатньо чітко врегульована в національному законодавстві,

проте активно обговорюється в наукових та законодавчих колах. За пропонуванним проектом Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)» № 12088, злочинне переслідування (сталкінг) визначається як небажана нав'язлива увага до однієї людини або групи осіб, що виражається у стеженні, повторних контактах чи перебуванні біля місця проживання постраждалої особи, і є формою психологічного домашнього насильства [12].

Однак запропоноване визначення сталкінгу видається концептуально обмеженим і таким, що не повною мірою відображає правову природу цього явища. Насамперед, віднесення переслідування виключно до форм психологічного домашнього насильства суттєво звужує його зміст. Безперечно, сталкінг як прояв гендерно зумовленого насильства нерідко вчиняється інтимним партнером, зокрема колишнім, або членом сім'ї, однак обмеження його лише сферою домашніх чи близьких відносин не відповідає реальним соціальним практикам. Досить часто переслідувачем виступає особа, з якою потерпіла не перебувала в близьких стосунках або взагалі не була знайома, що свідчить про автономний характер цього делікту поза межами сімейного контексту.

Крім того, недоліком такого визначення є фактичне зведення переслідування до нав'язливої уваги у формі стеження чи неодноразового перебування поблизу місця проживання потерпілої особи. Подібна інтерпретація істотно звужує коло можливих форм протиправної поведінки, які можуть становити сталкінг, і не охоплює інших способів психологічного впливу – зокрема систематичних небажаних контактів, переслідування через електронні засоби комунікації, втручання в приватне життя або створення атмосфери страху та постійної тривоги. Хоча орієнтовний (ілюстративний) перелік дій може мати допоміжне значення для правозастосовної практики, він у жодному разі не повинен мати вичерпного характеру, оскільки це обмежуватиме можливості належної кримінально-правової кваліфікації.

Говорячи про сталкінг в цілому, вчені звертають увагу на те, що сталкінг має систематичний характер і здатен спричинити серйозні психічні наслідки, включно зі стресом, тривогою, порушенням сну та страхом виходити з дому. У дослідженнях наголошується, що сучасні інформаційні технології лише посилюють ці прояви, оскільки переслідувач може використовувати цифрові засоби для нав'язливого контакту або спостереження за жертвою (кіберсталкінг).

Науковці, як-от А. Я. Донченко, підкреслюють, що відсутність чіткого визначення сталкінгу в КК України та механізмів реагування призводить до нюансованої та часто недостатньої правової протидії цьому виду насильства, незважаючи на його реальні соціальні та психологічні наслідки для потерпілих [7]. Така ситуація суперечить міжнародним стандартам, зокрема вимогам Стамбульської конвенції, де сталкінг розглядається як одна з форм насильства над особою [8].

Також досить поширеним видом психологічного насильства є приниження, яке слід розглядати як один із проявів психологічного насильства, що полягає в умисному приниженні честі, гідності чи соціальної цінності особи шляхом словесних образ, знецінення, висміювання, демонстративного ігнорування або інших форм вербального чи невербального впливу, здатних викликати у потерпілого почуття меншовартості, емоційної залежності чи психічних страждань. У КК України приниження прямо не виокремлюється як самостійний склад злочину, однак виступає способом вчинення

окремих кримінальних правопорушень або елементом об'єктивної сторони, зокрема у ст. 126-1 КК України (домашнє насильство), де систематичне психологічне насильство може проявлятися у приниженні та образах, що призводять до психологічних страждань чи погіршення якості життя потерпілої особи [9].

Наступним різновидом психологічного насильства виступає залякування. Під залякуванням у загальномовному значенні розуміють дії, спрямовані на викликання в особи страху чи переляку, формування в неї стану боязкості та тривожності [3, с. 403]. У кримінально-правовому контексті йдеться про цілеспрямоване створення у потерпілої особи відчуття страху за власну свободу, особисту безпеку, а також за свободу й безпеку близьких чи рідних осіб, стабільність сімейного становища або матеріального забезпечення.

Окрім досліджених вище видів психологічного насильства, сучасний соціальний контекст зумовлює необхідність врахування й інших його різновидів, що активно обговорюються у міждисциплінарних дослідженнях та поступово набувають кримінально-правового значення. Так, газлайтинг – це систематичний психологічний вплив, спрямований на формування у потерпілого сумнівів щодо власної пам'яті, сприйняття реальності чи психічної адекватності [11]. Віктимблеймінг полягає у перекладанні відповідальності за протиправне посягання на саму жертву, що в окремих випадках може виступати елементом психологічного тиску чи приниження гідності потерпілого. Мобінг – це систематичне психологічне переслідування працівника в трудовому колективі з метою його ізоляції або звільнення; хоча він насамперед врегульований трудовим законодавством, у разі істотної шкоди психічному здоров'ю може набувати кримінально-правового значення. Аб'юз або психологічне зловживання охоплює модель домінуючої, контролюючої поведінки, спрямованої на підкорення волі іншої особи, та може кваліфікуватися як форма домашнього насильства. Харасмент – це небажана поведінка сексуального чи іншого принизливого характеру, що створює ворожу або принижуючу атмосферу; за певних умов вона може трансформуватися у склад кримінального правопорушення (наприклад, за ст. 154 КК України або у контексті сексуального насильства) [2].

Урахування зазначених явищ у кримінально-правовій науці є важливим для адекватної кваліфікації новітніх форм психологічного впливу та для розширення розуміння способів заподіяння шкоди психічній недоторканності особи.

Висновки. Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що психологічне насильство у кримінальному праві України є складним, багатовимірним явищем, яке не зводиться до окремої норми Особливої частини КК України, а проявляється у різних кримінально-правових конструкціях.

Аналіз норм КК України та доктринальних підходів дає підстави виокремити основні види психологічного насильства, зокрема погрозу, переслідування (сталкінг), залякування, систематичне приниження та інші форми психічного впливу. Кожен із цих видів має власні кримінально-правові особливості, механізм впливу на потерпілого та специфіку кваліфікації, що зумовлює необхідність їх чіткого розмежування в теорії та практиці застосування кримінального закону.

Детальне вивчення зазначених вище видів психологічного насильства є надзвичайно важливим, адже їх виявлення та правильне розмежування дозволяє більш точно оцінювати шкоду, заподіяну потерпілому, і застосовувати адекватні кримінально-правові механізми реагування. Водночас наразі є абсолютно зрозумілим те, що законодавство потребує удосконалення у частині чіткого

визначення меж психологічного насильства та інтеграції доктринальних підходів у практику кваліфікації цих діянь. Це створить передумови для підвищення ефективності захисту прав потерпілих, забезпечення єдності судової практики та розвитку превентивних заходів протидії психологічному насильству в суспільстві.

Література:

1. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.
2. Ботнарченко І. А., Гриньків О. О. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 104–109. URL : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.21>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Дімітров М. К. Теоретичні та практичні аспекти погроз у кримінальному праві: монографія / за ред. Г.З. Яремко. Львів: Левада, 2021. 236 с.
5. Дімітров М. К. Система норм про погрозу вбивством у кримінальному законі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 243–252.
6. Довгань-Бочкова Н. В. Окремі проблеми визначення змісту погрози як способу вчинення злочинів за чинним КК України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 263–272.
7. Донченко А. Я. Криміналізація stalkingу – незаконного переслідування: питання реформування законодавства України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2025. № 1 (49). С. 89–104.
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
10. Кущий Р. В. Ознаки зовнішнього прояву погрози як способу вчинення злочину. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 12 (том 2). С. 129–131.
11. Оверчук В. А. Газлайтинг як прояв психологічного насилля керівника щодо підлеглих у професійному середовищі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4, т. 2. С. 136–140.
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (stalking): проект Закону від 02.10.2024 № 12088. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2024/11/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-12088.pdf>
13. Степаненко О. В. Психологічне насильство як форма домашнього насильства. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 155–159.
14. Шаблістий В. В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Спец. вип. № 1. С. 29–37.

Polishchuk Ya. Types of psychological violence in the criminal law of Ukraine

Summary. The article examines the types of psychological violence, their criminal-law characteristics,

and modes of manifestation, as well as provides an analysis of the provisions of the Criminal Code of Ukraine in which they are directly or indirectly reflected. Particular attention is paid to threats, stalking (persecution), intimidation, humiliation of honor and dignity, as well as other forms of psychological pressure aimed at restricting an individual's freedom or causing moral suffering.

It is established that a threat in the criminal law of Ukraine constitutes a socially dangerous act, which involves conveying information from one subject to another in verbal or non-verbal form that contains a promise–real or apparent–to inflict legally recognized harm in the future with the purpose of intimidation, provided there are sufficient grounds to assume the possibility of its implementation. In this context, a threat is considered not only as a speech act but also as a complex socio-psychological and criminal-law phenomenon that includes intellectual and communicative components.

It is noted that the term “threat” in the Criminal Code of Ukraine is used broadly and has a multifunctional character. A detailed analysis is conducted using the examples of Article 129 “Threat of Murder” and Article 195 “Threat of Property Destruction” of the Criminal Code of Ukraine. A common feature of both offenses is their formal nature: the crime is considered complete from the moment the threat is communicated to the victim, provided it is real, regardless of whether the harm actually occurs.

The study also examines stalking (persecution) as a form of psychological violence. This type of violence is currently insufficiently regulated in national legislation but is actively discussed in scientific and legislative circles. According to the draft Law “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine ‘On the Prevention and Combating of Domestic Violence’ regarding the Establishment of Liability for Criminal Stalking” No. 12088, a definition of criminal stalking is proposed. However, it has several shortcomings, including its limitation to forms of psychological domestic violence, which significantly narrows its scope, and the restriction of possible forms of unlawful behavior solely to intrusive attention in the form of surveillance or repeated presence near the victim's residence.

Other types of psychological violence, such as humiliation and intimidation, are also analyzed. Humiliation is understood as the deliberate degradation of a person's honor, dignity, or social value through verbal abuse, devaluation, ridicule, demonstrative ignoring, or other forms of verbal or non-verbal influence capable of causing the victim feelings of inferiority, emotional dependence, or psychological suffering. Intimidation, on the other hand, consists of actions aimed at creating in the victim a sense of fear for their personal freedom and safety, as well as the freedom and safety of close or family members, the stability of family circumstances, or material security.

Furthermore, it is noted that psychological violence is not limited to the aforementioned types, as contemporary social contexts require consideration of other forms, which are actively discussed in interdisciplinary research and are gradually gaining criminal-law significance, including gaslighting, victim-blaming, mobbing, abuse, harassment, and others.

Key words: psychological violence, types of psychological violence, threat, stalking (persecution), Criminal Code of Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання: 28.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Саленков А.В.,

кандидат юридичних наук

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3049-0054>

ПРО ПОНЯТТЯ КОНСТРУКЦІЇ ПОДАТКУ В ПОЛЬСЬКІЙ ФІНАНСОВО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню підходів польських фахівців-фінансистів до визначення поняття конструкції податку. Окреслена категорія входить до загальноприйнятого сегменту термінологічного арсеналу багатьох польських вчених. Наразі у науково-економічному співтоваристві, серед фахівців з державного управління та правознавців склався неформальний консенсус щодо побудови конструкції податку та вимог до її законодавчого закріплення. До операторів окресленого терміну передусім належать економісти, а також представники конституційно-правової та фінансово-правової науки. При цьому польські правники використовують у науковому обігу переважно похідні від нього категорії – правова конструкція податку, юридична конструкція податку, нормативна конструкція податку та подібні до них. У фінансово-правовій науці практично відсутні його чітке визначення і детальна характеристика. Польські правознавці переважно роблять акцент на дослідженні елементної бази конструкції податку та похідних терміносполучень, на визначенні їх імперативного та факультативного сегментів, на дослідженні засад нормативно-правового закріплення та аналізі особливостей правових (нормативних, юридичних) конструкцій конкретних податкових платежів.

У юридичній літературі до конституційних приписів, що безпосередньо регламентують питання, пов'язані з конструкцією податку зазвичай відносяться статті 84 та 217 Конституції Республіки Польща. На думку науковців, саме в них закріплені базові принципи законодавчого регулювання в сфері оподаткування, зокрема, щодо структурування податку, елементного складу конструкції податку, що повинні регулюватися законом, встановлення податків та інших публічних зборів. Обґрунтовані пропозиції щодо доцільності врахування конструктивних напрацювань польської фінансово-правової доктрини щодо конструкції податку при розкритті сутності вітчизняного податково-правового механізму, дослідженні цього економіко-правового феномену через аналіз його побудови та характеристики структурних елементів, визначення підсистеми спеціальних принципів.

Ключові слова: конструкція податку, податково-правовий механізм, фінансово-правова доктрина, система принципів правової конструкції податку, Республіка Польща.

Постановка проблеми. Конструкція податку є системоутворюючою категорією польського податкового права. Цей термін активно вживається в юридичній та економічній літературі цієї країни більше 30 років і міцно закріпився в арсеналі сучасного науковця. Водночас слід зауважити, що аналізована категорія зазвичай використовується в академічних текстах у різних інтерпретаційних варіантах. Ці термінологічні словосполучення завдяки предметним вкрапленням демонструють вектор і пріоритети наукового пошуку дослідника.

Необхідно констатувати, що в податковому законодавстві Республіки Польща фактично не використовується термін «податкова конструкція / конструкція податку». Окреслені фактори сприяють вільному тлумаченню аналізованого поняття, підвищенню суб'єктивності у податково-правовому регулюванні та урешті-решт можуть призвести до порушення прав платників і ускладнити роботу компетентних органів. Така ситуація сприяє активізації відповідного наукового супроводу, загострює полеміку в юридичних колах з наведених питань. При цьому дослідження конструкції податку та похідних від неї понять далеке від завершення. Залишаються невирішеними питання визначення цієї категорії, з'ясування її змісту та специфіки. З одного боку, це викликано відсутністю легального закріплення дефініції конструкції податку, в польських нормативно-правових актах вона практично не фігурує. З іншого боку, ступінь затребуваності та характер вживаності у податково-правовому науковому обігу цього поняття дозволяє стверджувати, що в експертному середовищі склалося спільне розуміння його сутності. Вчені виходять із аксіоматичності аналізованої категорії, в дискусіях переважає її згадування без конкретизації сутності. Науковці уникають оприлюднення формулювання конструкції податку, переліку її ознак тощо. Втім, така замаскованість не дає можливості свідчити про наявність абсолютного консенсусу з цього питання. Скоріше за все в дослідницькому співтоваристві щодо конструкції податку панує варіативність. Об'єктивним фактором, що свідчить про суттєву різницю векторів розгляду правової природи цього феномену може слугувати аналіз побудови та запропонована характеристика елементів конструкції податку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає підстави констатувати, що найчастіше категорію «конструкція податку» вживають представники польської економічної науки. Натомість запропоновані ними рішення не дозволяють отримати повної та об'єктивної характеристики цієї категорії, адже конструкція податку неможлива поза права. Саме це принципове положення враховують польські правознавці при утворенні похідних словосполучень. Цілком виправдано в науковий обіг уводяться споріднені категорії в назві яких закріплена правова складова. В окреслених умовах польські правники не уникають розв'язання проблематики конструкції податку, проте правильність шляху який вони обрали для цього викликає сумніви. Намагання розкрити сутність правової конструкції податку через формування переліку її складових, інколи – через характеристику цих елементів, без пропозиції щодо дефініції ключового поняття, виокремлення та дослідження його ознак, є як традиційним для польської фінансово-правової доктрини, так і вкрай дискусійним.

Метою статті є проведення багатоаспектного аналізу підходів, існуючих у польській науці до визначення поняття конструкції податку, вивчення специфіки наукових розвідок окресленої категорії як правового феномену.

Виклад основного матеріалу. У польській науковій літературі досить розповсюдженим є твердження, що для належного виконання своїх функцій, податки повинні бути побудовані відповідно до певних правил [1, с. 37]. Наведена теза є цілком справедливою і для українського податково-правового регулювання. Водночас, на відміну від вітчизняної фінансово-правової доктрини в Польщі ці правила часто називають податковою технікою [2, с. 103]. На нашу думку, таким чином процес фактично робиться більш вагомим за його результат, помилково зміщуються акценти від структурування податкового платежу, від правової конструкції податку, від цілісного податково-правового механізму на користь правил формування цієї сукупності. Надважливе завдання – приведення відповідної елементної бази до законодавчо встановленої моделі. Саме адекватна побудова та дієвий взаємозв'язок складових податку дозволить забезпечити ефективне справляння податкових платежів, реалізацію їх основної функції – фіскальної. В результаті, як платник, так і контролюючі органи отримують чіткі орієнтири, зрозумілий дороговказ – за яких умов податок чи збір «працює», за яких умов він визнається нікчемним. Саме правова конструкція податку дозволяє визначити хто, коли, в якому обсязі та яким чином повинен виконати свій конституційний податковий обов'язок.

Позиції науковців щодо конструкції податку можуть мати суттєві відмінності. Часто вони звертаються до аналізу конструкції податку у контексті вивчення проблематики справляння окремих податкових платежів, зокрема, податку на доходи фізичних осіб. Так, ми можемо зустріти дослідження цього поняття через призму пошуку результативних векторів податкової політики. Окреслену проблему пропонується вирішити через запровадження нових конструкцій податку, зміну податкових ставок, розширення податкової бази, а також змінюючи форму податкових преференцій [3, с. 80]. У підсумку наголошується, що саме конструкція податків, які складають податкову систему, різною мірою сприяє її реалізації, зокрема, законодавець задля цього використовує окремі елементи податкової конструкції [3, с. 82]. Схожий підхід демонструється при аналізі зазначеного податкового платежу й іншими авторами. Так, констатується, що характер конструкції податку має суттєве значення в його справлянні. Саме він визначає, як конкретний податок виконуватиме функції, що покладені на нього та сприятиме досягненню цілей економічної політики держави. Окремі елементи конструкції податку, спосіб їх правильного та послідовного вибору, а також внутрішня узгодженість цієї структури визначають суспільну користь податку як ефективного інструменту економічної політики, що позитивно впливає на поведінку підприємців [4, с. 436]. Зазначається, що раціональна конструкція податку є невід'ємною умовою для забезпечення динамічного розвитку підприємницької діяльності та отримання конкурентної переваги на міжнародному ринку [4, с. 445]. Конструкція податку також досліджується у контексті забезпечення економічної безпеки сімей [5, с. 100]. Стверджується, що податкове право тісно пов'язане з економічними законами і тому конструкція податку, не може не враховувати ці закони. У разі ж конфлікту між податково-правовими конструкціями та економічними законами, це може призвести до наслідків, протилежних тим, що були запла-

новані [5, с. 102]. Як бачимо, питання важливості конструкції податку не викликає дискусії в наукових колах. Значення цієї категорії для сфери оподаткування тісно пов'язується з належною реалізацією державної економічної та податкової політики, з потребою досягнення оптимальності податкової агрегації. Ми підтримуємо наведений підхід. При цьому, як бачимо, вчені не заглиблюються у з'ясування правової природи конструкції податку. Вочевидь це викликано предметним спрямуванням їх публікацій. Водночас деякі із наведених положень потребують критичної реакції. Зокрема, твердження про доцільність пошуку і запровадження нових податкових конструкцій свідчить про хибне розуміння автором цієї категорії. Ігнорується принципове положення – конструкція податку є певною композицією, об'єднанням пов'язаних і обов'язкових елементів. Вона не різнилась від податку до податку, адже є стабільною. Цей набір складових є імперативним і сталим, відповідно конструкція податку – це не множина. За аналогією можна згадати, наприклад, податкову систему держави – це одна.

Слід зауважити, що польські вчені не обмежуються використанням терміну «конструкція податку», їх погляди на аналізоване нами поняття значно ширше. Деякі автори фактично отождоюють конструкцію податку з податковою структурою, елементами структури податку, правовою конструкцією податку, нормативною структурою податку [6, с. 215], нормативною конструкцією податку [5, с. 93], внутрішньою структурою податку (його змінними особливостями) [7, с. 27]. Отже, маємо як мінімум шість термінологічних варіантів. Можемо зустріти в науковій літературі й оперування термінами «конструкція правовідносин податкового зобов'язання» [8, с. 25] та «конструкція податкового зобов'язання». Остання з наведених категорій також вважається тотожною правовій конструкції податку, такою, що вводиться виключно законом, як це передбачено в статті 217 Конституції Республіки Польща) [9, с. 18]. У контексті податкової конструкції, як ми раніше зазначали, вживається й термін податкова техніка. Правознавці базують таке рішення на тезі, що застосування поняття правової конструкції податку або поняття елементів податкової техніки дозволяє представити нормативну форму певної податкової вигоди [8, с. 25]. З іншого боку в науковому обігу можна знайти констатацію того, що фіскальні, економічні та соціальні цілі оподаткування бізнесу повинні реалізовуватися з урахуванням податково-правової техніки, яка складається з норм, що застосовуються до всіх податків, та норм, що формують правову конструкцію окремих податків [10, с. 36–37]. Тобто на відміну від розуміння податкової техніки як правил побудови податків у цьому разі йдеться про тотожність окреслених категорій. Втім така позиція з одного боку, містить певні прогалини, з іншого боку – є «ширшою» за наведені вище підходи. У будь-якому разі, фактично йдеться про розуміння податкової техніки як специфічного важелю, інструментарію в сфері оподаткування.

Найбільш вживаною в польській правовій спільноті є категорія «правова конструкція податку» [11, с. 35; 1, с. 37] та «податково-правова конструкція» [10, с. 18]. Не дивно, що на перетині економіки і права конструкція податку та правова (нормативна, юридична) конструкція податку розглядаються як синоніми. Коли ж ми звертаємося до наукових праць юристів, то бачимо як починає превалювати правовий аспект, відхід у публікаціях від терміну конструкція податку на користь пов'язаних з ним безальтернативно-правових категорій. Така

практика є цілком виправданою для правознавців. Водночас, є суттєві різниці щодо їх сутності. Зокрема, визначення формування правової конструкції податку стосовно підприємств як елементу державної фінансової політики [12, с. 15] потребує додаткової аргументації. Водночас сказати, що спроби визначити поняття правової конструкції податку в польській фінансово-правовій доктрині були невдалими, було б перебільшенням. Ми не зустріли об'єктивної наукової або законодавчої дефініції цього поняття. Вочевидь, відсутність позитивного результату нашого пошуку є наслідком характеру цього дослідження, адже ми не претендуємо на його виснажливість у силу обмеженого доступу до першоджерел та встановлених параметрів щодо обсягу статті. Що ж до інших наявних проблемних питань, які стосуються конструкції податку, то варто враховувати, що в Республіці Польща їх намагаються вирішити: а) за допомогою доктринальних напрацювань; б) завдяки рішенням представницьких органів, через призму внесення змін і доповнень до законів, а також рішень органів місцевого самоврядування; в) через спроби їх нівелювання за допомогою рішень органів загального судочинства та Конституційного Трибуналу.

Саме конституційні приписи слугують відправною точкою для дискусій та формування наукових підходів і базою для правозастосовників. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на дві статті Конституції Республіки Польща. Так, стаття 84 закріплює, що кожний зобов'язаний нести публічні обтяження і повинності, включаючи сплату податків, встановлених законом [13, с. 34]. Її положення безпосередньо стосуються таких фундаментальних питань як універсальність оподаткування та виключний характер закону у встановленні обов'язку нести державні тягарі та внески [14, с. 195]. Подальша деталізація цих принципових положень здійснена в статті 217 Конституції РП. Закріплено, що встановлення податків та інших публічних зборів, визначення суб'єктів, об'єктів оподаткування і податкових ставок, а також принципів надання пільг і анулювання недоплат, категорій суб'єктів, що звільнені від податків, здійснюється відповідно до закону [13, с. 72]. Фундаментальне значення наведених конституційних норм важко переоцінити. Не випадково їх відносять до стандарту загального податкового регулювання [14, с. 195]. У польській науковій літературі підкреслюється, що стаття 217 є єдиною нормою Конституції, що визначає обсяг нормативного регулювання в конкретній правовій сфері [15, с. 391], встановлює мінімально можливі параметри елементного складу конструкції податку, що повинні регулюватися законом.

Заслугує на увагу й інший ракурс аналізу зазначених приписів акту найвищого рангу в системі правових джерел. На думку вчених, в них закріплено 4 принципи податкового законодавства: 1) принцип виключності відповідного закону для визначення основних елементів правової конструкції окремих податків [16, с. 330] або принцип законодавчого визначення всіх елементів конструкції податку; 2) принцип виключності права законодавчої влади встановлювати податки [17, с. 246]; 3) принцип уточнення структурних елементів у законі; 4) принцип обов'язкової участі органів місцевого самоврядування у створенні місцевого податкового законодавства [17, с. 250]. При цьому зауважимо, що принцип законодавчого регулювання сфери оподаткування був сформульований ще класиком польського фінансового права Богумілом Бжезінським [5, с. 102]. На

наш погляд, наведені засади слугують своєрідним зовнішнім прошарком системи принципів правової конструкції податку – загальними принципами. Доцільно також здійснити формування «внутрішнього» прошарку цієї системи – спеціальних принципів правової конструкції податку. До них можна включити, наприклад, принцип взаємозв'язку її складових.

Наведений досвід конституційної регламентації податкових відносин в Республіці Польща заслуговує на врахування при вдосконаленні Основного Закону нашої держави. Передусім, до його тексту доцільно включити дефініцію податково-правового механізму, терміну, який багато в чому подібний до польської правової конструкції податку. Наступним кроком повинно стати закріплення елементного складу податково-правового механізму, як це зроблено в ст. 217 Конституції РП. Отже, буде перекинуто місток між визначенням явища і його побудовою (конструкцією). Вони тісно зв'язані між собою [18, с. 16]. Зрозуміло, що вказані рішення повинні дублюватися в Податковому кодексі України. Вважаємо, що реалізація цих пропозицій сприятиме максимальній чіткості та імперативності податково-правового регулювання, знизить рівень його колізійності.

Висновки. Конструкція податку – це економіко-правове поняття, що є базою для побудови споріднених терміносполучень, які містять правові складові. Втім такі категорії практично відсутні в чинному польському законодавстві. Компенсувати зазначену ситуацію представники фінансово-правової науки намагаються за допомогою дослідження побудови правової конструкції податку, характеристики її складових, аналізу основних правових засад. Дискусія з окреслених питань далека від завершення. Окремі напрацювання польських правознавців доцільно враховувати при розкритті сутності та законодавчій регламентації вітчизняного податково-правового механізму. Пропонується відповідна корекція тексту Основного Закону нашої держави та Податкового кодексу України.

Література:

1. Agnieszka Jackowska, Mariusz Tadeusz Fierek. Istota podatku dochodowego od osób fizycznych. *Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej*. № 1. 2018 (18). S. 35–48. DOI: 10.24426/zngsw.v18i1.
2. Ziółkowska W. *Finanse publiczne. Teoria i zastosowanie*. Wydanie 3. Poznań: WSB, 2005. 314 s.
3. Ilona Szczepańska. Wybrane elementy konstrukcji podatku od dochodów osobistych i ich znaczenie w realizacji polityki podatkowej. *Mysł Ekonomiczna i Polityczna*. 2013. Tom 41. Nr 2. S. 60 – 84.
4. Michał Sosnowski. Wpływ zmian w konstrukcji podatku dochodowego od osób fizycznych na obciążenia fiskalne przedsiębiorstw. *Prace naukowe Uniwersytetu ekonomicznego we Wrocławiu*. 2011. Nr 173. S. 435–446.
5. Mieczysław Staniszewski. Aspekt ustrojowy, ekonomiczny i prawny podatkowej kumulacji podmiotowej. *Studia Administracyjne*. 2017. Nr 9. S. 93 – 108. DOI: 10.18276/sa.2017.9-08.
6. Ryta Dziemianowicz, Adam Wyszowski, Renata Budlewska. Tax expenditures jako element konstrukcji polskiego podatku od dochodów osobistych. *Studia Ekonomiczne*. 2014/198. Cz.1. S. 213–224.
7. Eugeniusz Ruśkowski, Leonard Etel, Janusz Stankewicz. *Prawo podatkowe*. Białystok: Temida 2, 1994. 302 s.
8. *Prawo podatkowe z kuzami i pytaniami*. Redakcja naukowa Paweł Borszowski. Seria akademicka. Wydanie 3. Warszawa: Wolters Kluwer, 2023. 492 s.
9. Wojciech Wyrzykowski, Piotr Kasprzak. Ulga podatkowa jako instrument realizacji pozafiskalnych funkcji podatków. *Zarządzanie finansami i rachunkowość*. 2016. № 4 (1). S. 17 – 31.

10. Mastalski Ryszard. Prawo podatkowe. Wydanie 7. Warszawa: C.H.Beck, 2009. 642 s.
11. Agnieszka Jackowska, Mariusz Tadeusz Fierek. Istota podatku dochodowego od osób fizycznych. *Zeszyty Naukowe Gdańskiej Szkoły Wyższej*. 2018. Nr 1. S. 35 – 48. DOI: 10.24426/zngsw.v18i1.17.
12. Roman Szumlakowski. Kształtowanie konstrukcji prawnej podatku względem przedsiębiorców jako element polityki fiskalnej państwa. *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2013. Nr 2. S. 15–22.
13. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). Київ: Москаленко О.М., 2018. 84 с.
14. Anna Krawczyk-Sawicka. Regula ustawowego nakładania podatków i ciężarów publicznych w świetle art.217 Konstytucji RP z 1997 r. *Przegląd prawa konstytucyjnego*. 2012. Nr 2. S. 193–212.
15. M.Fojcik-Mastalska, R.Mastalski. Zasada zupełności ustawowej w prawie podatkowym. *Konstytucja, urząd, system finansowy państwa. Księga pamiątkowa ku czci prof. Natalii Gajl*. Warszawa, 1999. 422 s.
16. Савіцка Кристина. Місцеве податкове законодавство. *Вроцлавсько-Львівський юридичний збірник*. 2012. № 3. С. 318 – 338.
17. Dowgier R. Konstytucyjne podstawy stanowienia prawa podatkowego w Polsce. *Konstytucyjno-ustawowa regulacja stosunków społecznych w Rzeczypospolitej i Republice Białoruś*. Jarosław Matwiejuk (red.). Białystok: Temida 2. 2009. S. 240 – 251.
18. Криницький Ігор. Структура податкової системи України: перспективи правової оптимізації. *Право України*. 2024. № 4. С. 13–25. DOI: 10.33498/loou-2024-04-013.

Salenkov A. On the concept of the tax structure in Polish financial and legal doctrine

Summary. The article is devoted to the study of approaches adopted by Polish financial law scholars to defining the concept of the tax structure. This category belongs to the generally accepted segment of the terminological framework used by many Polish researchers. At present, within the academic economic community, as well as

among public administration specialists and legal scholars, an informal consensus has been formed regarding the construction of a tax and the requirements for its legislative consolidation. The primary users of this term are economists, as well as representatives of constitutional law and financial law. At the same time, Polish legal scholars mainly employ derivative categories in academic discourse, such as the legal structure of a tax, the juridical structure of a tax, the normative structure of a tax, and similar concepts. In financial law doctrine, a clear definition and detailed characterization of this concept are virtually absent. Polish legal scholars primarily focus on studying the element-based framework of the tax structure and related terminological constructs, identifying their mandatory and optional components, examining the principles of their normative legal consolidation, and analyzing the specific features of legal (normative, juridical) structures of particular tax payments.

In legal literature, Articles 84 and 217 of the Constitution of the Republic of Poland are generally regarded as constitutional provisions that directly regulate issues related to the tax structure. According to scholars, these articles enshrine the fundamental principles of legislative regulation in the field of taxation, in particular with regard to the structuring of taxes, the elements of the tax structure that must be regulated by statute, and the establishment of taxes and other public levies. The article substantiates proposals regarding the expediency of taking into account the constructive developments of Polish financial law doctrine on the tax structure when revealing the essence of the domestic tax law mechanism, studying this economic and legal phenomenon through the analysis of its construction and the characterization of its structural elements, as well as defining a subsystem of special principles.

Key words: tax structure, tax law mechanism, financial law doctrine, system of principles of the legal structure of a tax, Republic of Poland.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.01.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Аркуша Л. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0422-6416>*

Чернов О. В.,

*доктор філософії,
доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-6038-9479>*

Дикий О. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9659-9350>*

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА В ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМАХ

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню криміналістичних аспектів виявлення та фіксації цифрових слідів фінансового шахрайства в сучасних платіжних системах в умовах інтенсивної цифровізації фінансових послуг. Обґрунтовано, що трансформація платіжної інфраструктури, поява дистанційних каналів обслуговування, мобільних застосунків, відкритих API та автоматизованих систем протидії шахрайству зумовлюють зміну механізму слідоутворення та структури доказової інформації у кримінальних провадженнях відповідної категорії. Показано, що цифрові сліди фінансового шахрайства мають нематеріальну природу, є фрагментарними, розпорошеними у багатосуб'єктному інформаційному середовищі та характеризуються обмеженим строком збереження, що істотно ускладнює їх своєчасне виявлення, належну фіксацію і подальше використання в доказуванні.

У статті розкрито криміналістичну сутність цифрових слідів фінансового шахрайства, їх місце в механізмі злочинної діяльності та значення для реконструкції послідовності дій правопорушників. Проаналізовано основні контури формування цифрових слідів у платіжних системах, зокрема транзакційний, ідентифікаційний та контекстний, а також окреслено типові джерела такої інформації: журнали процесингу, логи автентифікації, метадані сесій доступу, дані систем протидії шахрайству, відомості про пристрої та канали зв'язку. Особливу увагу приділено криміналістичним проблемам фіксації цифрових слідів, зокрема забезпеченню їх цілісності, автентичності та перевіряюваності, дотриманню ланцюга збереження, синхронізації часових міток і збереженню доказового контексту.

Наголошено, що ефективне розслідування фінансового шахрайства неможливе без поєднання криміналістичних, технічних та процесуальних підходів, а також без налагодженої взаємодії слідчих органів із банками, платіжними організаціями та іншими володільцями інформаційних ресурсів. Обґрунтовано необхідність формування

уніфікованих криміналістичних алгоритмів дій у типових слідчих ситуаціях, орієнтованих на оперативне виявлення нестійких цифрових слідів і їх належну фіксацію на ранніх етапах кримінального провадження. Зроблено висновок, що розвиток криміналістичної теорії цифрових слідів і впровадження системного підходу до їх виявлення та фіксації є ключовою умовою підвищення ефективності доказування у провадженнях про фінансове шахрайство в платіжних системах.

Ключові слова: фінансове шахрайство, платіжні системи, цифрові сліди, докази, криміналістика, фіксація доказів, транзакційні дані, метадані, антифрод-системи, розслідування, злочин.

Постановка проблеми зумовлена тим, що стрімка цифровізація фінансових послуг і масове використання дистанційних платіжних інструментів трансформували фінансове шахрайство з переважно "контактного" та документально-матеріального виду злочинності у високотехнологічну, динамічну та часто транскордонну кримінальну діяльність, у межах якої ключовим носієм криміналістично значущої інформації стають цифрові сліди. Водночас у практиці досудового розслідування зберігається дисбаланс між темпами еволюції шахрайських схем у платіжних системах і наявними криміналістичними методиками їх виявлення та фіксації: традиційні підходи до слідоутворення, доказування та документування процесуальних дій не завжди адекватно враховують нематеріальну природу цифрових артефактів, їх розпорошеність у багатосуб'єктній інфраструктурі, нестійкість у часі та залежність від технічних політик зберігання даних.

Проблемність посилюється тим, що цифрові сліди фінансового шахрайства переважно виникають і зберігаються у середовищах, які перебувають під контролем приватних суб'єктів

(банки, процесингові центри, платіжні організації, провайдери аутентифікації, оператори зв'язку, хмарні сервіси), що породжує об'єктивні труднощі доступу до первинних журналів, метаданих і технічних атрибутів транзакцій, а також ускладнює забезпечення безперервності ланцюга збереження та перевірюваності цілісності даних. Додатковим викликом є наявність “вікна збереження” цифрової інформації: автоматичне перезаписування логів, обмежені строки архівування, оновлення систем, токенизація та шифрування, що унеможливають відтворення істотних обставин події при несвоєчасному реагуванні. Унаслідок цього в кримінальних провадженнях нерідко фіксується лише факт списання чи переказу коштів (виписка, довідка), тоді як технічно насичений доказовий контекст – дані сесій, пристроїв, каналів доступу, механізмів підтвердження, антифрод-оцінок та кореляційних ідентифікаторів – залишається поза межами належної фіксації або втрачається ще на початковому етапі.

Постановка проблеми також пов'язана з тим, що сучасні шахрайські практики активно використовують засоби маскування та ускладнення ідентифікації (анонімізація мережевого трафіку, підставні акаунти та “дропи”, соціальна інженерія, розподілені транзакційні ланцюги, інструменти швидкого “розшарування” коштів), що змінює структуру слідової картини: ключові докази стають непрямими, кореляційними й потребують синхронізації даних із різних джерел, у тому числі з різними стандартами часу, форматами журналювання та рівнями деталізації. Відсутність уніфікованих криміналістичних алгоритмів дій слідчого і спеціаліста в типових ситуаціях (заява потерпілого, спрацювання антифрод-системи, виявлення аномальних зарахувань, інцидент у мерчанта) призводить до фрагментарного збору інформації, процесуальних ризиків (сумніви щодо допустимості та автентичності цифрових доказів) і, як наслідок, зниження ефективності викриття організаторів та виконавців.

Отже, проблема полягає у необхідності науково обґрунтувати та методично конкретизувати криміналістичні підходи до виявлення і фіксації цифрових слідів фінансового шахрайства в платіжних системах як цілісного процесу, що поєднує діагностику події, визначення релевантних джерел даних, забезпечення технічної цілісності та процесуальної коректності фіксації, а також створення умов для подальшої експертної інтерпретації й доказової реконструкції механізму злочину. Саме розв'язання цієї проблеми є передумовою підвищення результативності досудового розслідування, мінімізації втрат доказової інформації та формування належної доказової бази у провадженнях про фінансове шахрайство в умовах цифрової економіки.

Метою статті є наукове обґрунтування та систематизація криміналістичних підходів до виявлення і фіксації цифрових слідів фінансового шахрайства в платіжних системах з метою забезпечення їх повноти, цілісності, процесуальної допустимості та ефективного використання для доказової реконструкції механізму злочину і встановлення причетних осіб.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичне забезпечення протидії фінансовому шахрайству в умовах цифровізації економіки та стрімкого розвитку платіжних систем набуває особливого значення з огляду на трансформацію способів злочинної діяльності, зміну структури доказової інформації та зростання ролі нематеріальних, цифрових слідів у механіз-

мі вчинення кримінальних правопорушень. Сучасні платіжні системи – від класичних банківських карткових процесингів і міжбанківських переказів до мобільних гаманців, інтернет-еквайрингу, P2P-переказів, сервісів “купити зараз – сплатити потім”, агрегаторів платежів і платіжних ініціатив через відкриті API – формують складне інформаційне середовище, у межах якого фінансові операції здійснюються з високою швидкістю, багаторівневою аутентифікацією та залученням значної кількості технічних і програмних компонентів. У такому середовищі злочинна активність часто набуває гібридного характеру: поєднує соціальну інженерію, технічні атаки на інформаційні системи, маніпуляції з реквізитами, зловживання процедурними прогалинами бізнес-процесів, використання підставних осіб (“дропів”), транскордонну інфраструктуру та автоматизовані інструменти управління злочинними кампаніями. За цих умов фінансове шахрайство постає як складне криміналістичне явище, що характеризується специфічним механізмом утворення цифрових слідів, особливостями їх локалізації, динамічністю та високим рівнем латентності, а також високою “конкуренцією за час” між правопорушником, який прагне швидко вивести й замаскувати кошти, та слідчим, який має встигнути зберегти цифрові артефакти до їх зникнення, перезапису чи втрати доказового контексту.

Цифрові сліди фінансового шахрайства в платіжних системах є різновидом криміналістично значущої інформації, зафіксованої в електронно-цифровій формі, яка відображає підготовчі, безпосередні та посткримінальні дії суб'єктів злочинної діяльності. Принципово важливо підкреслити, що “цифровий слід” у криміналістичному розумінні не зводиться до будь-якого електронного запису: він є відображенням конкретної події або дії, має інформаційний зв'язок із механізмом вчинення правопорушення та потенційну доказову цінність. На відміну від традиційних матеріальних слідів (відбитків, мікрооб'єктів, слідів знарядь), цифрові сліди не мають сталої фізичної форми, існують у вигляді електронних даних, записів, лог-файлів, метаданих, транзакційних журналів, телеметричних параметрів та мережевих артефактів, що зумовлює специфіку їх виявлення, фіксації, збереження та інтерпретації. Вони можуть існувати одночасно в різних станах: як активні записи в оперативних базах даних платіжного процесингу, як журнали подій у системах моніторингу, як кешовані дані в мобільних застосунках, як копії в резервних сховищах, як пакети в мережевому трафіку або як “тіні” у вигляді кореляційних ознак, що виникають у результаті взаємодії різних компонентів [1]. Водночас саме цифрові сліди дозволяють реконструювати ланцюг фінансових операцій, встановити послідовність і логіку дій зловмисника, виявити використані технічні засоби та програмні інструменти, визначити мережеві маршрути й тактики маскування, а також зіставити інформацію з різних джерел для формування єдиної криміналістичної картини події.

Криміналістичний аналіз фінансового шахрайства в платіжних системах ґрунтується на розумінні опосередкованості впливу злочинця на об'єкт посягання через цифрову інфраструктуру. Ця опосередкованість породжує особливий механізм слідоутворення: по-перше, цифрові сліди виникають як прямий результат дій зловмисника (вхід у систему, ініціювання транзакції, зміна реквізитів, додавання нового платіжного інструменту, підтвердження через одноразовий код, обхід обмежень тощо); по-друге, вони утворюються як побічний продукт функціонування платіж-

ної інфраструктури (логування, аудит, антифрод-оцінювання, токенизація, авторизаційні повідомлення, клірингові й розрахункові записи, журналювання помилок); по-третє, вони можуть формуватися як результат реакції системи безпеки або персоналу (блокування, постановка в чергу на ручну перевірку, запити на додаткову аутентифікацію, створення інциденту в системі управління подіями). Саме тому навіть ретельно спланована шахрайська операція, яка на поверхні виглядає “звичайним платежем”, здатна залишати множинні інформаційні відбитки в різних сегментах платіжної екосистеми.

Для криміналістики принципово важливо, що платіжна система є багаторівневою: користувачський рівень (пристрої та облікові записи клієнтів), прикладний рівень (мобільні застосунки, веб-кабінети, API-клієнти), транспортний рівень (мережіві з'єднання, TLS-сесії, маршрутизація), процесинговий рівень (авторизація, антифрод, правила ризику, токенизація), рівень платіжних повідомлень (формати та протоколи, журнали повідомлень), рівень банку-емітента та еквайра, а також рівень зовнішніх сервісів (SMS-шлюзи, push-провайдери, провайдери KYC/AML, системи верифікації, хмарні компоненти). Злочинна дія може відбутися на одному рівні, але цифрові сліди “розсипаються” по всіх інших. Тому криміналістична методика виявлення та фіксації повинна бути спрямована не на пошук “одного файлу” чи “одного запису”, а на системне вилучення й синхронізацію відомостей з кількох джерел із подальшим зіставленням за часовими мітками, ідентифікаторами транзакцій, сесій, пристроїв, клієнтів і мережових атрибутів.

Початковим етапом виявлення цифрових слідів фінансового шахрайства є встановлення події та її меж, тобто конкретизація того, що саме розглядається як потенційно злочинна транзакційна активність, які рахунки або платіжні інструменти залучені, у який часовий проміжок відбувалися ключові дії, які канали доступу використовувалися. Саме на цьому етапі виникає потреба криміналістичної діагностики: за зовнішніми проявами (скарга потерпілого, повідомлення банку, спрацювання антифроду, відмова в авторизації з подальшим успішним платежем, багаторазові спроби входу) необхідно визначити ймовірний механізм шахрайства та сформувати первинні слідчі версії. Діагностичний підхід дозволяє відразу задати “вектор пошуку” цифрових слідів: якщо маємо ознаки соціальної інженерії, то критичними будуть записи комунікації, логи зміни лімітів, додавання отримувачів, а також дані про пристрій та IP; якщо йдеться про компрометацію облікового запису через шкідливе ПЗ, то зростає значення артефактів на кінцевому пристрої, токенів сесії, відбитків браузера, аномалій поведінки в застосунку; якщо є ознаки підміни реквізитів або “перехоплення” платіжного потоку, то основними стають журнали API-викликів, дані інтеграційного шлюзу, зміни платіжних форм і адресатів.

Виявлення цифрових слідів у платіжних системах, з криміналістичної точки зору, доцільно розглядати як поєднання трьох взаємодоповнювальних рівнів: рівень транзакційних слідів, рівень ідентифікаційних слідів і рівень контекстних слідів [2]. Транзакційні сліди – це безпосередні записи про платіж: авторизаційні та фіналізаційні повідомлення, ідентифікатори транзакцій, сума, валюта, мерчант, МСС-код, реквізити отримувача, тип операції, статуси обробки, записи клірингу та розрахунку, журнали помилок і повторів, а також внутрішні службові поля процесингу (наприклад, токени, маркери ризику, коди причин відмови). Ідентифікаційні сліди пов'язані з тим, “хто” і “звід-

ки” ініціював дію: дані автентифікації, логи входу, IP-адреси, геолокаційні параметри, відбитки пристрою (device fingerprint), ідентифікатори SIM, параметри браузера чи застосунку, токени push-повідомлень, інформація про зміну пароля, додавання нового пристрою, результати багатофакторної аутентифікації. Контекстні сліди відображають “обстановку” вчинення: правила антифрод-системи, спрацювання тригерів, зміни лімітів, скасування або підтвердження операцій, комунікацію з підтримкою, листування, звернення потерпілого, внутрішні записи про інцидент, а також дані про пов'язані транзакції, що утворюють “серію”.

Особливість цифрових слідів полягає у фрагментарності та розпорошеності: інформація про одну шахрайську операцію може одночасно зберігатися в банку-емітенті, у процесинговому центрі, у платіжного агрегатора, у мерчанта, у провайдера 3-D Secure/автентифікації, у мобільного оператора (якщо були SMS-коди), у виробника пристрою (push-сервіси), у хмарної платформи (якщо застосунок або частина інфраструктури працює в хмарі). Це зумовлює потребу комплексного підходу та чіткої організації взаємодії слідчого з володільцями інформації. На практиці виявлення слідів неможливе без своєчасного “заморожування” даних у ключових точках: збереження логів, закріплення записів аудиту, фіксації налаштувань правил і конфігурацій, а також оперативного вилучення інформації з кінцевих пристроїв, якщо вони доступні. Нерідко саме несвоєчасність є причиною втрати критичних елементів: наприклад, дані про сесію входу можуть зберігатися обмежений час; журнали веб-шлюзу можуть бути перезаписані; у системах антифроду детальні “скорингові” параметри можуть не архівуватися довго; а в мобільному застосунку локальні журнали можуть очищатися під час оновлення.

Фіксація цифрових слідів фінансового шахрайства становить самостійний криміналістичний етап, що має на меті забезпечення збереження доказової інформації в автентичному вигляді та створення умов для її подальшого дослідження. Тут доцільно розмежувати поняття технічної фіксації та процесуальної фіксації. Технічна фіксація охоплює заходи з копіювання, експорту, створення образів носіїв, отримання дампов, збереження логів і метаданих, обчислення хеш-значень, документування параметрів середовища. Процесуальна фіксація пов'язана з оформленням відповідних дій у межах кримінального провадження, забезпеченням належного правового підґрунтя, дотриманням вимог допустимості та належності, а також фіксацією “ланцюга збереження” (chain of custody) – тобто простежуваності того, хто, коли і з яким обсягом даних працював.

Технічні вимоги до фіксації цифрових слідів зумовлені їх крихкістю та можливістю непомітної модифікації. На відміну від матеріальних об'єктів, цифрові дані можуть бути змінені без видимих ознак втручання, а їх копіювання може супроводжуватися автоматичною зміною метаданих (наприклад, час доступу). Тому криміналістична тактика передбачає використання процедур, що мінімізують ризик змін: створення форензичних копій із використанням спеціалізованих інструментів; фіксацію хеш-значень для кожного набору даних; розмежування “робочої копії” і “еталонної копії”; застосування режимів лише читання; документування всіх операцій та середовища (версії ПЗ, налаштування експорту, формат файлів) [3]. Особливо важливим є збереження первинного контексту: цифровий слід цінний не

лише як набір символів, а як дані, прив'язані до системи, часу, ідентифікаторів та взаємозв'язків. Наприклад, експорт транзакції без супровідних полів аудиту, без даних про сесію або без "пакета" суміжних логів може істотно знизити її доказову силу.

Процесуальний вимір фіксації вимагає чіткого відображення в протоколах і додатках до них таких елементів, як джерело інформації, спосіб її отримання, обсяг, формат, технічні засоби, що застосовувалися, а також заходи забезпечення цілісності. У ситуаціях, коли дані отримуються від платіжної організації або банку, додатково значення мають внутрішні регламенти ведення журналів і систем аудиту, оскільки вони дозволяють обґрунтувати достовірність походження даних. У криміналістичному сенсі важливо забезпечити, щоб цифрові сліди були відтворюваними: тобто за наданими даними можна було повторно перевірити їх структуру, хеш-значення, відповідність часових міток і логічну узгодженість між джерелами.

Окремої уваги потребує питання часових міток і синхронізації часу. Для платіжних систем характерна взаємодія багатьох серверів і сервісів, які можуть використовувати різні часові пояси, різну точність часу, а іноді й мати розбіжності через некоректну синхронізацію. У криміналістичній практиці це створює ризик помилкової реконструкції подій. Тому фіксація має включати відомості про часову зону, формат часу, джерело синхронізації (NTP), а також зіставлення подій за відносними інтервалами. Встановлення коректної хронології особливо важливе для доведення причинно-наслідкових зв'язків: наприклад, що спочатку відбулася зміна пароля, потім додано нового отримувача, потім підвищено ліміти, а після цього здійснено серію переказів. Саме така послідовність нерідко демонструє "сценарій" шахрайства й дозволяє відмежувати випадкові дії користувача від цілеспрямованого втручання.

Значну криміналістичну цінність у розслідуванні фінансового шахрайства мають метадані, що супроводжують транзакції та технічні процеси. Їх цінність полягає в тому, що вони часто є менш "очевидними" для зловмисника та складнішими для повного знищення [4]. Наприклад, злочинець може видалити листування в месенджері на пристрої потерпілого, але метадані сесії входу в банкінг або записи антифроду залишаться в системі. Метадані дають змогу відповісти на ключові криміналістичні питання: з якого пристрою здійснено доступ, чи був пристрій раніше відомим для цього акаунта, чи змінювався канал доступу, чи відрізнявся "відбиток" браузера, чи був нетиповий маршрут IP, чи збігалися параметри мережі із попередніми входами. Особливу роль відіграють кореляційні ідентифікатори: ідентифікатор сесії, токен авторизації, ідентифікатор транзакції, ідентифікатор пристрою, які дозволяють "прошити" інформацію через різні журнали й системи.

Типовою криміналістичною помилкою є фіксація лише "видимих" даних (сума, рахунок, дата платежу) без вилучення технічних атрибутів. Унаслідок цього доказова база стає слабкою: вона підтверджує факт списання коштів, але не дозволяє встановити механізм, суб'єкта та спосіб вчинення. Для розслідування фінансового шахрайства необхідно фіксувати максимально повний набір атрибутів транзакції: не лише реквізити, але й статуси авторизації, коди відповіді, використані методи аутентифікації, інформацію про підтвердження (SMS/push/біометрія), ознаки токенизації, дані про пристрій і мережу, а також антифрод-оцінку. Саме ці відомості часто стають "мостом" від події до особи.

Суттєвий криміналістичний інтерес становлять дані систем протидії шахрайству (anti-fraud). Такі системи збирають поведінкові характеристики, формують ризикові профілі, оцінюють транзакції за правилами і моделями, зберігають "причини" спрацювання та рішення (пропущено/заблоковано/на ручну перевірку). Для криміналістики це цінне джерело не лише для доведення, але й для пошуку: антифрод часто здатний виявляти серійність, пов'язаність акаунтів, повторювані патерни (одні й ті самі IP-діапазони, однакові пристрої, однакові мерчанти), що дозволяє слідчому розширювати межі епізоду та виходити на організовані групи. Фіксація даних антифроду повинна здійснюватися з урахуванням того, що моделі й правила можуть змінюватися, а тому необхідно зафіксувати стан правил на момент інциденту, інакше подальший аналіз може бути спотворений ретроспективними налаштуваннями.

У сучасних платіжних системах широко застосовується багатofакторна аутентифікація та механізми підтвердження операцій. Злочинці, однак, адаптуються: використовують SIM-swap, перехоплення SMS, переконують потерпілих повідомити коди, підмінюють push-повідомлення, використовуючи шкідливі програми або фішингові сторінки. Для криміналістики це означає необхідність виявлення та фіксації слідів не лише транзакції, а й процесу підтвердження: журналів відправлення і доставки SMS, логів push-провайдера, записів про підтвердження біометрією або PIN-кодом, даних про зміну "довіреного" пристрою. Особливо важливо встановити, чи була аутентифікація виконана штатно власником, чи це результат компрометації. Наприклад, поєднання нової IP-адреси, нового пристрою й успішного підтвердження може вказувати на соціальну інженерію, тоді як новий пристрій без типової поведінки користувача може свідчити про шкідливе ПЗ або викрадення токенів.

Виявлення цифрових слідів на кінцевих пристроях потерпілих і підозрюваних є окремим напрямом криміналістичної роботи. Саме на пристрої можуть залишатися сліди фішингових переходів, встановлення шкідливих застосунків, конфігурацій VPN, збереження паролів, кешу браузера, історії push-повідомлень, скріншотів, переписок із "операторами банку". Проте фіксація таких слідів потребує особливо обережного підходу: неправильні дії користувача або слідчого можуть призвести до очищення даних (наприклад, автоматичне оновлення застосунку). Важливо також дотримуватися криміналістичного принципу мінімального втручання: фіксація повинна бути такою, щоб не змінювати дані без необхідності, і супроводжуватися документуванням кожної дії, зокрема вклучення/вимкнення пристрою, підключення до мережі, розблокування, підключення носіїв [5].

Особливу складність становить фіксація цифрових слідів у випадках використання зловмисниками засобів анонімізації та розподіленої інфраструктури. Анонімізація сама по собі не знищує сліди, а змінює їхню "прочитуваність": замість прямого встановлення адреси чи місцезнаходження потрібно шукати опосередковані зв'язки. Криміналістичне значення мають повторювані патерни: однакові часові інтервали активності, схожі параметри пристроїв, повторювані "помилки" в поведінці, використання одних і тих самих платіжних маршрутів, однакові мерчанти або сервіси, до яких ведуть платежі. У випадках криптовалютного "відмивання" або швидкого "розшарування" коштів важливими стають точки входу і виходу між фіатною

та цифровою економікою, де залишаються записи КУС, дані банківських переказів на біржу, журнали поповнення, а також інформація про пристрої, що використовувалися для доступу.

Криміналістична тактика виявлення та фіксації цифрових слідів також повинна враховувати організований характер фінансового шахрайства. У реальності значна частина таких злочинів здійснюється не одиночними виконавцями, а групами з розподілом ролей: “скаутти” збирають персональні дані та реквізити, “соціальні інженери” контактують із потерпілими, “технарі” забезпечують фішингову інфраструктуру, “дроппи” приймають кошти, “каси” займаються конвертацією та виведенням. Цей розподіл ролей відображається в цифрових слідах: різні етапи операції можуть залишати сліди в різних інформаційних контурах, що потребує “збирання мозаїки”. Зокрема, окремі IP-адреси можуть належати технічній інфраструктурі, тоді як пристрої “дроппів” фігуруватимуть у частині отримання переказів, а комунікація з потерпілим відбуватиметься через інші канали.

У контексті методики розслідування доцільно детально окреслити типові криміналістичні ситуації, в яких здійснюється виявлення цифрових слідів. Перша ситуація – звернення потерпілого про несанкціоноване списання коштів. Тут пріоритетом є максимальне швидке отримання від банку даних про транзакцію та сесію доступу, а від потерпілого – відомостей про останні дії (дзвінки, повідомлення, переходи за посиланнями, встановлення застосунків), а також фіксація екранних відображень (скріншоти повідомлень, історія операцій). Друга ситуація – спрацювання антифрод-системи банку чи платіжного провайдера. Тут первинними є дані ризикового скорингу, тригери, зв’язки з іншими інцидентами, а також інформація про блокування і спроби обходу. Третя ситуація – виявлення шахрайства на боці мерчанта або агрегатора (наприклад, “card-not-present” шахрайство, “friendly fraud”, підміна платіжної сторінки). Тут ключовими є логи мерчанта, журнали API, дані про ініціювання платежу, а також веб-артефакти (скрипти, підміни, домени). Четверта ситуація – виявлення “дроп-мережі” через серію підозрілих зарахувань. Тут головним є аналіз транзакційних графів, часових закономірностей та ідентифікація вузлів мережі [6].

Фіксація цифрових слідів у зазначених ситуаціях повинна бути стандартизована в межах криміналістичних рекомендацій. Стандартизація не означає “шаблонності”, а передбачає формування мінімально необхідного переліку даних, які слід здобути в кожному випадку. Для банківського карткового шахрайства та несанкціонованих переказів такий мінімум може включати: повний запис транзакції з усіма службовими полями; дані про канал ініціювання; логи входу/сесії за відповідний період; дані про пристрій і мережу; інформацію про аутентифікацію та підтвердження; відомості про зміни профілю (пароль, телефон, пристрої, ліміти); антифрод-оцінку і тригери; відомості про отримувача (рахунок, банк, платіжний провайдер, мерчанти); інформацію про подальші переміщення коштів; пов’язані інциденти. Для шахрайства на боці мерчанта – журнали API-викликів, серверні логи, дані платіжного шлюзу, інформацію про зміни на сайті/платіжній сторінці, журнали адміністрування, відомості про домени й сертифікати.

Окремою криміналістичною проблемою є забезпечення цілісності й незмінності цифрових слідів, оскільки захист від фальсифікації та підміни має критичне значення для доказу-

вання. У цифровому середовищі можливі як прямі підробки (створення фіктивних логів, редагування журналів), так і опосередковані маніпуляції (вибіркове надання даних, “обрізання” полів, відсутність частини записів). Криміналістична тактика тут передбачає отримання даних із першоджерела, бажано в автоматизованому режимі експорту, де система формує звіт із підписом або контрольними сумами. Додатковим способом перевірки є перехресна верифікація: одна й та сама подія повинна відображатися в кількох незалежних джерелах (наприклад, транзакція – у процесингу, у банку-емітенті, у мерчанта, у системі антифроду). Якщо джерела не узгоджуються, це сигнал як для технічної перевірки, так і для криміналістичного аналізу можливого втручання.

Для належної криміналістичної оцінки цифрових слідів необхідно розуміти, що вони мають різні рівні “первинності”. Первинні цифрові сліди утворюються безпосередньо в момент події в основних журналах платіжної системи. Вторинні – це похідні записи, сформовані в результаті реплікації, агрегації або звітування. Третинні – це інтерпретації, наприклад аналітичні висновки антифроду або звіти комплаєнсу. У доказуванні найвищу цінність мають первинні та належно зафіксовані вторинні, тоді як третинні можуть бути важливими для орієнтації, версій і пояснення, але потребують обов’язкової опори на первинні дані [7]. Нерідко в практиці виникає ситуація, коли банк надає “виписку” або “довідку”, яка не містить технічних атрибутів; з криміналістичної точки зору це недостатньо для ідентифікації механізму. Тому методика повинна орієнтувати слідчого на запит саме первинних журналів аудиту й технічних логів у межах процесуальних можливостей.

Проблема локалізації цифрових слідів ускладнюється використанням хмарних сервісів і міжнародної інфраструктури. Дані можуть зберігатися в дата-центрах за межами юрисдикції, а доступ до них регламентується політиками провайдерів. У криміналістичному аспекті це підсилює роль раннього “інцидент-респонсу”: якщо у власника платіжної системи є можливість локально зафіксувати журнали до їх переміщення або зміни, це може стати вирішальним. Крім того, у таких умовах підвищується значення співпраці з суб’єктами приватного сектору: банками, платіжними організаціями, телеком-операторами, провайдерами сервісів. Криміналістика тут виходить за межі традиційної “слідчої дії” й потребує розвинених моделей взаємодії, які забезпечують отримання технічно повних і належно оформлених даних.

Важливим елементом криміналістичної фіксації є документування “цифрової обстановки” події. Це поняття охоплює не лише факт транзакції, а й стан систем, налаштування безпеки, активні сесії, зміни конфігурацій, типові поведінкові патерни користувача. Документування обстановки дозволяє відповісти на питання, чи була подія типовою або аномальною, чи порушник діяв у межах звичайного сценарію чи використав обхідні шляхи. Наприклад, якщо для клієнта характерні входи лише з одного пристрою та одного регіону, а в момент шахрайства відбувається вхід із іншого регіону та здійснюється зміна лімітів, це формує криміналістично значущу сукупність обставин, яка підсилює висновок про несанкціонованість. Саме сукупність, а не один параметр, зазвичай має доказове значення.

Окремо слід зупинитися на специфіці фіксації “поведінкових” цифрових слідів. Сучасні системи безпеки часто використовують поведінкову біометрію: динаміку набору тексту,

характер торкань екрана, швидкість і траєкторію рухів, типові патерни навігації в застосунку. Такі дані можуть бути надзвичайно цінними, оскільки дозволяють відмежувати дії власника акаунта від стороннього виконавця навіть за умови використання правильних логін-паролів. Проте їх фіксація потребує особливого підходу: ці дані зазвичай зберігаються у вигляді скорингових оцінок або агрегованих показників, а не “сирих” сенсорних записів. Для криміналістики важливо зафіксувати принаймні факт спрацювання поведінкових правил, рівень ризику, ідентифікатор сесії та параметри, що лягли в основу рішення системи.

У межах криміналістичного забезпечення розслідування фінансового шахрайства необхідно також деталізувати типові способи протидії, які застосовують зловмисники, і відповідні слідові “контрвідбитки”. Поширеною є тактика швидкого виведення коштів через ланцюг дрібних переказів, що ускладнює блокування. Цифровими слідами тут будуть серійні транзакції з мінімальними інтервалами, повторювані отримувачі, однотипні призначення платежів, одночасні входи в кілька акаунтів з одних технічних параметрів. Інша тактика – “розподіленість” операцій: частина дій виконується через один канал, частина через інший, щоб уникнути антифрод-правил. Слідова картина тут виявляється у зміні каналів доступу, нетипових переходах між пристроями, спробах обійти підтвердження. Ще одна тактика – створення інформаційного шуму: численні спроби входу, зміни пароля, хибні транзакції. Для криміналістики важливо не втратити “сигнал” у цьому шумі, а тому фіксація має охоплювати весь масив подій із подальшим аналітичним відсівом.

Для забезпечення належного обсягу й глибини криміналістичного аналізу доцільно розгорнути питання класифікації цифрових слідів фінансового шахрайства. Така класифікація може здійснюватися за кількома критеріями. За місцем локалізації: сліди на стороні клієнта (пристрій, застосунок, браузер), сліди на стороні провайдера (процесинг, шлюз, антифрод), сліди на стороні контрагентів (мерчант, агрегатор, банк-отримувач), сліди на стороні третіх сторін (оператор зв'язку, провайдер email/push). За функціональним призначенням: сліди автентифікації, сліди ініціювання транзакції, сліди підтвердження, сліди маршрутизації, сліди клірингу, сліди реакції безпеки. За стабільністю: стійкі (архівні журнали, резервні копії), середньостійкі (оперативні логи з обмеженим строком зберігання), нестійкі (кеш, тимчасові токени, оперативна пам'ять). За доступністю: доступні безпосередньо слідству (вилучені носії), доступні лише через запити (банківські системи), доступні лише через міжнародну правову допомогу (закордонні провайдери) [8]. Така класифікація не є суто теоретичною: вона задає алгоритм пошуку й визначає пріоритети фіксації, зокрема у “вікні часу”.

Оскільки користувач часто є першоджерелом частини цифрових слідів, важливо розкрити криміналістичну тактику роботи з потерпілим у провадженнях про фінансове шахрайство. Йдеться не про допит як такий, а про забезпечення повноти цифрового контексту: які повідомлення отримував, чи встановлював застосунки, чи вводив коди, чи надавав доступ до пристрою, чи переходив за посиланнями, чи телефонував “працівник банку”, чи були підозрілі запити на підтвердження. Водночас така взаємодія повинна бути організована так, щоб не спровокувати втрату даних: наприклад, не рекомендувати

потерпілому “почистити телефон”, “перевстановити застосунок”, “видалити вірус” до фіксації. Належним є фіксування скріншотів і екранних відеозаписів (за умови дотримання процесуальних вимог), збереження листування, деталізації дзвінків, а також фіксація повідомлень банку про підтвердження операції.

У подальшому дослідженні цифрові сліди фінансового шахрайства набувають форми цифрових доказів, які підлягають оцінці з погляду належності, допустимості, достовірності та достатності. Достовірність у цифровому вимірі часто залежить від технічної цілісності та відсутності модифікацій, що підтверджується контрольними сумами та простежуваністю зберігання. Належність пов'язана з установленням логічного зв'язку між даними і подією. Допустимість визначається процесуальними вимогами до отримання. Достатність формується сукупністю: один цифровий слід рідко є вирішальним, натомість комплекс слідів – транзакційні записи, логи входу, дані про пристрій, антифрод-параметри, комунікація – у сукупності створюють переконливу доказову конструкцію.

З огляду на складність цифрового середовища, важливою є роль судової експертизи та спеціаліста. Проте криміналістичний підхід вимагає, щоб слідчий уже на початкових етапах розумів, які саме дані потрібні для експертного дослідження. Неповний обсяг зібраних слідів може зробити експертизу формальною, позбавленою можливості відповідати на суттєві питання. Саме тому методика виявлення і фіксації повинна містити орієнтири щодо формулювання питань експерту: не лише “чи є ознаки втручання”, а “чи відбувалася автентифікація з пристрою, який не належить користувачу”, “чи є ознаки використання анонімизаторів”, “чи узгоджуються часові мітки різних журналів”, “чи можливо встановити послідовність дій у застосунку”. У криміналістичному вимірі експертне дослідження є продовженням правильної фіксації: без належного збору артефактів експерт позбавлений матеріалу для висновку.

Слід також деталізувати питання доказової реконструкції фінансових потоків. У провадженнях про платіжне шахрайство часто необхідно встановити, куди саме були спрямовані кошти, через які рахунки вони пройшли, у який момент відбулося зняття, конвертація або перерахування. Тут цифрові сліди набувають вигляду транзакційних графів, де вузлами є рахунки, карти, мерчанти, гаманці, а ребрами – операції [9]. Криміналістична цінність графового підходу полягає в можливості виявити “центри” (рахунки-концентратори), “коридори” (сталі маршрути), “маскувальні ланцюги” (розгалуження на дрібні перекази), “повернення” (повторні перекази між пов'язаними рахунками). Фіксація повинна забезпечити дані для такого аналізу: повні реквізити операцій, часові мітки, коди банків, мерчанти, призначення платежів, а також інформацію про пов'язаність акаунтів за технічними атрибутами.

Значення має й фіксація організаційно-технічних умов функціонування платіжної системи. У криміналістичному аспекті це дозволяє встановити, чи були використані прогалини процедур, чи порушник діяв шляхом обману персоналу, чи мав місце інсайдерський компонент. Наприклад, якщо шахрайство стало можливим через некоректні налаштування лімітів або відсутність обов'язкової повторної верифікації при зміні ключових реквізитів, це може свідчити про недоліки системи контролю. Водночас, якщо в логах є ознаки доступу з внутрішніх службових акаунтів, це може вказувати на компрометацію

або інсайдера. У таких випадках цифрові сліди охоплюють журнали адміністрування, записи змін політик, дії операторів, доступи до консолей, що вимагає особливого порядку фіксації та збереження.

Не можна оминати й аспект фіксації “комунікаційних” цифрових слідів, оскільки значна частина шахрайства починається з комунікації з потерпілим. Цифрові сліди тут включають записи дзвінків (деталізація, іноді – записи кол-центрів у межах законних процедур), повідомлення в месенджерах, електронні листи, фішингові сторінки, доменні реєстрації, журнали переходів за посиланнями [10]. Важливо, що комунікаційні сліди часто є найбільш “людинозрозумілими” і дають змістовне пояснення механізму обману, але для доведення вони мають бути підкріплені технічними слідами транзакцій та доступів. Фіксація комунікації повинна забезпечити автентичність: збереження оригінальних повідомлень, заголовків email (headers), метаданих, посилань, скріншотів із відображенням часу та ідентифікаторів, а також, за можливості, отримання даних від провайдера.

Підвищеної уваги потребує питання співвідношення “шахрайських” і “помилкових” операцій. У практиці можливі ситуації, коли потерпілий заперечує здійснення операції, але вона була виконана ним самим або членами сім’ї; або коли операція стала наслідком помилки системи. Саме тому криміналістика повинна опиратися на об’єктивні цифрові сліди, які дозволяють встановити, чи була операція санкціонованою. Тут важливі ознаки: чи був введений правильний PIN або біометрія, чи застосовувався пристрій користувача, чи є типовий поведінковий патерн, чи були до операції зміни безпеки. Сукупний аналіз дозволяє зробити висновок із високим ступенем обґрунтованості й уникнути помилок кваліфікації.

У контексті вимог до фіксації цифрових слідів важливим є впровадження криміналістичних алгоритмів, які можна умовно поділити на алгоритм “першої години”, “першої доби” та “першого тижня”. У “першу годину” критично зафіксувати найбільш нестійкі дані: сесії входу, токени, оперативні логи, дані підтвердження, статуси блокувань, а також забезпечити тимчасове збереження даних у банку/провайдера. У “першу добу” – зібрати повні транзакційні записи, антифрод-дані, деталізація, а також зафіксувати дані з пристроїв. У “перший тиждень” – виконати системний аналіз зв’язків, отримати додаткові дані від контрагентів, призначити експертизи. Така поетапність є криміналістично виправданою саме через різну “живучість” цифрових слідів.

Висновок. Підсумовуючи розгорнуте дослідження, слід акцентувати, що цифрові сліди фінансового шахрайства в платіжних системах становлять складний багатовимірний об’єкт криміналістичного пізнання, який вимагає адаптації традиційних криміналістичних підходів до умов цифрового середовища. Виявлення та фіксація таких слідів повинні розглядатися не як суто технічна процедура, а як цілісний криміналістичний процес, спрямований на забезпечення повноти, достовірності та доказової цінності інформації. Ключовими принципами цього процесу є своєчасність (врахування “вікна” збереження даних), комплексність (охоплення кількох контурів джерел), контекстуальність (збереження зв’язків і метаданих), перевірюваність (можливість незалежної верифікації та відтворення), а також процесуальна коректність (дотримання вимог допустимості). Саме поєднання криміналістичної логіки з технічною дисци-

пліною роботи з даними формує умови, за яких цифрові сліди перетворюються на переконливу доказову систему, здатну не лише підтвердити факт незаконного списання чи переказу, а й розкрити механізм, ідентифікувати суб’єктів та встановити структуру злочинної діяльності. Розвиток криміналістичної теорії та практики в цьому напрямі є необхідною передумовою підвищення ефективності розслідування фінансових шахрайств, удосконалення взаємодії слідчих органів із фінансовими установами та платіжними провайдерами, а також посилення загальної стійкості платіжної інфраструктури в умовах сучасних цифрових ризиків.

Література:

1. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади : навч. посіб. / О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В. В. Василевич та ін. Київ : Скіф, 2012. 728 с.
2. Кривенко О. І. Оперативно-розшукова протидія шахрайствам через мережу Інтернет : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.
3. Афанасенко С. І. Віктимологічна профілактика шахрайства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 23 с.
4. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.
5. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 20 с.
6. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2009. 168 с.
7. Кириленко Н. Ю. Методика розслідування шахрайств у сфері побутових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.
8. Заяць К. Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2020. 20 с.
9. Анапольська А. І. Розслідування шахрайств і пов’язаних із ним злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.
10. Коршикова Т. В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки : дис. ... д-ра філософії (081 – Право) / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 20 с.

Arkusha L., Chernov O., Dykyi O. Criminal aspects of detecting and recording digital traces of financial fraud in payment systems

Summary. The article is devoted to a comprehensive study of the criminalistic aspects of detecting and recording digital traces of financial fraud in modern payment systems in the context of intensive digitalisation of financial services. It is argued that the transformation of the payment infrastructure, the emergence of remote service channels, mobile applications, open APIs, and automated anti-fraud systems are causing changes in the mechanism of trace formation and the structure of evidence in criminal proceedings of the relevant category. It is shown that digital traces of financial fraud are intangible, fragmentary, scattered in a multi-subject information environment and characterised by a limited storage period,

which significantly complicates their timely detection, proper recording and further use in evidence.

The article reveals the criminalistic essence of digital traces of financial fraud, their place in the mechanism of criminal activity and their significance for reconstructing the sequence of actions of offenders. It analyses the main contours of the formation of digital traces in payment systems, in particular transactional, identification and contextual traces, and outlines the typical sources of such information: processing logs, authentication logs, access session metadata, anti-fraud system data, device and communication channel information. Particular attention is paid to the forensic problems of recording digital traces, in particular ensuring their integrity, authenticity and verifiability, compliance with the chain of custody, synchronisation of timestamps and preservation of the evidentiary context.

It is emphasised that effective investigation of financial fraud is impossible without combining forensic, technical and procedural approaches, as well as without well-established cooperation between investigative authorities, banks, payment organisations and other information resource owners. The need to develop unified forensic algorithms for typical investigative situations, focused on the rapid detection of unstable digital traces and their proper recording at the early stages of criminal proceedings, was justified. It is concluded that the development of forensic theory of digital traces and the introduction of a systematic approach to their detection and recording is a key condition for improving the effectiveness of evidence in cases of financial fraud in payment systems.

Key words: financial fraud, payment systems, digital traces, evidence, forensics, evidence preservation, transaction data, metadata, anti-fraud systems, investigation, crime.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 03.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Гуртієва Л. М.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5347-4718>*

ВИДИ ПІДСУМКОВИХ РІШЕНЬ СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ЯКІ ПРОКУРОР СКЕРОВУЄ ДО СУДУ

Анотація. Стаття присвячена системному аналізу положень чинного Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють питання про види підсумкових рішень стадії досудового розслідування, які прокурор скерує до суду. Виявлено проблеми правової визначеності законодавчого регулювання та сформульовано обґрунтовані пропозиції щодо їх подолання. Автором обґрунтовується, що у п. 5 ч. 1 ст. 3, ч. 2 ст. 283, п. 3 ч. 2 та ч. 5 ст. 301, п. 3 ч. 1 та ч. 9 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України вказано неповний перелік видів підсумкових рішень досудового розслідування, які прокурор направляє до суду. Запропоновано внести доповнення до чинної редакції положень:

– п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, зазначивши «направлення до суду акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру» як самостійну форму закінчення досудового розслідування;

– ст. 283, п. 3 ч. 1 та ч. 9 ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України, зазначивши, що до суду скеровуються також акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, клопотання про закриття кримінального провадження;

– п. 3 ч. 2 та ч. 5 ст. 301 Кримінального процесуального кодексу України, зазначивши, що до суду скеровуються також клопотання про закриття кримінального провадження;

– ч. 3 ст. 110 КПК, зазначивши, що «рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі постанови або в іншій формі, передбаченою цим Кодексом. <...>».

Звернена увага, що положення п. 3-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України є недостатньо узгодженими з нормами кримінального права, які закріплюють інститут давності притягнення до кримінальної відповідальності. Зокрема, не враховані положення ч. 5 ст. 49 Кримінального кодексу України, тобто ситуації, коли давність не застосовується незалежно від ступеня тяжкості кримінальних правопорушень.

У ч. 1 та ч. 2 ст. 497 Кримінального процесуального кодексу України некоректно вказано вид підсумкового рішення досудового розслідування, який прокурор направляє до суду. Обґрунтовано, що прокурору необхідно скласти та надіслати до суду клопотання про звільнення неповнолітнього підозрюваного від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, юридична визначеність, підсумкові рішення стадії досудового розслідування.

Постановка проблеми. Виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК [1]) залежить від багатьох факторів,

одним з яких є якість законодавчого врегулювання кримінально-процесуальної діяльності. Зокрема, відповідність законодавства таким положенням верховенства права, як юридична визначеність [2, «б» п. 41]. Венеційська Комісія звертала увагу, що юридична визначеність, серед іншого, «вимагає, щоб юридичні норми були чіткими і точними та спрямованими на забезпечення того, щоб ситуації та правовідносини залишались передбачуваними <...>» [2, 46; 3, п. 58 та ін.]. Передбачуваність означає, що «закон має бути <...> сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скерувати свою поведінку» [2, п. 44]. Така позиція була висловлена також у практиці ЄСПЛ [4, п. 25; 5, п. 155 та ін.].

Підсумкове рішення досудового розслідування, яке прокурор направляє до суду, визначає подальший порядок судового провадження у першій інстанції. Зокрема: склад суду; перелік учасників судового засідання, участь яких є обов'язкова; питання, які мають бути вирішені та вид судового рішення за результатами їх розгляду тощо.

Системний аналіз законодавчого врегулювання підсумкових рішень стадії досудового розслідування, які прокурор скерує до суду, відповідає потребам науки кримінального процесуального права та правозастосовної діяльності в частині: а) уточнення теоретичних положень про їх види відповідно до норм чинного КПК та судової практики Верховного Суду); б) формулювання пропозицій щодо вдосконалення положень КПК в аспекті забезпечення їх правової визначеності.

Стан дослідження. Теоретичні і прикладні аспекти проблематики належного врегулювання у КПК окремих видів підсумкових рішень стадії досудового розслідування, підстав та порядку їх прийняття досліджували багато українських вчених. Серед них, зокрема: Ю.П. Аленін, І.В. Басиста, Н.Р. Бобченко, Н.В. Глинська, І.В. Глов'юк, В.Г. Дрозд, О.М. Дроздов, О.В. Капліна, А.В. Лапкін, О.О. Торбас та ін. Вказану проблематику частково ми також розглядали.

Водночас, постійне оновлення законодавства (яке не завжди є послідовним та системним), наявність дефектів логіко-структурної побудови окремих положень КПК, їх неузгодженість з іншими приписами КПК та КК [6] та інші прогалини законодавства, обумовлює необхідність уточнення низки питань та подальших наукових розвідок.

Мета статті – визначити недоліки нормативного врегулювання видів підсумкових рішень стадії досудового розслідування, які прокурор скерує до суду, та сформулювати пропозиції (рекомендації) щодо їх усунення.

Зауважимо, що у даному дослідженні наведено як нові пропозиції, так і ті, що вже було висловлено нами раніше (їх обґрунтуванню ми присвятили самостійні статті, на які і посилаємось), проте вказано додаткові аргументи або уточнення відповідно до положень чинного КПК та сучасної судової практики Верховного Суду.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття стадії досудового розслідування наведено у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК. Згідно з даною нормою-дефініцією стадія досудового розслідування «закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження».

Водночас, у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку (врегульовано главою 37-1 КПК) одним із підсумкових рішень стадії досудового розслідування, з яким прокурор звертається до суду, є **акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру** (п. 2 ч. 1 ст. 483-10 КПК). За з ч. 1 ст. 483-12 КПК «акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є процесуальним рішенням, яким <...> завершується досудове розслідування».

Отже, положення п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК містять системно-структурний дефект [7, с. 167], оскільки вказано неповний перелік підсумкових рішень стадії досудового розслідування, які можуть бути направлені до суду: не вказано акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

З огляду на викладене пропонуємо до п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК внести доповнення: закріпити, що досудове розслідування закінчується направленням до суду акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

У ч. 2 ст. 283 КПК також вказано неповний перелік підсумкових рішень досудового розслідування. На наш погляд, цілком логічним та доречним буде усунення цієї неповноти шляхом внесення відповідних доповнень до ст. 283 КПК. Зокрема, закріпити повноваження прокурора звернутися до суду з :

- клопотанням про закриття кримінального провадження;
- актом про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

У юридичній літературі деякі вчені (Н.Р. Бобченко, В.П. Бойко, Ю.Т. Піх, С.Р. Рафальонт та ін.) зазначають, що лише для досудового слідства характерні такі форми його закінчення, як: звернення до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження за п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК та п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК (підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з вказаної підстави); звернення до суду з актом про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру [8, с. 241].

З такою позицією ми можемо погодитись лише частково. Погоджуємось з тим, що дізнання не може бути закінчено направленням до суду акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Наші аргументи наступні. Акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є одним із підсумкових рішень стадії досудового розслідування у провадженні стосовно юридичної особи, яке здійснюється у спеціальному порядку. За

ч. 2 ст. 483-1 КПК такий спеціальний порядок здійснюється за наявності підстав, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК. В положеннях ч. 2 ст. 96-3 КК йдеться про вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК. Санкція зазначених статей передбачає позбавлення волі. Отже, йдеться лише про вчинення злочинів.

Ми не поділяємо думку, що дізнання не може бути закінчено направленням до суду клопотанням про закриття кримінального провадження [8, с. 241]. Дійсно, у положеннях п. 3 ч. 2 та ч. 5 ст. 301 КПК не передбачена така форма закінчення дізнання, водночас це свідчить про неповноту законодавчого врегулювання. Немає ніяких перешкод, щоб дізнання було закінчено направленням до суду клопотання про закриття кримінального провадження як за п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, так і п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК (якщо підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з вказаної підстави). Такий підхід спостерігається і в практиці. Так, з аналізу судових рішень вбачається, що до суду надходило саме клопотання про закриття кримінального провадження [9; 10 та ін.]. Крім того, у положеннях п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК та п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК застосовується термін «кримінальне правопорушення», що включає в себе як злочин, так і проступок.

Для належного унормування (забезпечення правової визначеності) закінчення дізнання слід доповнити положення п. 3 ч. 2 та ч. 5 ст. 301 КПК посиланням на те, що прокурор може звернутися до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження.

Далі звернемо увагу на таке. У п. 3 ч. 1 та ч. 9 ст. 615 КПК («Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану») передбачено, що до суду скеровується обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Разом з тим, не вказані такі процесуальні рішення, як акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та клопотання про закриття кримінального провадження. При цьому, з положень п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК випливає, що клопотання про закриття кримінального провадження є одним із видів підсумкових рішень стадії досудового розслідування, яке направляється до суду.

Звісно, виникає питання: невже в умовах воєнного стану досудове розслідування не може бути закінчено направленням до суду клопотання про закриття кримінального провадження або акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру?

На наш погляд, вказані підсумкові рішення досудового розслідування можуть бути скеровані до суду, а в положеннях п. 3 ч. 1 та ч. 9 ст. 615 КПК спостерігається неповнота законодавчого врегулювання розглядуваного питання. Пропонуємо внести доповнення до п. 3 ч. 1 та ч. 9 ст. 615 КПК : закріпити, що до суду скеровуються клопотання про закриття кримінального провадження, акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Це сприятиме правовій визначеності закінчення досудового розслідування в умовах воєнного стану, в частині передбачуваності можливих кримінально-процесуальних відносин, повноважень прокурора та ін.

Далі звернемо увагу на деякі прогалини законодавчого врегулювання окремих видів підсумкових рішень досудового розслідування.

Таке процесуальне рішення, як клопотання про закриття кримінального провадження прокурор скеровує до суду за наявності підстав, передбачених:

– п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК («не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, у разі закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, *крім випадків* <...>»), що закріплено у абзаці четвертому ч. 4 ст. 284 КПК;

– п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК («втратив чинність закон, яким встановлювалася кримінальна протиправність діяння»), а підозрюваний заперечує проти закриття кримінального провадження з вказаної підстави), що закріплено у ч. ст. 479-1 КПК.

За п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК процесуальний порядок завершення та закінчення досудового розслідування (а також подальшого судового провадження) врегульовано главою 36-1 КПК. Водночас за п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, такий порядок не врегульовано (при цьому положення п. 3-1 ч. 1 ст. 284 передбачені у КПК з 2018 року). Наразі у правозастосовній практиці вказана прогалина законодавства долається шляхом застосування аналогії норм, які регулюють порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. При цьому враховується, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не встановлена.

Деякі прокурори, судді помилково тлумачать положення п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, коли вважають, що вказана процесуальна норма передбачає дві окремі самостійні підстави: закінчення строків давності та не встановлення причетних до протиправного діяння осіб. Верховний Суд зазначав, що «такий висновок є хибними. Приймаючи рішення про задоволення клопотання прокурора і закриття кримінального провадження з підстав закінчення строків, визначених ст. 49 КК України, однак із вказівкою на встановлення конкретних осіб, які причетні до вчинення злочину, суд допустив протиріччя з нормою процесуального закону, яке призвело до істотного порушення вимог кримінального процесуального закону» [11].

За наявності обставин, передбачених п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК прокурор складає та скеровує до суду клопотання про закриття кримінального провадження (за аналогією ст. 287 КПК).

З метою забезпечення правової визначеності законодавчого врегулювання розглядуваної форми закінчення досудового розслідування ми вже обґрунтували позицію, що у КПК доречно закріпити:

– процесуальний порядок завершення та закінчення досудового розслідування (а також підготовчого судового провадження) за наявності обставин, передбачених п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК [12, с. 189-190; 13];

– зміст клопотання прокурора про закриття кримінального провадження за наявності обставин, передбачених п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК [12, с. 189–190; 13, с. 20]). Така пропозиція, серед іншого, обумовлена тим, що за процедурою підготовчого провадження, одним із питань, яке має бути вирішено судом: чи відповідає певне підсумкове рішення досудового розслідування, яке надійшло до суду, вимогам КПК (п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК).

Крім того, ми критично оцінюємо формулювання у п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК випадків, за наявності яких прокурор не може звернутися до суду з клопотанням про закриття кримінального провадження (а суд не може закрити кримінальне провадження): «<...> *крім випадків* вчинення особливо тяжкого злочину

проти життя чи здоров'я особи або злочину, за який згідно із законом може бути призначено покарання у виді довічного позбавлення волі».

Таке законодавче закріплення не узгоджено з положеннями ч. 5 ст. 49 КК, які передбачають ситуації, коли давність не застосовується незалежно від ступеня тяжкості кримінальних правопорушень. Як зазначає Велика Палата Верховного Суду: «Частина п'ята статті 49 КК містить безумовну заборону застосування давності <...>» [14, п. 54]. Вбачається, що такий підхід має бути зазначений і в положеннях п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК. (Більш докладне обґрунтування та пропозиції вдосконалення законодавчого врегулювання див.: [15]).

На наш погляд, у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього підозрюваного у ч. 1 та ч. 2 ст. 497 КПК вид підсумкового рішення досудового розслідування вказано некоректно. Так, згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 497 КПК прокурор складає та надсилає до суду клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру. Водночас, аналіз положень ч. 1 ст. 497 КПК та ч. 1 ст. 97 КК дозволяє дійти висновку, що йдеться про підстави звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру: «вчинення вперше неповнолітньою особою кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину». Отже, у розглядуваній ситуації прокурору необхідно скласти та надіслати до суду **клопотання про звільнення неповнолітнього підозрюваного від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру**. (Більш докладне обґрунтування та пропозиції вдосконалення законодавчого врегулювання див.: [16, с. 136-137; 17, с. 344]). Така точка зору знайшла підтримки в юридичній літературі [18, с. 212 та ін.]. Крім того, свого часу Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у п. 16 інформаційного листа від 16.01.2017 № 223-66/04-17 також вказував на звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру [19, п. 16].

Уточнення виду підсумкового рішення досудового розслідування у наведеній ситуації є необхідним для забезпечення законності та юридичної визначеності: 1) порядку закінчення досудового розслідування; 2) змісту підсумкового рішення досудового розслідування; 3) подальшого порядку судового провадження у першій інстанції. Зокрема, у разі, коли до суду надходить клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, то це клопотання суд розглядає під час *підготовчого провадження* (ст. 288 КПК), а у разі, коли до суду надходить клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру – *під час судового розгляду*.

В межах нашого дослідження не можна оминати увагою і ст. 110 КПК («Процесуальні рішення»). На наш погляд, положення ч. 3 ст. 110 КПК повинні мати більш гнучкий характер, а до її редакції необхідно внести доповнення: «Рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі постанови **або в іншій формі, передбаченою цим Кодексом**. <...>». Таке законодавче закріплення є більш послідовним, оскільки в КПК, окрім постанови та обвинувального акту, вказані й інші види процесуальних рішень, зокрема: повідомлення про підозру (ст. 276), клопотання (ст. 283, ст. 292, ст. 287), акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ч. 1 ст. 483-12).

Висновки. Системний аналіз положень КПК (п. 5 ч. 1 ст. 3, ч. 2 ст. 283, п. 2 ч. 1 ст. 483-10 КПК та ін.) дозволяє дійти висновку, що прокурор може направити до суду такі підсумкові рішення стадії досудового розслідування:

- 1) обвинувальний акт (ст. 291 КПК),
- 2) клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ч. 2 ст. 292 КПК, ч. 2 ст. 511 КПК),
- 3) клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 292 КПК, ч. 5 ст. 499 КПК),
- 4) клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 287 КПК), у т.ч. із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 та ч. 1 ст. 497 КПК),
- 5) клопотання про закриття кримінального провадження за п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК (абзац четвертий ч. 4 ст. 284 КПК) та за п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК (ст. 479-1 КПК),
- 6) акт про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (ст. 483-12 КПК).

Сформульовані пропозиції (рекомендації) щодо вдосконалення положень КПК в аспекті розглядуваного питання. Зокрема, запропоновано *внести доповнення* до чинної редакції положень:

– п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК, зазначивши «направлення до суду акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру» як самостійну форму закінчення досудового розслідування;

– ст. 283 КПК, п. 3 ч. 1 та ч. 9 ст. 615 КПК, зазначивши, «направлення до суду клопотання про закриття кримінального провадження, акта про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру»;

– п. 3 ч. 2 та ч. 5 ст. 301 КПК, зазначивши, що до суду скеровується клопотання про закриття кримінального провадження;

– ч. 3 ст. 110 КПК, зазначивши, що «рішення слідчого, дізнавача, прокурора приймається у формі постанови або в іншій формі, передбаченою цим Кодексом. <...>».

Набуло подальшого обґрунтування ряд інших пропозицій щодо вдосконалення положень КПК (зокрема, п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК, ч. 1 та ч. 2 ст. 497 КПК та ін.).

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. (зі змін. та доп.) / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.01.2026).
2. Верховенство права : доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26.03.2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev) –
3. Мірило правовладдя : Дослідження Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) від 18.03.2016 р. №711/2013, ухвалено Венеційською комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 р.), схвалено Комітетом міністрів (на рівні їх заступників) на 1263-му засіданні (6-7 вересня 2016 р.) та Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи на 31-й сесії (19-21.10.2016). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007) –
4. Михайлюк та Петров проти України (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. (заява № 11932/02). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500
5. Полторацький проти України (Poltoratskiy v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 29.04.2003 р. (заява № 38812/97). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 20.01.2026).
7. Лейба О.А. Дефекти кримінального процесуального законодавства та засоби їх подолання : монографія /О.А. Лейба. Харків: Юрайт, 2018. 216 с.
8. Бобечко Н.Р., Бойко В.П., Піх Ю.Т., Рафалюнт С.Р. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 8. С. 237–245.
9. Ухвала Гайсинського районного суду Вінницької області від 19.11.2020 р. у справі № 144/1000/20 (судове провадження № 1-кп/129/508/2020). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92946737>
10. Ухвала Чорнухинського районного суду Полтавської області від 14.06.2021 р. у справі № 549/172/21 (судове провадження № 1кп/549/30/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97674754>
11. Постанова ККС ВС від 23.02.2021 у справі № 397/42/20 (провадження № 51-5156км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213476>
12. Гуртієва Л.М. Закриття кримінального провадження в стадії підготовчого провадження (за деякими підставами). *Кримінальна юстиція сучасної України: виклики та перспективи*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присв. до 75-річчя д.ю.н., проф. Ю.П. Аленіна (м. Одеса, 20 листоп. 2021 р.). Електронне видання / відповід. ред.: Л.І. Аркуша, О.О. Торбас, В.А. Завтур; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 185–191.
13. Гуртієва Л.М., Лукашкіна Т.В. Деякі питання кримінального провадження в разі встановлення підстав для його закриття за п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності*: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 09 грудня 2022 р.). URL: <https://hdl.handle.net/11300/24919> ; <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/23970>
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02.02.2023 р. у справі № 735/1121/20 (провадження № 13-26кц22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108960086>
15. Гуртієва Л.М. Деякі пропозиції щодо вдосконалення нормативного закріплення положень п. 3-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. 2023. С. 459–464. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/76.pdf>
16. Лукашкіна Т.В., Гуртієва Л.М. Деякі проблемні питання законодавчого регулювання кримінального провадження щодо неповнолітніх (в світлі дії принципу правової визначеності). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». № 37. 2019. С. 134–138. URL: <http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/35.pdf>
17. Гуртієва Л.М., Лукашкіна Т.В. Деякі пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 339–344. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/86.pdf
18. Кримінальний процес : підручник / І.В. Басиста, Р.І. Благута, І.В. Гловюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 2. 260 с.
19. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 № 223-66/0/4-17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00215>.

Gurtieva L. The types of final decisions of the pre-trial investigation stage, that the prosecutor refers to the court

Summary. The article is devoted to the analysis of the provisions of the current Criminal Procedural Code of Ukraine, which regulate the issue of the types of final decisions of the pre-trial investigation stage that the prosecutor sends to the court. The separate problematic legal certainty situations of legislative regulation have been identified and substantiated proposals for overcoming them have been formulated. It is substantiated that Clause 5 Part 1 of Article 5, Part 2 of Article 283, Clause 3 Part 2 and Part 5 of Article 301, Clause 3 Part 1 and Part ч. 9 of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine specifies the types of final decisions of the pre-trial investigation stage, but their list is not exhaustive. It is proposed to make additions to the current wording of the provisions:

– Clause 5 Part 1 of Article 3 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, noting “sending to the court an act on the application of criminal-legal measures to a legal entity” as an independent form of completing the pre-trial investigation;

– Article 283, Clause 3 Part 1 and Part 9 of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, noting that the act on the application of criminal measures to a legal entity, petitions for the closure of criminal proceedings are also sent to the court;

– Clause 3 Part 2 and Part 5 of Article 301 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, noting that motions to close criminal proceedings are also sent to the court;

– Part 3 of Article 110 of the Code of Criminal Procedure, noting that “the decision of the investigator, inquirer, prosecutor is made in the form of a resolution or in another form provided for by this Code. <...>”.

The draws attention to the provisions of Clause 3-1 Part 1 of Article 284 of the Criminal Procedural Code of Ukraine are not sufficiently coordinated with the norms of criminal law, which establish the statute of limitations for bringing criminal liability. In particular, the provisions Part 5 of Article 49 of the Criminal Code of Ukraine are not taken into account, i.e. situations where the statute of limitations does not apply regardless of the severity of criminal offenses.

Part 1 and Part 2 of Article 497 of the Criminal Procedure Code of Ukraine incorrectly specifies the type of final decision of the pre-trial investigation that the prosecutor sends to the court. It is justified that the prosecutor needs to draft and send to the court a petition for the release of a minor suspect from criminal liability with the application of compulsory educational measures.

Key words: the Criminal Procedure Code of Ukraine, legal certainty, decisions of the pre-trial investigation stage.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 17.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

*Застрожнікова К. С.,
аспірант кафедри кримінального права і процесу
Державного податкового університету
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8987-7884>*

АДАПТАЦІЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА НОРМАТИВНІ РІШЕННЯ

Анотація. У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз особливого режиму судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах дії воєнного стану в Україні. Обґрунтовано, що судовий розгляд як центральна стадія кримінального процесу набуває особливого значення в період збройного конфлікту, оскільки саме на цій стадії безпосередньо реалізуються конституційні та конвенційні гарантії права на справедливий суд, доступ до правосуддя та розгляд справи упродовж розумного строку. Підкреслено, що запровадження воєнного стану супроводжується об'єктивними безпековими, організаційними та кадровими викликами, які істотно ускладнюють реалізацію загального порядку судового розгляду та зумовлюють необхідність його нормативної адаптації.

У статті доведено, що положення розділу IX¹ Кримінального процесуального кодексу України, зокрема ст. 615 КПК України, формують спеціальний, тимчасовий та винятковий правовий режим судового розгляду, який не створює окремої стадії кримінального провадження, а має характер нормативно-організаційної модифікації загальних процесуальних процедур. Розкрито правову природу процесуальних відступів, передбачених зазначеною нормою, та обґрунтовано, що їх застосування має здійснюватися з дотриманням засад необхідності, пропорційності та мінімального втручання в права і свободи учасників кримінального провадження, а також за умови збереження сутності права на справедливий суд.

Особливу увагу приділено аналізу проблемних аспектів зміни територіальної підсудності судових справ у період воєнного стану, зокрема застосуванню критерію найбільш територіально наближеного суду, який не повною мірою враховує динамічний характер безпекової ситуації, кадрову укомплектованість судів та їхню технічну спроможність здійснювати правосуддя. Окремо досліджено спеціальні механізми забезпечення безперервності судового розгляду в умовах обмеженого доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, а також особливості визначення складу суду першої інстанції у кримінальних провадженнях із високим ступенем суспільної небезпеки.

Зроблено висновок, що чинна модель особливого режиму судового розгляду загалом відповідає завданню забезпечення функціонування правосуддя в умовах воєнного стану, однак потребує подальшого теоретичного осмислення та вдосконалення з урахуванням стандартів Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини. Визначено перспективні напрями подальших наукових досліджень, пов'язані з оптимізацією процесуальних

механізмів судового розгляду в умовах надзвичайних правових режимів та формуванням сталих підходів до відновлення загального порядку судочинства після припинення воєнного стану.

Ключові слова: воєнний стан; кримінальне провадження; особливий режим; право на справедливий суд; територіальна підсудність; процесуальні відступи; доступ до правосуддя.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану об'єктивно зумовило необхідність адаптації функціонування системи правосуддя до умов збройного конфлікту. Судовий розгляд як центральна стадія кримінального провадження опинився в ситуації, коли традиційні процесуальні механізми не завжди можуть бути реалізовані в повному обсязі через безпекові загрози, обмеження свободи пересування, кадрові втрати, руйнування інфраструктури та перебої в роботі інформаційних систем. За таких умов особливої актуальності набуває проблема забезпечення безперервності, ефективності та справедливості судового розгляду з одночасним дотриманням конституційних прав учасників кримінального провадження.

Реагуючи на зазначені виклики, законодавець уперше в історії незалежності України запровадив у КПК України розділ IX¹, який передбачає особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану, зокрема й на стадії судового розгляду. Однак практичне застосування положень ст. 615 КПК України актуалізує низку проблем теоретичного й прикладного характеру, пов'язаних із межами допустимих процесуальних відступів, забезпеченням балансу між інтересами безпеки та правами людини. Вирішення цих питань має безпосереднє значення як для стабільності функціонування судової влади в умовах воєнного стану, так і для формування сталої правозастосовної практики в поствоєнний період.

Стан дослідження. Проблематика здійснення правосуддя в умовах воєнного стану або іншого особливого правового режиму стала предметом активного наукового осмислення українських учених і практиків після початку повномасштабної збройної агресії проти України. У працях А. К. Вітко, Є. І. Довгополого, А. В. Завидняка, І. А. Ляховченка, Л. В. Півненко, М. І. Смоковича, І. Ю. Хили, П. В. Шевчука, М. В. Шляховчука, О. Г. Яновської та інших авторів розкриваються питання гарантії права на справедливий суд, забезпечення доступу до правосуддя, зміни територіальної підсудності, а також загальні

підходи до адаптації кримінального процесу в умовах воєнного стану. Окремі дослідження присвячені аналізу правової природи ст. 615 КПК України, її співвідношенню з засадами кримінального провадження та практиці її застосування судами.

Водночас більшість наукових робіт зосереджуються переважно на стадії досудового розслідування або розглядають судовий розгляд фрагментарно, без комплексного аналізу змісту та меж особливого режиму судового провадження в умовах воєнного стану. Недостатньо дослідженими залишаються питання нормативної трансформації загального порядку судового розгляду, правової природи процесуальних відступів, передбачених ст. 615 КПК України. Саме ці невирішені аспекти загальної проблеми зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є комплексний аналіз особливого режиму судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, визначення його правової природи, змісту та меж допустимих процесуальних відступів, передбачених ст. 615 КПК України.

Виклад основного матеріалу. Судовий розгляд посідає ключове місце в системі кримінального провадження, оскільки саме на цій стадії в процесуальній формі, визначеній кримінальним процесуальним законом, безпосередньо реалізуються завдання кримінального провадження, закріплені в ст. 2 КПК України, та забезпечується судом функція правосуддя як особлива форма здійснення судової влади. С. Р. Рафальонт слушно зазначає, що судовий розгляд вважається найважливішим етапом кримінальної процесуальної діяльності, змістом якого є правовий спір між державою та обвинуваченим щодо публічного його визнання винуватим і, у разі наявності необхідних підстав, справедливо притягнути до кримінальної відповідальності з усіма правовими наслідками, що передбачає покарання та наявність судимості. Саме на цій стадії вирішується питання про долю основних прав і свобод людини, що визнаються найвищою соціальною цінністю [1, с. 4].

У межах загального порядку кримінального провадження суд, дотримуючись принципу внутрішнього переконання, що формується на основі всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, оцінює кожний доказ за критеріями належності, допустимості, достовірності, а також аналізує сукупність доказів з погляду їх достатності та взаємозв'язку з метою ухвалення законного, обґрунтованого і мотивованого судового рішення. Даний процес невід'ємно пов'язаний з активною реалізацією основоположних засад кримінального провадження. Зазначені вище положення втілюють національні гарантії справедливого судового розгляду та узгоджуються з міжнародними стандартами, зокрема з правом кожного на справедливий і відкритий розгляд його справи незалежним та неупередженим судом упродовж розумного строку, закріпленим ст. 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ).

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), коментуючи ст. 6 ЄКПЛ щодо принципу доступу до правосуддя, неодноразово наголошував на існуванні декількох ключових аспектів. По-перше, суд має бути наділений достатніми повноваженнями для вирішення справи: він повинен мати можливість розглядати як питання факту, так і питання права, що стосуються спору про права та обов'язки відповідно до положень Конвенції. По-друге, кожній особі необхідно гарантувати не формальний, а реальний

доступ до правосуддя, тобто відновлення порушеного права не може ускладнюватися непрозорими чи надмірними процедурними чи фактичними перешкодами ні на етапі звернення до суду, ні під час самого розгляду справи. По-третє, судові органи, штатний колектив суддів і працівників цих інституцій повинні мати належні умови для здійснення правосуддя навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану [2, с. 452].

Зазначене доводить, що стадія судового розгляду являє собою не лише логічне завершення процесуальної діяльності сторін, а й є юридичним механізмом, за допомогою якого матеріалізуються конституційні та конвенційні гарантії захисту прав і свобод особи в демократичній правовій державі.

Слід підкреслити, що судовий розгляд має чітку правову регламентацію, визначену переважно в положеннях розділу IV КПК України. Процедура судового розгляду будується за принципом послідовного проходження низки самостійних процесуальних етапів, які мають своє функціональне призначення та логічно інтегровані в загальну структуру розгляду справи судом першої інстанції. Така процедура гарантує цілісність, передбачуваність та нормативну визначеність судового процесу.

Разом з тим запровадження в Україні воєнного стану істотно позначилося на всіх сферах суспільного життя, ураховуючи й національну судову систему. Як слушно зауважила О. Г. Яновська, перед суддями постало украї складне завдання – гарантувати безперервність здійснення правосуддя та забезпечити стабільну роботу судів навіть за умов збройної агресії. У цьому контексті актуальності набуває юридична аксіома: «відкладене правосуддя рівнозначне з відмовою в правосудді». Саме тому в критичний для держави період неприпустимим стає зупинення розгляду справ, адже судова влада є не лише інститутом правосуддя, а й атрибутом державності та суверенітету [3].

А. Стаханова з даного приводу зауважує, що забезпечення справедливого судового розгляду є не лише внутрішньою процесуальною вимогою, а й міжнародно-правовим зобов'язанням України як держави-учасниці численних міжнародних договорів і конвенцій. Будь-яка відмова в справедливому судовому розгляді, зокрема у справах, пов'язаних із збройним конфліктом, може вважатися не лише порушенням національного законодавства, а й злочином відповідно до норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права [4]. І. Ю. Хила також зазначає, що в умовах дії надзвичайного чи іншого особливого правового режиму саме суд виступає головною гарантією забезпечення та захисту прав і свобод людини [5, с. 147].

Значимо, що внаслідок запровадження воєнного стану в Україні законодавець уперше в історії незалежності вимушений урегулювати порядок зміни територіальної підсудності судових справ. Так, якщо суди, які діють на території, на якій введено воєнний стан у зв'язку з бойовими діями, не можуть здійснювати правосуддя, територіальна підсудність судових справ, що перебувають у їх провадженні, може бути змінена на підставі ухваленого рішення Вищою радою правосуддя за поданням Голови Верховного Суду та передачі до суду, який є найбільш територіально наближеним, або іншого визначеного суду. У разі неможливості реалізації Вищою радою правосуддя даного повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду (ч. 3 ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій та статус суддів»). Зазначене рішення є підставою для передачі всіх справ, які перебували на розгляді суду, тери-

торіальна підсудність якого змінюється. Прикладом, рішенням Вищої ради правосуддя № 355/0/15-25 від 27 лютого 2025 р. змінено територіальну підсудність судових справ Білозерського районного суду Херсонської області шляхом її передачі Херсонському міському суду Херсонської області [6], рішенням № 1589/0/15-25 від 29 липня 2025 р. змінено територіальну підсудність судових справ Межівського районного суду Дніпропетровської області шляхом її передачі Павлоградському міськрайонному суду Дніпропетровської області [7]. Даний правовий механізм застосовується для тимчасової або постійної зміни територіальної юрисдикції суду як інституції в наступних випадках: об'єктивної неможливості суду здійснювати правосуддя внаслідок знищення або пошкодження приміщень, відсутності суддів, неможливості гарантувати безпеку та ін. причини; проведення активних бойових дій на території розташування суду або її окупації; відсутності умов для доступу до суду та виконання ним своїх функцій тощо. Вважаємо, що питання безпеки людей під час здійснення правосуддя на тій чи іншій території, тим чи іншим судом, наразі є визначальним при ухваленні відповідних рішень.

Досвід країн, на території яких відбувалися воєнні конфлікти, показує, що зміна територіальної підсудності судових справ є ключовим інструментом забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Цей механізм дозволяє адаптувати систему судочинства до дій у небезпечних ситуаціях з метою подальшого збереження ефективності та легітимності судової влади, навіть в умовах надзвичайних подій, а також підтримання верховенства права в ситуаціях, за яких звичний порядок функціонування судів є неможливим.

У цьому контексті цікавим є приклад Хорватії під час війни за незалежність (1991–1995 рр.). Так, на початку воєнних дій частина судів, зокрема у Східній Славонії, фактично втратила можливість здійснювати правосуддя і Уряд Хорватії ухвалив рішення щодо тимчасової зміни територіальної підсудності, тобто розгляду справ щодо воєнних злочинів було передано до судів у Загребі, Рієці, Спліті та Осієку. Передача справ відбувалася за умов доведення державним прокурором наявності обставин, пов'язаних з учиненням злочину та неможливістю розгляду справ у первісно визначеному суді. Обов'язковою умовою також була згода Голови Верховного суду Хорватії [8].

Слід зазначити, що чинна законодавча модель зміни територіальної підсудності у воєнний період викликає певні обґрунтовані застереження з боку науковців та практиків. Зокрема М. І. Смокович, зазначає, що передача судових справ до найбільш територіально наближеного суду є необдуманною та не враховує реалій воєнного часу. Нормативне закріплення цього критерію занадто формалізоване і, по суті, є механічним [2, с. 453, 454]. Аналогічну позицію має Л. В. Півненко, наголошуючи, що в сучасних реаліях важко передбачити розвиток воєнних дій на певних територіях. Функціонування кожного конкретного суду безпосередньо залежить від наявності контролю України над певною територією та населеним пунктом, а також від рівня безпеки, необхідного для здійснення правосуддя з огляду на перебіг бойових дій та їх географічний простір. За таких умов застосування вказаної імперативної правової норми в умовах правового режиму воєнного стану є неприйнятним [9, с. 141].

Вважаємо, що дане питання потребує особливої теоретичної та прикладної уваги, оскільки від коректності підходу законодавця до вибору «адресата» переданих справ безпосередньо за-

лежить стабільність функціонування судової влади та ефективність здійснення правосуддя. У цьому контексті обґрунтованої критики заслуговує встановлений законом припис про передачу справ до «найбільш територіально наближеного» суду. Такий підхід, попри свою формальну простоту і зрозумілість у звичайних умовах, виявляється концептуально вразливим в умовах воєнного стану. З позиції процесуальної доцільності він не враховує високої динаміки безпекової ситуації, за якої лінія бойових зіткнень або зона вогневого ураження можуть змінюватися протягом кількох днів. Суди, які на момент ухвалення рішення про зміну підсудності виглядали формально безпечними, у короткий проміжок часу можуть втратити спроможність здійснювати правосуддя через зміну військово-оперативної ситуації. Такий перебіг подій створює ризик повторного передавання справ, що суперечить засадам процесуальної економії та розумності строків судового розгляду. Крім того, критерій «територіальної наближеності» не охоплює інших ключових факторів, які мають враховуватися під час вирішення питання щодо зміни підсудності, а саме: кадрової укомплектованості суду, наявності технічної інфраструктури, зокрема доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (далі – ЄСІТС) та засобів відеоконференцв'язку, реального навантаження на суддів, логістичної доступності для конвоювання обвинувачених та прибуття учасників процесу. Ігнорування даної системи може призвести до формального виконання вимог закону при фактичному зниженні якості правосуддя та збільшенні процесуальних затримок. Більш того, обов'язковість норми «найбільш територіально наближеного суду» в умовах воєнного стану суперечить принципу забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, який є складовою гарантією права на справедливий суд.

У зв'язку із зазначеним доцільно запропонувати підхід, який дозволить визначати «адресата» переданих справ не за географічним чинником як домінуючим, а на підставі комплексної оцінки рівня безпеки, організаційної спроможності та прогнозованої стабільності функціонування суду. Таке рішення має ухвалюватися з урахуванням оперативної інформації про організаційну та технічну готовність конкретного суду забезпечувати безперервність розгляду справ, а також ситуації в зоні бойових дій.

Слід підкреслити, що правовий режим воєнного стану неможливо точно визначити в часовому вимірі та передбачити всі обставини, що його зумовлюють і супроводжують. Його тривалість та інтенсивність безпосередньо залежать від перебігу бойових дій, масштабу загроз національній безпеці та рішень вищих органів державної влади. Разом з тим кримінальне провадження, у тому числі й судовий розгляд, мають чітко окреслені та передбачені законодавством часові межі, які слугують інструментом забезпечення оперативності та ефективності правосуддя. До таких часових орієнтирів належать: строк проведення підготовчого судового засідання; строк призначення судового розгляду; розумний строк розгляду кримінального провадження, строк дії заходу забезпечення кримінального провадження; строк притягнення до кримінальної відповідальності та ін. Наявність таких часових меж є невід'ємною складовою засади розумності строків, що передбачено ст. 28 КПК України.

Таким чином, навіть у найскладніших воєнних умовах судовий розгляд не можна поставити на паузу чи фактично припинити. У зв'язку із зазначеним чинне законодавство об'єктивно потребувало певної адаптації стандартних процесуальних

механізмів судового розгляду до умов екстремального функціонування системи правосуддя. Високий рівень загроз для учасників судового розгляду, обмеження в пересуванні, складність у забезпеченні безперервності розгляду справ, руйнування інфраструктури, перебої в комунікації, мобілізація учасників провадження до лав Збройних Сил України та інші чинники актуалізували необхідність пошуку нормативних рішень, здатних гарантувати безперервність, результативність і справедливість судового розгляду в умовах збройного конфлікту.

Є. І. Довгополий, А. К. Вітко, М. В. Шляховчук та М. С. Маслов слушно зазначили, що сучасні виклики зумовили потребу в розробці нового нормативного підґрунтя для здійснення правосуддя в умовах особливого правового режиму з метою гарантування своєчасного, неупередженого та справедливого розгляду справ [10, с. 286]. А. В. Завидняк вважає, що на відміну від запровадження надзвичайного стану, здійснення правосуддя в умовах дій воєнного стану ускладнюється безпосередніми загрозами життю і здоров'ю суддів з боку держави-агресора та ризиком окупації території. За таких обставин необхідно визначити нові форми і засоби для реалізації правосуддя [11, с. 219].

Слід зазначити, що законодавець доволі оперативно відреагував на наявні виклики, результатом чого стало нормативне закріплення в розділі IX¹ КПК України положень не лише щодо особливого режиму досудового розслідування, а й судового розгляду на період дії воєнного стану. Унікальність цієї моделі особливого режиму здійснення судового розгляду полягає ще й в тому, що вона не передбачає створення окремої чи автономної стадії кримінального провадження, оскільки має характер нормативно-організаційної модифікації загального порядку судового розгляду, зумовленої потребою адаптації правозастосовної практики до умов дії правового режиму воєнного стану. Фактично йдеться про трансформацію базових процесуальних процедур, яка не змінює їх сутності, а лише тимчасово корегує умови реалізації у зв'язку з об'єктивною неможливістю виконання окремих процесуальних дій у звичайному порядку під час судового розгляду.

З метою чіткого розмежування сутності загального та особливого режимів судового розгляду необхідно чітко розуміти критерії, які відображають специфіку функціонування правосуддя в умовах воєнного стану. По-перше, особливий режим упроваджується виключно за наявності воєнного стану, який обумовлює правомірність відступів від загальних процесуальних правил. По-друге, функціональна мета особливого режиму полягає в забезпеченні здійснення правосуддя в умовах збройного конфлікту з урахуванням реальних обмежень, які впливають на доступність суду, безпеку учасників та стабільність правопорядку. По-третє, наявність процесуальних відступів у впроваджених механізмах судового розгляду.

Основним нормативним положенням, що визначає зміст та межі особливого режиму судового розгляду, є норми ст. 615 КПК України, які містять низку спеціальних і водночас виняткових процесуальних механізмів, покликаних забезпечити безперервність здійснення правосуддя, дотримання розумних процесуальних строків, збереження рівноваги між інтересами безпеки держави та конституційними правами учасників судового розгляду.

Спробуємо дослідити окремі положення ст. 615 КПК України зважаючи на специфіку особливого судового провадження в умовах воєнного стану.

Розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями в разі відсутності доступу до ЄСІТС (абз. 8 ч. 1 ст. 615 КПК України)

У мирний час розвиток правосуддя в Україні виявлявся в цифровій трансформації, яка впроваджувалася на всіх стадіях судового провадження, починаючи від реєстрації матеріалів до винесення остаточного судового рішення. Ключовим інструментом даної трансформації в кримінальному провадженні є ЄСІТС, що являє собою інтегрований комплекс автоматизованих рішень, спрямованих на забезпечення ефективності, прозорості, оперативності та безперервності судочинства. Використання ЄСІТС стало гарантією стабільності та передбачуваності судового розгляду, його прозорості, а також виключило ризики стороннього впливу на суди.

Разом з тим унаслідок запровадження в державі воєнного стану в територіально наближених до бойових зіткнень судах суттєво погіршилася технічна можливість доступу до ЄСІТС. Потенційна загроза збою в роботі цієї системи за відсутності належної альтернативи могла спричинити фактичне блокування проваджень і порушення права на розгляд справи в розумні строки. Передбачаючи таку ситуацію, законодавець закріпив в абз. 8 ч. 1 ст. 615 КПК України спеціальний механізм заміни в кризових умовах автоматизованого розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями на ручний, що зберігає ключові процесуальні гарантії. Доручення функції тимчасового розподілу матеріалів кримінального провадження голові суду з обов'язковим дотриманням черговості та принципу рівномірного навантаження не лише забезпечило інституційну сталість судової системи, а й унеможливило виникнення правового вакууму. Даний підхід завадив проблемі відкладення чи зупинення розгляду справ.

З метою недопущення організаційного колапсу в разі кадрових утрат чи тимчасової відсутності голови суду в законодавстві передбачено делегування цих повноважень його заступникові, а за відсутності обох – найстаршому за віком судді відповідного суду. Така градація осіб, наділених повноваженнями здійснювати розподіл проваджень, демонструє нормативну далекоглядність законодавця в питаннях забезпечення безперервності функціонування правосуддя, навіть за умов кадрових, організаційних чи технічних труднощів. На думку П. В. Шевчук, запроваджений законодавцем підхід до закріплення багатоступеневої наступності в делегуванні повноважень в умовах воєнного стану є надзвичайно виваженим і доцільним. Очевидним є те, що в умовах воєнного стану, наявних загроз активних бойових дій чи ракетних обстрілів, надзвичайного стану та інших особливих періодів запроваджений алгоритм виступає ключовою умовою підтримання функціонування кримінального процесу. Зазначений підхід є необхідним для належного врегулювання діяльності критично важливих аспектів кримінальної процесуальної системи [12, с. 122].

Вважаємо, що визначений законом розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями в разі недоступності ЄСІТС є дієвим правовим механізмом, що дозволив мінімізувати ризики затягування процесу та забезпечив готовність суду продовжувати судовий розгляд матеріалів кримінального провадження навіть в особливих умовах, і тим самим відповідає вимогам як національного законодавства, так і міжнародних стандартів доступу до правосуддя.

Визначення компетенції суду першої інстанції щодо справ з високим ступенем суспільної небезпеки (ч. 10 ст. 615 КПК України)

В умовах дії правового режиму воєнного стану досить складною в судовому провадженні виявилася трансформація порядку здійснення судового розгляду у справах про злочини, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У мирний час такі кримінальні провадження відповідно до ст. 31 КПК України розглядалися судом першої інстанції колегіально в складі трьох професійних суддів або колегії з двох суддів та трьох присяжних. Цей порядок забезпечував високий рівень процесуальних гарантій та суспільну значущість вирішення цих справ.

Разом з тим у період дії воєнного стану відповідно до ч. 10 ст. 615 КПК України запроваджено інший порядок, а саме розгляд зазначеної вище категорії проваджень здійснюється виключно колегією з трьох професійних суддів, за винятком випадків, за яких на момент введення воєнного стану та набрання чинності відповідною нормою вже був визначений склад суду за участю присяжних. Цей підхід пояснюється об'єктивною неможливістю гарантувати постійну участь присяжних у процесі, оскільки деякі з них можуть бути мобілізовані до лав Збройних Сил України, евакуйовані з небезпечних територій, позбавлені можливості безпечного доступу до суду, тимчасово втрачати можливість виконувати свої обов'язки з причин хвороби, вагітності чи досягнення граничного віку та ін. Зазначені причини створюють ризик для безперервного проведення слухань, істотно затулювання строків розгляду та, як наслідок, порушення ст. 6 ЄКПЛ та ст. 28 КПК України.

Водночас закріплений у законі виняток щодо збереження вже визначеного складу з присяжними відповідає принципу недопустимості зворотної дії процесуального закону, якщо це погіршує становище обвинуваченого, а також принципу незмінності складу суду, що є елементом гарантій стабільності та передбачуваності провадження.

У практичному розумінні дана норма є імперативною і застосовується незалежно від фактичної можливості сформувати склад суду присяжних у конкретному регіоні. З цього приводу І. А. Ляховченко зазначив, що на відміну від більшості інших положень, передбачених ст. 615 КПК України, положення ч. 10 не вимагають перевірки щодо наявності будь-яких фактичних обставин, які унеможливають розгляд справи за участю присяжних. Такі випадки вимагають лише факту запровадження воєнного стану на території України. Отже, такі випадки однаково мають застосовуватися по всій території України незалежно від ступеня наближеності місця розгляду провадження до зони бойових дій. Вважаємо, що в такий спосіб законодавець намагається мінімізувати будь-які ризики, які можуть вплинути на результативність кримінального провадження [13, с. 627, 628].

Наукова дискусія щодо виправданості такого обмеження залишається актуальною. Прихильники його збереження акцентують увагу на необхідності мінімізації ризиків зриву процесу та гарантування безперервності правосуддя у справах з високим ступенем суспільної небезпеки. Оponentи, зокрема О. Є Ференець, указують, що навіть в умовах воєнного часу інститут присяжних відіграє важливу роль у сучасній судовій системі та правовій державі, оскільки забезпечує участь громадян у здійсненні правосуддя та підвищує довіру суспільства до судової влади [14, с. 116]. Прикладом, під час розгляду справи і винесення

вироку Первомайським міськрайонним судом Миколаївської області від 6 січня 2023 р. у справі № 484/3366/22 [15], участь присяжних була забезпечена вже після запровадження воєнного стану, що демонструє наявність фактичних можливостей для збереження такої форми судочинства в окремих регіонах.

На нашу думку, положення ч. 10 ст. 615 КПК України мають застосовуватися лише як тимчасовий механізм, який діє виключно в період воєнного стану і повинні автоматично втрачати чинність після його припинення. Крім того, з метою дотримання принципу пропорційності та запобігання зловживанням важливо передбачити в законі обов'язок суду зазначити у вирокі мотиви неможливості залучення присяжних, що також сприятиме прозорості процесу, зміцненню довіри до судової системи і забезпеченню балансу між інтересами правосуддя й правами обвинуваченого, навіть за надзвичайних ситуацій.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що особливий режим судового розгляду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану є вимушеною, тимчасовою та нормативно зумовленою модифікацією загального порядку здійснення правосуддя, спрямованою на забезпечення його безперервності, ефективності та безпеки в умовах збройного конфлікту. Процесуальні відступи, передбачені ст. 615 КПК України, мають застосовуватися з урахуванням засад необхідності й пропорційності та не повинні нівелювати сутність права на справедливий суд. Водночас встановлено, що окремі законодавчі рішення, зокрема обов'язкове орієнтування на критерій найбільш територіально наближеного суду при зміні підсудності потребують подальшого наукового осмислення та вдосконалення з огляду на динамічний характер безпекової ситуації. Окремої уваги потребує питання нормативного й практичного переходу від особливого до загального режиму судового розгляду після припинення воєнного стану з метою недопущення збереження надзвичайних процесуальних обмежень у мирний час.

Література:

1. Рафальонт С. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження : дис. ... д-ра філософії. Львів, 2024. 339 с.
2. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Вип. 70. 2022. С. 450–455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>.
3. Яновська О. Кримінальний процес під час воєнного стану: корективи, внесені війною в здійснення кримінальних проваджень. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1352467/>
4. Стаханова А. Справедливий суд в умовах несправедливої війни: механізми та моральні дилеми забезпечення гарантій. URL: <https://www.pravojustice.eu/ua/post/spravedlivij-sud-v-umovah-nespravedlivoyi-vijni-kolonka>
5. Хила І. Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід: дис. ... д-ра філософії. Ужгород, 2021. 180 с.
6. Вища рада правосуддя. Рішення № 355/0/15-25 від 27 лют. 2025 р. «Про зміну територіальної підсудності судових справ Білозерського районного суду Херсонської області». URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/355_27_02_2025.pdf
7. Вища рада правосуддя. Рішення № 1589/0/15-25 від 29 лип. 2025 р. «Про зміну територіальної підсудності судових справ Межівського районного суду Дніпропетровської області». URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/1589_29_07_2025.pdf
8. Justice at Risk: War Crimes Trials in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia and Montenegro. URL: <https://www.hrw.org/>

- report/2004/10/13/justice-risk/war-crimes-trials-croatia-bosnia-and-herzegovina-and-serbia-and#_ftn25
9. Півненко Л. В. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.17>.
 10. Довгополий Є. І., Вітко А. К., Шляховчук М. В., Маслов М. С. Особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Наукові записки*. 2023. Серія: право. Вип. 15. С. 284–291.
 11. Завидняк А. В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 218–222. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.41>.
 12. Шевчук П. В. Напрями реформування заходів забезпечення кримінального провадження в умовах особливих періодів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2023. Т. 34 (73). № 6. С. 119–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/19>.
 13. Ляховченко І. А. Суд присяжних в умовах дії воєнного стану в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України: нові виміри у воєнний час*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 трав. 2025 р.): у 2 т. Одеса, 2025. Т. 1. С. 626–628.
 14. Ференець О. С. Суд присяжних у здійсненні правосуддя під час воєнного стану та необхідність проведення реформи суду присяжних в Україні. *Виклики правничої професії в умовах воєнного стану*: матер. кругл. столу до Дня юриста, Харків, 6 жовт. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харків. нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця. Харків, 2022. С. 116–117.
 15. Вирок Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 06 січ. 2023 р. у справі № 484/3366/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108276394>.

Zastrozhnikova K. Adaptation of court proceedings under martial law: criminal procedural challenges and regulatory decisions

Summary. The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the special regime of judicial proceedings in criminal proceedings under martial law in Ukraine. It is argued that judicial proceedings, as the central stage of criminal proceedings, take on particular significance during armed conflict, since it is at this stage that constitutional and conventional guarantees of the right to a fair trial, access to justice and the consideration of cases within a reasonable time are directly implemented. It is emphasised that the introduction of martial law is accompanied by objective security,

organisational and personnel challenges that significantly complicate the implementation of the general procedure for court proceedings and necessitate its regulatory adaptation.

The article proves that the provisions of Section IX¹ of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular Article 615 of the CPC of Ukraine, form a special, temporary and exceptional legal regime of judicial proceedings, which does not create a separate stage of criminal proceedings, but has the character of a normative and organisational modification of general procedural procedures. The legal nature of the procedural deviations provided for by the specified norm is revealed, and it is substantiated that their application must be carried out in compliance with the principles of necessity, proportionality and minimal interference with the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, as well as subject to preserving the essence of the right to a fair trial.

Particular attention is paid to the analysis of problematic aspects of changing the territorial jurisdiction of court cases during martial law, in particular the application of the criterion of the most geographically proximate court, which does not fully take into account the dynamic nature of the security situation, the staffing of courts and their technical capacity to administer justice. Special mechanisms for ensuring the continuity of court proceedings in conditions of limited access to the Unified Judicial Information and Telecommunications System, as well as the specifics of determining the composition of the court of first instance in criminal proceedings with a high degree of public danger, are examined separately.

It was concluded that the current model of special judicial proceedings generally meets the objective of ensuring the functioning of justice under martial law, but requires further theoretical consideration and improvement, taking into account the standards of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights. Promising areas for further research have been identified, related to the optimisation of procedural mechanisms for judicial proceedings under emergency legal regimes and the formation of consistent approaches to restoring the normal order of judicial proceedings after the termination of martial law.

Key words: martial law; criminal proceedings; special regime; right to a fair trial; territorial jurisdiction; procedural deviations; access to justice.

Дата першого надходження статті до видання: 13.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Макаренков О. Л.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник Науково-дослідної частини
Запорізького національного університету*

ОЦІНКА І КОМПЕНСАЦІЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ УКРАЇНІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ

Анотація. У статті досліджено організаційно-правовий механізм оцінки і компенсації збитків, завданих Україні збройною агресією. Визначено його як кореляції між науково-обґрунтованими оцінками збитків і законодавчими нормами з практиками правозастосування їхньої компенсації. Аудит збитків відбувається, відповідно до затверджених методик, за наслідком факту руйнувань, підтвердженого матеріалами юрисдикційного провадження. Ці дані вимагають узагальнення на відповідній цифровій платформі, що дозволяє їх використовувати для залучення і використання коштів на відновлення, згідно з принципами транспарентності, добросовісності і верховенства права, замість корупції і свавільної дискреції посадових осіб публічної влади. Встановлено, що різні предмети взаємовідносин людей в сферах приватних і публічних підприємств, екологічної політики, культурної спадщини, виробництва продукції для сил оборони та інших зумовлюють диференціацію правил для їхньої поведінки. Єдиним для них усіх є причина понесених втрат і потреба у компенсації збитків. Наголошено, що проблема компенсації величезних обсягів збитків примножується широким діапазоном сфер соціального життя, на які вони вплинули. Потреба компенсації збитків від війни вимагає комплексного підходу до створення релевантних проблемі системі матеріально-правових і процедурних норм. Їхня узгодженість, точність, повнота та інші параметри якості можливі в межах єдиного кодифікованого акту. Така форма систематизації свідчення інституціоналізації ефективного правозастосування, що означає повоєнну відбудову добросовісних економічних відносин і детермінацію заснованого на них сталого розвитку. Цілком доцільним може виглядати необхідність фіксації превалювання його норм над іншими нормами одного порядку юридичної сили. Конкретні результати відновлення економіки внаслідок застосування зазначеного кодексу мають відобразитися на е-платформі. Визначено, що базовими положеннями загальної частини кодексу стануть преамбула, тематичні норми-дефініції, норми-цілі і норми-принципи, зокрема «принцип верховенства права», «усталеного антропомірного розвитку» тощо. Особлива частина Кодексу міститиме розділи про майнові і адміністративні відносини з питань відновлення втрат економіки України від війни

Ключові слова: відновлення, війна, економіка, законодавство, збитки, злочин, кодекс, компенсація, право.

Постановка проблеми. Повоєнне відновлення означає систему активних дій з усунення завданих війною руйнувань за рахунок доступних і залучення нових ресурсів в межах організаційно-правових форм кооперації, інвестування, публічних закупівель та суміжних сфер. Відбудова економіки України

спирається на стандарти права і політики, фінанси і цифрові рішення, а також на іншу підтримку від європейських партнерів, беручи до уваги тісні географічні, історичні, цивілізаційні зв'язки з ними та десятиріччя цілеспрямованої інтеграції власної правової системи у ЄС. Відновлення передбачає, що чинники, які призвели до війни та зумовлених нею втрат, елімінуються із законодавчих, судових і адміністративних практик, нейтралізуючи архаїчні елементи у комерційній діяльності, державних нормативних актах, корупційних ризиках та пов'язаних із ними проблемах.

Гіпотеза у тому, що схема організаційно-правової моделі повоєнного відновлення економіки України являє собою систему зв'язків юридичного та управлінського змісту, сукупна дія яких практично дозволяє забезпечити належним чином компенсувати понесені внаслідок війни втрати, чим зміцнити економічні інтереси нації під час та після завершення війни із зовнішнім агресором. Функціонально це механізм, який спирається на інструменти науково-обґрунтованих положень законодавства, правозастосування, виконання конструктивно-пасіонарної волі у владних відносинах, наказування-підпорядкування у рамках вчасно відкоригованих планів економічного відновлення, де залучаються кошти приватних, державних та міжнародних фонди, отримується максимальний економічний ефект на засадах верховенства права, стандартів низьковуглецевого та сталого розвитку. Фінансові стимули, включаючи податкові пільги та гранти, є важливими для подолання існуючих бар'єрів, таких як обмежені знання зацікавлених сторін та регуляторні обмеження, а також для прискорення інтеграції практик зеленого будівництва [1, с. 211].

Мета статті – визначити концепцію організаційно-правового механізму оцінки і компенсації збитків, завданих Україні збройною агресією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У працях вітчизняних та зарубіжних вчених проблематика подолання наслідків від зовнішньої збройної агресії дуже актуальна. Серед них Василюшин С., Канцедал Н., Лега О., які дослідили облік як інструмент формування експертної оцінки збитків українських підприємств в умовах війни; Волосюк М. – державну політику забезпечення місцевого економічного розвитку; Заболотнюк І. – військово-технічну допомогу США Україні у роки російсько-української війни; Олійник А. В. – кодифікацію законодавства; Панченко В. – державне управління процесами евакуації та релокації бізнесу; Півненко О. – державна політика подолання наслідків воєнних дій в Україні; Ромхані Б., Білько А. – оцінки економічних втрат України від війни; Шевченко Д. – систе-

му розвитку та державного регулювання людського капіталу; Cazzolla Gatti R., Cort'es Lobos R., Torresani M., Rocchini D. – систему раннього попередження втрат лісів в Україні під час війни; Neves Lousada S., Delehan S., Khorolskyi A., Figueiredo A. – енергетичну стійкість будівельної галузі в Україні; та ін. Водночас порушені у цій роботі питання виявились розкритими не повністю, що актуалізує її виконання.

Основний зміст роботи. Триваюча зі спроб захопити український острів Тузла восени 2003 р. зовнішня гібридна збройна агресія, яка з 2014 р. стала відкритою і з 2022 повномасштабною, сукупно з масштабними незаконним збагаченням та іншою кримінальною корупцією, службовими та економічними злочинами зумовили зростання кошторису на відновлення верховенства права і відбудову суттєво зруйнованої економіки України. Тривалий строк деструктивної дії цих чинників перетворили це на кризу, як усталену характеристику якості соціально-правового буття, що потребує належного вирішення за допомогою організаційно-правових дій, зміст яких перш за все стосується інвентаризації і компенсації збитків, завданих війною.

Кількісні показники втрат демонструють тенденцію кратного зростання у 2,29 рази з \$349 млрд у 2022 р. до 800 млрд на кінець 2025 р., за оцінками МВФ та ЄС [2]. За період 2014-2023 років війна спричинила втрату номінального ВВП за паритетом купівельної спроможності в розмірі \$1,1

трлн [3, с. 40]. Окремі сектори, такі як аграрний, будівельний та торговий, демонструють здатність до відновлення завдяки державній підтримці та внутрішній міграції бізнесу. Відновлення економіки вимагає державної підтримки через розвиток інфраструктури, створення спеціальних економічних зон та впровадження механізмів страхування ризиків для підприємств. Додаткові інвестиції у соціальну інфраструктуру та підтримка підприємств у постраждалих регіонах можуть сприяти зменшенню територіальних диспропорцій та відновленню економічної активності на національному рівні [4, с. 348-349]. Своєчасні організаційно-правові заходи з перерозподілу наявних ресурсів на відновлення конкретного матеріального активу залежить від достовірних даних про аудит матеріальних збитків і шкоди, завданих з 19.02.2014 діями зовнішнього військового агресора. Він здійснюється за правилами відповідного Порядку від 20.03.2022 та розроблених на його основі методик профільним міністерствами, наприклад, методика Мін. зах. довкілля та природ. рес. від 04.04.2022 [5] (табл. 1) [6].

Комісія ООН дійшла висновку, що влада РФ: вчиняє злочини проти людяності у вигляді вбивств, військові злочини у вигляді навмисного завдання ударів по цивільному населенню і цивільним об'єктам і нелюдському поводженню, а також відповідні порушення прав людини; завдає жертвам гострого душевного болю і страждань, що є нелюдським поводженням, військовим злочином, порушенням прав людини (п. 81, 80) [15, с. 20].

Таблиця 1

Дані про втрати України від агресії РФ за 2014-2025 роки

№	Вид втрат	Оцінки втрат
1	2	3
1	людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати	вбиті цивільні особи – 18576 з 2014 р. (за період 24.02.2022–31.01.2026: з них 15172 і поранені цивільні особи – 41378) [7, с. 3]; 6,37 млн людей проживають на потенційно небезпечних територіях [8, с. 4];
2	економічні втрати, пов'язані з людськими втратами	втрати людського капіталу ≈3,6% до 2035 р. (0,9% через втрати у навчанні та 2,7% через втрати навичок працівників). Ефект буде тривати ≈35 р. і зменшиться до останньої групи, яка вийде на пенсію з робочої сили у віці 65 р. у 2085 р. [9, с. 149]; ≈7,1 млн українців можуть опинитися за межею бідності, а ще 3,7 мільйона наблизяться до неї [10, с. 11]
3	військові втрати і втрати, пов'язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, забезпеченням безпеки дорожнього руху, забезпеченням недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні, здійснення пропуску через державний кордон, захистом населення і територій від надзвичайних ситуацій, бойовими діями	55 000 військових загинуло на полі бою [11]; ≈7 000 полонених [12]; За даними CSIS, за період лютий 2022 – грудень 2025 сукупна кількість вбитих, поранених і зниклих безвісти воїнів Українських сил, ймовірно, складає ≈500-600 тис осіб, з яких ≈100-140 тис. осіб загинули [13]; 105 рятувальників загинули та 502 працівники ДСНС отримали поранення [14]; коментар військових РФ: «Попереджаємо всі спецслужби, які займаються ліквідацією наслідків [нападів]. Ви будете пріоритетною метою. Гарантовано» (п. 32) [15, с. 10]
4	соціальний захист ветеранів війни	€50,5 млрд – витрати державного бюджету на фінансування ветеранської політики 2023–2026; 1,56 млн з офіційним статусом ветеранів війни [16, с. 6].
5	втрати об'єктів громадських будівель і житлово-комунального господарства	прямі фізичні збитки житлу та інфраструктурі країни сягнули близько \$176 млрд [17]; 13% фонду житла втрачено: зруйновано / пошкоджено понад 236 000 будівель [2; 18]; ≈2,5 мільйона сімей в Україні без належного житла [18]; чванливий коментар військових РФ: «Ми спалили ще один будинок» та зневажливе емоذجі (п. 24) [15, с. 8]
6	шкода, завдана земельним ресурсам	У 2023-2024 роках було розміновано 329 тис. гектарів сільськогосподарських угідь, що становить ≈9,7% від загальної площі земель, які потребують очищення від вибухо-небезпечних предметів [19, с. 15]; €1 189,6 млрд – збитки від засмічення та забруднення ґрунтів; 139 тис. км ² (13,9 млн га) – потенційно замінована територія (~23 % площі України); 174 тис. км ² (17,4 млн га) зазнали впливу інтенсивних бойових дій [8, с. 4]; €1,29 трлн – шкода ґрунтам [20]
7	шкода, завдана атмосферному повітрю	€967 млрд – шкода атмосферному повітрю [20]
8	втрати надр	\$350 млрд – надра захоплених територіях [21]
9	втрати лісового фонду	405 тис. га лісів потребують розмінування [22]
10	збитки, завдані водним ресурсам	€117,8 млрд – забруднення та засмічення водних ресурсів [20]
11	збитки, завдані природно-заповідному фонду	€3,63 трлн – руйнування територій природно-заповідного фонду [20]

1	2	3
12	втрати інфраструктури транспорту, інфраструктури (зокрема фізичної) електронних комунікаційних мереж	Пошкоджено / знищено: 686 об'єктів портової інфраструктури, ≈24 тисячі об'єктів Укрзалізниці, 150 цивільних суден [23]; коментар військових рф: «Всі об'єкти критичної інфраструктури є законною метою» (п. 34); «Мінус одна вітряна турбіна ...» (п. 36) [15, с. 10] Інформаційно-телекомунікаційні технології значно поруйновані, зросли кіберзагрози, наприклад, масштабна кібератака на «Київстар» 12.12.2023. Однак, ІКТ демонструє навіть в умовах війни конкурентоспроможність сектору, його здатність до інновацій, центральну роль у підтриманні інвестиціями відновленні та розвитку України, наприклад, у 2023 ІКТ зріс майже вдвічі порівняно з 2022 р. [24, с. 13]
13	втрати енергетичної інфраструктури	Десятки млрд грн й впродовж 2026 р. до 6% дефіциту електроенергії зі скороченням зростання ВВП на 0,4 [25]; у пікові періоди втрати доступної генеруючої потужності сягали до 40% від обсягу фактичного споживання електроенергії. Протягом лютого імпорту електроенергії зріс майже вдвічі порівняно з початком січня, а щоденні обсяги імпорту сягали близько 50 тис. МВт-год, що становить майже 20% добового споживання електричної енергії в Україні [26]; мільйони людей опинилися в умовах тривалого відключення опалення, води і/або електроенергії взимку [18; 2]; заява військових рф: «Підстанції повністю знищуються, завдається максимальна шкода. Зона удару розшириться вздовж кордонів регіону, кількість збільшиться в кілька разів» (п. 16) [15, с. 6]
14	втрати культурної спадщини	1553 пам'яток культурної спадщини та 2388 об'єктів культурної інфраструктури (з них 481 – знищені) [27]
15	економічні втрати підприємств, втрати установ та організацій, у т. ч. оборонно-промислового комплексу	Сотні млрд доларів США
16	шкода, завдана особистим селянським господарствам та/або фермерським господарствам, що зареєстровані як фізичні особи – підприємці	9,85 млн га недоступні с/г землі у 10 регіонах; \$11 млрд – щорічні втрати ВВП; \$1,1 млрд – недоотримані податкові надходження; 191 аграрій загинув (02.2022–02.2025) [8, с. 4];

Відповідальними за облік матеріальних збитків, завданих злочинними діями військових рф на території України і/або проти цінностей, які охороняються правовою системою України, залишаються муніципальна влада, обласні та Київська міська держадміністрації (на період воєнного стану – військові адміністрації) й органи кримінальної юстиції. Шкода військовому майну або у місцях ведення бойових дій органи управління військами, зокрема й Державна прикордонна служба України, яка належать до числа інших військових формувань, утворених відповідно до законів України [28], обліковують збитки, складаючи рапорти й акти за наслідками службового розслідування, а також довідки про обставини пошкодження/знищення майна.

Відшкодування збитків, зокрема й завданих українським підприємствам внаслідок збройної агресії рф, вимагає належної організації бухгалтерського обліку (інвентаризаційні дані, первинні документи, договори постачання та монтажу обладнання тощо), візуальних доказів (фото, відео), даних з відкритих джерел; свідчень, які можуть підтвердити стан майна, його місцезнаходження або спосіб використання до моменту знищення чи втрати; документальної фіксації витрат на пошук персоналу, заміну обладнання, або інші операційні втрати, що виникли внаслідок бойових дій; юридично обґрунтованої і добросовісної експертної підтримки визначення вартості втраченого, відповідно до міжнародних стандартів оцінки (економічної, товарознавчої); нормативно врегульованої інституційної підтримки публічної влади [29, с. 49]. Наприклад, втрати лісів в Україні під час війни за даними супутникових знімків у поєднанні з машинним навчанням за алгоритмом «Random Forest» становлять 807,56 км² та 771,81 км² у 2022 та 2023 роках відповідно [30, с. 8]. Збитки відображаються в Реєстрі обліку всіх прийнятних заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих внаслідок агресії російської федерації в Україні або проти України (RD4U), які подаються в електронному вигляді через веб-портал «Дія» [31].

Наразі під час війни організаційно-правовий механізм таких компенсацій доволі тривалий, виснажливий, не завжди успішний і/або добросовісний. У період повоєнної відбудови дистрибутивні та атрибутивні контексти мають виходити на перший план, а екстрактивні та регулятивні мають бути підпорядкованими їм [32, с. 126]. Усунення дисфункції і недобросовісності з організаційно-правового механізму відновлення матеріальних активів після завершення війни передбачає відображення суттєвих дивергентних рис природи цих активів матеріальному і процесуальному законодавстві на засадах верховенства права: рівності громадян у доступі до фінансових, організаційних та інших ресурсів; справедливості; пріоритету прав людини тощо. Критична маса таких рис формує унікальні якості об'єктів відновлення, що лягли в основу класифікації збитків від війни і, відповідно, складають основу предмету правового регулювання зазначеного законодавства. Ці об'єкти єднаються метою компенсувати збитки з можливістю їхнього відновлення. Встановлений масштаб втрат сукупно з відсутністю релевантного досвіду тематичного правотворення і правозастосування означає їхню нову якість, прийнятну для належного вирішення поставлених завдань в межах окресленої мети, що вимагає наукового пізнання, деталізації і формально-юридичного відображення його результатів у змістовно інноваційних рішеннях. Їхня кодифікація у вигляді «Кодексу повоєнного відновлення економіки» (Post-War Economic Reconstruction Code) і посилення ресурсами цифрових технологій сприятиме практичній ефективності норм права. «У сучасних умовах розвитку законодавства України кодифікація відіграє ключову роль у впорядкуванні норм права, усуненні дублювання та правових колізій, а також створенні єдиних підходів до регулювання суспільних відносин. ... Міжгалузева кодифікація є перспективним напрямом розвитку національного законодавства. Включення до міжгалузевих кодексів норм вітчизняного права, положень актів ЄС та міжнародного права сприятиме гармонізації законодавства України з європейськими стандартами,

підвищенню його ефективності у контексті євроінтеграції та усуненню правових колізій національного, європейського та міжнародного рівнів» [33, с. 224, 221].

Інноваційність норм пропонованого Кодексу у регулюванні усього багатоманіття цивільних, адміністративних, юрисдикційних та інших правових відносин із встановлення і компенсації матеріального збитку від війни. Його положення мають відображати сформовані впродовж десятиліть численні рекомендації Європейського Суду з прав людини щодо якості законодавства та його трансформацій в напрямі забезпечення антроповимірних конституційних цінностей. Це дозволить мінімізувати корумповані схеми розподілу матеріальних ресурсів, управлінські порушення публічного інтересу, некомпетентність, бюрократичну кон'юнктурність, зловживання, недбалість, підкупи, нечесну конкуренцію, обман, не виправдано низькі заробітні плати, економічне споживацтво та інше, що сприяло послабленню національної безпеки. У разі якщо повоєнна Україна допустить «непередбачуваність економічного розвитку, неспроможність забезпечити правила гри, придатні для іноземного бізнесу, а також поглиблення корупції, урядову турбулентність і політичні кризи» [34, с. 54, 76], продовжить ігнорувати рекомендації щодо виправлення вад у законодавстві, порушень верховенства права, проблеми з корупцією, тоді план з відновлення завершиться фіаско і дискредитацією серед партнерів. Наприклад, відсутність довіри до добросовісності використання коштів призвела до прямого аудиту іноземцями усіх операцій з витрат коштів, які вони виділяють в межах проектів підтримки України – «Датська модель підтримки України», яку наслідує Канада, а також до самостійного адміністрування навіть процесів закупівлі за ці кошти у «Чеській моделі». Спроможність законодавчих процедур забезпечити верховенство права на практиці формує довіру в інвесторів.

Серед інноваційних компонентів економічного, організаційного та правового механізмів реалізації державної політики у сфері подолання наслідків воєнних дій є створення центрального координаційного органу, регіональні координаційні центри, механізм розподілу фінансових ресурсів, планування та управління проектами, підготовку та навчання кадрів, моніторинг та оцінку, громадську участь і комунікацію [35, с. 183]. Реалізація кодифікованих норм про відновлення України вбачається позитивною через управлінські рішення, які спираються на стимули у залученні потрібних ресурсів, зокрема для відновлення промислових активів, лісів, родючості ґрунтів, прибирання сміття тощо. Примус прийнятний для низки процедур комплаєнс-менеджменту у цих сферах, але його домінування над заохоченням дасть тільки фрагментарний ефект, переслідують економічний інтерес і/або потішить схильність до свавілля окремих осіб, не сприятиме задоволенню інтересів Української нації. Наприклад, дискримінаційні поняття, експлуатаційні мотиви і недостатня плата виконавцям роботи в проекті «Армія відновлення» виглядають неконституційними і архаїчними, що відтворює соціально деструктивний досвід відносин довоєнних часів, де бракує правил забезпечення вільного розвитку всіх через вільний розвиток кожного.

Ключовими також залишаються функції публічної адміністрації з виваженого прогнозування, «що дозволяє визначити віддалені перспективи економічного розвитку і обґрунтувати їх вплив на вдосконалення механізму його забезпечення в умовах війни та повоєнної відбудови» [32, с. 115]. На цьому має

бути засноване планування повоєнного відновлення України. Його оптимістичний варіант у залученні потрібних коштів та їх добросовісному освоєнні в межах 1-5 років. Водночас реалістичнішим виглядають довші строки 1-10 років, коли внаслідок системи послідовних організаційних і правових заходів можливе відновлення суверенітету України на всій 603 628 км² її території. Песимістичний варіант залучення фінансових, матеріальних, трудових та інших ресурсів для повноцінного повоєнного відновлення на всій території України виходить далеко за межі 10 років. Він відображає вплив вже не стільки наслідків війни, корупції та інших злочинів, скільки неспроможність організаційно-правових механізмів використовувати потенціал людських чеснот в адекватному реагуванні інструментами законодавства, правозастосування і управління на зовнішні глобальні і внутрішні виклики розвитку. Строк покриття втрат, детермінованих втраченого людського капіталу, складатиме до 50 років.

Висновки. Отже, концепція організаційно-правового механізму оцінки і компенсації збитків, завданих Україні збройною агресією, є кореляціями між науково-обґрунтованими оцінками збитків і законодавчими нормами з практиками правозастосування їхньої компенсації. Аудит збитків відбувається, відповідно до законодавчо затверджених методик, за наслідком факту руйнувань, підтвердженого матеріалами кримінального і адміністративного провадження. Ці дані вимагають узагальнення на відповідній цифровій платформі, що дозволяє їх використовувати для залучення і використання коштів на відновлення, згідно з принципами транспарентності, добросовісності і верховенства права, замість корупції і свавільної дискреції посадових осіб публічної влади. Різні предмети взаємовідносин людей в сферах приватних і публічних підприємств, екологічної політики, культурної спадщини, виробництва продукції для сил оборони та інших зумовлюють диференціацію правил для їхньої поведінки. Єдиним для них усіх є причина понесених втрат і потреба у компенсації.

Проблема компенсації величезних обсягів збитків примножується широким діапазоном секторів економіки та інших сфер соціального життя, на які вони вплинули. Її вирішення знаходиться за межами спрощеного та неякісного законодавства. Неefективними є ті законодавчі норми, які раніше виявили низьку якість регулятивного впливу на поведінку людей, сприяли корупції. Потреба компенсації цих збитків вимагає комплексного підходу до створення релевантних проблемі системі матеріально-правових і процедурних норм. Їхня узгодженість, точність, повнота та інші параметри якості можливі в межах єдиного кодифікованого акту – «Кодексу повоєнного відновлення економіки». Така форма систематизації свідчення інституціоналізації ефективного правозастосування, де вірне відображення правових смислів загальнообов'язкових нормативних положень у правовій реальності означає повоєнну відбудову добросовісних економічних відносин і детермінацію заснованого на них сталого розвитку. Цілком доцільним може виглядати необхідність фіксації превалювання його норм над будь-якими вимогами інших законодавчих актів в межах одного порядку юридичної сили. З цією метою на період відновлення втраченого у війні економічного потенціалу треба доповнити дві статті Конституції України такими положеннями: 1) стаття 13 після слова «спрямованість» доповнюється словами «, пріоритетне, без утиску прав і свобод громадянина, застосування права для повоєнного відновлення»; 2) стаття 16

після слова «народу» – «повноцінне повоєнне відновлення економіки України». Конкретні результати відновлення економіки внаслідок застосування цього кодексу мають відображатися на е-платформі. Базовими нормами загальної частини кодексу стануть преамбула, тематичні норми-дефініції, норми-цілі і норми-принципи, зокрема «принцип верховенства права», «усталеного антроповимірного розвитку» тощо.

Особлива частина Кодексу міститиме розділи про майнові і адміністративні відносини з питань відновлення втрат економіки України від війни. Глави розділу про майнові потреби створюються за предметами правового регулювання в конкретних галузях підприємництва: виробництва за групами товарів; енергетики; проектування і будівництва житлових, промислових та інфраструктурних об'єктів; логістики; інформаційно-комунікаційних систем тощо. Структура адміністративно-правового розділу поділятиметься за напрямками функцій публічної влади в економіці, екології, культурної спадщини, соціального забезпечення тощо. До них додаються розділи з процедурними нормами відносно порядку проектування відновлення, залучення і витрачання фінансування для цього; стягнення з військового агресора сум збитків в міжнародних комерційних та інвестиційних арбітражах, а також в інших юрисдикціях; комплайнсу з нормативним регулюванням ЄС, до якого інтегрується Україна. Правозастосування положень Кодексу і корелюючої із ним законодавчої бази може розвиватися за результатами рекомендацій на підставі аналітичних звітів (щомісячних і щорічних) про вітчизняні практики повоєнного відновлення економіки на рівнях окремих галузей, організації та їхніх підрозділів, а також про релевантний зарубіжний досвід, що сукупно найбільшою мірою дозволяють задовольняти національні економічні інтереси.

Література:

1. Neves Lousada, S. A., Delehan, S., Khorolskiy, A., Figueiredo, A. Energy sustainability of construction industry in Ukraine: awareness, actions, and barriers. *Bitácora Urbano Territorial*. 2025. Vol. 35:2. P. 199–212. DOI: 10.15446/bitacora.v35n2.120167
2. Rapid Damage and Needs Assessments (RDNA 1-5) and Ukraine prosperity plan. World Bank, the EU and the UN. 2022–2025. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>
3. Ромхані Б., Білько А. Оцінка економічних втрат від війни (Україна у 2014–2023 рр.): метод синтетичного контролю. *Економіка України*. 2025. Т. 68. № 10(767). С. 25–42. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.10.025>
4. Панченко В. А. Державне управління процесами евакуації та релокації бізнесу. Дис. зі спец. 25.00.02 «механізми держ. упр.» доктора наук з держ. упр. Житомир. ДУ «Житомир. політехніка». 2024. 396 с.
5. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затв. наказом Мін. захисту довкілля та прир. рес. України 04.04.2022. №167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text>
6. Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації: затв. пост. КМУ від 20.03.2022. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
7. Protection of Civilians in Armed Conflict – January 2026. 7 p. UN. URL: <https://ukraine.ohchr.org/en/reports/protection-of-civilians>
8. Звіт про результати аудиту діяльності «Гуманітарне розмінування земель с/г призначення в Україні: відновлення безпеки та с/г виробництва»: затв. ріш. Рахункової палати України 26.08.2025 № 21-2. 113 с.
9. Шевченко Д. В. Система розвитку та державного регулювання людського капіталу в умовах трансформаційних змін. Дис. спец. «соціальні та поведінкові науки» доктора філософії. Хмельницький. ХНУ. 2025. 275 с.
10. Пріоритети та виклики політики безбар'єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025–2026 роки з реал. Нац. стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні. Київ: НІСД. 2024. 136 с.
11. Олійник Т. Зеленьський: В Україні офіційно на полі бою загинуло 55 000 військових. *Українська правда*. 04.02.2026. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2026/02/04/8019481/>
12. Зеленьський назвав кількість українських полонених, яких утримує росія. *Радіо Свобода*. 14.02.2026. URL: www.radiosvoboda.org/a/news-33678474.html
13. Глущенко О. Росія у війні втратила 1,2 млн військових – CSIS. 28.01.2026. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2026/01/28/8018210/>
14. Михайлов Д. Від початку повномасштабної війни загинули понад 100 рятувальників – ДСНС. Суспільне. Новини. 24.06.2025. URL: <https://susplne.media/1050615-vid-pocatku>
15. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the UN General Assembly (A/80/497) on 21.10.2025. 17 p.
16. On the Road to Recovery: Addressing Ukraine's Transport Labor Shortages. The World Bank. Washington. 2025. 71 p.
17. Славінська В. ПІООН допомогла Україні розчистити мільйон тонн воєнних завалів. 11.02.2026. LIGA.net. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/all/novosti/proon-dopomohla-ukraini-rozchystyty-milyon-tonn-voiennykh-zavaliv-za-ves-chas>
18. UNHCR in Ukraine. Reports and Publication since 1994. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/publications>
19. Рибалко К. В. Механізми публічного управління землями сільськогосподарського призначення. Дис. спец. 281 «публ. упр. та адмініст.» доктора філософії. Харків. ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2025. 262 с.
20. Російська агресія вже спричинила екологічні руйнування в Україні більше 6 трлн грн. Держекоінспекція. 04.12.2025. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/6fab61dd-28e9-4b18-8b22-ef06f10498a2?lang>
21. Тарасовський Ю. На окупованих територіях знаходиться критичних ресурсів на \$350 млрд. *Forbes Ukraine*. 23.02.2025. URL: <https://forbes.ua/news/na-okupovanikh-teritoriyakh-znakhodyatsya-kritichnikh-resursiv-na-350-mlrd-sviridenko-23022025-27433>
22. Цього року на Кіівщині розмінують 45 га лісів. 12.01.2026. Держ. спеціаліз. госп. під-во «Ліси України». URL: <https://e-forest.gov.ua/tsoho-roku-na-kyivshchyni-zavdiaky-tsentr>
23. Логістика під час війни – це сектор безпеки та обороноздатності держави. Мін. розв. громад та територій. 12.02.2026. URL: <https://mindev.gov.ua/news/>
24. Ukraine Digital Development Country Profile. ITU. May 2025. 85 p. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Pages/default.aspx>
25. Інфляційний звіт, січень 2026 р. Національний банк України. 05.02.2026. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/>
26. Рішення Регулятора дозволило скоротити тривалість відключень електроенергії. 11.02.2026. URL: <https://www.nerc.gov.ua/news/>
27. Внаслідок повномасштабного російського вторгнення в Україні зруйновано / пошкоджено 1553 пам'ятки культурної спадщини. Апарат ВРУ. 01.09.2025. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/265523.html
28. Постанова колегії суддів Першої СП ККС ВС від 12.08.2025 у справі № 576/3421/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129526592>
29. Васишин С. І., Канцедал Н. А., Лега О. В. Облік як інструмент формування експертної оцінки збитків українських підприємств в умовах війни. *Вісник ПДАУ. ЕУФ*. 2025. Вип. 3. С. 43–52. 10.32782/pdau.eco.2025.3.6

30. Cazzolla Gatti, R., Cort'es Lobos, R. B., Torresani, M., Rocchini, D. An early warning system based on machine learning detects huge forest loss in Ukraine during the war. *Global Ecology and Conservation*. 2025. V. 58. P. 1–11. DOI: [org/10.1016/j.gecco.2025.e03427](https://doi.org/10.1016/j.gecco.2025.e03427)
31. Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine: Resolution CM/Res(2023)3. The Council of Europe. May 12, 2023. URL: <https://rd4u.coe.int/uk/documents>
32. Волосяк М. В. Державна регіональна політика забезпечення місцевого економічного розвитку. Дис. зі спец. 08.00.03 «економіка та упр. нац. госп.» доктора економ. наук. Тернопіль. ЗУНУ. 2024. 568 с.
33. Олійник А. В. Кодифікація законодавства: порівняльно-правове дослідження. Дис. зі спец. 08 «Право» доктора філософії. Харків. 2025. 273 с.
34. Заболотнюк І. О. Військово-технічна допомога США Україні у роки російсько-української війни (2014-2024). Дис. зі спец. «іст. та археологія» доктора філософії. Львів. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. 2025. 229 с.
35. Півненко О. С. Механізми реалізації державної політики подолання наслідків воєнних дій в Україні. Дис. зі спец. 25.00.05 «держ. упр. у сф. держ. безп. та ох. гром. поряд.» к. н. з держ. упр. Житомир. 2024. 214 с.

Makarenkov O. Assessment and Compensation for Damage Inflicted upon Ukraine by Armed Aggression: Conceptualizing the Organizational-Legal Mechanism

Summary. The article reveals the organizational and legal mechanism for the assessment and compensation of damage inflicted upon Ukraine as a result of armed aggression. This mechanism is defined as the correlation between scientifically substantiated damage assessments, legislative norms, and law enforcement practices relating to their compensation. The audit of damage is conducted in accordance with legislatively approved methodologies, based on the fact of destruction confirmed by materials from criminal and administrative proceedings. These data require systematization on an appropriate digital platform, enabling their use for the attraction and allocation of recovery funds in compliance with the principles of transparency, integrity, and the rule of law, as opposed to corruption and arbitrary discretion by public officials. It is established

that the diversity of social relations in the spheres of private and public enterprises, environmental policy, cultural heritage, the production of goods for defense forces, and other sectors necessitates differentiated rules of conduct. What is common to all of them is the cause of the losses incurred and the need for their compensation. It is emphasized that the problem of compensating the vast scale of damage is compounded by the broad range of social spheres affected. Its resolution lies beyond the scope of simplified or low-quality legislation. Legislative norms that previously demonstrated weak regulatory impact on human behavior and contributed to corruption are deemed ineffective. The need to compensate for war-related damage requires a comprehensive approach to the development of a system of substantive and procedural norms relevant to the issue. Their coherence, precision, completeness, and other qualitative parameters can be ensured within a single codified act. Such a form of systematization would signify the institutionalization of effective law enforcement, wherein the accurate reflection of the legal meanings of generally binding normative provisions in legal reality would result in the post-war reconstruction of integrity-based economic relations and the determination of sustainable development grounded therein. It appears entirely appropriate to establish the primacy of this codified act over the requirements of other legislative acts of equal legal force. To this end, for the period of restoring the economic potential lost due to the war, constitutional provisions should be supplemented by norms on the priority application of law for post-war reconstruction, without infringing upon citizens' rights and freedoms. Concrete results of economic recovery resulting from the implementation of the Code should be reflected on an electronic platform. It is determined that the foundational provisions of the General Part of the Code should include a preamble, thematic definitional norms, norms-goals, and norms-principles, including, inter alia, the "principle of the rule of law" and the principle of "sustainable anthropocentric development." The Special Part of the Code would contain sections on property and administrative relations concerning the restoration of Ukraine's economic losses caused by the war.

Key words: recovery, war, economy, legislation, damage, crime, code, compensation, law.

Дата першого надходження статті до видання: 09.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Михальський Д. Ю.,**аспірант юридичного факультету**Національного університету біоресурсів і природокористування України**ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3810-5947>*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ НІМЕЧЧИНИ, ФРАНЦІЇ, ІТАЛІЇ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню запозичення зарубіжного досвіду діяльності публічних органів у сфері інтелектуальної власності. Проаналізовано дослідження науковців, які у своїх працях досліджували діяльність державних органів, вітчизняне та законодавство окремих країн ЄС. Наголошено, що економічно розвинуті країни ЄС мають багаторічний досвід ефективної охорони інтелектуальної власності. Проаналізовано діяльність органів Німеччини, Франції, Італії, які незважаючи на існуючі проблемні питання досягли значних успіхів у забезпеченні охорони та захисту інтелектуальної власності. В Німеччині діє механізм цілеспрямованої поширеної культурно-освітньої інформації населення у сфері інтелектуальної власності, створено надійну, цілісну та ефективну нормативно-правову базу, як досудового врегулювання спору, так і розгляду судової справи. Країна своєчасно реагує на Директиви ЄС щодо гармонізації законодавства Німеччини із законодавством ЄС, внаслідок чого посилюється правова визначеність, діє ефективна система правової охорони. У Франції з 1992 року діє кодифікований нормативний акт – Кодекс інтелектуальної власності Франції, який започаткував нові відносини врегулювання питання охорони права інтелектуальної власності щодо авторського права і суміжного права та об'єктів промислової власності. Франція є прикладом правового використання та заборони «продакт плейсменту» (розміщення продукції), що присутній в аудіовізуальних творах. На законодавчому рівні в країні здійснюється активна боротьба з піратством шляхом контролю мережі Інтернет. З цією метою створено спеціальне Агентство, яке у першому попереджає особу, яка незаконно завантажує захищені авторським правом інтелектуальні продукти, в подальшому така особа може бути обмежена в доступі до Інтернету та накладено штраф. Італія стала першою країною Європейського Союзу, Парламент якої 18 вересня 2025 року прийняв закон про штучний інтелект, який угоджений із Законом ЄС про штучний інтелект. Закон Італії зобов'язує Цифрове Агентство Італії та Національне агентство кібербезпеки відслідковувати і контролювати рішення, прийняті штучним інтелектом, у таких сферах, як здоров'я, освіта і правосуддя, значна увага приділяється конфіденційності, прозорості даних і кібербезпеці, а також доступу дітей до штучного інтелекту. Запропоновано, внесення змін до спеціального законодавства у сфері охорони інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, законодавство ЄС, Німеччина, Франція, Італія, охорона, удосконалення.

Постановка проблеми. Вхідження України до Європейського Союзу потребує належної і ефективної діяльності вітчизняних органів публічно-правової охорони у сфері інтелектуальної власності в Україні. Основоположним у цьому

питанні є дослідження діяльності провідних країн ЄС у сфері охорони прав інтелектуальної власності з метою удосконалення спеціального законодавства у сфері охорони прав інтелектуальної власності.

Стан дослідження. Дослідження окремих проблем діяльності державних органів у сфері інтелектуальної власності, зокрема займалися такі вітчизняні вчені, як А. Бойцун, Н. Бочарова, Н. Дригваль, А. Золотар, Ю. Кедя, М. Колеснікова, А. Кришталь, О. Світличний та ін. Проте й на сьогодні не вирішено всі спірні питання та не досягнуто однаковості щодо важливих питань удосконалення законодавства у означеному питанні.

Мета статті полягає в аналізі зарубіжного досвіду діяльності державних органів у сфері інтелектуальної власності та формування пропозицій щодо удосконалення законодавства у сфері охорони права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. В сьогоденні умовах розвитку науково-технологічних чинників, які нерозривно пов'язані із економічним розвитком держави, значну роль в правовому механізмі забезпечення охорони інтелектуальної власності відіграють органи державної влади, система, завдання і повноваження яких у сфері інтелектуальної власності зазнають постійних змін, що не завжди має виправданий характер, й іноді негативно впливає на стан охорони інтелектуальної власності [1, с. 356].

Дійсно, питання діяльності органів публічної влади покликаних забезпечити охорону та захист прав інтелектуальної власності нерідко викликає стурбованість практичних працівників та наукової спільноти. Аналізуючи законодавство у сфері охорони прав інтелектуальної власності, слід констатувати, що воно відіграє важливу роль у регулюванні відносин у цій сфері, проте, щоб сприяти у становленні інституту інтелектуальної власності слід сформулювати систему державного регулювання, де інтелектуальна власність становить одну з найважливіших частин сфери знань та інновацій як у нашій країні, так і за кордоном [2, с. 297]. Серед провідних країн ЄС Німеччина посідає провідне місце у сфері авторського та суміжного прав, а також у розвитку національного законодавства. Основними актами, що визначають захист прав інтелектуальної власності в країні, є закони «Про авторське право та суміжні права», «Про авторські товариства», «Про видавничі права» та «Про авторське право в інформаційному суспільстві». Однією з особливостей німецького законодавства є те, що реєстрація товарних знаків не є обов'язковою. Це дає можливість виробникам використовувати товарний знак на продукції без попередньої реєстрації, але право на його використання виникає лише після офіційної реєстрації [3, с.265].

На сьогоднішній день можна виділити такі позитивні аспекти у розвитку інтелектуальної власності в Німеччині, застосування яких може бути корисним в Україні: створення надійної та ефективної законодавчої бази; легкість проходження процедури реєстрації інтелектуальної власності; позитивний підхід до заохочення впровадження високоякісних інновацій у країні; посилення захисту інноваційних творів інтелектуальної власності; посилення культурно-освітньої складової населення у сфері захисту інтелектуальної власності; запозичення досвіду судових процесів у сфері інтелектуальної власності [4, с. 63–64].

Дослідження німецького законодавства свідчить про цілісну систему правової охорони інтелектуальної власності, де поряд із досудовим врегулюванням спору, існує розмежування спорів із права інтелектуальної власності, що підвідомчі загальним судам, які розглядають справи у порядку цивільного судочинства, внаслідок чого винна особа зобов'язана відшкодувати завдану шкоду, а також спорів, що підпадають під юрисдикцію Федерального патентного суду. У разі вчинення діяння, яке є «злочинним», справи розглядаються у судовому порядку шляхом здійснення кримінально-правової процедури, де враховується низка економічних факторів порушення права інтелектуальної власності, внаслідок чого порушник може бути позбавлений волі або сплати штраф.

Як і Німеччина, Французька Республіка володіє глибоко структурованою та ефективною системою правового регулювання у сфері інтелектуальної власності, яка повністю відповідає нормам директив ЄС та міжнародно-правовим стандартам. Національне законодавство Франції охоплює широкий спектр об'єктів інтелектуальної власності – від патентів і торговельних марок до авторських прав і географічних позначень, що створює сприятливі умови для розвитку креативних та технологічних ініціатив. Реєстрація та управління патентами в країні здійснюються Французьким національним інститутом промислової власності, який уповноважений розглядати заявки, проводити експертизу та надавати правову охорону новим технічним рішенням. Франція також бере участь у діяльності Єдиного патентного суду, що забезпечує єдність підходів до врегулювання спорів, пов'язаних із патентним правом на рівні Європейського Союзу. Норми, що регулюють авторське право, зосереджені у Французькому кодексі інтелектуальної власності. Це законодавство гарантує комплексний захист майнових і немайнових прав авторів на літературні, художні, музичні, програмні та інші творчі продукти, зміцнюючи правовий фундамент для культурного й технологічного поступу країни [5].

Французьким парламентом від 1 липня 1992 року було прийнято закон № 92-597, яким в французьке законодавство було введено кодифікований нормативний акт – Кодекс інтелектуальної власності Франції, який поєднує різні галузі права та започаткував нові відносини врегулювання питання охорони права інтелектуальної власності щодо авторського права і суміжного права та промислової власності.

На відміну від України, Франція є прикладом правового використання та заборони «продукт плейсменту», що присутній в аудіовізуальних творах, є розповсюдженим світовим поняттям, починаючи з часів виникнення аудіовізуальних творів. Що ж собою являє оригінальне поняття «product placement»? Цей термін законодавством України, порівняно з європейським законодавством, не визначений. «Продукт плейсмент» – дослівний переклад з англійської мови – «розміщення продукції». Контролюючим органом стосовно наявності «продукт плейсменту» в аудіовізуальних творах та передачах є Вища аудіовізуальна рада Франції, відповідно до закону № 2009-258 від 05.03.2009 року. Законодавством Франції встановлено чіткі межі використання «продукт плейсменту» в аудіовізуальній сфері [6, с. 5–10].

Аналіз положень французького законодавства та наукових публікацій дає підстави погодитися із думкою, що Франція має одне з найкраще розвинених законодавств у сфері інтелектуальної власності. Одним із яскравих прикладів є так званий Закон «HADOPI» про боротьбу з піратством, для реалізації та контролю за яким уряд навіть створив окреме агентство. Головним положенням цього закону було встановлення норм, за якими користувач Інтернету, якого тричі викривали на незаконному завантаженні захищених авторським правом продуктів в одному й тому ж Інтернеті, обмежується в доступі до Інтернету шляхом повного його відключення та накладення досить великого штрафу, зокрема, за даними джерел, попередження про перше порушення авторського права в Інтернеті отримали близько двох мільйонів громадян Франції («Франція: «чорні списки» піратських сайтів»). Друге попередження отримала менша кількість громадян – лише 186 тисяч, тоді як за третє порушення в цій сфері фактично було порушено 663 судові справи. Однак накладення штрафу було присуджено лише одній особі, після чого з часом цей закон отримав визнання своїх положень неконституційними. Тобто, уряд легко відмовився від нормативного акту, який себе не виправдав, і перейшов до розробки більш ефективного законодавства [7, с. 201].

У нашій тривимірній реальності неабиякого впливу на всі сфери життєдіяльності людини набув штучний інтелект. Питання законодавчого врегулювання штучного інтелекту стоїть на порядку денного більшості країн світу. Італія стала першою країною Європейського Союзу, Парламент якої 18.09.2025 року прийняв закон про штучний інтелект (ШІ), який угоджений із Законом ЄС про штучний інтелект. На разі прийнятий в Італії закон зобов'язує відслідковувати і контролювати рішення, прийняті штучним інтелектом, у таких сферах, як здоров'я, освіта і правосуддя. Що стосується конфіденційності, то тут особлива увага приділяється прозорості даних і кібербезпеці, а доступ дітей до ШІ суворо контролюється: для дітей молодше 14 років потрібна згода батьків. Контроль за ШІ здійснює Цифрове Італії та Національне агентство кібербезпеки, при цьому існуючі регулюючі органи, такі як Банк Італії. Посилена кримінальна відповідальність за фейкові повідомлення. За шкоду та шахрайство, а також крадіжку даних із використанням ШІ, винна особа може бути позбавлена волі на строк від 1 до 5 років і більше. В області інновацій закон виділяє до 1 млрд євро з держфонду на інвестиції в ШІ і міжнародні технології. Закон захищає авторські права, твори з інтелектуальним вкладом, створеним за допомогою ШІ. У сфері охорони здоров'я ШІ допомагає установити діагноз, але останнє слово залишається за лікарем, який забезпечує інформованість пацієнтів, що дозволяє вирішити проблему «нагляду за ШІ в чутливих до конфіденційних секторах» [8].

Особливим для Італії є те, що порушення авторських прав здійснюється шляхом розміщення в мережі Інтернет книг, фільмів або музичних файлів, доступ до яких є безкоштовним або за помірну плату без наклейки (марки) Італійської спілки авторів та видавців (SIAE). До повноважень Спілки входить також проведення розвідки, збору даних та аудиту з метою виявлення

правопорушень, яка співпрацює з Митним агентством Італії у боротьбі з ухилянням від сплати авторської винагороди за копіювання виробниками та імпортерами обладнання для запису і чистих носіїв інформації, а також координація спільних дій по перекриттю нелегальних каналів ввезення в країну такого обладнання [9, с. 117].

Кодексом промислової власності Італії передбачена низка статей, норми яких вказують на застосування кримінальних та адміністративних штрафних санкцій. Так, згідно ст. 127 Кодексу, без шкоди для застосування статей 473, 474 та 517 Кримінального кодексу, будь-хто, хто виробляє, продає, демонструє, використовує промислово, ввозить до держави об'єкти з порушенням права промислової власності, чинного відповідно до положень цього кодексу, карається, за скаргою, штрафом у розмірі до 1032,91 євро. Будь-хто, хто без поважної причини відмовляється відповідати на запитання судді відповідно до ст. 121-bis або надає судді неправдиву інформацію, карається покараннями, передбаченими ст. 372 Кримінального кодексу, зменшеними вдвічі. Будь-хто, хто наносить на об'єкт слова або вказівки, що не відповідають дійсності, що спонукають людей повірити, що об'єкт захищений патентом, дизайном чи моделлю, або топографією, або спонукають людей повірити, що торговельна марка, яка його відрізняє, була зареєстрована, карається адміністративним стягненням (від 150 до 1500 євро). Якщо цей факт не становить складу злочину, будь-хто, хто використовує зареєстровану торговельну марку після того, як відповідну реєстрацію було визнано недійсною, карається адміністративним штрафом у розмірі до 2065,83 євро, навіть якщо третій стороні не завдано шкоди, коли причиною недійсності є незаконне використання торговельної марки або порушення торговельної марки виробника чи продавця, від якого він отримав продукцію чи товари для комерційних цілей [10].

На нашу думку, в Закон України «Про охорону прав на знак для товарів та послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-ХІІ, доречно внести зміни у разі визнання свідоцтва на торговельну марку в судовому порядку недійсним, винна особа повинна нести відповідальність передбачено ст. 20 цього Закону.

З метою удосконалення законодавства у сфері охорони торговельної марки, пропонуємо статтю 19 Закону України «Про охорону прав на знак для товарів та послуг» від 15.12.1993 р. № 3689-ХІІ, доповнити пунктом 6, який викласти у такій редакції:

« 6. Якщо свідоцтво у судовому порядку визнано недійсним повністю або частково і судом встановлено, що особа незаконно використовувала таку торговельну марку навіть якщо правопорушення не завдало шкоди третій стороні, вважається, що таке порушення порушує суспільні інтереси та інтереси держави, що тягне за собою відповідальність згідно з чинним законодавством України».

Значна увага італійським законодавцем приділяється увага походження біологічного матеріалу тваринного або рослинного походження, який є основою винаходу. Якщо особа надає недостовірну інформацію щодо походження біологічного матеріалу тваринного або рослинного походження, а також у разі якщо у заявці на патент на винахід, особа використовує біологічний матеріал, що містить мікроорганізми або генетично модифіковані організми, засвідчує, всупереч правді, дотримання правових зобов'язань щодо таких модифікацій, особа карається адміністративним штрафом від 10 000 до 100 000 євро [11].

Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. № 3687-ХІІ, визначає біологічний матеріал, як матеріал, що містить генетичну інформацію та може самовідтворюватися чи бути відтвореним у біологічній системі. Надане визначення відповідає визначенню наданому у п. 1 ст. 2 Директиви 98/44 ЄС Європейського парламенту та Ради про правову охорону біотехнологічних винаходів від 06.07.1998 року [12]. Враховуючи, що Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» містить значний перелік застосування мікробіологічних процесів, водночас не надає його визначення на відміну від Директиви 98/44, а також не визначає підстав відмови у поданій заявці на реєстрацію винаходу у разі надання недостовірної інформації щодо походження біологічного матеріалу тваринного або рослинного походження, є підставою у відмові особі, яка бажає зареєструвати винахід.

З метою удосконалення вітчизняного законодавства та практики його застосування, доцільним внести відповідні зміни до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», який викласти у такій редакції:

«Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни та скорочення вживаються в такому значенні: «мікробіологічний процес» – це будь-який процес, що виконується на мікробіологічному матеріалі або призводить до його утворення» (абзац тридцять шостий).

«Стаття 12. Заявка

Особа, яка бажає зареєструвати винахід зобов'язана надати достовірну інформацію щодо походження біологічного матеріалу тваринного або рослинного походження. Надання недостовірної інформації є підставою у відмові особі, яка бажає зареєструвати винахід та притягнення її до відповідальності».

Висновки. Таким чином, дослідження діяльності державних органів та інших суб'єктів публічної адміністрації Німеччини, Франції, Італії у сфері забезпечення правової охорони інтелектуальної власності, а також аналіз європейського законодавства дає підстави встановити, що незважаючи на існуючі проблемні питання правової охорони інтелектуальної власності, ці провідні країни Європейського Союзу досягли значних успіхів у забезпеченні охорони та захисту прав власників об'єктів права інтелектуальної власності, інтересів суспільства і держави. У зв'язку з цим доцільним є внесення змін у спеціальне законодавство у сфері охорони інтелектуальної власності.

Література:

1. Світличний О.П. Сучасна діяльність державних органів у сфері охорони інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №9. С. 354–357.
2. Яковець І.С., Сорокіна Л.В., Петренко В.О. Удосконалення законодавства та механізму реалізації захисту прав інтелектуальної власності України в умовах післявоєнного відновлення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія «Право». 2024. Вип. 86. Ч. 2. С. 291–298.
3. Бойцун А.А., Кришталь А.О. Особливості захисту права інтелектуальної власності в Україні та Німеччині. *«Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє»: матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнародною участю* (м. Черкаси, 20 квітня 2023 р.) Черкаси, 2023. С. 264–266.
4. Колеснікова М.В., Корощенко К.Р. Захист прав інтелектуальної власності в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аспект. *Правові новели*. 2021. С. 61–67.

5. Pick B. The legal protection of GIs in France. *In Intellectual property and development*. 2022. Pp. 23–51. (дата звернення 02.01.2026).
6. Кедя Ю. Особливості використання та законодавчого регулювання «Продакт плейсмент» в аудіовізуальних творах в Україні: порівняльний аналіз за законодавством України та Франції. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. №6. С. 5–14.
7. Золотар А. Використання глобалізаційного досвіду світових країн-лідерів у сфері охорони інтелектуальної власності країн-лідерів у сфері захисту інтелектуальної власності в Україні. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2023. Вип. 1(57). С.197–204.
8. Даркпул Дэвид. Новый закон об искусственном интеллекте в Италии. URL: <https://incognitobrowser.io/ru/italys-new-ai-law/> (дата звернення 03.01.2026).
9. Костюк В.В. Досвід європейських країн щодо запобігання злочинності у сфері інтелектуальної власності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2019 № 39. С. 115–117.
10. Кодекс промислової власності Італії від 10.02.2005 року. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/22344> (дата звернення 03.01.2026).
11. В Італії видавці пригноблені збитками, які завдає піратство. URL: <https://chytomo.com/v-italii-vydavtsi-pryholomsheni-zbytka-my-ia-ki-zavdaie-piratstvo/> (дата звернення 04.01.2026).
12. Директива 98/44 ЄС Європейського парламенту та Ради про правову охорону біотехнологічних винаходів від 06.07.1998 року. URL: net/document/eu980011 (дата звернення 04.01.2026).

Mykhalskyi D. Foreign experience of the activities of the bodies of Germany, France, Italy and identification of ways to improve special legislation in the field of intellectual property protection

Summary. The article is devoted to the study of borrowing foreign experience of the activities of public bodies in the field of intellectual property. The research of scientists who in their works studied the activities of state bodies, domestic and legislation of individual EU countries is analyzed. It is emphasized that economically

developed EU countries have many years of experience in effective protection of intellectual property. The activities of the bodies of Germany, France, Italy are analyzed, which, despite existing problematic issues, have achieved significant success in ensuring the protection and defense of intellectual property. In Germany, a mechanism of targeted widespread cultural and educational information of the population in the field of intellectual property is in place, a reliable, holistic and effective regulatory and legal framework has been created, both for pre-trial settlement of the dispute and for consideration of the court case. The country responds promptly to EU Directives on the harmonization of German legislation with EU legislation, which increases legal certainty and an effective system of legal protection. Since 1992, France has had a codified regulatory act in force – the French Intellectual Property Code, which has initiated new relations for regulating the protection of intellectual property rights in relation to copyright and related rights and industrial property objects. France is an example of the legal use and prohibition of «product placement» (product placement) present in audiovisual works. At the legislative level, the country is actively combating piracy by controlling the Internet. For this purpose, a special Agency has been created, which first warns a person who illegally downloads intellectual products protected by copyright; later, such a person may be restricted in access to the Internet and be fined. Italy became the first country in the European Union whose Parliament adopted a law on artificial intelligence on 18 September 2025, which is in line with the EU Law on Artificial Intelligence. The Italian law obliges the Italian Digital Agency and the National Cybersecurity Agency to monitor and control decisions made by artificial intelligence in areas such as health, education and justice, with significant attention paid to privacy, data transparency and cybersecurity, as well as children's access to artificial intelligence. It is proposed to amend the specific legislation in the field of intellectual property protection.

Key words: intellectual property, EU legislation, Germany, France, Italy, protection, improvement.

Дата першого надходження статті до видання: 19.01.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 14.02.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Сірко А. А.,

старший викладач кафедри іноземних мов
Національної академії Сухопутних військ

імені гетьмана Петра Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8714-8221>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВІДПОВІДНО ДО РОЗДІЛУ VIII СТАТУТУ ООН

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз правових аспектів залучення регіональних організацій в інтересах проведення міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки, розглянуто потенційні правові засади розгортання операцій з підтримання миру та примусу до миру регіональними організаціями на підставі Розділу VIII Статуту ООН.

Проведено дослідження правової природи та механізмів залучення регіональних організацій до підтримання міжнародного миру та безпеки, у ході якого встановлено, що сучасна архітектура міжнародної безпеки більше не розглядає універсальність ООН та регіоналізм як конкурентні підходи, а визначає їх взаємодоповнюючими (комплементарними) елементами, де регіональні організації хоча і відіграють субсидіарну, але дуже важливу роль у підтримці стабільності, діючи в межах правового поля, окресленого Розділом VIII Статуту ООН. Встановлено, що в умовах еволюції міжнародного права відбувся перехід від суто географічного до функціонального підходу в ідентифікації регіональних суб'єктів, що дозволяє залучати до миротворчої діяльності не лише класичні союзи, а й політичні структури та економічні блоки.

Теоретично підтверджено, що відповідно до статей Розділу VIII регіональні механізми мають пріоритет у мирному врегулюванні локальних спорів, проте будь-які примусові заходи потребують обов'язкової згоди Ради Безпеки для забезпечення їхньої легітимності.

Прогнозується, що подальше вдосконалення механізмів взаємодії між ООН та регіональними структурами відбуватиметься шляхом поглиблення функціонального розподілу відповідальності (англ. *burden sharing*), де регіональні актори відіграватимуть дедалі активнішу субсидіарну роль у врегулюванні внутрішніх конфліктів у випадках, коли універсальні інструменти безпеки виявляться недовірними.

Ключові слова: Статут ООН, Рада Безпеки ООН, Розділ VIII, регіональні угоди, міжнародна безпека, операції з підтримання миру і безпеки, підтримання миру, примус до миру, комплементарність, міжнародне право.

Постановка проблеми. Сучасний стан міжнародного правопорядку характеризується вираженою правовою невизначеністю у розмежуванні повноважень між ООН та регіональними структурами в умовах сучасної еволюції міжнародного права. Попри те, що Статут ООН у Розділі VIII заклав фундамент для взаємодії між універсальними та регіональними механізмами, відсутність у Статуті чітких критеріїв терміну «регіональні угоди чи органи» призвела до еволюційного розширення цього поняття – від суто географічних об'єднань до політичних та

економічних структур, які де-факто перейняли на себе функції безпеки. Зміна парадигми від формального до функціонального підходу у діяльності регіональних структур призвела до деформації нормативних меж в операціях з підтримання миру та з примусу до миру.

У цьому контексті виникає нагальна потреба у теоретичному переосмисленні принципу комплементарності регіональної діяльності та встановленні жорстких правових запобіжників проти використання регіоналізму як інструменту домінування окремих держав.

Стан опрацювання проблематики. Фундаментальне підґрунтя для дослідження взаємодії універсальних та регіональних механізмів було закладено у працях Крістіана Вальтера, В. Хуммера та М. Швайцера, які визначили правову природу Розділу VIII Статуту ООН як результат історичного компромісу між універсальним та регіональним підходами. У своїх роботах К. Вальтер акцентує увагу на ієрархічній моделі відносин, де Рада Безпеки ООН зберігає монополію на легітимне застосування сили, тоді як регіональні органи розглядаються як комплементарні елементи системи. Доктринальний аналіз статей 52–54 Статуту ООН у роботах Й. Фройайна та Р. Вольфрума дозволяє окреслити нормативні межі автономії регіональних об'єднань, встановивши пріоритетність Ради Безпеки у санкціонуванні примусових заходів.

Поряд з тим залишається мало поглиблених досліджень у питаннях правових наслідків санкціонування миротворчих операцій ООН або заходів з примусу до миру виключно на підставі Розділу VIII Статуту ООН.

Метою дослідження є комплексний юридичний аналіз правових засад залучення регіональних організацій у системі Статуту ООН, визначення меж їхньої автономії у рамках проведення міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки, а також обґрунтування юридичних параметрів взаємодії між універсальними та регіональними механізмами забезпечення миру в контексті еволюційної трансформації Розділу VIII Статуту ООН.

Виклад основного матеріалу. Миротворчі операції є одним із головних інструментів врегулювання конфліктів і використовуються міжнародною спільнотою для відновлення та збереження міжнародного миру та безпеки. В історії існування людства є немало випадків, коли вдавалося зупинити або попередити війну шляхом втручання третіх сторін. За останні десятиліття у сфері підтримання миру розвинулася нова і відносно ефективна форма регіональної співпраці на основі Розділу VIII Статуту ООН. Зі зростанням необхідності у мандатах із розширеними

повноваженнями склався розподіл навантаження, згідно з яким або універсальний, або регіональний рівень, бере на себе більшу частину повноважень, що пов'язано із ширшим залученням регіональних угод та органів. Це в свою чергу вимагає чіткого розуміння правового поля в якому здійснюється залучення регіональних акторів в інтересах міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки.

Сьогодні є загально визнаним, що універсальні та регіональні інструменти підтримання міжнародного миру та безпеки не є взаємовиключними, а є взаємодоповнюючими елементами ширшої та більш загальної концепції забезпечення міжнародного миру та безпеки [1, para1]. Статут Організації Об'єднаних Націй становить першочергову правову основу для миротворчої діяльності регіональних організацій. Розділ VIII Статуту ООН стверджує, що «регіональні угоди» можуть вживати «відповідних» регіональних заходів для вирішення «питань, що стосуються підтримання міжнародного миру та безпеки». Такі дії повинні бути «відповідними Цілям та Принципам Організації Об'єднаних Націй» [2]. І хоча термін «регіональні угоди» і «регіональні органи» не має узгодженого визначення, він неодноразово використовувався Радою Безпеки ООН для позначення таких організацій як Африканський союз (АС), Економічне співтовариство західноафриканських держав (ECOWAS), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейський Союз (ЄС). Саме з прийняттям Радою Безпеки в 2005 році Резолюції щодо співпраці між ООН та регіональними організаціями у підтриманні міжнародного миру та безпеки, вперше в історії Організації було підкреслено важливість ролі регіональних угод у забезпеченні миру [3].

Згідно з Розділом VIII Статуту ООН, регіональні угоди мають пріоритет у мирному врегулюванні спорів, проте будь-які примусові дії потребують санкції Ради Безпеки. Хоча Рада Безпеки ООН не зобов'язана посилатися на будь-який з розділів Статуту ООН для санкціонування миротворчої місії або примусової дії, в попередні роки неодноразово посилалася на Розділ VIII у поєднанні з Розділом VII для санкціонування застосування сили [4]. Як зазначає Д. Саруші, делегування повноважень Радою Безпеки регіональним органам стало звичною практикою в сучасній архітектурі безпеки [5, с. 210]. Статут ООН прямо визнає внесок регіональних механізмів у міжнародний мир та безпеку, що є відображено у статтях 52–54 Розділу VIII Статуту.

Так, стаття 52 Розділу VIII розглядає роль регіональних організацій у контексті мирного вирішення міжнародних спорів. Пункт 1 Статті розглядає загальну ідею поєднання регіональних та універсальних зусиль, тоді як пункти 2–4 стосуються більш конкретного питання мирного вирішення міжнародних спорів. Відповідно до п. 2 ст. 52 Статуту ООН, сторони спору зобов'язані «докласти зусиль для досягнення мирного вирішення місцевих спорів за допомогою таких регіональних угод або таких регіональних органів, перш ніж передавати їх до Ради Безпеки» [2]. Згідно п. 3 ст. 52 Статуту ООН стає очевидним, що Рада Безпеки повинна заохочувати і надавати регіональний пріоритет у вирішенні спірних питань. Звідси, можна стверджувати, що формулювання п. 2 і 3 ст. 52 Статуту ООН, віддають перевагу саме регіональному підходу до вирішення спорів. Враховуючи пряме збереження у п. 4 ст. 52 Статуту ООН права Ради Безпеки на розслідування [2], не викликає сумнівів, що Рада Безпеки може покладатися на це положення, навіть коли регіональна організація активно займається вирішенням спору.

В свою чергу Стаття 53 Розділу VIII регулює відносини між регіональними організаціями та Радою Безпеки ООН стосовно «примусових дій». Стаття стверджує, що Рада Безпеки ООН може використовувати регіональні угоди для «примусових дій» під її владою, і що регіональні угоди не можуть здійснювати будь-яких примусових дій без дозволу Ради Безпеки ООН [6]. У своєму першому реченні стаття 53 дозволяє Раді Безпеки «використовувати» регіональні організації, а в першій частині другого речення обмежує автономні рішення регіональних організацій стосовно примусових дій: жодні примусові дії не повинні вживатися без дозволу Ради Безпеки. Тому п. 1 ст. 53 Статуту ООН не створює додаткових можливостей для дій Ради Безпеки [6], окрім тих, що передбачені Розділом VII Статуту ООН. За відсутності спеціального механізму ініціювання необхідно покладатися на умови, викладені у ст. 39 Статуту ООН, що означає, що будь-які примусові дії згідно зі ст. 53 Статуту ООН вимагають наявності загрози миру, порушення миру або акту агресії [1]. У своїх діях регіональні організації можуть також посилатися на Статтю 51 (самооборона) як спосіб обійти обмеження Статті 53. Наявність згоди держави, що стала жертвою агресії, дозволяє регіональній організації діяти негайно, кваліфікуючи це як колективну самооборону, а не примус. Це знімає потребу в очікуванні рішення Ради Безпеки, що є критично важливим для швидкого реагування [1, para 32]. Цю думку розвиває Г.-П. Нойхольд, вказуючи на існування «сірої зони», де регіональні актори використовують риторику самооборони для проведення операцій, що за своєю суттю є примусом до миру [7].

Заключною статтею Розділу VIII є Стаття 54, яка вказує, що Рада Безпеки повинна «завжди бути повністю поінформована про діяльність, що здійснюється або планується за регіональними угодами для підтримання міжнародного миру та безпеки» [8]. Тим самим стаття встановлює формалізований спосіб співпраці, вимагаючи від регіональних організацій регулярно звітувати про свою діяльність.

Особливу увагу привертає питання легітимності застосування регіональними організаціями сили в операціях з підтримання миру і безпеки. Для того щоб розглянути правові питання, що стосуються примусових дій регіональних організацій, насамперед необхідно роз'яснити поняття «примусові дії» та правовий режим, що застосовується до миротворчої діяльності регіональних організацій. Примус до миру – це «застосування військових засобів для примусу до миру проти волі сторін конфлікту, коли, наприклад, припинення вогню не вдалося» [9]. Т. Фіндлі стверджує, що консенсус серед військових полягає в тому, що примус до миру є політичною стратегією, яка «має на меті забезпечити реалізацію мирної угоди або домовленості... шляхом розумного застосування стимулів та дестимулів, серед яких є рішуче застосування сили» [10]. Примус до миру може включати застосування низки примусових заходів, з яких застосування сили є лише одним із них.

Відмінність між операціями з підтримання миру (англ. *peacekeeping*) та з примусу до миру (англ. *peace enforcement*) не завжди чітка на практиці, проте ця відмінність важлива з точки зору міжнародного права. Згідно з усталеною доктриною, традиційні миротворчі операції базуються на трьох засадничих принципах: неупередженості, незастосуванні сили (крім самооборони та захисту мандата) та наявності згоди сторін конфлікту [11]. Натомість примус до миру за визначенням передбачає використання силових (військових) інструментів для нав'язування

волі міжнародної спільноти всупереч позиції суверенної держави [8; 9]. Стаття 2(7) Статуту ООН забороняє втручання у справи, що належать до внутрішньої юрисдикції держави. Єдиний виняток – застосування заходів примусу за Розділом VII. Тому питання згоди держави (англ. *state consent*) займає центральне місце в контексті легітимізації «вторгнення» на її територію. Згода держави, зокрема, може виступати тим юридичним містком, що перетворює потенційно незаконне втручання на легітимну миротворчу допомогу та, на думку автора, є ключовою межею, що розділяє операції з підтримання миру і з примусу до миру. В межах Розділу VIII питання згоди набуває особливої правової уваги через відсутність чіткої ієрархічної підпорядкованості регіональних організацій Раді Безпеки ООН. Сучасні дослідження підтверджують, що права неоднозначність Розділу VIII, сьогодні використовується як стратегічний інструмент для легітимізації операцій у ситуаціях, коли Рада Безпеки заблокована політичним вето. Ключовим напрямком є аналіз «гібридної згоди», за якої приймаючі держави (англ. *host nations*) надають обмежений суверенітет регіональним силам, зберігаючи право на одностороннє припинення мандата, що робить регіональні угоди більш гнучкими, але юридично вразливішими порівняно з операціями за Розділом VII [12].

У попередні роки, в межах правового регулювання операцій з підтримання миру та з примусу до миру, Розділ VIII мав відносно коротку та суперечливу історію. Так, Розділ VIII Статуту ООН був вперше застосований в контексті миротворчої діяльності, коли його було застосовано Радою Безпеки ООН у резолюції, що санкціонує залучення миротворців ООН у Боснії в 1992-95 роках [13]. Невдовзі після цього Рада Безпеки ООН прямо санкціонує застосування сили, посилюючись на свої повноваження спільно з Розділами VII та VIII. В Резолюції 787 Рада Безпеки закликала держави-члени забезпечити дотримання ембарго ООН на зброю та торгівлю проти колишньої Югославії [14]. Резолюція 787 збіглася з початком операції НАТО «Морський щит», яка стала першим застосуванням сили НАТО на підтримку резолюції ООН [15]. Ще одним прикладом залучення регіональної організації стало направлення ECOWAS «інтервенційних сил» до Ліберії, щоб допомогти закінчити в країні Першу громадянську війну. Хоча операція не розпочалася з явного дозволу ООН, Рада Безпеки «схвалила» діяльність ECOWAS через два роки [16]. Згадування у Резолюції 788 Радою Безпеки ООН Розділу VIII, в певній мірі, посилює легітимність початкового військового втручання цієї організації до іншої країни. Сьогодні загальна практика Ради Безпеки полягає в тому, щоб не посилатися на Розділ VIII за назвою, а санкціонувати діяльність регіональних угод, що здійснюються для просування міжнародного миру та безпеки згідно з Розділом VII Статуту ООН [17].

Складним питанням залишається також обсяг примусових дій (сили) в ході проведення регіональними організаціями операцій з підтримання миру і безпеки, тобто чи поширюється це поняття на всі заходи, передбачені Розділом VII Статуту ООН (включаючи невійськові заходи згідно зі ст. 41 Статуту ООН), чи воно обмежується лише військовими примусовими діями. Деякі автори віддають перевагу системному підходу, орієнтованому на положення Розділу VII Статуту ООН. Згідно з цим поглядом, ст. 53 Розділу VIII Статуту ООН слід тлумачити з огляду на заходи, передбачені ст. 41 та 42 Статуту ООН [18, s. 57–60]. З цієї перспективи як військові, так і невійськові заходи кваліфікуються як примусові дії, що потребують дозволу Ради

Безпеки [19, p. 710]. Інший системний підхід зосереджується на співвідношенні між Розділом VIII Статуту ООН та заборонаю застосування сили у п. 4 ст. 2 Статуту ООН. Згідно з цим поглядом, вирішальним фактором є те, що Статут ООН не передбачає монополії Ради Безпеки стосовно невійськових санкцій [20, s. 105–108]. Відповідно до Статуту ООН, держави залишаються вільними у застосуванні таких заходів, якщо дотримано інших застосовних умов загального міжнародного права (таких як реторсії або репресалії) [21, s. 580]. Отже, невійськові санкції не кваліфікуються як примусові дії в розумінні ст. 53 Статуту ООН і, як наслідок, не потребують дозволу Ради Безпеки. В свою чергу практика делегування повноважень Раді Безпеки регіональним організаціям може свідчити про еволюцію системи колективної безпеки, що через регіональні структури часто виходить за межі класичного розуміння Розділу VIII [22].

Таким чином, на думку автора, правовий режим, який застосовується до проведення регіональних операцій з підтримання миру і безпеки, впливає із загальних положень, викладених вище. Тією мірою, якою регіональна миротворча діяльність залишається в межах класичної концепції підтримання миру, тобто військових операцій на основі згоди всіх сторін конкретного конфлікту, дозвіл Ради Безпеки не вимагається. Операції, що охоплюються такою згодою, позбавлені примусового характеру [23, para 20]. Без додаткових правових повноважень, є загальноприйнято, що регіональним угодам не дозволяється застосувати силу без згоди держави, за винятком індивідуальної або колективної самооборони [24; 25]. По-друге, навіть якщо Розділ VIII надає додаткові правові права, вимога згоди держави може також виникнути з взаємозв'язку Розділів VIII та I Статуту ООН. Це тлумачення підтверджується практикою держав. Натомість, тією мірою, якою регіональна миротворча діяльність переймає модель «рішучого підтримання миру» (англ. *robust peacekeeping*), яка допускає застосування військової сили, якщо одна зі сторін спору намагається завдати миротворчим силам виконувати їхній мандат, стає очевидним елемент «примусу», що вказує на те, що за таких обставин вимагається дозвіл Ради Безпеки [23, para 20]. Такий аналіз правового режиму, що застосовується до «рішучого підтримання миру», підтверджується тим фактом, що мандати Ради Безпеки з розширеними повноваженнями (англ. *robust mandates*) завжди ґрунтувалися на рішеннях згідно з Розділом VII Статуту ООН, тоді як традиційні форми підтримання миру залишаються поза межами дії статей 39–51 Статуту ООН.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження слід наголосити на наступному:

1. Відбулася еволюція розуміння «регіональних угод та органів» у контексті Розділу VIII Статуту ООН – від географічного критерію до функціонального. Сучасна архітектура безпеки базується на принципі комплементарності, де регіональні актори виступають первинною ланкою реагування на конфлікти, реалізуючи принцип субсидіарності.

2. Ключовим критерієм розмежування операцій з підтримання миру та з примусу до миру залишається фактор згоди приймаючої держави (*consent of the host nation*). Операції з підтримання миру, що спираються на згоду сторін, не потребують санкцій Ради Безпеки, тоді як будь-які примусові дії (військові та, дискусійно, окремі невійськові) вимагають чіткої авторизації згідно зі Статтею 53 Статуту ООН.

3. Регіональні організації мають перевагу у вигляді глибшого розуміння локального контексту та швидкості реагування

у прийнятті рішень, особливо під час блокування роботи Ради Безпеки однією із держав з правом вето. Компромісне використання Розділу VIII може стати «золотою серединою» для досягнення консенсусу в Радбезі, забезпечивши легітимність без радикального порушення суверенітету.

4. Подальша ефективність у забезпеченні миру та безпеки залежить від формалізації «розподілу відповідальності» (*burden sharing*), де ООН зберігає монополію на легітимізацію примусу, а регіональні організації забезпечують ресурсну та оперативну компоненту, діючи як імплементатори волі міжнародного співтовариства.

Література:

- Walter C. Regional Arrangements and the United Nations Charter. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. 2009. September. Para. 1.
- Charter of the United Nations (1945). Art. 52. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-8>
- S.C. Res. 1631 (2005). Cooperation between the United Nations and regional organizations in maintaining international peace and security. Adopted by the Security Council at its 5282nd meeting, on 17 October 2005. UN Doc. S/RES/1631. 2005. 4 p. URL: [https://undocs.org/S/RES/1631\(2005\)](https://undocs.org/S/RES/1631(2005))
- S.C. Res. 1464 (2003). Adopted by the Security Council at its 4700th meeting, on 4 February 2003. UN Doc. S/RES/1464. 2003. 4 p. URL: [https://undocs.org/S/RES/1464\(2003\)](https://undocs.org/S/RES/1464(2003))
- Sarooshi D. The United Nations and the Development of Collective Security: The Delegation by the UN Security Council of its Chapter VII Powers. Oxford : Clarendon Press, 1999. 416 p.
- Charter of the United Nations (1945). Art. 53. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-8>
- Neuhold H. Regional Arrangements and the United Nations System. *The United Nations at Age Fifty*. Dordrecht : Kluwer Law International, 1995. P. 175–196.
- Charter of the United Nations (1945). Art. 54. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-8>
- Caplan R. Peacekeeping/Peace Enforcement. *Encyclopedia Princetoniensis*. URL: <https://pesd.princeton.edu/?q=node/259> (дата звернення: 13.01.2026).
- Findlay T. The Use of Force in UN Peace Operations. [S. l.] : Oxford University Press, 2002. 376 p.
- United Nations. Peacekeeping Operations: Principles and Guidelines («Capstone Doctrine»). Department of Peacekeeping Operations, Department of Field Support. New York : UN, 2008. 100 p. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/capstone_eng_0.pdf
- Security Council Report. From the Margins to the Center: The Rise of the A3 in the UN Security Council. Special Research Report. 2025.
- S.C. Res. 743 (1992) / UN Security Council. 1992. 21 February. URL: [https://undocs.org/S/RES/743\(1992\)](https://undocs.org/S/RES/743(1992))
- S.C. Res. 787 (1992) / UN Security Council. 1992. 16 November. URL: [https://undocs.org/S/RES/787\(1992\)](https://undocs.org/S/RES/787(1992))
- Sperling J., Webber M. From Kosovo to Kabul. *International Affairs*. 2009. Vol. 85, Issue 3. P. 491–494.
- S.C. Res. 788 (1992) / UN Security Council. 1992. 19 November. URL: [https://undocs.org/S/RES/788\(1992\)](https://undocs.org/S/RES/788(1992))
- United Nations Effectiveness in Peace Operations / U.N. Dep't of Peacekeeping Operations. 2003. P. 1.
- Frowein J. A. Zwangsmaßnahmen von Regionalorganisationen. *Recht zwischen Umbruch und Bewahrung* / ed. U. Beyerlin. Berlin : Springer, 1995. S. 57–69.
- Hummer W., Schweitzer M. Article 52. *The Charter of the United Nations: A Commentary* / ed. B. Simma. Oxford : OUP, 1994. P. 679–722.
- Walter C. Vereinte Nationen und Regionalorganisationen: Eine Untersuchung zu Kapitel VIII der Satzung der Vereinten Nationen. Berlin : Springer, 1996. 410 s.
- Wolfrum R. Der Beitrag regionaler Abmachungen zur Friedenssicherung: Möglichkeiten und Grenzen. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 1993. Vol. 53. S. 576–602.
- Abass A. Regional Organisations and the Development of Collective Security: Beyond Chapter VIII of the UN Charter. Oxford : Hart, 2004. 254 p.
- Walter C. Regional Arrangements and the United Nations Charter. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* / ed. by A. Peters, R. Wolfrum. Oxford University Press, 2009. Para 20.
- Charter of the United Nations (1945). Art. 51. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7>
- Van den hole L. Anticipatory Self-Defence Under International Law. *American University International Law Review*. 2003. Vol. 19, Issue 1. P. 70–105.

Sirko A. International legal basis for peacekeeping of regional organisations in accordance with Chapter VIII of the UN Charter

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the legal aspects of involving regional organisations in international peace and security operations and examines the potential legal basis for regional organisations to deploy peacekeeping and peace enforcement operations under Chapter VIII of the UN Charter.

A study of the legal nature and mechanisms of involving regional organisations in maintaining international peace and security has been conducted, which found that the current international security architecture no longer considers UN universalism and regionalism as competing approaches, but defines them as complementary elements, where regional organisations play a subsidiary but very important role in maintaining stability, acting within the legal framework outlined in Chapter VIII of the UN Charter. It has been established that, in the context of the evolution of international law, there has been a transition from a purely geographical to a functional approach in identifying regional actors, which allows not only traditional alliances but also political structures and economic blocs to be involved in peacekeeping activities.

Theoretically, it has been confirmed that, in accordance with the articles of Section VIII, regional mechanisms have priority in the peaceful settlement of local disputes, but any coercive measures require the mandatory consent of the Security Council to ensure their legitimacy.

The further improvement of mechanisms for interaction between the UN and regional structures is expected to take place through the deepening of functional burden sharing, with regional actors playing an increasingly active subsidiary role in resolving internal conflicts in cases where universal security instruments prove ineffective.

Key words: UN Charter, UN Security Council, Chapter VIII, regional arrangements, international security, peace and security operations, peacekeeping, peace enforcement, complementarity, international law.

Дата першого надходження статті до видання: 29.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Стрельцова О. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0907-2049>

Драчов О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4823-4546>

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗАХИСТУ ВІД СУБСИДОВАНОГО ІМПОРТУ В МЕЖАХ ЄС

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу правових підстав захисту від субсидованого імпорту в Європейському Союзі в контексті євроінтеграційних зобов'язань України та наближення національного законодавства до *acquis* ЄС у сфері спільної торговельної й конкурентної політики. Актуальність дослідження зумовлена статусом України як держави-кандидата на вступ до ЄС, необхідністю виконання Копенгагенських критеріїв, імplementацією Угоди про асоціацію та інструментів Ukraine Facility. Особливу увагу приділено формуванню ефективної системи торговельного захисту, що поєднує захист національних виробників із принципами відкритої та конкурентної економіки. Проаналізовано міжнародно-правові засади антисубсидійного регулювання, зокрема співвідношення норм Угоди СОТ про субсидії та компенсаційні заходи і права ЄС. Висвітлено ключові риси правового режиму ЄС щодо захисту від субсидованого імпорту: розширене тлумачення поняття «субсидія», застосування критерію «інтересу Союзу», можливість попередніх компенсаційних мит, гнучке визначення їх розміру та посилені процесуальні гарантії під час розслідувань. Okремо розкрито виключну компетенцію ЄС у сфері спільної торговельної політики та конкуренції, що зумовлює відсутність національних актів держав-членів у цій сфері, а також роль Європейської Комісії та значення регламентів ЄС як актів прямої дії. Здійснено аналіз проекту Закону України «Про захист від субсидованого імпорту» щодо відповідності Регламенту (ЄС) 2016/1037, виявлено загальну узгодженість і окремі розбіжності, зокрема стосовно умов і строків проміжного перегляду заходів. Наголошено на необхідності врахування положень Регламенту (ЄС) 2022/2560 про іноземні субсидії як напрямку подальшого розвитку національних юридичних механізмів. Зроблено висновок про доцільність використання європейського підходу як нормативної моделі для підвищення ефективності та передбачуваності торговельної політики України.

Ключові слова: Європейський Союз, Світова організація торгівлі, захист від субсидованого імпорту, антисубсидійне розслідування, компенсаційні мита.

Постановка проблеми. Досягнення відповідності законодавства України правовим стандартам Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері спільної торговельної та конкурентної політики є важливою умовою підготовки до вступу та основою для

повноцінної інтеграції України у внутрішній ринок ЄС. Однією з умов набуття членства є відповідність держави-кандидата Копенгагенським критеріям, і зокрема економічному критерію, що передбачає наявність дієвої ринкової економіки та здатність витримувати конкурентний тиск у межах внутрішнього ринку ЄС. Адаптація законодавства у сфері спільної торговельної та конкурентної політики є ключовим елементом цього процесу та відповідає зобов'язанням України, передбаченим Розділом IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) [1]. Відповідні зобов'язання у сфері економічної конкуренції містить також План для Ukraine Facility, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 року № 244-р [2], схвалений Європейською Комісією у квітні 2024 року [3] та затверджений Радою Європейського Союзу у травні 2024 року [4]. У цьому контексті актуальним є узгодження правового регулювання національної системи захисних заходів (і зокрема захисту від субсидованого імпорту) з правом ЄС, на що і спрямований проект Закону України «Про захист від субсидованого імпорту», поданий Кабінетом Міністрів України 15 серпня 2025 року на розгляд Верховної Ради України.

Стан дослідження. Тематика, пов'язана з правовим регулюванням захисту від субсидованого імпорту в межах ЄС є досить вузькою і спеціалізованою та розглядається переважно в контексті аналізу юридичних правил регулювання торгівлі та торговельних захисних механізмів у відкритій торгівлі. Ця тематика включає, зокрема, окремі аспекти щодо демпінгу, субсидій, норм та правил ВТО і наближення українського законодавства до міжнародних та європейських стандартів. Безпосередньо дослідження окремих питань щодо правових підстав захисту від субсидованого імпорту в межах ЄС займалися такі українські науковці, як О.В. Вовченко, І.Ю. Гужва та ін. Проте ці дослідження мають переважно епізодичний характер, а тому потребують подальшого розвитку щодо важливих теоретичних і практичних питань в означеному аспекті.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей правових підстав захисту від субсидованого імпорту в межах ЄС, що є особливо актуальним в контексті реалізації зобов'язань Укра-

їни із наближення національного законодавства до *acquis* ЄС, у тому числі, у сфері торговельної та конкурентної політики.

Виклад основного матеріалу. Законодавство ЄС, що регулює правила проведення торговельних розслідувань та запровадження компенсаційного мита на субсидований імпорту, загалом узгоджується з тим, що існує в межах Світової організації торгівлі (далі – СТО) і передусім із положеннями Угоди про субсидії та компенсаційні заходи від 15 квітня 1994 року [5], яка встановлює загальні засади міжнародно-правового регулювання у цій сфері. При цьому, всі держави-члени ЄС є членами СТО, а отже, кожен член цієї організації має привести своє законодавство у відповідність до міжнародних стандартів. Водночас на загальносоюзному рівні впродовж останніх років намітилися зміни, які суттєво розширюють юридичні можливості ЄС реагувати на субсидії, що надаються третіми країнами.

Співвідношення правил СТО та правових новацій ЄС щодо ведення зовнішньоторговельної політики та запобігання антиконкурентним заходам розглядаються у Таблиці 1.

Слід зазначити, що спільна торговельна політика та встановлення правил конкуренції для внутрішнього ринку належать до виключної компетенції ЄС, яка охоплює питання, вилучені з відання держав-членів. Відповідно в межах виключної компетенції тільки ЄС уповноважений приймати юридично обов'язкові акти, а держави-члени можуть вживати національні заходи лише на виконання актів, ухвалених його інститутами.

Це підтверджують положення Договору про функціонування ЄС в редакції Лісабонського договору 2007 року [6] (далі – ДФЄС). Згідно з частиною першою статті 207 ДФЄС, «спільна торговельна політика ґрунтується на уніфікованих принципах, зокрема стосовно змін тарифних ставок, укладання тарифних та торговельних угод, пов'язаних із торгівлею товарами та послугами, ... досягнення уніфікованості заходів лібералізації, експортної політики та заходів для захисту торгівлі, таких як ті, яких вживають у випадку демпінгу або субсидування».

На розвиток цих положень у статтях 107-109 ДФЄС визначаються загальні правила надання державної допомоги у межах внутрішнього ринку, але вони стосуються контролю за субсидіюванням всередині ЄС, а не імпорту з третіх країн. Зокрема встановлюється, що допомога, яку в будь-якій формі надає держава-член або яку надано за рахунок державних ресурсів, що спотворює або загрожує спотворити конкуренцію шляхом створення переваг певним суб'єктам господарювання чи виробництву певних товарів, є несумісною з внутрішнім ринком тією мірою, якою вона впливає на торгівлю між державами-членами.

Повноваження ухвалювати нормативно-правові акти у цих сферах надаються Раді ЄС, Європейському Парламенту та Європейській Комісії, яка також уповноважена вести антисубсидійні розслідування. Частина друга статті 207 ДФЄС встановлює, що «Європейський Парламент та Рада, діючи за допомогою регламентів згідно зі звичайною законодавчою процедурою, ухвалює заходи, що визначають рамки реалізації спільної торговельної політики».

Відповідно до статті 288 ДФЄС, регламент є актом, який має загальне застосування. Він є обов'язковим у повному обсязі та повинен прямо застосовуватися в усіх державах-членах ЄС. Така характеристика поширюється і на регламенти ЄС у сфері спільної торговельної політики та встановлення правил конкуренції для внутрішнього ринку ЄС, зокрема Регламент (ЄС) 2016/1037 Європейського Парламенту та Ради від 8 червня 2016 року про захист від субсидованого імпорту з країн, що не є членами Європейського Союзу [7] (Регламент (ЄС) 2016/1037), Регламент (ЄС) 2015/477 Європейського Парламенту та Ради від 11 березня 2015 року про заходи, які Союз може вжити щодо комбінованого ефекту антидемпінгових або антисубсидійних заходів із захисними заходами [8] (Регламент (ЄС) 2015/477), Регламенту (ЄС) 2015/476 Європейського Парламенту та Ради від 11 березня 2015 року про заходи, які Союз може застосувати за результатами затвердження звіту Органом з вирішення спорів

Таблиця 1

Співвідношення правил СТО та ЄС щодо ведення зовнішньоторговельної політики та запобігання антиконкурентним заходам

Правовий режим захисту від субсидованого імпорту, встановлений в Угоді про субсидії та компенсаційні заходи (СТО)	Правовий режим захисту від субсидованого імпорту, встановлений в регламентах ЄС
Субсидія визначається як фінансовий внесок, що надається урядом або іншим публічним органом на території члена СТО, в результаті чого отримує субсидії перевагу на ринку	Поняття субсидії є ширшим за змістом і включає не лише прямі субсидії у формі фінансового внеску уряду, а й приховані форми підтримки, такі як: податкові пільги; пільгові кредити; надання сировини чи енергії за заниженими цінами; державні гарантії
Компенсаційне мито може застосовуватися щодо субсидій, наданих державою в межах своєї території	Компенсаційне мито може застосовуватися щодо субсидій, наданих у державі походження або експорту товару
Застосування компенсаційного мита допускається за наявності субсидії, шкоди і причинного-наслідкового зв'язку між ними (субсидія → шкода → причинно-наслідковий зв'язок → компенсаційні мита)	Навіть якщо наявність субсидії та шкоди доведені, компенсаційні мита можуть застосовуватися тільки тоді, коли це відповідає інтересу ЄС (при цьому, враховуються інтереси виробників, імпортерів, споживачів, суміжних секторів) – так званий критерій «інтересу Союзу»
Застосування компенсаційних заходів дозволяється тільки після завершення процедури антисубсидійного розслідування	Допускається застосування попередніх (тимчасових) компенсаційних мит (до 4 місяців), якщо є докази наявності субсидій і шкоди – це дає можливість виробникам в ЄС отримати захист швидше
Якщо шкода доведена, можна застосувати компенсаційне мито у розмірі субсидії	Ставка компенсаційного мита не обов'язково повинна дорівнювати субсидії, її розмір має бути достатнім для відшкодування збитків для галузі – в ЄС застосовується більш збалансований і гнучкий підхід до визначення ставок компенсаційного мита
Антисубсидійне розслідування порушується після письмового звернення виробників галузі вітчизняного виробництва або від їхнього імені	Європейська Комісія за власною ініціативою може розпочати антисубсидійне розслідування та вирішувати питання щодо застосування компенсаційних заходів
Угода про субсидії охоплює лише субсидований імпорту товарів з третіх країн і не поширюється на субсидії, пов'язані зі створенням та діяльністю підприємств в ЄС, які підтримуються іноземними субсидіями і передбачають не торгівлю товарами, а надання субсидованих інвестицій та послуг	Правовий режим, встановлений в регламентах ЄС, охоплює захист від субсидованого імпорту як товарів, так і інвестицій і послуг

COT щодо антидемпінгових та антисубсидійних питань [9] (Регламент (ЄС) 2015/476) тощо, які є обов'язковими у повному обсязі і прямо застосовується в усіх державах-членах ЄС.

Саме тому в державах-членах ЄС відсутні окремі національні законодавчі акти про захист від субсидованого імпорту (як і від демпінгового імпорту), оскільки ця сфера повністю належить до виключної компетенції ЄС. Це також означає, що тільки Європейський Союз (через Європейську Комісію) може розпочинати та проводити антисубсидійне розслідування, а отже і відповідні захистні заходи (компенсаційні мита) вводяться на рівні всього ЄС, а не окремих держав-членів.

На виконання та з метою конкретизації положень зазначених актів, Комісія приймає делеговані та виконавчі (імплементативні) акти також у формі регламентів. Делеговані регламенти Комісії ухвалюються для уточнення технічних і процедурних питань (наприклад, методики розрахунку субсидій, форми подання скарг); а виконавчі регламенти Комісії – для відкриття розслідування чи введення конкретного мита (наприклад, Виконавчий регламент Комісії (ЄС) 2020/776 від 12 червня 2020 року про запровадження остаточних компенсаційних мит на імпорт певних тканин та/або шитих скловолоконних тканин походженням з Китайської Народної Республіки та Єгипту[10]).

З огляду на необхідність удосконалення механізму захисту від субсидованого імпорту та зважаючи на європейський досвід у рамках євроінтеграційного курсу України, проектом Закону України «Про захист від субсидованого імпорту» (реєстр. № 13637 від 15 серпня 2025 року) [11] передбачається узгодження процедури проведення антисубсидійних розслідувань та застосування компенсаційних заходів із законодавством ЄС. Зокрема, законопроект регулює встановлення часових меж процедурних етапів таких розслідувань і переглядів; забезпечення доступу заінтересованих сторін до розрахунків обсягів субсидування; уточнення повноважень компетентних органів; запровадження механізму гарантування сплати попередніх компенсаційних мит та сплати мит при проведенні розслідування щодо ухилення від сплати компенсаційних мит; розширення кола «користувачів» цього механізму серед бізнесу; зменшення витрат бізнесу на підготовку документації в ході антисубсидійних розслідувань тощо.

Запровадження визначених нововведень відповідає загальній тенденції розвитку спільної торговельної та конкурентної політики ЄС. Це особливо стосується питань розширення змісту поняття «субсидія»; можливості запровадження попередніх (тимчасових) компенсаційних мит (до 4 місяців) за наявності доказів субсидіювання і спричиненої цими заходами шкоди; впровадження вимоги відповідності «критерію інтересу» для введення як попередніх, так і остаточних компенсаційних мит; встановлення правил щодо прозорості розслідування та більш чітких часових рамок для його проведення; розширення кола прав заінтересованих сторін (експортерів, імпортерів, споживачів); впровадження можливості перегляду строку дії захисних заходів тощо. Ці та низка інших норм законопроекту узгоджуються з положеннями Регламенту (ЄС) 2016/1037.

Водночас, при визначенні мети та умов проведення проміжного перегляду компенсаційних заходів (стаття 84 законопроекту «Про захист від субсидованого імпорту») визначено, що такий перегляд може бути порушено за умови, що з дати застосування, зміни, продовження строку або розширення дії остаточних компенсаційних заходів пройшов строк не менше

одного року. Проте далі у тексті законопроекту передбачено, що *у виключних випадках за наявності достатніх доказів перегляд компенсаційних заходів може бути порушений, якщо встановлений строк ще не минув*. Натомість пункт 1 статті 19 Регламенту (ЄС) 2016/1037 встановлює, що «термін застосування заходів у разі необхідності його продовження може переглядатися з ініціативи Комісії або на запит держави-члена, будь-якого експортера, імпортера або виробників Союзу чи країни походження та/або експорту за умови, що з моменту застосування остаточного заходу минув розумний строк, який становить *щонайменше один рік*, якщо запит містить достатні докази, які підтверджують необхідність такого проміжного перегляду».

Слід також зазначити, що серед нормативно-правових актів ЄС, присвячених захисту від субсидованого імпорту, важливе значення має Регламент (ЄС) 2022/2560 Європейського Парламенту та Ради від 14 грудня 2022 року про іноземні субсидії, що спотворюють внутрішній ринок [12] (Регламент (ЄС) 2022/2560).

На відміну від попередніх актів, які дають змогу Комісії вживати захисних заходів тільки у випадку імпорту субсидованих товарів до ЄС, Регламент (ЄС) 2022/2560 доповнює існуючі інструменти ЄС та спрямований на ефективну протидію спотворенням на внутрішньому ринку, спричиненими іноземними субсидіями у формі інвестицій чи послуг в контексті концентрації виробництва, що тягне за собою зміну контролю над підприємствами ЄС. При цьому йдеться про спотворення, що стосуються будь-якої економічної діяльності, зокрема, державних закупівель. Отже, при подальшій роботі над законопроектом узгодження національного правового регулювання з положеннями Регламенту (ЄС) 2022/2560 сприятиме більш повному врахуванню стандартів ЄС у сфері захисту від субсидованого імпорту, а правовий механізм регламенту може бути застосований як модель для удосконалення національної торговельної політики.

Висновки. Євроінтеграційні прагнення України обумовлюють необхідність узгодження національного правового регулювання із міжнародно-правовими стандартами COT та з правовими нормами ЄС у сфері спільної торговельної та конкурентної політики, зокрема щодо захисту від субсидованого імпорту. Спираючись на ключові правила COT (субсидія → шкода → причинно-наслідковий зв'язок → компенсаційні мита), ЄС запровадив додаткові юридичні норми, що сприяють створенню правових запобіжників та механізмів гнучкості, щоб балансувати між захистом виробників та забезпеченням економічних інтересів в межах внутрішнього ринку. Ключовими новаціями ЄС у правовому регулюванні захисту від субсидованого імпорту є: розширене тлумачення поняття субсидії; впровадження критерію «інтересу Союзу», зменшення ставки компенсаційного мита порівняно із розміром наданої субсидії, а також встановлення більш жорстких процедурних правил і гарантій при проведенні торговельних розслідувань.

За змістом пропонування змін можна зробити висновок, що загалом норми проекту Закону України «Про захист від субсидованого імпорту» відповідають законодавчим положенням ЄС щодо захисту від субсидованого імпорту. Водночас аналіз вказаного законопроекту на відповідність базовим актам права ЄС засвідчив, що існують розбіжності у визначенні строку, по завершенні якого може бути проведений проміжний перегляд компенсаційних заходів (Регламент (ЄС) 2016/1037 встановлює, що проміжний перегляд здійснюється не раніше, ніж через один

рік, натомість законопроект «Про захист від субсидованого імпорту» (реєстр. № 13637 від 15 серпня 2025 року) передбачає можливість скорочення цього терміну). Крім того, при подальшій роботі над законопроектом доречним видається узгодження національного правового регулювання з положеннями Регламенту (ЄС) 2022/2560, оскільки це сприятиме більш повному врахуванню стандартів ЄС у сфері захисту від субсидованого імпорту, зокрема щодо протидії спотворенням на внутрішньому ринку, спричиненими іноземними субсидіями у формі інвестицій та послуг в контексті концентрації виробництва, зокрема щодо державних закупівель.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 01.01.2026).
2. План України : схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text> (дата звернення 01.01.2026).
3. European Commission. Commission endorses Ukraine Plan, paving the way for regular payments under the Ukraine Facility. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/commission-endorses-ukraine-plan-pavingway-regular-payments-under-ukraine-facility-2024-04-15_en (дата звернення 01.01.2026).
4. European Council Council of the European Union. Ukraine Plan: Council greenlights regular payments under the Ukraine Facility. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/05/14/ukraine-plan-councilgreenlights-regular-payments-under-the-ukraine-facility/?utm_source=brevo&utm_campaign=AUTOMATED%20-%20Alert%20-%20Newsletter&utm_medium=email&utm_id=320 (дата звернення 01.01.2026).
5. Угода про субсидії та компенсаційні заходи від 15 квітня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_015#Text (дата звернення 01.01.2026).
6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 01.01.2026).
7. Regulation (EU) 2016/1037 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2016 on protection against subsidised imports from countries not members of the European Union (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02016R1037-20200811> (дата звернення 01.01.2026).
8. Regulation (EU) 2015/477 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2015 on measures that the Union may take in relation to the combined effect of anti-dumping or anti-subsidy measures with safeguard measures (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/477/oj/eng> (дата звернення 01.01.2026).
9. Regulation (EU) 2015/476 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2015 on the measures that the Union may take following a report adopted by the WTO Dispute Settlement Body concerning anti-dumping and anti-subsidy matters (codification). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/476/oj/eng> (дата звернення 01.01.2026).
10. Commission Implementing Regulation (EU) 2020/776 of 12 June 2020 imposing definitive countervailing duties on imports of certain woven and/or stitched glass fibre fabrics originating in the People's Republic of China and Egypt and amending Commission Implementing Regulation (EU) 2020/492 imposing definitive anti-dumping duties on imports of certain woven and/or stitched glass fibre fabrics originating in the People's Republic of China and Egypt. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2020/776/oj/eng (дата звернення 01.01.2026).
11. Проект Закону про захист від субсидованого імпорту №13637 від 15.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57071> (дата звернення 01.01.2026).
12. Regulation (EU) 2022/2560 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on foreign subsidies distorting the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02022R2560-20221223> (дата звернення 01.01.2026).

Strieltsova O., Drachov O. Legal grounds for protection against subsidised imports within the EU

Summary. The article analyses the legal grounds for protection against subsidised imports in the EU in the context of Ukraine's European integration obligations and the approximation of national legislation to the EU *acquis* in the field of common trade and competition policy. The relevance of the study is determined by Ukraine's status as an EU candidate country, the need to meet the Copenhagen criteria, and the implementation of the Association Agreement and the Ukraine Facility instruments. Particular attention is paid to the development of an effective trade defence system that balances the protection of domestic producers with the principles of an open and competitive economy. The article examines the international legal framework for anti-subsidy regulation, focusing on the relationship between the WTO Agreement on Subsidies and Countervailing Measures and EU law. It outlines the main features of the EU legal regime, including an expanded interpretation of the concept of "subsidy", the application of the "Union interest" test, provisional countervailing duties, flexible determination of their level, and enhanced procedural safeguards during investigations. Special attention is given to the EU's exclusive competence in common trade policy and competition, the role of the European Commission, and the significance of EU regulations as acts of direct effect. The draft Law of Ukraine "On Protection against Subsidised Imports" is analysed for compliance with Regulation (EU) 2016/1037, revealing general consistency and certain discrepancies, particularly regarding interim reviews. The relevance of Regulation (EU) 2022/2560 on foreign subsidies is highlighted as a direction for further development of Ukraine's trade defence framework. The article concludes that adopting the European approach would enhance the effectiveness and predictability of Ukraine's trade policy.

Key words: European Union, World Trade Organisation, protection against subsidised imports, anti-subsidy investigation, countervailing duties.

Дата першого надходження статті до видання: 28.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Bychkov I.
THE PROFESSIONAL LEGAL CONSCIOUSNESS OF JUDGES:
HISTORICAL DEVELOPMENT AND SPECIFIC FEATURES.....4

Zhytynskyi O.
THE LANGUAGE ISSUE IN THE CIVIL PROCEDURE OF UKRAINE DURING THE REIGN
OF HETMAN PAVLO SKOROPADSKYI
(ACCORDING TO MATERIALS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES
OF SUPREME BODIES OF POWER AND GOVERNMENT OF UKRAINE).....9

Krainii P., Sarybaieva G., Diachuk M.
BUKOVYNA LAW AND HOLLYWOOD:
THE INFLUENCE OF MARKUS PREMINGER ON AMERICAN CINEMA.....15

Oliinyk A.
SOURCES OF ADMINISTRATIVE LAW IN SCHOLARLY RESEARCH:
MAIN APPROACHES AND UNRESOLVED ISSUES OF COMPARATIVE ANALYSIS.....21

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Halunko V.
PROBLEMATIC ISSUES REGARDING THE PROTECTION OF PERSONS DURING MARTIAL LAW.....26

Zavorotchenko T.
EVOLUTION VECTORS OF THE HUMAN RIGHTS PROTECTION SYSTEM
WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ACTIVITIES OF THE EUROPEAN UNION.....29

Tsurkan-Saifulina Yu., Hrysiuk V.
LEGAL REGIME FOR THE PROTECTION AND EVACUATION OF DOCUMENTARY FUNDS
UNDER MARTIAL LAW.....33

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Berlach A., Matseliukh I., Pronevych O.
COORDINATION PROBLEMS OF ENERGY SECURITY ACTORS IN UKRAINE
AND WAYS TO SOLVE THEM.....40

Vasilyachenko A.
PREVENTIVE FUNCTION OF ADMINISTRATIVE LAW IN PREVENTING
ADMINISTRATIVE OFFENSES WITHIN THE SYSTEM OF THE STATE CRIMINAL
AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....47

Dziuba I.
THE COMPETENCE OF A NOTARY AS A PUBLIC-LAW ENTITY
IN THE SYSTEM OF ENSURING LEGALITY.....50

Krupko Ya., Shestak L.
PROBLEMS OF THE LEGAL REGULATION OF ADMINISTRATIVE LIABILITY
FOR VIOLATION OF FINANCIAL CONTROL REQUIREMENTS IN THE STATE
CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....53

Markin S.
ADMINISTRATIVE CLAIM AS A FORM OF EXERCISING THE RIGHT
TO JUDICIAL PROTECTION IN PUBLIC-LAW RELATIONS.....58

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Makarenkov O.
ASSESSMENT AND COMPENSATION FOR DAMAGE INFLICTED UPON UKRAINE BY ARMED AGGRESSION:
CONCEPTUALIZING THE ORGANIZATIONAL-LEGAL MECHANISM.....140

Mykhalskyi D.
FOREIGN EXPERIENCE OF THE ACTIVITIES OF THE BODIES OF GERMANY, FRANCE, ITALY
AND IDENTIFICATION OF WAYS TO IMPROVE SPECIAL LEGISLATION IN THE FIELD
OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION.....146

Sirko A.
INTERNATIONAL LEGAL BASIS FOR PEACEKEEPING OF REGIONAL ORGANISATIONS
IN ACCORDANCE WITH CHAPTER VIII OF THE UN CHARTER.....150

Strieltsova O., Drachov O.
LEGAL GROUNDS FOR PROTECTION AGAINST SUBSIDISED IMPORTS WITHIN THE EU.....154

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 79, 2026

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Любченко С.С.

Дата розміщення онлайн: 23.03.2026. Дата друку: 30.03.2026. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 19,85, ум. друк. арк. 19,07.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення 0126/089.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua